6
23-E
75

15 A
18
NAZIONALE VITTORIO EMANUELE

[Bib]liotheca
[C]oll. Rom.
Societ. Jesu
n

6-23-E-75

12-2-99

72
F
106

72
D
33

# ITINERARI ITALIAE

Collegij Romani Socis Jesu

RERVMQ. ROMANARVM
LIBRI TRES

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

A
FRANC. SCHOTTO I. C.
*ex antiquis nouiſq; Scriptoribus ijs editi, qui* ROMAM *anno Iubileij ſacro viſunt.*

AD
ROBERTVM BELLARMINVM
S.R.E. CARD. AMPLISS.

Biblioth. Coll. Soc. Jesu Romani

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
ANNO SÆCVLARI SACRO
CIↃ. IↃ. C.

ROMA

LIBRO I.

ITER Venetiis ROMAM per Ciſalpinam Galliam, Vmbros, Picenos, Latium, & B. Virginis Lauretanæ ſacram ædem,

LIBRO II.

ROMA, EIVSQ. ADMIRANDA tum diuina, tum humana.

LIBRO III.

ITER ROMA Neapolim per Campaniam: indeque Puteolos: & reditus Tibur, amœniſſimum ITALIAE oppidum; De hortis Hippolyti Card. Eſtenſis.

# ILLVSTRISSMO
## AC REVERENDISSIMO
## ROBERTO BELLARMINO
### S.R.E. PRESBYT. CARDINALI

### *Franc. Schottus I. C. Antverp.*
### *S. D.*

*QVI vaſtum Oceani pelagus nauigare parant,* BELLARMINE CARDINALIS, *ita ſe comparant, vt fluminibus ſeſe priùs committant, quàm conſcendant; quo nauſeam deuitent, tædiúmque itineris paulatim ſuperent. Idem faciendum iis ſemper exiſtimaui, qui in* ITALIAM, *nobiliſsimam Europæ prouinciam cogitant, & viſendæ Vrbis (hoc præſertim anno ſæculari Iubileij) ſtudio idcirco tenentur, vt principum Apoſtolorum limina, more maiorum, ſalutent, oſculaq́; poſtibus deſigant, atque vt rerum vſu, & peregrinatione Prudentiam augeant, Vlyßis illius πολυτρόπου exemplo,*

BIBLIOTECA NAZIONALE ROMA

Qui mores hominum multorum vidit,
& vrbes.

*Etenim in tanto loci interuallo, tot tantiſq; itinerum periculis, vt Cynoſuram quam errando ſequantur habeant, precium operæ facturos puto, ſi priuſquam in viam ſeſe dent, Geographos atque Hiſtoricos veteres, qui terrarum ſitum exhibent, in manus ſumſerint; Italicumq; iter opinione præceptum, quaſi mente prius animoq; decurrant. Melam itaque Pomponium, C. Plinium, & Solinum; de Græcis verò Strabonem, Stephanum, Pauſaniam, Dionyſium Alexand. Arrianum, & Cl. Ptolemæi, recentiorumq; Mercatoris atque Ortelij noſtri Tabulas cum attentè inſpexerint, plura tamen haud dubiè requirent. Quare eos legendos potiſſimùm ſibi perſuadeant, qui noſtra, maiorumq; memoria Vrbē, Italiamq; & luſtrarunt ipſi, & litterarum monumentis, quæ ſpectatu digna viſa ſint, conſignarunt.* ROMAM *quidem, vt æternam vrbem, complures illuſtraſſe comperi: P. & Sex. Victores, Andreas Fuluij & Palladij cognomento, Lucios Maurum & Faunum, Barth. Marlianum, Gab. Barrium, Onufrium Panuinium, Iac. Boiſſardum: nuper verò Car. Sigonium, Paullum Mannuccium, quemq; honoris gratia libenter appello,*

*appello, Iuſtum Lipſium, Belgij decus & ornamentum.* ITALIAM *verò non pauciores deſcripſiſſe memoria teneo: Blondos, Volaterranos, Leandros, Nigros, Pontanos, Sabellicos, Guicciardinos, ceteroſq́ propè innumerabiles. Sed quid mirum? Flos eſt enim, vt ille ait, delibatus Europæ, ingeniorumq́ & artium parens.* ROMAM *quoque ad innumerabilia Elogia,* τῆς οἰκουμένης ἐπιτομὴν, orbis compendium, *Polemon Sophiſta meritò appellauit. In tot tamen, tantiſq́ rerum Italicarum ſcriptoribus, qui & breuiùs, & eruditius Italiam ob oculos poſuerit, Stephano Vinando Pighio, in Hercule Prodicio, vidi neminem. Hic patrui ſui Alberti Pighij Theologi doctiſſimi ( quantum aurei* De Eccleſiaſtica Hierarchia *libri poſt D. Areopagitam ſcripti oſtendunt ) exemplo, Romæ in ampliſſimo ingeniorum theatro, hoc eſt, in omnium oculis diu multumq́ verſatus, Vrbis omniſq́ adeò Antiquitatis Rom. eam eſt peritiam adeptus, vt paucos æquales, ſuperiores longè pauciores inueniat. Teſtantur id editi in lucem nuper admodum* Annales, ſeu Faſti Magiſtratuum Rom. *Domum ille vbi à diuturna & vtili peregrinatione Italica reuertit, Sacerdotio virtutis ergô cohoneſtatus, cùm in bibliothecam abdere ſe,*

*vt ſtudiis iam inde à puero deditus, parat, ecce tibi Carolo, Cliuiæ & Iuliæ Principi, qui paternæ ditionis amplæ ſpes erat, familiaeq; herciſcundæ heres, (vt e xij. Tabulis x. viralibus Iureconſulti noſtri loquuntur) formandis ſtudiis, moribuſq; præfectus. Poſt is vbi ex ephebis exceßit, poſitaq; prætexta virilem ſumſit, Ducis parentis iuſſu, Romam religionis gratia cogitanti, anno vicesimoquinquennali ſuperiore* CIↃ. IↃ. LXXV. *comes Pighius, vel potius Mercurius, viæq; dux additus, iter omne ab Vbijs, veteribuſq; caſtris per Germaniam Romam verſus, indeq; Neapolim, ac Puteolos vſque paucis, perſpicuè tamen deſcripſit. Sed ô incertus rerum humanarum caſus! ô triſtes exitus! Poſtquam Neapoli Campaniæ Princeps redijt, vbi Card. Granuellanum Proregem, vt antea Viennæ Auſtriæ Maximilianum Cæſarem officij gratia ſalutarat, vita deceßit: ſiue quòd de via vſque eo moleſta feſſus, fractuſq; eſſet, ſiue, vt arbitror, Dei voluntate, adoleſcentem in beatorum ſedes maturiùs euocantis, ne malitia, vt fit, in tot tantiſq; deliciis, opibus, atque honoribus mentem peruerteret. Igitur Romæ Vaticano in palatio, atque adeò in Gregorij xiij. Pont. verè Opt. Max. vbertim lacrymantis, ac benedicentis amplexibus (heu*

*patre,*

*patri, patriaq́ laboranti nimis citò) lætus obdormijt, Vrbe & anno ſacris. Pighius verò, etſi mœrore confectus, ne peregrinationis vigiliarumq́ fructu carerent poſteri, dedit operam, vt in vulgus iter illud,* Herculis Prodicij *titulo appareret: velut boni Principis imago, non vt à Xenophonte Cyripædia, adumbrata dumtaxat ac ficta, ſed vera, ſed ſolida, ſed Chriſtiano digna Principe. Vt enim Prodicus ille Philoſophus Ceus, quem facit Philoſtratus, ſiue Ceius, quem Suidas, in* Horis *induxit (eumq́ ſecuti in ἀπομνημονεύμασιν idem Xenophon, & in Officiis M. Tullius; de ſacris verò ſcriptoribus Baſilius magnus, Orat. ad iuuenes) induxit inquam Herculem adoleſcentem in biuio conſtitutum, Virtutem inter ac Voluptatem, de præſtantia contendentes, animi pendêre, atque, vt fit, dum in dubio eſt animus, paulo momento huc illuc impelli, vtram inſiſtat viam, virtutiſne an vitiorum, viciſſe tandem rationem, Virtutemq́ Herôa complexum eſſe, Voluptate valere iuſſa. Hinc xij. illis laboribus ab hera ſic exercitum fabulantur, vt hac via ad immortalitatem graſſatus, cælum, vt ipſi quidem cæci loquebantur, conſcenderit, hoc eſt, nomen cum omni poſteritate adæquarit. Sic & Stephanus Carolum Principem, vt al-*

*terum Herculem, graphicè exhibuit: ſed, prô dolor, ſegetem in herba extinctam: in eaq; iam ætate depoſitum, in qua ſpes ferè, non res laudari ſolet. Erat enim, iuuenis adhuc, virtute præditus ſingulari humanitatis ac facilitatis: comitatis ad hæc cum ſeueritate ſic temperatæ, vt vtro magis excelluerit, ambiguum hodieq; reliquerit. Quo factum, vt quà iter haberet, vno ore Principem laudarint; omniumq; gentium, ac populorum in ſe oculos, ora, vultuſq; conuerterit, expectationemq; ingentem concitarit. Virtus enim, vt maximè tegas, fallere ac latere perpetuò non poteſt, quin exiſtat ipſa per ſe, ceteriſq; præluceat. Conditus autem, vti accepimus, peracto iam vitæ perbreuis curriculo, in æde B. Virgini animarum ſacra: Mauſoleo ibidem auguſtiſſimo mæſti parentis opibus è Pario marmore erecto: exaduerſum marmorei monumenti, quod Hadriano* VI. *Pont. Max. Vltraiectino, Belgæ, Guilielmus Enkefortius Card. (quem æui nimis breuis vnicum Pontifex crearat) ponendum curauit. Sed, quæſo te, per Deum immortalem, potuítne Princeps, ſeu*

Tempore, ſiue loco nobiliore mori?

*Equidem, vindemialibus hiſce feriis, quibus à iure dicundo veteri more feriamur: ardente*

*item*

*item Canicula, dum ſe ſolis æſtus frangat, Herculem hunc Prodicium in manus ſumſi, adhibitis & Abr. Ortelij Tabulis Theatri, vt per Italiã peregrinari oculis ſaltem, quando corpore, Senatoriis muneribus impedito non licebat, planè viderer.* ROMAM *porrò cogitante, parentis iuſſu, Franciſco, fratris mei Iacobi filio, bonæ ſpei adoleſcente, ſelecta hæc, cuique peregrinanti profutura, in lucem edi paſſus ſum, idq́ eo libentius, quòd hunc Prodicium Itinerarij vicem præbuiſſe ex Italia nuper reduci fratri meo cariſſ. P. And. Schotto, Societatis* IESV *Sacerdoti, Tibi Romæ noto, & in primis caro, cognouiſſem. Vt enim Stephanus orbis totius vrbium Lexicon Geographicũ, ſeu veriùs nomenclatorem (ſiue ea Hermolai Byzantij Grammatici, auctore Suida, ἐπιτομὴ potius eſt appellanda) euulgauit, diſertius verò Pauſanias Græciæ vniuerſæ oppida, quæ luſtraſſet, memorandaq́ vidiſſet, litteris prodidit; ſic & Steph. Pighius* ITALIAM *(quæ cruris in modum, vt Tabulæ oſtendunt, vel querno folio ſimilis, vt Plinio, Solino, & Cl. Rutilio placet, ſiue hederæ forma, vt Euſtathio viſum, Adriaticum inter & Tyrrhenum mare iacet) Venetiis Romam, indeq́ Neapolim, ac Puteolos eruditè deſcripſit. Narrat enim ſumma*

*ſide diligentiaq́ʒ, qui colonias primi deduxerint, qui vrbium conditores, & quæ vbique terrarum cùm ſacra, tum profana, ad ſui contemplationem exteros inuitent, teneántque, vt ſatiari nequeant; quando*

Non vidiſſe ſemel ſatis eſt, iuuat vſque morari.

*Quo in numero templa ſunt, atque delubra, Diuorum reliquiæ religiosè cultæ, aræ, monumenta, picturæ ſummorum artificum; Statuæ item marmoraq́ʒ, & Inſcriptiones cùm veteres, tum recentes. Ad oppida verò arces, moles iactæ, propugnacula, & id genus alia ſpectantur. Studio verò hîc prætermiſſa ſunt, quæ ad epulas, conuiuia, pompam, apparatumq́ʒ, & alia Principi Carolo exhibita, pertinerent, quòd viatori ea profutura nihil crederentur: quorum in locum, ὡς ὑπομνήματα, de* ROMA *quædam ſubiecta ſunt è Ioſ. Stephano Epiſc., Onuphrio, Turſellino Societ.* IESV, *Schradero, & Boiſſardo, quæ neceſſaria cognitu ſpectatori viderentur. Verùm enimuerò patronum, inſtituto maiorum quærenti mihi, vnus occurriſti, cui labor hic inſcriberetur. Primùm quidem quòd Louanij Grudiorum olim, dum Iuri ciuili adoleſcens operam darem, Theologiam illam, quæ in ſcholis via ac ratione traditur, annos*

*aliquot frequenti auditorum concurſu docueris: Deinde quòd publicè difficillimis ciuilium bellorum temporibus, vt pios confirmares, nutanteſq; erigeres, omnes denique ſtabilires, de Verbo* DEI *in maxima Academiæ corona, Doctorumq; applauſu diſertè diſſerentem magna voluptate audierimus. Pòſt, Romam es euocatus, & quæ in fide Religioneq; maiorum controuerſa, quæq; in dubium hodie à ſectariis reuocantur, vel ab inferis potiùs excitantur, publicè cùm viua voce pronunciaſti, tum litterarum monumentis ad poſterorum maximam vtilitatem conſignaſti; ea methodo, quam plurimi mirentur, pauci imitentur. Viuet, viuet opus illud æternum, &*

Caneſcet ſæclis innumerabilibus:

*Quæ cùm ita ſint, meritò te pro domo Dei ſic excubantem Clemens* VIII. *Pont Max. nuper, tametſi vehementer cum Societate honorem hunc defugeres, publico bono adlegit in purpuratorum Patrum Senatum, qui præſtantiſſimorum ingeniorum, nobilitatiſq; flos eſt, vt, quod de Romanis Senatoribus Cyneas diſertiſſimus legatus Pyrrho Regi olim dixiſſe fertur, ſinguli Reges quidam eſſe videantur. Accipe igitur,* CARDINALIS *Ampliſſime, libens volenſq;*

*hanc*

hanc qualemcumq; operam, Italiæ , Vrbiq́; nauatam : & Franciſcum Iacobi fratris F. qua ſoles humanitate, ac pietate homines exteros, vt complectare, etiam atque etiam oro, obteſtorq́;. Vale. Antverpiæ. Kal. Ian. anni ſæcularis ſacri CIↃ.IↃ.C.

ITER

## ITER
## VENETIIS ROMAM
### LIBRO I. ITINERARII
### ITALIAE,

*Cum recentioribus nominibus.*

| | |
|---|---|
| VENETIAE. | *Vinegia.* |
| Veronenſis ager. | |
| Verona. | *Verona.* |
| Mantua. | *Mantoua.* |
| Brixia. | *Breſſa.* |
| MEDIOLANUM. | *Milan.* |
| Ticinum, vulgò Papia. | *Pauia.* |
| Placentia. | *Placenza.* |
| Parma. | *Parma.* |
| Regium Lepidi. | *Reggio.* |
| Mutina. | *Modena.* |
| BONONIA. | *Bologna.* |
| FERRARIA. | *Ferrara.* |
| Rauenna. | *Rauenna.* |
| Ariminum. | *Aremino.* |
| Piſaurum. | *Peſaro.* |
| Senogallia. | *Senogaglia.* |
| Ancon. | *Ancona.* |
| LAVRETANA B. Virginis domus. | *Loreto.* |
| Spoletum. | *Spoleto.* |
| Interamna. | *Terni, o Terani.* |
| ROMA. | |

LIBRO

# ROMA, EIVSQ. ADMIRANDA.

## INDEX CAPITVM.

*Vrbis* ROMAE *elogia*, *Cap.* I.
ROMA *vetus ac noua, eiuſq́; Admiranda*, II.
*Rerum Romanarum, & Antiquitatum Scriptores*, III.
*De* VII. *Vrbis* ROMAE *Eccleſiis, quæ à piis maximè indies frequentantur*, IIII.
*Sacrarum ædium Vrbis Rom. Catalogus, alphabeti ſerie: ſitu etiam, memorandiſq́; ſepulcrorum monumentis additis*, V.
*Officia Palatina, & Collegia ac Seminaria à Rom. Pontificibus inſtituta*, VI.
*De vrbis Ro. columnis, obeliſcis, & aquaductibus*, VII.
DVX VIAE, *quatriduo luſtrandi Romanas omnes Antiquitates*, VIII.
*Cœmeteria, Stationeſq́; vrbis Rom.* IX.
*De Vaticana bibliotheca, Præfectiſq́;, & aliis*, X.
*De oſculatione pedum Romani Pontificis: déque eiuſdem leuatione, ac coronatione*, XI.
*De ſacro Iubileij anno, eiuſq́; cauſis & origine*, XII.
*De militaribus inſignibus à Pontifice Romano Principibus deferri ſolitis*, XIII.
*De Tiberis inundatione, ac de tuenda Romæ valetudine, viniſq́; generibus quæ Romæ bibuntur*, XIV.

Excerpta ex
Stephani Pighij Hercule Prodicio.
Ioſepho Stephano Epiſ. Oriolani.
Onuphrij Panuinij Veronenſis Variis.
Ioan. Iac. Boiſſardi Topographia vrbis Romæ.
Laur. Schraderi Monumentis Italiæ.

# ITER
# ROMA NEAPOLIM,
## LIBRO III.

*Cum recentioribus nominibus.*

| | Hodie. |
|---|---|
| Lamum. | |
| Velitræ. | *Belitri.* |
| Sermonetta. | |
| Setia. | *Secchi.* |
| Priuernum. | *Piperno.* |
| Forum Appij. | *L'abbatia.* |
| Anxur. | *Terracina.* |
| Fundi. | |
| Itrum, alij Atrium. | |
| Formiæ. | *Mola.* |
| Minturnæ. | *Traetto.* |
| | *Rocca.* |
| Linternum. | *Patria.* |

NEAPOLIS

# NEAPOLI ROMAM REDITVS

*Per Capuam, Caietam, & mare Tyrrhenum.*

| | Vulgò | Milliaria Italica. |
|---|---|---|
| Neapolis. | *Napoli,* | |
| Atella. | *Auerſa,* | VIII. |
| Capua vetus. | *Caſata de Capua,* | VI. |
| | *Torre Francolin,* | VIII. |
| | *L'Ayno,* | I. |
| | *Caſats de Seſſa,* | II. |
| Sueſſa. | *Seſſa,* | II. |
| | *Ponte della trauata,* | IV. |
| Lyris. | *Garigliano,* | IIII. |
| Scanli. | *Scanli,* | I. |
| | *Ponte de S. Croce,* | III. |
| | *De Trauerſa,* | I. |
| Formiæ. | *Mola,* | II. |
| | *Ponte de S. Maria,* | II. |
| Caieta. | *Gaeta,* | II. |
| ROMA | *per mare Tyrrhenum.* | |

Hæc Campania, & Ditio Philippi Regis Hiſpan.

VR-

# VRBIVM ITALICARVM DESCRIPTIO,

## Thomæ Edvvardi Angli.

*Sancta eſt Sanctorum pretioſo ſanguine* ROMA.

*Cingitur vrbs* VENETVM *pelago ditiſſima nummis.*

*Inclyta* PARTHENOPE *gignit Comitéſque, Ducéſque.*

*Eſt* MEDIOLANVM *iucundum, nobile, magnum.*

*Excellit ſtudiis fœcunda* BONONIA *cunctis.*

*Splendida ſolertes nutrit* FLORENTIA *ciues.*

GENVA *habet portum, merceſq́, domóſque ſuperbas.*

*Exhaurit loculos* FERRARIA *ferrea plenos.*

VERONA *humana dat ſingula commoda vitæ.*

*Extollit* PADVAM *Iuris ſtudium & Medicinæ.*

*Illuſtrat* SENAS *patria facundia lingua.*

*Maxima pars hominum clamat miſeram eſſe* CREMONAM.

MANTVA *gaudet aquis, ortu decorata* MARONIS.

*Vina* VTINI *varias generoſa vehuntur ad vrbes.*

BRIXIA *diues opum parcè ſuccurrit egenis.*

*Italicos verſus præfert* PAPIA *Latinus.*

*Libera* LVCA *tremit Ducibus vicina duobus.*

*Flent* PISAE *amiſſum dum contemplantur honorem.*

*Commendant* PARMAM *lac, caſeus, atque butyrum.*

*Non*

*Non caret hoſpitiis perpulchra* PLACENTIA *caris.*

TAVRINVM *exornant virtus, pietáſque fideſq;.*

*Militibus validis ſtudioſa* PERVSIA *claret.*

EMPORIAE *in portis conſiſtit gloria clauſis.*

*Mordicus vrbs* MVTINAE *ranas tenet eſſe ſalubres.*

*Contemnunt omnes* ANCONAE *mœnia Turcas.*

*Litibus imponit finem* MACERATA PICENIS.

*Vrbs* LIVII *celebris nimis eſt procliuis ad arma.*

BERGOMVM *ab inculta dictum eſt ignobile lingua.*

VERCELLAE *lucro non delectantur iniquo.*

*Odit mundanas ſyncera* NOVARIA *fraudes.*

*Clara perantiqua defecit fama* RAVENNAE.

*Permultos Comites* VICENTIA *nutrit egenos.*

*Omnibus exponit gladios* ARETIVM *acutos.*

*Dulcia fœlicem cingunt vineta* CESENAM.

*Ciuibus humanis decorata eſt* ASTA *fidelis,*

*Fructibus, anſeribus, pomarium* ARIMINVM *abundat.*

*Omnes commendant ficus, groſſoſq;* PISAVRI.

*Caſtaneis, oleo, tritico,* PISTORIVM *abundat.*

*Ruſtica frugales nutrit* DERTONA *Colonos.*

*Poſtponit* REGIVM *cornuta animalia porcis.*

TARVISIVM *exhilarant nitido cum flumine fontes.*

*Sancta patent cunctis peregrinis clauſtra* VITERBI.

IMOLA *diuiſa eſt, nocet hac diuiſio multis.*

VRBINVM *ſtatuit* Ducibus *clamare, valete.*

*Nota eſt fictilibus figlina* FAVENTIA *vaſis.*

LAVS POMBEIA *boues pingues producit, oueſq;.*

SPO-

SPOLETVM *clamat, peregrini intrate, manete:*
NARNIA *promittens epulum, dabit oua vel vuas.*
*Concilium illuſtrat ſanctum generale* TRIDENTVM.
ASSISIVM *ſancti* FRANCISCI *corpore gaudet.*
FANVM *Virginibus fertur florere venuſtis.*
*Hoſpitibus* COMVM *piſces cum carnibus offert.*
*Quærit opes fragiles ſtudiis* SAVONA *relictis.*

## LAVRETVM.

LAVRETVM *properant Magnates quolibet anno,*
*Fundentes lachrymas, munera, vota, preces.*
LAVRETVM *nudis pedibus plebs crebra frequentat,*
*Quam mouet internus relligionis amor.*

# IN ITINERIRVS OBSERVANDA.

DEVM *in primis inuocat quotidie profecturus, precibus Itinerum, quas mox è Romano Breuiario ſubyciam.*

**In peregrinationibus obſeruanda.**

- I. Regio; in qua conſideranda nomina
  - Vetera.
  - recentia.
  - ſępe mutata.
- II. Ditio hominum
  - Superiorum.
  - noſtrorum.
- III. Nomen Vrbis, & ratio nominis, ſi extet. Item conditor, amplificator, aut inſtaurator alicuius loci.
- IIII.
  - 1. Flumina eaq; aut
    - allabentia.
    - prope diſtantia deducta.
  - 2. Mare alluens, aut portus.
  - 3. Montes.
  - 4. Syluæ, nemora, vel ſiquid aliud inſigne.
- V. Opera & hæc vel
  - Publica
    - Sacra:
      - Baſilicę
      - Monaſteria.
      - Tēpla.
    - Profana.
      - Palatia, arces, fora, armamentaria, propugnacula, turres, & ratio munitionis.

Priua-

Priuata, vt quæ in ciuium ædibus ſunt inſignia, veluti horti, picturæ, fontes, ſtatuæ.

vi. Ratio gubernationis; ad quã pertinent.

1. Curia, in qua Senatores, & familiæ ciuium honeſtæ.
2. Scholæ, vt ratio educationis & inſtitutionis pueritiæ. Item viri docti, & Bibliothecæ.
3. Vulgi mores; quó pertinent, ratio victus, & veſtitus; item opificia.

ITI-

# ITINERARIVM,

## SEV ITER AGENTIVM PRECES.

### *Ex Romano Breuiario. Pij* V. *P. M.*

IN *ipſo itineris ingreſſu*, *Antiph.* In viam pacis. *Cantic.* BENEDICTVS Dñs Deus Iſrael, quia viſitauit & fecit redemptionem plebis ſuæ, &c. *poſt* Gloria Patri & Filio, *poſtea repetitur*:

In viam pacis & proſperitatis dirigat nos omnipotens & miſericors Dominus: & Angelus Raphael comitetur nobiſcum in via, vt cum pace, ſalute, & gaudio reuertamur ad propria.

Kyrie eleiſon. Chriſte eleiſon. Kyrie eleiſon. Pater noſter.

*Verſ.* Et ne nos inducas in tentationem.
*Reſp.* Sed libera nos à malo.

*Verſ.* Saluos fac ſeruos tuos. *Reſp.* Deus meus ſperantes in te.

*Verſ.* Mitte nobis Domine auxilium de ſancto. *Reſp.* Et de Sion tuere nos.

*Verſ.* Eſto nobis Domine turris fortitudinis.
*Reſp.* A facie inimici.

*Verſ.* Nihil proficiat inimicus in nobis.
*Reſp.* Et filius iniquitatis non apponat nocere nobis.

*Verſ.* Benedictus Dominus die quotidie.
*Reſp.* Proſperum iter faciat nobis Deus ſalutarium noſtrorum.

*Verſ.* Vias tuas Domine demonſtra mihi.
*Reſp.* Et ſemitas tuas edoce me.

*Verſ.* Vtinam dirigantur viæ noſtræ. *Reſp.* Ad cuſtodiendas iuſtificationes tuas.

*Verſ.* Erunt praua in directa. *Reſp.* Et aſpera in vias planas.

*Verſ.*

*Verſ.* Angelis ſuis Deus mandauit de te.
*Reſp.* Vt cuſtodiant te in omnibus viis tuis.
*Verſ.* Domine exaudi orationem meam.
*Reſp.* Et clamor meus ad te veniat.
*Verſ.* Dominus vobiſcum. *Reſp.* Et cum ſpiritu tuo.

## Oremvs.

DEus qui filios Iſraël per maris medium ſicco veſtigio ire feciſti, quique tribus Magis iter ad te ſtella duce pandiſti, tribue nobis quæſumus iter proſperum, tempuſque tranquillum: vt angelo tuo ſancto comite, ad eum, quò pergimus locum, ac demum ad æternæ ſalutis portum peruenire fœliciter valeamus.

DEus qui Abraham puerum tuum, de Vr Chaldæorum eductum, per omnes ſuæ peregrinationis vias illæſum cuſtodiſti: quæſumus, vt nos famulos tuos cuſtodire digneris: eſto nobis Domine in procinctu ſuffragium, in via ſolatium, in æſtu vmbraculum, & in pluuia & frigore tegumentum, in laſſitudine vehiculum, in aduerſitate præſidium, in lubrico baculus, in naufragio portus, vt te duce quò tendimus, proſperè perueniamus, & demum incolumes ad propria redeamus.

ADeſto quæſumus Domine, ſupplicationibus noſtris: & viam famulorum tuorum in ſalutis tuæ proſperitate diſpone: vt inter omnes viæ & vitæ huius varietates, tuo ſemper protegamur auxilio.

PRæſta, quæſumus omnipotens Deus: vt familia tua per viam ſalutis incedat, & beati

Ioan-

Ioannis præcurſoris tui hortamenta ſectando, ad eum, quem prædixit, ſecura perueniat, Dominum Ieſum Chriſtum filium tuum, Qui tecum viuit & regnat in vnitate Spiritus ſancti Deus per omnia ſæcula ſæculorum.

*Reſp.* Amen.

*Verſ.* Procedamus in pace.

*Reſp.* In nomine Domini. Amen.

ITA.

BIBLIOTECA NAZ.

# ITALIAE LAVS ET DIVISIO.

## POMPONIVS MELA

*Lib.* II. *de ſitu Orbis.* *Cap.* IIII.

### ITALIA.

DE Italia magis quia ordo exigit, quàm quia monſtrari eget, pauca dicentur : nota ſunt omnia. Ab Alpibus incipit in altum excedere, atque vt procedit, mediam ſe perpetuo Apennini montis iugo attollens, inter Adriaticum & Thuſcum, ſiue, vt aliter eadem appellantur, inter Superum mare & Inferum excurrit, diu ſolida. Verùm vbi longè abit, in duo cornua ſcinditur, reſpicitque altero Siculum pelagus, altero Ionium: tota anguſta, & alicubi multo quàm vnde cœpit anguſtior. Interiora eius aliæ, aliæque gentes habitant. Siniſtra parte Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Tum Italici populi, Picentes, Frentani, Dauni, Appuli, Calabri, Salentini. Ad dexteram ſunt ſub Alpibus Ligures, ſub Apennino Hetruria. Poſt Latium Volſci, Cãpani, & ſuper Lucaniam Brutij. Vrbium quæ procul à mari habitantur opulentiſſimæ ſunt, ad ſiniſtram Patauium Antenoris, Mutina, & Bononia, Romanorum coloniæ. Ad dexteram Capua à Thuſcis, & Roma quondam à paſtoribus condita, nunc ſi pro materia dicatur, alterum opus. At in oris proxima eſt à Tergeſte Con-

cordia. Interfluit Timauus, nouem capitibu exurgens, vno oſtio emiſſus. Deinde Natiſo non longè à mari ditem attingit Aquileiam: vltrà eſt Altinum. Superiora latè occupat littora Padus. Namque ab imis radicibus Veſuli montis exortus, paruis ſe primùm fontibus colligit, & aliquatenus exilis ac macer, mox aliis amnibus adeò augeſcit atque alitur, vt ſe per ſeptem ad poſtremum oſtia effundat. Vnum de iis magnum, Padum appellant; Inde tam citus proſilit, vt diſcuſſis fluctibus diu qualem emiſit vndam agat, ſuúmque etiam in mari alueum ſeruet, donec eum ex aduerſo littore Iſtriæ eodem impetu profluens Iſter amnis excipiat. Hac re per ea loca nauigantibus, quâ vtrinque amnes eunt, inter marinas aquas dulcium hauſtus eſt. A Pado ad Anconam tranſitur Rauenna, Ariminum, Piſaurum, Faneſtris colonia, Senegallia, flumen Metaurus, atque Eſis, & illa in anguſto illorum duorum promontoriorum ex diuerſo coeuntium, inflexi cubiti imagine ſedens, ac ideò à Graiis dicta Ancon, inter Gallicas Italicaſque gentes quaſi terminus intereſt. Hanc enim prægreſſos Piceni littora excipiũt: in quibus Numana, Potentia, Claterna, Cupra vrbes: Caſtella autem Firmum, Adria, Truentum: id à fluuio, qui præterit, ei nomen eſt. Ab eo Samnites maritima tenent ad Aterni fluminis oſtia. Vrbes Bucara & Hiſtonium. Dauni autem Tifernum amnem, Cliterniam, Larinum, Theanum, oppida: montemque Garganum. Sinus eſt continuò Appulo littore incinctus, nomine Vrias, modicus ſpacio, pleraque aſper acceſſu. Extrà, Sypuntum, vel vt Graij dixere, Sipyus: & flumen quod Canuſium attingens, Aufidum appellãt. Pòſt Barium, Egnatia, & Ennio ciue nobiles Rudiæ: & in Calabria Brunduſium, Valetium, Lupiæ, Hydrus mons,
tum

tum & Salentini campi, & Salentina littora, & vrbs Graia, Callipolis. Hucuſq; Adria, hucuſq; Italiæ latus alterum pertinet. Frons eius in duo quidem ſe cornua (ſicut ſuprà diximus) ſcindit, cæterum mare, quod inter vtraque admiſit, tenuibus promontoriis ſemel iterumque diſtinguens, non vno margine circuit, nec diffuſum patenſque, ſed per ſinus recipit. Primus Tarentinus dicitur, inter promontoria Salen, & Lacinium, in eoque ſunt Tarentus, Metapontum, Heraclea, Croto, Turium. Secundus Scyllaceus, inter promontoria Lacinium, & Zephyrium, in quo eſt Petilia, Cœcinum, Cyllaceum, Miſtræ. Tertius inter Zephyrium & Brutium, Conſilinum, Cauloniam, Locroſque circundat. In Brutio ſunt, Columna regia, Rhegium, Scylla, Taurianum, & Metaurũ. Hinc in Thuſcum mare deflexus eſt, & eiuſdem terræ latus alterum Terina, Hippo nunc Vibon, Temeſa, Clampetia, Blanda, Buxentum, Velia, Palinurus, olim Phrygij gubernatoris, nunc loci nomen, Pæſtanus ſinus, Pæſtum oppidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenes habitauere. Mineruæ promontorium, opima Lucaniæ loca, Sinus Puteolanus, Surrentium, Herculanæum, Veſuuij montis aſpectus, Pompeij, Neapolis, Puteoli, Lacus Lucrinus, & Auernus, Baiæ, Miſſenum, id nunc loci, aliquando Phrygij militis nomen, Cumæ, Linternũ, Vulturnus amnis, Vulturnum oppidum, amœna Campaniæ littora Sinueſſa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina, Circes domus aliquando Circeij. Antium, Aphrodiſium, Ardea, Laurentum. Oſtia citra Tiberim in hoc latere ſunt. Vltrà Pyrgi, Anio, Caſtrum nouum, Grauiſcæ, Coſſa, Telamon, Populonia, Cecina, Piſæ, Hetruſca & loca, & nomina. Deinde Luna, Ligurum & Liguria, & Genua, Sabatia, & Albigaunum.

num. Tum Paulon, & Varus flumina, vtraque ab Alpibus delapſa. Sed Varus quia Italiam finit, aliquanto notior. Alpes ipſæ ab iis littoribus longè, lateque diffuſæ, primò ad Septentrionem magno gradu excurrunt: deinde vbi Germaniam attigerunt, verſo impetu in orientem abeunt, direptiſque populis immanibus, vſque in Thraciam penetrant.

## ITALIÆ ELOGIVM PLINIANVM, EX LIB. III. CAP. V. Hiſtor. Nat.

ITALIA omnium terrarum alumna, eadem & parens: numine deûm electa: quæ cælum ipſum clarius faceret: ſparſa congregaret imperia, rituſque molliret: & tot populorum diſcordes, feraſque linguas, ſermonis commercio, contraheret ad colloquia: & humanitatem homini daret: breuiterque vna cunctarum gentium in toto orbe patria fieret. Sed quid agam? Tanta nobilitas omnium locorum, quos quis attigerit; tanta rerum ſingularum populorumque claritas tenet. Vrbs Roma, vel ſola in ea, & digna tam feſta ceruice facies, quo tandem narrari debet opere? Qualiter Campaniæ ora per ſe, felixque illa, ac beata amœnitas? vt palàm ſit, vno in loco gaudentis opus eſſe naturæ. Iam verò tota ea vitalis, ac perennis ſalubritas, cæli temperies eſt: tam fertiles campi, tam aprici colles, tam innoxij ſaltus, tam opaca nemora, tam munifica ſiluarum genera: tanta frugum, & vitium, olearumque fertilitas: tam nobilia pecorum vellera: tot opima tauris colla, tot lacus, tot amnium, fontiumque vbertas, totam eam perfundens: tot maria, portus, gremiumque terrarum commercio patens vndique: & tanquam ad iuuandos mortales ipſos auidè in

mare

mare procurrens. Neque ingenia, ritúſque, ac viros, & lingua manuque ſuperatas commemoro gentes. Ipſi de ea iudicauêre Græci, genus in gloriam ſuam effuſiſſimum: quotam partem ex ea appellando Græciam Magnam.

## P. VIRGILII MARONIS.

### Lib. II. Georg.

*Diuiſa arboribus patria: ſola India nigrum*
*Fert ebenum: ſolis eſt thurea virga Sabæis.*
*Quid tibi odorato referam ſudantia ligno*
*Balſamaq́; , & baccas ſemper frondentis acanthi?*
*Quid nemora Aethiopum molli canentia lana?*
*Aut quos Oceano propior gerit India lucos?*
*Et gens illa quidem ſumptis non tarda pharetris*
*Media fert triſtes ſuccos, tardumq́; ſaporem*
*Felicis mali: quo non præſentius vllum,*
*Pocula ſi quando ſæuæ infecêre nouercæ.*
*Sed neque Medorum ſiluæ, ditiſſima terra,*
*Nec pulcer Ganges, atque auro turbidus Hermus,*
*Laudibus Italiæ certent: non Bactra, nec Indi:*
*Totaq́; thuriferis Panchaia pinguis arenis.*
*Hæc loca non tauri ſpirantes naribus ignem*
*Inuertêre, ſatis immanis dentibus hydri:*
*Nec galeis, denſisq́; virûm ſeges horruit haſtis:*
*Sed grauidæ fruges, & Bacchi Maſſicus humor*
*Implêuere: tenent oleæq́;, armentaq́; læta.*
*Hinc bellator equus campo ſeſe arduus infert:*
*Hinc albi, Clitumne, greges, & maxima taurus*
*Victima, ſæpe tuo perfuſi flumine ſacro*
*Romanos ad templa deûm duxêre triumphos.*
*Hîc ver aſſiduum, atque alienis menſibus æſtas:*
*Bis grauidæ pecudes: bis pomis vtilis arbos.*
*At rabidæ tigres abſunt, & ſæua leonum*
*Semina: nec miſeros fallunt aconita legentes:*

*Nec rapit immenſos orbes per humum, neque tanto*
*Squameus in ſpiram tractu ſe colligit anguis.*
*Adde tot egregias vrbes, operumq́; laborem,*
*Tot congeſta manu præruptis oppida ſaxis,*
*Fluminaq́; antiquos ſubter labentia muros.*
*An mare, quod ſuprà, memorẽ, quodq́; alluit infrà?*
*A'nne lacus tantos? te Lari maxime, téque*
*Fluctibus, & fremitu aſſurgens Benace marino?*
*An memorem portus, Lucrinoq́; addita clauſtra,*
*Atque indignatum magnis ſtridoribus æquor:*
*Iulia quà ponto longè ſonat vnda refuſo:*
*Tyrrhenuſq́; fretis immittitur æſtus Auernis?*
*Hæc eadem argenti riuos, æriſq́; metalla*
*Oſtendit venis, atque auro plurima fluxit.*
*Hæc genus acre virûm, Marſos pubemq́; Sabellam*
*Aſſuetúmque malo Ligurem, Volſcosq́; verutos*
*Extulit: hæc Decios, Marios, magnoſq́; Camillos,*
*Scipiadas duros bello, & te maxime Cæſar,*
*Qui nunc extremis Aſiæ iam victor in oris,*
*Imbellem auertis Romanis arcibus Indum.*
*Salue magna parens frugum, Saturnia tellus,*
*Magna virûm. tibi res antiquæ laudis, & artis*
*Ingredior, ſanctos auſus recludere fontes,*
*Aſcræumq́; cano Romana per oppida carmen.*

## ITALIAE FIGVRA.

FIguram Italiæ Plinius, & Solinus ſimilem faciunt folio querno: vt longitudine ſit amplior, quàm latitudine: in læua ſe flectens cacumine: & Amazonicæ figura deſinens parmæ: vbi à medio excurſu Cocynthos vocatur, per ſinus lunatos duo cornua emittens: Leucopetram dextrâ, Lacinium ſiniſtrâ. Alij verò tibiæ, vel potiùs integri cruris humani, à coxendice in imum pedem, effigie Italiam pingunt;

de

de quo vide Leandrum in Italia. Cæterùm longitudo Italiæ eſt decies centenorum, & viginti millium paſſuum: latitudo verò maxima quadringentorum decem millium, inter mare ſuperum, ac inferum, & inter amnes Varum, Arſiamque; media, centum triginta ſenûm, circa vrbem Romam ferè, ab oſtio Aterni amnis, vſque ad oſtium Tiberis, quorum ille mare influit Adriaticum, hic Tyrrhenum: minima verò non amplius quadraginta millium, inter portum Magnæ Græciæ, quem Annibalis caſtra nominant, & mare Tyrrhenũ. Vmbilicus autem Italiæ eſt lacus Cutilius in agro Reatino, vt vult Plinius, & Varro. Circuitus verò, & ambitus vniuerſæ Italiæ, vicies quadragies nouies centena millia, in quo tamen non omnes ſcriptores conſentiunt.

## RVTILII CLAVDII NVMATIANI.

*ITaliam rerum dominam qui cingere viſu,*
*Et totam pariter cernere mente velit:*
*Inueniet querno ſimilem procedere frondi:*
*Arctatam laterum conueniente ſinu.*
*Millia per longum decies centena teruntur,*
*A Ligurum terris ad freta Sicania.*
*In latum variis damnoſa anfractibus intrat*
*Tyrrheni rabies, Adriacíq; ſali.*
*Quà tamen eſt iuncti maris anguſtiſſima tellus:*
*Triginta, & centum millia ſola patet.*
*Diuerſas medius mons obliquatur in vndas:*
*Quà fert, atque refert Phœbus vterque diem.*
*Vrget Dalmaticos Eoo vertice fluctus:*
*Cæruláque occiduis frangit Etruſca iugis.*
*Si factum certâ mundum ratione fatemur:*
*Conſiliumq; Dei machina tanta fuit,*

*Excubiis Latiis prætexuit Apenninum,*
*Clauſtráque montanis vix adeunda viis.*
*Inuidiam timuit natura,parumque putauit*
*Arctois Alpes oppoſuiſſe minis.*
*Sicut vallauit multis vitalia membris,*
*Nec ſemel incluſit, quæ precioſa tulit.*

## ITALIAE VETERIS MORES,

### P. VIRGILII MARONIS.

*DVrũ à ſtirpe genus, natos ad flumina primùm*
*Deferimus, ſæuoq́; gelu duramus,& vndis.*
*Venatu inuigilant pueri,ſyluasq́; fatigant,*
*Flectere ludus equos,& ſpicula tendere cornu.*
*At patiens operum, paruoq́; aſſueta iuuentus*
*Aut raſtris terram domat,aut quatit oppida bello.*
*Omne æuum ferro teritur, verſaq́; iuuencûm*
*Terga fatigamus haſta,nec tarda ſenectus*
*Debilitat vires animi, mutátque vigorem.*
*Caniciem galea premimus, ſemperq́; recentes*
*Conuectare iuuat prædas; & viuere rapto.*

## ITALIAE ORIGO VETVS,

### EIVSDEMQ. POPVLORVM & vrbium recenſio.

*Ex Io. Iouiani Pontani Hiſtor. libro ſexto.*

ITaliam (cui poſtea vniuerſæ nomen eſt hoc inditum, paulatimque prolatum finibus, imperioque ab Ionio mari ad Alpes vſque complexum eſt omnia, quæ ſupero inferoque abluuntur mari) habuere ab initio Vmbri: genus hominum bellicoſum, acre, imperij cupidum: quique paulatim mediterraneis ac montanis à locis digreſſi, mare verſus Hadriaticum, fines protu-

protulerint: ipſi reliqui,ſuperſtiteſque diluuiorii,quę Deucalione regnãte in Græcia,ab Aegyptiis, Græciæque ipſius ſcriptoribus extitiſſe memoratur. Qua tempeſtate Atlana abſorpta, inſula rerum quondam in occaſu potita, vnde etiam nomen pelago inditũ,irrumpente Oceano, mare hoc immiſſum eſt mediterraneum, quo tunc ſubmerſa atque hauſta fuêre cuncta, quibus nunc interiectis, Europa Africaque inter ſe,atque Aſia diſtinentur. Fabuloſa ſanè res exiſtimata,propter Poëtarum decantata admirabiliter ea de re carmina: cæterùm quæ nec à natura ipſa rerum abhorreat, & Aegyptiorum conſentiat hiſtoriis.Hos ante tenuerant Liburni partem eam,quæ eſt ad ſuperi maris ſinum. Quibus pulſis Vmbri armis eam occupauêre, quaque imperium protulerunt, tractum omnem vocauêre Vmbriam, viris pòſt oppidiſque diuturnum ob dominatum maximè frequentem. Liburnis finitima tenuêre Siculi, atque Aborigines,gens indigena, vel,vt alij volunt,ex Arcadia profecta,duce Oenotro, Lycaonis Arcadiæ regis filio, qui poſteà genti nomen dederit. Cuius etiam frater Peucetius oram alteram ſuperi maris occupauerit, eaque ſit ab illo appellata Peucetia,quæ antè fuiſſet Iapygia. Regium itaque nomen gentis vniuerſæ ab Oenotro cœpit, poſt quem aliquo interiecto interuallo Italus & ipſe rex iiſdem eſt à populis dictus. Ab Italo autem & Morges,& Siculus,qui à Morgete fratre diſſentiens, dedit parentibus ſibi populis nomen Siculis, perinde vt ab illo altero nominati ſunt Morgetæ. Atque hæc quidem omnia multis ætatibus ante obſeſſum Ilium. Hodie quoque poſt Marſorum atque Aquilanorum fines eſt ager, qui Siculorum nomen ſeruat, mutata prima nominis litera, Cicli quippe vocantur. Nam & Sicilia inſula ex illis

A 5 dicta,

dicta, ab illiteratis hodiè hominibus Cicilia dicitur, eâdem mutata litera. eſt & vallis item Ciciliana, quæ Piæcutinorum eſt in Veſtinis, qui ſunt inter Aternum, atque Truentum amnes, quæ regio Piceni quondam fuit: nunc verò eſt Aprucij. Succeſſit deinceps illis Latinus, belli Troiani temporibus, à quo priſci vocati Latini. Inter Siculos autem atque Aborigines diùtiùs certatum quum eſſet, acceſsêre Aboriginum opibus Pelaſgi, quibus è Theſſalia pulſis, ad eam quum adnauigaſſent oram, quæ eſt proximè Padi fluminis oſtia, poſtque aliquantum temporis eiecti quum inde ab Vmbris eſſent, Aborigines ipſi dedêre eis ſedes in Reatinorum finibus, eorumque auxilio commixtis viribus, Siculorum res vehementiùs attriuêre. Quibus denique attritis, Siculi relictis ſedibus, grauiſſimos poſt labores ac pericula, in Trinacriam traiecêre, quam occupatam, ſuo è nomine vocauêre Siciliam. Tenuerunt autem in initio Itali, qui ab Oenotriis ſunt, Aboriginibuſque profecti, quantum interim agri Tiberi continetur, Lyrique fluminibus: eaque priſca fuit Italia, iique Italici populi. Tiberim vltra tenebant tunc Hetruſci, quos Tyrrhenos etiam dictos volunt. Hi paulatim eò potentiæ peruenerunt, vt Vmbrorum ipſi imperium deleuerint, omniſque Italia ab exteris nationibus, præſertimque à Græcis, ob illorum potentiam fuerit appellata Tyrrhenia. Supra Hetruſcos tenuêre Ligures, & ipſi antiqua gens, quæque auſa ſit venienti in Italiam Herculi ire obuiàm instructa acie. Quin etiam quorundam opinio fuit, Aborigines illorum aliquando fuiſſe colonos. Hetruſcos diutiùs imperantes, ſuperatis Alpibus, Galli pepulêre vniuerſo ex agro, quem vltra Apenninum montem, ac ſecundum Padum fluuium poſſederant, quorum etiam op-

pidum

pidum fuit Sena, quæ hodie quoque Gallica agnominatur. Trans Lyrim verò, proximiſque Lyri regionibus, diuerſis tamen ætatibus imperitauêre Auſonij, Opici, Oſci, Hetruſci, Samnites, Campani. Auſonij quidem videntur fuiſſe antiquiores, quàm vt ab Auſone Vlyſſis filio nomen acceperint. Nam & partem illam terræ Brutiæ, quæ eſt ad mare Ionium, ſatis conſtat longè priùs vocatam Auſoniam: eamque Auſones primos tenuiſſe, & mare ipſum Auſonium appellatum: &, vt Halycarnaſſeo placet Dionyſio, quod pôſt vocatum eſt Tyrrhenum, ante Oenotri aduentum ab accolis mare dicebatur Auſonium. Opici verò fuêre, qui & Auſonij ipſi indigenæ, vt Rutili, vt Volſci. At Oſci Padi accolæ, ac pulſi ipſi, ſuis Opicos è ſedibus pepulêre: Hos dein Cumani à Chalcide deducta colonia, Hippocle Cumæo & Chalcidenſe Megaſthene ducibus. Hi quum opibus auctoritateque aucti admodum eſſent, ſubiecêre ſibi finitimos populos: omnem pôſt eis agrum ademêre Hetruſci, ac variante fortuna, Samnites Hetruſcis. Dicti autem Samnites à noſtris initiò Sabelli, ipſique à Sabinis orti, poſtquàm in Sabinorum nomen tranſiere; qui antè Oenotrij fuerant, atque Aborigines. Ex iis deinde agris Samnites hos eiecere Campani: quorum princeps fuit vrbs Capua. A Samnitibus quoque profecti ſunt Lucani, qui ſecundùm eos, trans amnem Silarum, ſedes ſibi imperiumque compararunt. Permultis tamen ante Lucanos ætatibus, imperitauerũt ea in regione Pelaſgi atq; Oenotrii: vnde inſulæ duæ in Lucanorum mari ſitæ, Oenotriæ appellatæ, atque ab Oenotriis orti Itali, Morgetæ & Siculi illis ſucceſſere: inter quos diutiùs etiam bella geſta: qua è re à Græcis ſcriptoribus pars ea vocata eſt Italia. Vltimi autem Lucani à Samnitibus emiſſi occupa-

cupauere regionem, eque ducis nomine vocauêre Lucaniam. A Lucanis orti Brutij, paſtoralis initiò gens, ſuiſque ab domibus digreſſa. Poſt eos quod reliquum eſt, tenuere Græci ad mare Ionium, diuerſo tẽpore pluribus deductis coloniis, in plaga præſertim maritima, Magna etiam Græcia olim dicta. Nec tamen defuere è Græcis ſcriptoribus, qui arbitrati ſint, oram Italiæ illam vltimam, quę Iſthmo contenta peninſulam quaſi quandam efficit, Italiam initiò dictam ab Italo quodam, quem populares, propter ſapientiæ probitatiſque opinionem, quam ipſe etiam dicendi ſuauitate concitaſſet, regem ſibi conſtituerint. Satis tamen conſtat, tum Heſperiam, tum Auſoniam, ante Herculis in Italiam aduentum, à Græca præſertim gente vocari ſolitam. Hic ſtatus penè rerum in Italia fuit ante bellum Troianum, & poſt Aeneam atque Aſcanium, Albæ regnantem: donec Romanorum res adoleuêre: ipſique tandem Italia ſunt potiti. Sed vt ad Opicos redeamus, à quibus Thucydides tradit, Siculos fuiſſe eiectos ſedibus: quòd videlicet Opicorum tunc celebre eſſet nomen: Phlegræus eorum ager fuit, in quo pleriq; volunt geſta, quæ de Gigãtibus memorata ſunt in fabulis: ab inteſtinis terrę incendiis dictus. Quo in agro principes extitêre vrbes Cumæ, Puteoli (quæ Græcè eſt Dicæarchia) & Neapolis. Hanc igitur finitimamque oram, quæ eſt ad amnem Lyrim, Vlyſſis belliq; Troiani tẽporibus, tenebant Læſtrigones, atq; Sirenes: tenuêre & Cimmerij, genus hominũ furtis ac latrociniis aſſuetum, hique ſpecus, quàm domos, magis incolebant, deductiſque intrinſecus ſub terram cuniculis diuerſabantur. Quumq; celebre apud ipſos oraculum eſſet, fierentque Auernum ad lacum ſacra in Ditis patris honorem, in quibus, euocatis manibus, futura noſcitaban-

tabantur, hac ratione multos mortales, qui ad ſacra conueniebant, atque ad oraculum conſulendum, deprehenſos in meatibus lociſque ſubterraneis ſpoliandi libidine clàm obtruncabant: demum ſcelera eorum deprehenſa, ipſi ſupplicio affecti: ſedeſque eorum euerſæ, ac penitùs deletæ. Opicorum inſula fuit Prochyta, fuit Aenaria: fuêre & Pontia, & Pandateria, & quæ dicta eſt de Sirenis vnius nomine, Parthenope. nam & ab alterius quoque ſepulcro Leucoſia dicta eſt, etiam breuis quædam inſula, Peſtanum contra ſinum poſita, &c.

## ITALIÆ DIVISIO.

MVltiplex traditur diuiſio Italiæ: ſed communiſſima tamen eſt illa, quòd alia Vetus, alia Noua eſſe dicitur. Quarum illa à Rubicone fluuio, vſque ad Siciliam, verſus Orientem, & Auſtrum producitur: hæc verò ad Aquilonem, & Occaſum, cis Alpes, & Padum, verſus Galliam extenditur: vnde & Gallia Ciſalpina, ſiue Togata cognominata eſt, quæ Lombardiæ poſtea nomen, à Longobardorum imperio, adepta eſt. Eaque eſt duplex, quarum quæ cis Padum eſt, Ciſpadana: quæ verò trans Padum, Tranſpadana appellatur.

# ITALIAE DIVISIO CATONIANA, ET SEMPRONIANA.

- **ITALIA**
  - Apennina, in qua ſunt
    - Ligures
      - Montani
      - Apuani
    - Vmbri
    - Sabini
    - Sabelli
    - Hetruſci
  - Ciſapennina, in qua ſunt
    - Ligures
      - Montani
      - Apuani
      - Hetruſci
        - Populonij
        - Turrheni
    - Lucani
    - Picētini
    - Cumani
  - Tranſapennina, in qua eſt Gallia Ciſalpina:
    - Tranſpadana
    - Ciſpadana
    - Togata
  - Alpina, quæ Alpes continet
    - Ligurinas
    - Pœninas, inter Pœninū, Ocramq́. mōtes.
    - Tauriſanas, ab Ocra, vſque in Hiſtriam.

# ITINERARII ITALIAE LIBER I.

*Per Galliam Ciſalpinam, Picenum, & Latium.*

## ITER VENETIIS MEDIOLANVM VERSVS. ET INDE ROMAM.

*E Steph. Pighij Hercule Prodicio.*

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

### VENETIÆ.

DOminicanorum hîc eſt monaſterium, ædificiorum ſtructura pulchrum: vbi templum marmoreis ſtatuis, excellentibuſque picturis ornatiſſimum. Sunt & opulentiſſima quædam xenodochia, & alia inſignia diuitiis, & nobilium marmorum raritate conſpicua Diuorum templa: quæ ingentes eius vrbis opes teſtantur, & eandem non minùs, quàm raræ & precioſæ gemmæ regiam coronam auream decorant. Vectus per liquidas vrbis plateas, videbis magnificentiſſima ædificia marmoreis parietibus, columnis, ſtatuis, atque picturis pulcherrimis vbique ſplendida: nobilium familiarum & Principum Senatorum palatia, diuitiis, ornamentiſque omnibus affatim inſtructa. Videas in Palatio Grimani, olim Patriarchę Aquileienſis, plurimorum Cęſarum, Heroumque veterum pulcherrimas ſtatuas, &

effigies ex ære, & marmore Pario plurimas; deorum item ſimulachra & ſigna varia, nõ minoris artificij, quàm precij, Ioues, Bacchos, Pallades, Veneres, Mercurios ex ære Corinthio, Fortunas, Genios, ac Cupidines, idolaque preciosis è metallis cælata. Quarum rerum antiquiſſimarum excellentem copiam partim Marinus Grimanus Cardinalis, ac eius patruus, ingeniorum ſui ſæculi Mæcenas alter; partim ipſe ex diuerſis Græciæ atque Italiæ locis ſibi compararunt. Multa ex florentiſſimæ quondam Romanorum coloniæ Aquileiæ ruinis, quam barbarus Hunnorum rex Athyla funditus deleuerat, ſunt effoſſa, atque eò tranſlata per dictos Grimanos patriarchas anteceſſores. Inter quæ reppcrias in propylæo Palatij plura ſtatuarum puluinaria marmorea elegantiſſimè cum ſuis titulis exſculpta; atque etiam deorum aras votiuas, è quibus iuuabit imprimis enotare vota priſcorum *Beleno* deo facta, quadratis aris inſcripta; quem Aquileienſes olim ſumma cum veneratione tanquam tutelare numen vrbis coluiſſe, apud Herodianum, & Iulium Capitolinum legitur. Hic enim, vbi Aquileiam à Maximino Cæſare obſeſſam, ac fruſtra oppugnatam refert, ait eius legatos in vrbem non admiſſos fuiſſe; *Menophilo & Criſpino conſularibus viris auctoribus, eò quòd ſcirent deũ Belenum per aruſpices ſpopondiſſe, Maximinum eſſe vincendum. Vnde etiam poſtea Maximini occiſi milites iactaſſe dicuntur, Apollinem contra ſe pugnaſſe; nec illam Maximi, aut ſenatus, ſed deorum eſſe victoriam.* Nec diſcrepat Herodiani hiſtoria, qui libro octauo de eadem re in hunc ferè modum ſcribit. *Criſpinus ad bellum audacter ſuſtinendum aruſpicum etiam reſponſo, qui læta nunciabant, dicebatur animatus. Nonnulla*

*quo-*

*quoque oracula ferebantur patrij cuiuſdam numinis victoriam promittentia. Belenum deum vocãt indigenæ, magnáque eum religione colunt, Apollinem interpretantes: cuius quoque ſpeciem pro vrbe ipſa pugnantem ſibi viſam in cœlo quidam è Maximini militibus affirmabant.* At in Herodiani exemplaribus perperam vocari *Belem*, adducor vt exiſtimem; quòd Iulio Capitolino ararum dictarum tituli votiui ſumma fide digni aſtipulentur, & *Belenum*, vel *Belinum* appellẽt. Eos autem titulos ſtudioſorum antiquæ hiſtoriæ in gratiam hîc adiicere non pigebit, quos affirmare meritò poteris, ſingulis aureis chariores ſingulos te habere.

*In ara marmorea quadrata.*

BELENO.
MANSVETIVS
VERVS
LAVR. LAV.
ET. VIBIANA
IANTVLLA
V. S.

*Rurſus in alia oblonga.*

APOLLINI
BELENO. AVG.
IN HONOREM
C. PETTI. C. F. PAL.
PHILTATI. EQ. P.
PRAEF. AED. POT.
PRAEF. ET. PATRON.
COLLEGIORVM
FABR. ET. CENT.
DIOCLES. LIB.
DONVM. DEDIT
L. D. D. D.

*In alia.*

BELINO. AVG.
SACRVM
VOTO. SVSCEPTO
PRO. AQVILLIO
C. F. POMP. VALENTE
IIII. V. I. D. DESIG.
PHOEBVS. LIB.
V. S. L. M.

*In alia.*

BELENO
AVG. SACR.
L. CORNELIVS
L. FIL. VELL.
SECVNDINVS
AQVIL.

EVOC.

EVOC. AVG. N
QVOD. IN. VRB.
DONVM. VOV.
AQVIL
PERLATVM
LIBENS. POSVIT
L. D. D. D.

*In alia.*

BELEN. AVG.
IN. MEMOR.
IVLIOR.
MARCELL. ET
MARCELLAE. ET
IN. HONOREM
IVLIARVM
CHARITES. ET
MARCELLAE. FILIAR.
ET. LICIN. MACRON
IVNIOR. NEPOTIS
C. IVL. AGATHOPVS

IIIIII. VIR. AQVIL.
L. D. D. D.

*Item in alia.*

BELINO
SEX
CAESERNIVS
FAVSTVS
IIIIII. VIR
V. S. L. M.

*Ibidem in alia paucis literis.*

FONTI. B.

*In alia tribus lateribus inſcripta.*

VI. DIVINAE
SACRVM
C. VETTIVS. C. F.
CAVOLVS

Has aras Aquileia ex fano *Beleni* tranſlatas eſſe Patriarcha Grimanus affirmat.

Quædam alia magnifica vrbis ædificia viſenda, non adeò procul diſſita. nempe xenodochia ſumptuoſa, ędeſque ſacræ, opulenter admodum inſtructæ. Et ſpectandæ ſunt illuſtrium ciuium ſtatuæ equeſtres & pedeſtres, publico ſumptu poſitæ diuerſis in locis; eorum videlicet, qui vel domi prudenter, vel militiæ fortiter cum poteſtate rempublicam adminiſtrarunt. Inter quas eſt celebris illa coloſſea equeſtris inaurata Bartholomei Coleonij militari gloria pernobilis, ac Imperatoris ſui temporis primi; quam Veneti publica impenſa, meritorum virtutis ac fidei ſingularis ergô, pro æde Diuorum Ioannis & Paulli

& Paulli in area, cum elogio rerum ab ipſo bene geſtarum in alta baſi erexerunt. Cuius viri egregia geſta, tam propter audaciam fortitudinemque, quàm propter ingenij mirificam dexteritatem, Corius, Sabellicus, & plures prætèrea hiſtorici. literarum monumentis prodiderunt.

Viſuntur Palatij Ducis Venetorum loca regiis opibus, & Aſiatico luxu referta; & inter alia celebratur magna porticus armamentarij Palatini, quę niſi magnis principibus aduenis aperiri ac oſtendi ſolet. Eſt autem telorum ac armorum omnis generis ornatiſſimorum copia plenum, atque opulentia ſumma mirabile. Videns tot thoraces, galeas, ſcuta, caſſides, ocreas, clypeos; item baltheos, gladios, haſtas, lanceas, multipliciaque tela picturis encauſticis, auro, argento, gemmiſque ſplendida, & inſigni cælatura decora; non gregariorum militum, ſed imperatorum, ducum, & præfectorum centurias aliquot ex illo armamentario inſtrui dignè, & armari poſſe, dixeris.

Hic ſpectantur comitia & concilium publicum, quod in atrio magno & ſpatioſo ibidem haberi ſolet. Vtque cognoſcas rationes ſuffragiorum, quibus inter patricios creantur magiſtratus, & diſpenſantur reipublicæ beneficia: apud ducem vtrinque in lateribus ſedent primores magiſtratuum, x viri, præcognitores, quos Sapientes magnos appellant, & qui Duci à conſiliis ſunt: reliqua patriciorum multitudo in ſubſelliis per totum atrij ſpacium. *Conſilium magnum* vocant hæc comitia, ad quæ nemo admittitur, niſi genere patricius, & qui ætatis annum xxv. exceſſerit. Taciti ineunt ſuffragia cum calculis ſeu globulis argenteis, quos diſcurrentes per ſubſellia diſtributores ſingulis diuidunt, alij deinde collectores in vaſculis ligneis

gneis vno ore anguſto,quo manus inſeri poteſt, & inferiùs in binos loculos diuiſis colligunt. Quo fit,vt ipſi ignorent collectores, an in dextrum vel ſiniſtrum loculum ponat calculum ſuum, & an probet vel improbet magiſtratum creandum ſuffragator. De hac verò comitiorum ratione cùm alij plures doctè & accuratè ſcripſerint; ne nimis longi hîc ſimus,ſtudioſum eius cognitionis lectorem ad illos remitto, qui *de Republica Veneta* ex profeſſo ſcripſerunt. Latiùs enim omnia hîc repetere, minus operæ preciuḿ videtur.

Hinc deſcenditur in forum, vbi videtur auguſtum D. Marci templum ſumptu & artificio mirabile; quod quidẽ ampliſſimum,ac ex marmore nobili conſtructum eſt. Pauimentum ex porphyreticis, Laconicis, Thaſiis, Ophiticis, aliorumq́ue precioſorum marmorum lapillis teſſellatum, ac varietate colorum reſplendens picturas egregias, & inſignia emblemata repræſentat vbique ſpectantium oculis, quæ curioſa ingenia diuerſis coniecturis exercent. Inter quæ nonnulla dicuntur eſſe Ioachimi Abbatis Sanflorij inuenta, vaticiniis olim ante aliquot ſecula clari; quibus rerum Italicarum mutationes quaſdam prænunciatas fuiſſe volunt quidam. Quemadmodum interpretantur duos criſtatos gallos vulpem dilaniantes ſignificaſſe duorum regum Galliæ victorias de Ludouico Sfortia Mediolanenſi Principe. Præterea per leones opimos & pingues ex aquis prodeuntes, rurſum per alios macilentos in terra procumbentes, ipſum ſignificaſſe tradunt Venetæ reip. (cuius inſigne leo Euãgeliſtæ eſt) fatum atque conditionem: Maritumis videlicet commerciis opulentam,belliſq́ue naualibus potentem ac felicem: è cõtra relicto mari, ad continentis dominatu m, terreſtréſque expeditio-

nes

nes conuerſam, infelicem, ac imbecillem mox futuram. Parietes templi ſeu baſilicæ marmoreis tabulis varietate colorum pulcherrimis ſunt incruſtati. Ad læuam duæ albæ coniunctæ ſunt ex vno trabe marmoris ſectæ, in quarum commiſſura lineis nigricantibus natura ludibunda tanto artificio viri effigiem expreſſit, vt omnibus induſtriosè depicta videatur, & eius tanquam miraculi mentionem fecerit Albertus Magnus in ſuis Meteoris. Teſtudinem templi ſculpturis atque picturis ornatam ſuſtinent triginta ſex ſolidæ columnæ ex vario marmore, & plures ex Phrygio pulcherrimæ, craſſæ per diametrum pedes duos. Tectum quinque hemiſpheriis plumbo veſtitis conſtat. Frons autem, qua parte ex foro quinis æreis portis patet aditus in templum, à ſolo ad faſtigium vſque Grçcanico opere cum emblematis inaurata eſt, crebræque per ordines eminent Diuorum ſtatuæ ex marmore perinſignes. In huius frontis ſupercilio, ſupra mediam portam maiorem miræ venuſtatis quatuor equi ex ære Corinthio inaurati vnius quadrigæ antiquæ iuſta ſtatura ac magnitudine viuorum equorum exornant ingreſſum.

Ad auguſtum hoc Diui Marci templum aſſeruari aiunt Card. Beſſarionis Nicæni, bibliothecam, optimis Græcis libris refertam; ex qua multa præclara opera exierunt.

Aſcenditur etiam per gradus aliquot marmoreos in ſummi delubri penetralia, *Chorum* nũc vocant, quòd ibi ſacerdotum multitudo canentium, dum res diuinæ peraguntur, conueniat; & imprimis hîc ſpectanda aræ maioris tabula Conſtantinopoli delata olim, & ex auro puro argentoque fabricata, ac artificioſa figurarum cælatura, multiſque inæſtimabilis precij gemmis, & margaritis exornata, quam nemo non

vehe-

BIBLIOTECA ROMA

vehementer admiratur. Aram iſtam tegit teſtudo quaquaverſum in crucem fornicata, atque tota ex marmore ophitico pulcherrimo Tiberiano fulcita quaternis columnis ex Pario marmore, quæ circumquaque ſignis cælatæ veteris ac noui teſtamenti hiſtorias repræſentant. Poſt aram, apud ſacratiſſimi corporis Chriſti ædiculam quatuor nobiliſſimæ columnæ ex alabaſtrite vitri ferè inſtar perlucidæ mirum in modum reſplendent. Hæc, aliáque rara ad lubitum in templo conſiderantur.

In Sacrario, D. Marci theſaurus cuſtoditur, quò ingredi datur è dextra baſilicæ parte per portam ſublimem opere teſſellato elaboratam auro coloribuſque, viſunturque ibidem effigies diuorum Dominici atque Franciſci, quas fama eſt, Ioachimum Abbatem prædictum, multis annis, antequam hi ſancti viri in terris naſcerentur, in eo opere effingi curauiſſe. aperitur deinde theſaurus ingens, ſtupendæque prorſus opes diuitiarum: atque oſtenduntur diuorum imprimis imagines, coronæ ex auro plurimæ, atque capita cum pectoribus humanæ magnitudinis ex auro item puro fabrefacta, gemmis ac margaritis precioſiſſimis exornata. Viſuntur carbunculi, adamantes, ſmaragdi, topazij, chryſolithi, hyacinthi, ac vniones miræ magnitudinis, ac precij incredibilis. Item cochleæ, cymbæ, pateræ, ac vaſa potoria, ex onyche, iaſpide, & achate, multiplicia. Monſtrâtur donaria magnorum Principum excellentiſſima, monocerotum duo cornua procera, & vnum breuius; pyropus ſeu carbunculus ingens à Dominico Grimano Cardinale theſauro huic illatus; item vrceus ex precioſiſſimis gemmis, quem olim Vſcaſſanes Perſarum Rex Venetis dono miſit. Spectatur etiam mythra ſolemnis, quæ noui Ducis capiti, cùm inauguratur, ſolet imponi; quam-

quamq́ue feſtis maioribus in publicum prodiẽs geſtat. Eſt autem valdè conſpicua limbis, & clauis aureis, gemmiſq́ue nobiliſſimis plena, habens in apice precij inæſtimabilis carbunculum. Quid referam ſine numero videndos ex auro, argentoq́ue cælato calices, cantharos, thuribula, candelabra, guttos, ac pelues, aliaq́ue vaſa rei diuinæ in vſum pulcherrimè fabrefacta? Longum eſſet enumerare ſingula. Poëtæ igitur non indocti verbis finem his imponere ſatius erit:

*Innumeros calices hîc, aurea vaſaq́ cernes*
*Apta miniſteriis, vſibus apta piis.*
*Ac plures chlamydes gemmis auroq́ rigentes,*
*Quàm quot luciferos integer annus habet.*
*Mollia prætereo, quæ Seres vellera quondam*
*Nêre, ſed Auſonides iam didicere nurus.*
*Nec refero tinctas concha Sydonide veſtes,*
*Nemo ſacerdotum quas numerare poteſt.*

Iuxta baſilicam S. Marci ex quadrato lapide exſtructa eſt turris æquilatera, quaquaverſum lata pedes ampliùs quadraginta, non baſilicæ contigua, ſed interuallo pedum LXXX. ſeparata. Eius fundamenta ſubterranea pluris, quàm turrim ipſam à ſolo conſtitiſſe, Sabellicus auctor eſt. Sublime faſtigium tegulis æneis inauratis tectum eſt, quod ſole ſplendente quàm longiſſimè ab Iſtria Liburniaque nauigantibus conſpicitur. Aſcenditur per ſcalas lapideas concameratas, quæ per interiores turris parietes cochleatim circumambiendo exurgunt ſenſim ad cacumen vſque. Pulcherrimus eſt è turre ſumma vndequaque proſpectus, primùm in vrbem ipſam ex multis inſulis conflatam, & pontibus magna ex parte connexam. Monſtrantur hîc ſex vrbis regiones, vici, fora, templa, cœnobia,

& alia

& alia ædificia publica inſignia. Item inſulæ exiguæ circum vrbem in ipſo ſtagno ſparſim iacentes permultæ, quæ monaſteriis, templis, ædificiis, ac hortis pulcherrimis excultæ ſunt. In nonnullis etiam oppida quædam & coloniæ vetuſtæ Aquileienſium, Vicentinorum, Opiterginorum, Concordienſium, Ateſtinorum, Altinatum, aliorúmque vicinorum populorum, qui Hunniacis temporibus ſæuiente per Italiam Athyla, in hæc æſtuaria veluti in loca tuta commigrarunt. Apparet à fronte littus incuruum inſtar arcus, per XXXV. circiter milia pelagus Hadriaticum excludens, & beneficio naturæ ſtagnis præſtructum ad tutelam vrbis, atque tot inſularum contra fluctus, & furibundi maris violentiam: Oſtiis quinis tamen exiguis interruptum eſt, quæ paruis nauigiis, ac aquis marinis viam, ac aditum in ſtagna præbent. Viſuntur portus profundiſſimi, Clodianus, ac Meduacus, caſtellis & propugnaculis ita muniti, vt claſſes ingentes, cùm volunt, excludant facilè. Pateſcunt vltra pelagus à fronte & à ſiniſtris Carnorum Alpes, & Iſtriæ promontoria; à dextris Apennini ante iuga Galliæ Ciſalpinæ plana fructifera, Euganeique colles nobiliſſimi cum Atheſis, & Eridani oſtiis. Denique à tergo rurſus Noricorum, ac Rhetorum Alpes niuoſæ.

Mox videas celeberrimum D. Marci forum, ſumptuoſis ædificiis vndique clauſum, à fronte mirabili illa baſilica D. Marci, & è regione D. Geminiani æde marmorea; latera exornant magnificæ palatiorum ſtructuræ cum ſplendidis porticibus, & mercatorum, artificumque variis tabernis. Videas ibi diuerſiſſimos hominum amictus, audias varias linguas in tanto multiplicium nationum concurſu; vti *orbis*, *non vrbis* eſſe forum quiſpiam non ineptè diceret.

Itaque

Itaque Germano cuidam poëtæ attonito elegantes iſtos verſus extrudit eius fori admiratio:

*Si placeat varios hominum cognoſcere cultus,*
*Area longa patet ſancto contermina Marco,*
*Celſus vbi Adriacas Venetus leo deſpicit vndas.*
*Hîc circùm gentes cunctu è partibus orbis*
*Æthiopas, Turcos, Sclauos, Arabeſq;, Syróſque,*
*Inueniesq; Cypri, Cretæ, Macedumq; colonos,*
*Innumeroſq; alios varia regione profectos.*
*Sæpe etiam nec viſa priùs, nec cognita cernes.*
*Quæ ſi cuncta velim tenui deſcribere verſu,*
*Hîc omnes citius nautas, celereſq; phaſelos,*
*Et ſimul Adriaci piſces numerabo profundi.*

In capite fori, quod littus maris ſpectat, monſtrantur ex ſolido marmore Phrygio binæ columnæ peringentes, è mari venientibus nautis à longè conſpicuæ; in quarum vna D. Marci Venetorum, alati nempe leonis, inſignia inaurata viſuntur: in altera D. Theodori ſtatua inaurata poſita eſt. In ipſo intercolumnio de noxiis condẽnatis ſupplicia ſumuntur. Allatas ſimul tres eiuſdem magnitudinis ferunt onerariis nauibus è Græcia Sebaſtiano Cianio Duce, ante annos quadringentos, earumque vnã vi ponderis, dum è nauibus extraherentur in terram, ruptis architectorũ inſtrumentis, in aquas decidiſſe, & in fundo adhuc cerni poſſe tradunt: alias duas ad caput fori Marciani, vbi nunc conſpiciuntur, modico interuallo erectas fuiſſe ingenio Langebardi cuiuſdam architecti, validis rudẽtibus nouis è ſublimi demiſſis, & aqua madefactis. Qui dum ſeſe contraherent, & pondus vi ſua ſenſim ſubleuarent; alios ſiccos breuiore ſemper ſpacio ſubiectos, & aquis item irrigatos fuiſſe: eoque modo paucis diebus opus

continuando, moles illas ipſum erexiſſe dicunt. Addunt, non aliud architectum induſtriæ præmium poſtulaſſe à republica, quàm vt aleatoribus in eo intercolumnio ludendi impunè libertas ſemper eſſet. An verum ſit, ignoro; fama in medio, & fides penes lectorem libera maneat; hoc conſtat quidem, ſcholam nebulonum aleatoriam ſub iis columnis aſſiduam, & frequentem videri.

Nauigio proficiſci licet Muranum, ad videndum officinas vitriarias. Quæ inſula diſtat ab vrbe paſſus plus minus mille. Eam verò tradunt Altinates, & Opiterginos Hunnicis temporibus primùm occupaſſe. Nunc autem vrbis in formam exculta eſt, ciuili populo frequens, atque templis pluribus, ædificiorumque ſplendore nitens. Hortorum denique cultiſſimorum amœnitate vrbi cuiuis neutiquam cedit.

In D. Petri martyris cœnobio, luculenter ædificato, eius templi picturas elegantes, bibliothecam præclaram, voluminibus multis refertam perluſtra; atque etiam hortos ſumptuoſos nobilium Venetorum artificioſis fontium ſcaturiginibus elaboratos, & excellentium rarorumque fructuum plantis variis plenos.

Intra deinde inſignium vitrariorum tabernas, vbi videas qua ratione candentem materiam è fornacibus depromptam, ferreis fiſtulis adhærentem, artifices vel vno vel altero flatu in calices, pateras, aut in quam velint poculi formam magnitudinémue mira dexteritate confeſtim reducant. Varietate profectò, tum artificio, ac materia exquiſita, exuperant hæc Muranenſia quàm longiſſimè cetera totius orbis vaſa vitrea: atque imitantur tam claritate perſpicua, quàm ſplendore cryſtallum naturale, vt meritò *cryſtallina* vocentur.

tur. Artifices etiam indies ornamenta noua, rationeſque ad antiquitatis imitationem variè figurandi præſtantiores excogitant, colores quoſcunque mirabili induſtria reddunt, auro, argento, cælatura, ſignis, ac gemmis exornant; & aqua candentem intingẽdo materiam pocula faciunt, quæ prorſus ex tenerrima glacie ſua ſpontè concreta videntur, & quæ in æſtu algorem intuentibus excitant. Et tincturæ quidem genere imitantur veterum hæmatina, murrhina, Obſidiana hyacinthina, ac ſapphirina vaſa potoria nõ tantùm, ſed & eſcaria omnis generis capaciſſima. Quæ quidem hiſtoriarum encauſticis tam eleganter adornant, vti Plinium ipſum, ſi reuiuiſcens ea videret, obſtupefacerent; meritoque is iudicaret, aureorum, argenteorumque precia atque vſum, niſi fragilia eſſent, hæc diminuere poſſe.

Tranſeas hinc in inſulam D. Georgij quingentis circiter ab vrbe paſſibus è regione D. Marci poſitam, vt videas ſumptuoſiſſimum eius loci monaſterium, templo marmoreo, elegantiſſimaque ædificiorum ſtructura celebre: atq; ædis ſacræ tabulas, ſtatuas, donaria ampliſſima, ſepulchra ducum, ac principum; item cœnobij longiſſimas porticus, atria, cœnacula, cubicula, bibliothecam inſtructam, nec non hortos excultos, & admodum ſpacioſos perluſtres.

Naualia in primis ſpectanda, *Arſenalem* nunc vocant locum, quaſi *artem naualem*, quòd arte naues ibi ſtruantur. Inſula eſt vrbis angulo contigua verſus orientem, & Adriatici maris portus amplitudine duorũ miliarium in circuitu, foſſis ac muris vndique validis munita, & cum oportunis ad cuſtodiam turribus. Diuiſa eſt per regiones ſuas, atque artificum operariorumque diuerſas tabernas atque officinas oportunis quaſque locis diſpoſitas complectitur. Qua-

dringentorum hominum labore continuo naues, machinas, atque inſtrumenta omnis generis bellica perpetuò ædificari affirmant: quorum ſtipendia in hebdomadas ſingulas ad mille ducentos aureos æſtimantur.

Monſtratur in fabrûm tignariorum ampliſſima regione, quo pacto materia ad claſſem, nauesq́ue præparetur, adapteturq́ue. vt aduſtione ſpondas, & coſtas incuruent; malos, antennas, remos, ac tonſas vt leuigent; quomodo fiāt trochleæ, pontes, antliæ, corbitæ, machinarum bellicarum rotæ, ceteráque naualia inſtrumenta, quæ in diuerſis locis ſingulatim fabricantur. In Vulcaniis fabrûm ferrariorum officinis videas formari gyganteas tormētorum bellicorum moles, graues æneas fiſtulas, & prælongas; tubos vaſtos, atque immanes globos ferreos: cudi ponderoſas anchoras, item harpagones, falces, catenas, coruos, bellicoſq́ue nauales apparatus varios. In Tana, quæ reſtionum, aut caloſtrophorum eſt magna regio, immenſas rudentum & camelorum ſpiras admireris; perluſtres, vt protoni, peſmata, & hyperæ intorquentur, aliaq́ue velorum, antennarumq́ue retinacula. Per armamentaria diuerſa telorum omnis generis plena, quibus inſtrui vel naumachia poſſet, oſtentantur inſignia à Turcis, atque piratis capta, & hoſtium ſpolia, manubiæq́ue inſignes ad Naupactum nauali prœlio captæ, anno Chriſtianorum 1571. Tranſitur deinde in velariorum, vel vt Græcè potius dicam, hiſtiorrhaphorum domum, vbi tabulatis in pluribus cernuntur mulierum ac puellarum aliquot centuriæ aſſiduo labore vela conſuētium, vel reſarcientium: In naualis ipſius meditullio multæ porticus miliariæ, & per amplæ ex tabulatis extructæ ſunt, ſub quibus roſtratæ, ac longæ naues circiter ducentæ, præter minora nauigia

uigia infinita, ſtantes in hermatibus ſiue pontibus, ſeruantur à pluuiarum ac tempeſtatum iniuriis, ex aquis dumtaxat ſubductæ, & ad omnem occaſionem nauigationis paratæ. Inter has oſtenduntur prætoriæ quinqueremes, aliæque triremes laceræ, ac globis ferreis traiectæ ſingulari victoria nauali ad Naupactum captę; nec non Imperatoriæ And. Venerij qui in eo prœlio cecidit. Conſpicitur & thalamegus inaurata, & ſculpturis picturiſque inſignibus exornata Ducis Veneti, quam *Bucentaurum* propter magnitudinem nominant: hac feſtiuis dumtaxat diebus euehitur, ac imprimis dominicæ *Aſcenſionis* ſolemni die; quando magna cum pompa, ſplendidoque procerum comitatu ex vrbe ad Adriatici maris præcipuum portū proficiſcitur, vbi certis cum cæremoniis Thetidi ſponſaliorum arram, annulo aureo mari iniecto, ſoluit. At verò mireris nuper refectos magnis impenſis muros, ac turres, aliaque vicina ædificia; quæ ſub exortum poſtremi belli Turcici, fraude, vt plures ſuſpicantur, hoſtili, coniecto in ſulphurei pulueris tormentarij dolia in turribus condita incendio, conflagrarant.

## IN VENETIARVM VRBEM

IACOBVS SANNAZARIVS.

*VIderat Hadriacis* VENETAM *Neptunus in vndis*
*Stare vrbem, & toto ponere iura mari:*
*Nunc mihi Tarpeias quantumuis Iuppiter, arceis*
*Obijce, & illa tui mœnia Martis, ait.*
*Si pelago Tibrim præfers, vrbem aſpice vtramque:*
*Illam homines dicas; hanc poſuiſſe Deos.*

DE VENETORVM SIGNIS.
Idem.

*ROmanas Aquilæ poſtquam liquere cohortes,*
*Magnanimus turmas ducit in arma leo.*

De Hexaſticho illo Epigrammate in Sannazarij vita refert Io. Bapt. Criſpus, auditum à ſe ex Ald. Manutio Pauli F. à Senatu P.Q. Veneto, pro ſingulis verſibus ſingulos centenos aureos, honoris gratia, dono accepiſſe: maiore ſanè liberalitate quàm ab Alexãdro Magno affectus Cherilus poëta minimè malus, qui, teſte Flacco, pro bonis verſibus:

*Rettulit acceptos regale numiſma Philippos:* nam & pro malis colaphos abſtuliſſe aiunt, ſi antiquis eiuſdem Horatij interpretibus fides habenda. Maiore adhæc vſus beneficentia, quàm M. Antonius Caracalla Rom. Imp qui Oppiano ſuauiſſimo poëtæ pro ſingulis verſibus ſiue ferarum naturam, ſiue piſcium, in κυνηγετικοῖς καὶ ἁλιευτικοῖς deſcriberet, ſingulos donauit aureos. Tales ſi Mæcenates noſtra ferrent ſæcula, non deeſſent, vt ille canit, Marones. Ceterùm VENETAM vrbem idem Syncerus lib. III. Elegia I. ad Fredericum Ferdin. Regis F. ſic prædicat.

*Quis rurſus* VENETAE *miracula proferat vrbis,*
*Vna inſtar magni quæ ſimul Orbis habet?*
*Vna Italûm regina, altæ pulcerrima* ROMAE
*Aemula, quæ terris, quæ dominaris aquis.*
*Tu tibi vel Reges ciues facis, ô decus, ô lux*
*Auſoniæ, per quam libera turba ſumus.*
*Per quam barbaries nobis non imperat, & Sol*
*Exoriens noſtro clariùs orbe micat.*

PATA-

# PATAVIVM.

AD Meduaci fluminis oſtium proficiſcere, obſtructum olim à Venetis; ne fluuius ibidem ſtagnis illabens, eius lacunas & euripos oppleret, ſuaque alluuione ſenſim terreſtrem acceſſum ad vrbem faceret. *Leucæ officinam* nunc appellant locum, vbi nauigia mercibus onuſta rotarum volubili machina ex aquis ſublata per aggerem hinc inde transferuntur, vel è ſtagnis in fluuij foſſam, vel ex fluuio in ipſa ſtagna.

Perluſtrabis inſignia quæque ampliſſimæ vrbis loca; & ædificia, portas marmoreas, triplices muros, atque foſſas immiſſo Meduaco flumine profundas ac nauigabiles, propugnacula ingentia, quibus Veneti nunc vrbem iſtam, & antea Carrarienſes Principes exornarunt, & inexpugnabilem reddiderunt. Videbis lapideos pontes, fora ſpatioſa. Adſcendes deinde in ſublime prætorium plumbo tectum, *Palatium maius* appellant, ſtatuis & picturis excellentibus ornatiſſimum; vbi monſtrantur virorum illuſtrium *Patauinorum* effigies, qui ſuis virtutibus immortalem famam nacti, vrbem illã vel natiuitate, vel morte ſua decorarunt: vt T. *Liuij* Romanæ hiſtoriæ principis, cuius etiam oſſa perhonorificè ibidem marmoreo in ſepulchro condita eſſe affirmant; vt Imperatorum quorundam, item *Aſconij Pediani* oratoris, *Arrun*tij *Stellæ*, & *Valerij Flacci*, poëtarum; *Iulij Paulli iuriſconſulti*, qui Alexandro Seuero Imperatori à conſiliis fuit; eos breuiter elegantis poëtæ Germani verſibus perſtringere lubet, qui de hac vrbe celeberrima ſic cecinit:

*Salue vrbs doctiloquis ſedes aptiſſima Muſis,*
*Magna loco, ſpacioſa foris, placidiſſima cæli*
*Temperie muroq́ue triplex, latiſſima foſſis;*
*Et magnis celebrata viris. Hac* Liuius *ille*
*Hiſtoriæ pater eſt genitus. ſeruantur eodem*
*Illius oſſa loco, ſtatuis, tituloq́; ſuperbo;*
*Hic vbi iuncta foro, nullis fulcita columnis.*
*Plumbea marmorei pulchrè ſtant tecta palatij.*
*Hîc etiam* Paullus, *iuris legumq́ue peritus,*
*Et ſtatuas alij meruerunt vrbis alumni.*
*Hac quoque* Valerio *patria eſt qui Iaſona laudat.*
*Hac patria* Aſconio, *&* Stellæ; *prætoris in arce*
*Effigies quorum & titulos ſpectare licebit,*
*Atria Romanum referunt vbi picta ſenatum.*
*Hic quoque ſuprema* Longoli *conderis vrna,*
*Inſcripſitq́; tua Bembus tria carmina tumba.*
*Te iuuenem rapuère deæ fatalia nentes*
*Stamina, cùm ſcirent moriturum tempore nullo,*
Longoli, *tibi ſi canos ſeniumq́; dediſſent.*

Docta & ingenioſa ibidem epigrammata plura enotabis. Perges deinde ad D. Iuſtinæ monaſterium peramplum Benedictinorum, vbi vaſta templi noua moles è quadrato ſaxo magnis impenſis, & architectura mirifica extructa eſt. Monſtrantur ibidem D. Lucę Euangeliſtæ reliquiæ & oſſa in monumēto alabaſtretico antiquo, nec non aliorum diuorum martyrum. *Iunonis* olim *fanum* eo loci fuiſſe Blondus & antiquarij perhibent, cuius Liuius libro x. meminit; ſcribens claſſem Græcorum Cleonymo Spartano duce ab Aemilio conſule è Salētinis pulſam, ad Venetorum litora à Patauinis victam fuiſſe, & roſtra nauium, ſpoliaq́ue Græcorum victoria nauali parta, in veteri Iunonis æde fixa ſuo etiam tempore ſuperfuiſſe. Volunt etiam T. Liuij reliquias, & ſepulchrū ibidem inuentas eſſe.

VICEN-

## VICENTIA.

VICENTIA, vt nunc appellant, veteres tamen Romani *Vicetiam* dixere, veluti antiqua marmora demonſtrant: antiquitate cum ceteris eius tractus vrbibus certat; condita, quemadmodum Sex. Pompeius Trogus affirmat, à Gallis, cum Mediolano, Como, Verona, Brixia, Bergamo, quos Tarquinij Priſci Rom. regis temporibus Tuſcos ex iis regionibus pepuliſſe Liuius libro v. memorat.

Spectabis vrbis inprimis forum, ac prætorium magnificentiſſimum; atque perges deinde ad Prædicatorum fratrum cœnobium; vt videas in eius ornatiſſimo templo ſacrã illam ſpinam ex corona Chriſti Seruatoris noſtri; quam à D. Ludouico Francorum rege dono acceptam Bartholomęus Vicetinus eiuſdem vrbis Epiſcopus, atque ordinis Prædicatorum, in hoc olim templo dedicauit, vbi cum magna religione ſeruatur. Vrbis denique ſitum, ædificiaq́ue perluſtrabis, quæ à duobus amnibus ibidem confluentibus irrigatur, habetq́ue mercium, rerumq́ue omnium inferendarum magnam commoditatem ex agro illo Gallico circumquaque frumenti, vini, olei, fructuumq́ue, quæ terra producit, omnium feraciſſimo.

## VERONENSIS AGER.

HInc videas incultos, & lapidoſos Veronenſium campos, qui ante Veronam in collibus poſitam millia paſſuum viginti patent; & celebres ſunt maximis ſummorum ducum aliquot victoriis, aut cladibus. Referunt enim Sa-

binum Iulianum Imperium inuadentem à Carino Cæſare in iiſdem campis victum & occiſum fuiſſe, atque Odouacrum Herulorum & Turcilingorum regem, qui Auguſtulo depulſo Italiæ regnum per vim occupauerat, & aliquot per annos eam tyrannide oppreſſerat, à Theoderico Oſtrogothorum rege triduano prœlio debellatum fuiſſe; cæſum item poſtea Lambertum Guidonis Spoletani regis filium cum quatuordecim Hungarorum milibus à Berengario: nec multos poſt annos ab Hugone Arelatenſi, Arnoldum Bauariæ ducẽ cum paratiſſimo Germanorum exercitu, quem Veronenſes primi regem Italiæ contra Hugonem appellatum ſpecie triumphantis intra mœnia receperant. Deuictum in iiſdem campis etiam à Rudolpho Burgundo Berengarium alterum, Italięq; regno priuatum: Auorum denique patrumque memoria magnis ſæpè prœliis in illo camporum tractu de Italiæ principatu fortuna varia certatum fuiſſe. Ceterùm, quòd Blondus ſcribit C. Marium Cimbros ac Teutones in Italiam irrumpẽtes ibidem vltimo prœlio deleuiſſe, incertum & obſcurum eſt, cùm varient mirum in modum auctores in eius tam famoſi prœlij loco deſcribendo. Nec temerè quidem hoc dixerim. Fragmenta etenim Liuij libro LXVII produnt, ab Atheſis fluminis, quem obſederat, ripis Q. Catulum procos. à Cimbris fuiſſe deiectum; & accedente paulò pòſt cum nouo exercitu C. Mario, hoſtes prœlio victos, quo cæſa centum quadraginta milia, capta ſexaginta ſunt milia. Si Romanæ hiſtoriæ principem, Liuium integrũ haberemus, haud dubiè quid certi nobis de tam ingẽtis prœlij loco conſtaret. Sex. Iulius Frontinus in ſaltu Tridentino Q. Catuli exercitum Cimbris ceſſiſſe demonſtrat libro ſtratagematum quarto. Nec non Valerius Maximus.

mus lib. v. cap. VIII. ad Atheſim Cimbrorum impetu Romanos equites pulſos, & deſerto Catulo procoſ. ad vrbem fugiſſe ſcribit. L. Florus, qui Liuium in hiſtoria quàm maximè ſequi videtur, Cimbros per hiemem ſcribit Tridentinis iugis in Italiam prouolutos velut ruina deſcendiſſe: Atheſim flumen non ponte, nec nauibus; ſed primùm vado, corporibus, ac clypeis fruſtra tentaſſe, ac demum ingeſta ſilua obrutum tranſilijſſe. In Venetia moram trahentibus, ac ferociter diem pugnæ poſtulantibus Marium mox alterum ſequentem dediſſe, eoſque in patentiſſimo, quem Caudium vocant, campo prœlio inſigni proſtrauiſſe. Velleius Paterculus, & auctor de viris illuſtribus, locum prœlij exprimentes, eodem quaſi nomine, Floro conſentire videntur; quamuis in appellatione varient nonnihil exemplaria, quemadmodum librarij imperitiores in propriis nominibus ceſpitare frequenter ſolent. In quibuſdam enim iam dictorum auctorum exemplaribus *Claudius* campus vocatur, in aliis *Caudius*; verùm in Velleianis quibuſdam *Raudus*, vbi legimus in quinto Marij conſulatu gentem exciſam Teutonum in campis, quibus nomen erat Raudis. Et placet hæc ſignificantior & propria magis appellatio; corrigendaque mihi videntur in eo nomine Flori, & Auctoris de illuſtribus viris exemplaria. *Raudos* enim aptè Veronenſes, alioſque montibus ſubiectos campos vocamus vetuſta voce, quaſi rudes, aſperos, & ſaxoſos: quandoquidem ſaxum ipſum quoque raudus nominare ſolet antiqui, vt Sex. Pompeius ex Attio comico probat. Ex his, ni fallor, auctoribus Blondus aliique colligunt, in Veronenſibus campis admodum aſperis cædem Cimbricam contigiſſe. Ceterùm Plutarchus, licet in Apophtegmatis Romanis Catuli exercitum ad Atheſim ſcribat à Cimbris

bris pulſum fuiſſe; in C. Marij tamen vita, fluuium illum Athiſonem appellat, & locum prœlij Cimbris Marium deſignaſſe planiciē apud Vercellas oportunam Romanis ad equitādum, & barbarorum multitudini ad iactātiam ſuam. An librariorum item imperitia hîc nomina, pro *Atheſi Athiſone*, & pro *Verona Vercellis* ſuppoſitis, mutata ſint, peritioribus iudicandum relinquo. *Athiſonis* neſcio an quiſpiam veterum mentionem faciat. In hiſtoria belli reliqua tamen Plutarchus non admodum diſcrepat à Liuio, Floro, ceteriſque. Immanes videlicet illas variarū nationum copias in Galliis diuiſas fuiſſe: ex his Teutonas & Ambrones contra Marium per Lingonas contendiſſe, & non procul ab Alpibus cæſos ad aquas Sextias eſſe: agmina verò Cimbrorum in Noricos; atque inde perrexiſſe ad Alpes contra Catulum. Hos ſecutos item Tigurinos, Florus conſentit. Paullus Oroſius tribus agminibus barbaros tum Italiam petiiſſe tradit; ſed quibuſnam in locis Alpes tranſcendere voluerint, non exprimit. Palam tamen eſt, diuerſis itineribus tranſitum tentaſſe, & tam vltra, quàm citra Alpes cæſos fuiſſe; citra quidem in Venetis inter Padum & Atheſim in Raudis campis, tot iam dicti auctores conſentiunt, qui Tridentinas Alpes tranſiiſſe in Italiam Cimbros volunt: Plutarchus autem an correctus ſit, & quomodo nam conciliari his poterit, ſtudioſis diſcutiendum relinquo.

## VERONA.

VEronæ vicinum templum nouum Diuæ virginis Deiparæ Mariæ inuiſes, quod & ſtructuræ magnificentia, & crebris miraculis valde eſt celebre.

Vrbem deinde ingreſſus, perluſtrabis forū, curiam,

riam, & cathedralē ædem peruetuſtam & ſumptuoſam; *Theoderici*, aliorūque Gothorū, Langebardorumq; regū arces & caſtella; *Scaligerorū* monumenta, nec non plurimorū principū veterum alta palatia, ac domus nobilium excelſas. Perges etiam ad forū boariū, & videbis vetuſtiſſimam, & è quadrato ſaxo perāpliſſimā *Amphitheatri* molem, quam *Arenam* ciues appellant: Cuius exterior paries quatuor zonis pulcherrimis cinctus, totidem columnarum, arcuum, ac feneſtrarum ordinibus, quadruplici opere, Dorico videlicet, Ionico, Corinthio, & compoſito, in admirandam extollebatur altitudinem: quemadmodum ex dicti parietis quatuor arcuum parte colligi poteſt, quæ ſola reliqua manet adhuc erecta. Totum enim exteriorem amphitheatri circulum barbari poſterioris ſæculi, ſublatis ad alia ædificia marmoribus, vſque ad fundamenta ſunt demoliti; atque tantæ maieſtatis opus non ſecus ac formoſam, adornatam, ac longè conſpicuam Spartam quandam diſcerpta pulcherrima veſte turpiter admodum denudarunt. Ex reliquiis tamen, veluti ex vnguibus leo, totius ſtructuræ magnitudo facilè cognoſcitur, & quanta eius ars ac pulchritudo fuerit. Ordinem enim vnumquemque parietis exterioris LXXII. portas, vel arcus, totidemque columnas habuiſſe, docet ipſa circularis proportio, & architectica dimenſio. Tertium autem operis Corinthiaci CXLIV. ſtatuis colloſſeis inter arcus & columnas redimitum fuiſſe, loculi & veſtigia demonſtrant.

Introductus in porticus triplices interiores concameratas totam machinam circumambientes, vehementer admiraberis viarum ac graduum labyrinthos ſe inuicem occurrentium vndequaque; quibus populus ſcandere in porticus ſuperiores, & in ipſa caueæ interioris ſedilia,

lia, vel deſcendere & exire ſine turbæ obuiantis impedimento quàm commodiſſimè poterat. Ingreſſus arenam mediam, gaudebis videre planitiem ouatæ ſpecie extenſam in longum decempedas XXXVIIII. in latum verò decempedas XXII. cum dimidia; circumſeptam vndique ſedilium ordinibus quadraginta duobus, gradatim, decliuis tecti in modum ſupra porticus interiores adſcendentibus in altum: Quæ tantæ ſunt capacitatis, vt ſupra viginti tria hominum milia per circuitum in iis commodè ſedere potuerint. Spoliata quidem iam olim fuit à barbaris interior hæc amphitheatri cauea marmoreis ſuis ſubſelliis: ſed nunc equeſter ordo nobilitaſque Veronenſis eandem ſuis impenſis reſtaurauit, marmoribuſque veſtiuit. Quæ feſtiuis quibuſdam diebus populo venationes, ludos equeſtres, ac pedeſtria certamina publicè in eadem arena, maiorum more, ſolet edere. Quis autem huius tam egregiæ & immenſæ machinæ fuerit auctor, apud veteres auctores mentionem nullam inuenimus. Obſcuras dumtaxat quorundam reperio coniecturas eſſe. *Leander Albertus* in Italiæ deſcriptione colligit ex marmoris cuiuſdam Lucenſis antiqua inſcriptione apud D. Fridianum reperti, *L. Flaminium, Romanum conſulem, ac vniuerſa Græcia domitorem, amphitheatrum Veronæ proprijs ſumptibus erexiſſe, anno ab vrbe condita* DIII. Ceterùm hæc inſcriptio doctis planè ſuſpecta, immo fictitia ac falſa videtur; quandoquidem ab hiſtorica veritate multis paraſangis aberrat. Non enim *L. Flaminium* vllum conſulem Romanum fuiſſe, aut *Græciam domuiſſe* inuenio, ſed vnum dumtaxat C. *Flaminium* bis conſulem, qui in primo conſulatu *Gallos ac Ligures* vicit, non *Græcos*: & in ſecundo ab Annibale

ad Traſimenum lacum ipſe victus & occiſus eſt. At verò *L. Quinctium Flamininum* conſulem fuiſſe reperimus, ceterùm cum *Græcis* ille nihil rei geſſit: frater quidem eius T. *Quinctius Flamininus* item conſul Græcos non tam domuit, quàm Philippo Macedonum rege deuicto Græciam vniuerſam ab eius dominatione vindicauit, & libertate donauit, anno poſt vrbem conditam DLVIII. Itaque nec dicta marmoris inſcriptio tempore congruit cum vera hiſtoria Romana. Palàm etenim eſt, *Flaminiorum* aut *Flamininorum* neminem fuiſſe conſulem ante vrbis annum DXXX. Quomodo igitur *Flaminius* quiſpiam conſul Romanus anno ab vrbe condita DIII. ſicut in marmore legitur, amphitheatrum Veronæ erigere potuit? Nec verò videtur eſſe veriſimile, eo ſæculo Romanos conſules ibi ſuis ſumptibus tam immenſa exſtruxiſſe ædificia; quo Tranſpadanis nondum ſocietatis ius aliquod cum Romanis erat, quo needum Verona Romanorum colonia facta; ſed bello victi Inſubres, & Cenomanni legibus parere, vt ſubacti cogebantur. Teſtatur autem Aſconius Pædianus in commentario Piſonianæ Ciceronis, Cn. Pompeium Strabonem, Pompeij Magni patrem *Tranſpadanas colonias* primùm deduxiſſe, atque iure Latij donaſſe. Inter quas *Veronam* fuiſſe conſtat, quam Tacitus libro XIX: *Coloniam Rom.* appellat, & quam in panegyrico quodam Conſtantini Aug. legimus *Pompeium* deduxiſſe, & *Pompeianum* euertiſſe. Deducta igitur primùm *Verona* poſt bellum ſociale, poſt Romam conditam anno DCLXIV. quo *Cn. Pompeius Strabo* conſul fuit, quo etiam anno Ciſpadanæ Galliæ ciuitas data eſt. Non itaque videtur (inquam) veriſimile, Romanos centum ſexaginta annis antequam colonia fieret, aut quid Romani iuris participaret, *Verona amphithea-*

*phitheatra* condidiſſe. Citius in ſententiam Torelli Sarainæ Veronenſis,doctiſſimi viri, pedibus item, qui Auguſti Cæſaris auſpicis tam *amphitheatrum* , quàm *theatrum* Veronæ conditum eſſe, variis coniecturis & argumentis probare conatur. Conſtat enim, teſte Suetonio, Auguſtum plurimas per Italiam colonias vel deduxiſſe, vel operibus ac vectigalibus publicis pluriſariam inſtruxiſſe. Suffragantur inſuper, vt Torellus affirmat, quædam chronica; in quibus legitur, *Amphitheatrum*, quã *Arenam* vulgò vocant, anno quadrageſimo ſecũdo Auguſti extructum fuiſſe. Adſtipulatur item Cyriacus Anconitanus, qui in *Itinerario Illyrici* plures vrbium antiquitates collegit, ſcribens exiſtimari *Veronæ* conſtructum *Labyrinthum*, (ſic enim appellat Amphitheatrum) quod *Arena* nunc dicitur, anno Imperij Octauiani Auguſti trigeſimo nono. Ceterùm de tanti operis auctore cuilibet ſuum ſit iudicium. Moles, ac magnificentia inſignis eius ædificij, nec non artificum & architecturæ perfectio nobis facilè perſuadent; non rudi & impolito, ſed ad Romani nominis æternitatem florentiſſimo ſæculo Imperij, cuius potentiam repræſentat, tantam machinam excitatam fuiſſe.

Alias deinde vrbis antiquitates ſedulò inquires ac perluſtrabis: theatri veteris ruinas, pontes lapideos in Atheſi, qui fluxu tortuoſo mediam ſecat vrbem; item porticus partim combuſtas, partim deiectas, nec non Ianos quadrifrontes, & arcus marmoreos ſculpturis pulcherrimis elaboratos, atque titulis eorum, quorum ob merita publicè fuerunt erecti, inſcriptos. Quos hìc latiùs deſcribere ſuperſedeo, ſtudioſum eius cognitionis lectorem remittens ad *Taurellum Sarainam*; qui eos non minùs accuratè quàm ingenioſè inter ceteras ſuæ

patriæ

patriæ antiquitates expreſſit in dialogis quos *de origine & antiquitate ciuitatis Veronæ* in lucem *libris quatuor* edidit.

Videbis nouas munitionum vrbis ſtructuras, quibus Veneti maximis operibus,& ſumptibus, continuoque ſtudio, pro huius ſæculi ambitione contendunt vrbem illam inexpugnabilem reddere: immanes aggeres, ſpiſſiſſimos muros, turres,ac propugnacula tormentis bellicis armata, foſſas profundas atque latas, quas Atheſis intromiſſus redimplet; item portas vrbis nouas, non tantùm artificio & operibus admodum munitas, ſed etiam ſculpturis, ſtatuis & marmoreis columnis adornatas.

## MANTVA.

MANTVAM conſtat antiquitate cum quauis Italarum vrbium certare poſſe. Ante Romam etenim nõ ſolùm,ſed etiam ante Troiæ excidium (quod Romæ natalem,vt Euſebius, D.Hieronymus aliique teſtantur, annis pluſquam CDXXX. præceſſit) conditam fuiſſe probat Leander Albertus: & ante Chriſtum natum annis ∞ C. LXXXIII. Quemadmodum igitur antiquitate præcellit aliis, ſic extra controuerſiam nobiliſſima eſt eius origo: quam probatiſſimi quique auctores ab Ocno Bianoro, Etruſcorum antiquiſſimo rege conditam fuiſſe conſentiunt, conflatamque ciuitatem ab initio fuiſſe ex tribus nobiliſſimis populis,nempe Tuſcis, Thebanis externis,& Venetis vicinis. Ocnus enim conditor, Tiberini Tuſci regis atque *Mantus* Thebanæ filius, eam à nomine matris ſuæ *Mantuam* appellauit;vt inter alios poëtarum princeps Maro Mantuanus ipſe Aeneid. lib x. teſtatur; qui nobilitatem ſuæ patriæ celebrans, *Mantuam* auis diuitem, gentem illi tripli-

triplicem, ac populos ſub gente quaternos, ipſam caput, & populis Tuſco de ſanguine vires ab origine fuiſſe canit: magis eum illuſtrans ingenio carminibuſque ſuis, quàm vel longa Tuſcorum regum ſeries, vel ipſius vrbis ædificiorum magnitudo nobilitare vnquam potuit. Quemadmodum Iulius Scaliger æui noſtri poëta perdoctus & ingenioſus Maronem imitando de eadem eleganter ſcribit:

*Maxima cùm veteri turgeret Etruria regno,*
*Sceptraq; terrarum iungeret aucta mari:*
*Mole noua tumuit, ſoliiſq; excreuit auitis,*
*Vt premeret forti iura aliena pede.*
*Inde eſt in ſuperas deducta colonia terras,*
*Non tamen his potuit* Mantua *tota dari.*
*Clara viris, felix Ducibus, diuo inclyta cygno,*
*Quem vitreis aluit Mincias Andis aquis.*
*Mantua diues auis, magno non ceſſerit orbi;*
*Tota tamen parte hac vincitur ipſa ſui.*

Vrbs quidem vt ſitu eſt munitiſſima, ſic & ædificiis publicis priuatiſque perampla; rectis ac ſpacioſis plateis apparet admodum decora, & venuſta. Habet enim magnificas ædes ſacras, templa, porticus, & palatia ſumptuoſa, & abundat mercibus, omniumque rerum neceſſariarum copia propter aquarum commoditatem. Etenim populus ipſe vt ad arma, literas, artes; ita ad mercaturam, aliaſque negociationes valde gnauus, & promptus eſt.

## BRIXIA

AD radices eiuſdem montis eſt poſita, ac antiquitate amplitudineque ædificiorũ cum multis vrbibus Italiæ certare poteſt. De hac autẽ epigrãma non inelegãs tale prodidit Iulius Cæſar Scaliger, noſtri ſæculi poëta præclarus.

*Qua*

*Quæ pingues ſcatebras ſpecula deſpectat ab alta*
*Poſtulat Imperij Brixia magna vices.*
*Cælum hilarũ, frons læta vrbi, gens neſcia fraudis,*
*Atque modum ignorat diuitis vber agri.*
*Si regeret patrias animis concordibus oras,*
*Tunc poterat dominis ipſa iubere ſuis.*

Propter diſſenſiones etenim vrbs olim Gallorum ac Inſubrum vicinorum iugo oppreſſa, varias paſſa eſt calamitates: nunc tandem ſub Venetorum Imperio quieta floret opibus, ac mercatura frequenti, rebus omnibus affluens, ſolertis ingenij populo ac nobilitate magna frequens. Agro item olei, vini, frumentorum, fructuumque omnis generis excellentiſſimorum fertiliſſimo locuples: habetque metallorum venas fœcundas, imprimis ferri & æris: vnde maximus ciuitati redit quæſtus. T. Liuius aliique magni auctores tradunt *Brixiam* regum Romanorum tempore à Gallis Cenomannis eſſe conditam, quam poſtea Romani Tranſpadana Gallia in poteſtatem redacta ſuæ ditionis item fecerunt. Conſtat ex Liuio, fidem populo Romano conſtantiſſimè quondam præſtitiſſe, atque præcipuè difficillimis Hannibalici belli temporibus. Coloniam Romanorum factam eſſe volunt bello ſociali confecto, cùm Veronam & alias trans Padum vrbes Cn. Pompeius Strabo Pompei Magni pater colonias deduceret. Nec diu poſtea C. Cæſaris auſpiciis ſimul cum aliis Tranſpadanis ius Romanæ ciuitatis accepit, atq; ſub Imperatoribus Romanis deinde, quamdiu Imperium in Italia ſtetit, admodum floruiſſe conſtat. Teſtimonio ſunt antiquitatis monumenta varia, quæ adhuc in eadem vrbe, vicinoque territorio paſſim reperiuntur: nimirum pulcherrimæ marmorum inſcriptiones, ſtatuæ, ſtatuarumque tituli, atque illu-
ſtrium

ſtrium hominum epitaphia plurima: ex quibus vrbis illius amplitudo priſca facilè colligi poteſt.

Vrbis templum, ac Epiſcopi palatium ſtatuis ornamentiſque variis opulentum, atque forum porticibus ac prætorio ſuperbo conſpicuum perluſtra.

Hinc per Caſſani oppidulum ſuperiorum bellorum iniuriis funditus quaſi deſtructum: nihilominus Acciolini famoſi quondam crudelitate tyranni clade, vulnere, & captiuitate celebre; perge

## MEDIOLANVM.

FOra, ſpacioſaſque vrbis ampliſſimæ plateas obambulabis: quò pulchra eius ædificia, ciuium artes, ſtudia, merces, exercitia varia, & diuitias ingentes conſpicias. Vrbs etenim eſt antiquiſſima, eximiæque dignitatis mercatura, & opibus abundè florens. Auctores ſunt Strabo, Liuius, atque Polybius Belloueſum Celtarum regem, Tarquinio Priſco Romę regnante, cum magna Biturigum, Aruernorum, Carnutum, Aeduorum, aliorumque populorum multitudine ex Gallia vlteriore tranſcendiſſe Alpes, atque pulſis Etruſcis ac Liguribus, Inſubrium agros occupaſſe: & inter duos amnes Ticinum Abduamque hanc vrbem condidiſſe, Celticaque voce ab ipſo ſitu, quod inter fluuios eſſet media, *Mittellandum*: vel vt quidam interpretantur, ab agro vernante *Meylandum* appellaſſe. Quo nomine in præſentiarum adhuc à Germanis nuncupatur; poſteri vocem in *Mediolanum* mutarunt. Eſt autem ager Mediolanenſis tam cæli temperie, quàm ſoli fertilitate, & affluenti rerum copia ditiſſimus. Vnde ciuitas ipſa populoſa ob Alpium vicinitatem, & propriis fulta

viribus, *Inſubrium* caput ſemper eſt habita. Et quamuis frequenter internecinis attrita bellis funditus vrbs exciſa, ad extremum etiam hoſtili aratro ſulcata fuerit: floridior tamen vſque reſuſcitata mox excreuit in altum, vt inter potentes vrbes Italiæ nunquam poſtrema fuiſſe videatur. Romani paulò ante bellum Punicum ſecundum, M. Marcello & Cn. Scipione coſſ., Galliæ Tranſpadanæ partem, quam Boij ac Inſubres tenebant, in poteſtatem redegerunt: Inſubribus atque Tranſalpinis Germanis M. Marcelli coſ. ductu prœlio ad Claſtidium ſuperatis, & occiſo rege Virdumaro. Qua victoria Mediolanum, Comum, Acerræ, pluresque vrbes Tranſpadanæ in ditionem populi Romani tum conceſſere, Galliaque Ciſalpina tota mox prouinciæ formam accepit. Itaque Mediolanum deinceps ſub Romanorum tutela florens haud mediocriter creuit, maximè Cæſarum Impp. quorundam auſpiciis, qui vrbis elegantia, & opportunitate capti, quòd nimirum tranſalpinis prouinciis eſſet vicina, in quibus belli materia vix vnquam deerat: ibi ſedem figere, delectus habere, ac legiones inde traducere trans Alpes ſolent. Conſtat Traianum Mediolani regiam ædificaſſe, qui locus adhuc nomen *Palatij* ſeruat: moram ſæpius traxiſſe Hadrianum, Antoninos pluresque alios Imperatores, qui vrbem ædificiis publicis exornarunt: Quemadmodum epigrammate ſuo declarat Auſonius Poëta de eadem ſic ſcribens:

*Et Mediolani mira omnia, copia rerum,*
*Innumera cultaq; domus, facunda virorum*
*Ingenia, antiqui mores: tum duplice muro*
*Amplificata loci ſpecies, populiq; voluptas*
*Circus, & incluſi moles cuneata theatri:*
*Templa, Palatinaq; arces, opulenſq; moneta,*

*Et*

*Et regio Herculei celebris ſub honore lauacri,*
*Cunctaq; marmoreis ornata periſtyla ſignis,*
*Mœniaq; in valli formam circundata limbo.*
*Omnia quæ magnis operum velut æmula formis*
*Excellunt, nec iuncta premit vicinia Romæ.*

Floruit igitur, vt dixi, mirificè quamdiu Romanum ſtetit Imperium; ſed eo ſuccumbente, Hunnorum, Gothorum, ac Longebardorum mox vaſtationibus patuit: atque inteſtinis ſæpè bellis fatiſcens, funditus aliquando deſtructa eſt. Iam verò dum Caruli V. Imperatoris ac deinde Philippi Hiſpaniarum regis Catholici eiuſdem filij auſpiciis pace fœlici fruitur: vix dici poteſt quantis diuitiis, rerumque omnium copia quanta nunc abundet: item quàm plena ſit omnium artium, opificiorumque ſcholis & officinis: adeò vt iam vulgato prouerbio dicatur, Mediolanum deſtruendo, Italiam inſtrui poſſe: nimirum quorumuis artificum copia.

Hîc regium portæ Iouiæ caſtrum, quo in Europa nullum eſt fama celebrius, ob eius magnitudinem, operum ac munimentorum amplitudinem. Iuſtæ etenim vrbis capacitate vicos, plateas, fora, palatia, fabrûm, omniſque generis mechanicorum artificum tabernas operarias in ſe complectitur, nullius opis indigens externæ: ſed commeatu, annona, omniumq; rerum copia, bello paceque neceſſariarum abundans. Effundit oppidorum inſtar vndequaque vaſta propugnacula; circum ambiunt foſſæ latiſſimæ profundis amnibus perfluæ & vtrimque parietibus lateritiis euectæ. Muri craſſitudine ſtupendi fulciunt aggeres latiſſimos & meatibus concameratis peruios. E quorum pinnis & feneſtellis per caſtri totius & propugnaculorum circuitum exerunt ampla capita tubi æneî ingentes, tormentorum belli-

corum

corum prægrauia pondera, rotis ferratis impoſita: qui ſulphureo puluere inflammati, globos ferreos pondo DCCC. vel amplius euomere in hoſtem vel aduerſam molem poſſunt, atque obſtacula quæque maximo cum fragore proſternere.

Videbis hîc armamentarium capaciſſimum amplitudine, & armorum telorumque omnis generis ornatiſſimorum infinita copia refertum. Præterea fabrûm, ac mechanicarum artium varias officinas, quas longum eſſet enumerare. Conſiderabis, ſi placet, portas, muros, aggeres, foſſas, caſtella & propugnacula maxima ſtupendi operis, ſumptus ac artificij incomparabilis: percenſebis etiam ordine per propugnacula, muros & caſtella, diſpoſitas tormentorum bellicorũ moles, tubos aheneos, immanes τειχεσιπλήτας atque πολιοϱκητὰς, vt epitheta Bellonæ propria his cacodęmonum inſtrumentis attribuam.

Templum diuæ Virginis Gratiarum, arci huic vicinum, vbi videas ædiculam maximi ſumptus & artificij marmoream, quam ibidem olim Dux Ludouicus Sfortia magnificentiſſimè iuſſit excitari cum ſepulchro, & ad viuum exſculptis imaginibus ipſius, ac Beatricis vxoris ſuæ: ſed vt rerum humanarum exitus incerti ſunt, fefellit conſilium eius fortuna, nec condi tam ſplendido in tumulo potuit: ſed hoſtium dolo captus, ac in vlteriorem Galliam deductus Auarici Biturigum fato conceſſit. Vnde & imperfectum monumenti opus adhuc iacet.

Ad forum eſt ſummum templum, *Domum* nunc appellant vulgò. Ceterùm eſt baſilica peraugusta, ſumptus immenſi, ac amplitudinis, artificijque tanti, vt pauca prorſus quæ in vrbe Chriſtiano nunc extant templa, huic conferri poſſe exiſtiment, ſiue magnitudinem ac archi-

tectu-

tecturam ædificij ſpectes, ſiue precia materiarum æſtimes. Reſplendet etenim non ſolùm intus foriſq; cruſtis marmoreis intecta, verumetiam artificioſarum ex mormore Pario ſtatuarum incredibili multitudine circũquaque perornata eſt: vt integros dies ſpectatorum oculos artium ac hiſtoriarum varietate detinere poſſit. Videbis in ſacrario rara donaria; Archiepiſcoporũ, Vicecomitum ac Ducum vaſa, ac veſtes ex auro & argento, gemmis ac margaritis precioſiſſimis expolitas, itemq́ue reliquias Diuorum in perornatis ac inęſtimabilibus conditoriis poſitas. Adſcendes denique in turris ornatiſſimæ molem altiſſimam, vt ex eius ambitu inferiore contempleris vrbis ſuburbiorumq́ue ſitum planum, regioniſq́ue circumvicinæ ſpacium ac conditionem. Obſtupeſces pulchritudine ſitus, & amplitudine, atque adeò prouinciã, non vrbem te videre meritò putabis. Eſt enim Mediolanum opportuno admodum loco inter fluuiorum riuos poſitum, vt præter vberrimas quas habet agri vicini fruges, è Gallia Ciſalpina, & Alpibus etiam, rerum omnium copia tam ad vſum, quàm ad delicias, eò comportari facilè queat. Suburbia habet longa lataq́ue, quorum nonnulla cum magnis ciuitatibus certare poſſunt: Quæ latis aquarum foueis vndique, non ſecus atque vrbs ipſa, cinguntur. Conſidera ductuum commoditatem, per quos vndique nauigiis annonæ cópia defertur quotidie: vt nihil non ibi precio vili venum detur.

In primis ædem *Diui Ambroſii* in Nemore vetuſtam ac celebrem inuiſe, vbi olim reges Italiæ, atque etiam Cæſares, *corona* inueſtiebantur *ferrea*, tanquam ferro atque armis Imperium nanciſci oporteret. Inſtituiſſe morem, volunt quidam, Oſtrogothorum regem Theodericum,

dericum, Odouacre ad Veronam deuicto: Alij à Carulo Magno inuentum tradunt, poſt Langebardos ſubactos, & eorum regem Deſiderium captum. Eſt in eodem templo gemmis decoratum ac laminis aureis veſtitum altare, æſtimationis XXVIII. milium aureorum, ab Angelberto Puſterlano Archiepiſcopo tantis impenſis olim decoratum, in quo Diuus Ambroſius diuina ſæpius adminiſtrauit; & eius oſſa ſub eodem in profundo puteo recondita feruntur. Item liber vetuſtiſſimus in papyro ſcriptus manu, vt fertur, ipſius D. Ambroſij. Oſtenduntur inſuper variæ in ſacrario Diuorum reliquiæ ſanctæ; atque inter eas æneus ſerpens, in marmorea columna poſitus: munus à Theodoſio Aug. quondam allatum Mediolanum, cum vno clauo, ex iis, quibus in cruce Seruator noſter fixus. Clauus autem in D. Teclæ templo ſeruatur: ſerpentis huius imago habetur pro eadem quam Moyſes in deſerto Iudæis ſuis fabricauit. Poſt hæc perluſtra Monaſterium D. Victoris, & alia templa vicina: vrbis inſuper noua propugnacula plura, cum foſſis & aggeribus præaltis, ac magno murorum ambitu permenſo: ſuburbanum Xenodochium, vel Noſocomium, iugerum aliquot ſpatio ampliſſimum, quod via Bergomati quadrata forma à Sfortiis ducibus inchoatum impenſa maxima fuit, ſed neutiquam abſolutum. In quo tradunt tot habitationes ægrorum conceptas ac deſignatas fuiſſe, quot dies annus vertens complectitur.

Perge ad armamentarium palatij, vbi videas arma multiplicia, precio, artificio, & elegantia Principibus magnis quibuſque digna: ſunt enim non ſolùm auro, argento, coloribuſque per encauſticen exornata, ſed etiam cælatura artificioſiſſima per fabricam elaborata.

Non pigebit doctas quaſdam Epigraphas

obiter hîc inſerere : quo ſtudioſum lectorem varietate cognitionis antiquæ nõnihil recreem. Reperies ad Ianum portæ interioris, qua Bergamo intratur, & rurſus in porticu baſilicæ S. Stephani plura epitaphia Romana, è quibus hæc :

C. FIRMIVS. C. L.
FLACCVS.
SAGARIVS
SIBI. ET.
DYCHORIDI. L
FAVSTAE. L. V.
FIDO. L V
NYMPHAE. L. V.
ACTAE. L. V.
H. M. H. N. S.

*Aliud.*

VIVA. FECIT
T. IVNIO. T. L.
AMPIONI
IVNIA. T.L. DISETO
SIBI. ET. PATRONO
SVO. FECIT
C. CASSIVS.
SOPATER LINARIVS
SIBI ET. CASSIAE. C. L
DOMESTICAE. LINAR.
PATRONAE. ET
CASSIAE. SVAVI. L
ET. CASSIAE PRI-
MIGENI. L.

*Aliud.*

P. VALERIO. P. LI-
BERT. PALAT
TACITO
VI. VIRO SENIORI
ET. AVGVSTALI

*Aliud.*

D. M.
KARDO. AVGG.
LIB. EX PROC
PANTERMINA
LVPVLA
CVM. FILIS
CONIVGI
INCOMPARABILI

Effigies Ampionis, & etiam Iuniæ, Diſetonis in frontiſpicio ſaxi eiuſdem ad viuum exſculptæ ſunt;

In porticu templi, in Nemore S. Ambroſij, eſt tabula lapidea, in qua Epitaphium, & formula legati cuiuſdam ſic extat :

PETRONIO. IVCVNDO.
VI. VIRO. SEN.
PETRONIA. MIRAND. PATRONO
QVAE HS. CCCC. LEG. POSSESSORIB.
VICI. BARDOMICI. IN. STATVAM
TVEND. ET. ROSA. QVODANNIS
ORNANDAM,

Rurſus à porta Ludouica, non procul ante fores Palatij, cuiuſdam ara marmorea quadrata, in cuius vno latere *Diana Lucifera*, vt eam nuncupat Tullius, exſculpta eſt, cum erecta face in manibus, quapropter & *Facelinam* eam appellauit Lucilius Satyrarum tertio cùm dixit:

——— *Et Rhegyna videbis*
*Mœnia, tum Liparas, Facelina templa Dianæ.*

Nam & apud Liparitanos tali forma colebatur Dea, ad cuius pedes item canis venaticus exſculptus ſedens, ac Deam obſeruans: in altero latere ſimulachrum eſt *Apollinis Medici*, incumbentis tripodi, reiecta à tergo pharetra, cum lauri ramo in dextra: vnde *Daphnites* vel *Daphnæus* à Græcis appellatus eſt: *Medicam* enim vim plurimam laurus in ſe habet, quam *boni Genij* plantam appellabant veteres Romani; perſuaſumque habuere, locum, vbi laurus eſſet, neque à ſacro vllo morbo, neque à Dæmone infeſtari. Quare non ſolùm Apollini dedicata, ſed etiam eius filio Aeſculapio, nec non Hygeiæ nepti ſalutiferis diis; quorum in tutela *medicina* eſt. Quia & animantia bruta pleraque iſtius plantæ vires hominibus præmonſtrare videntur. Palumbes etenim, graculi, merulæ, ac perdices, quotiens ægrotare cœperint, *Lauri* bacca vel folio comeſto, ſibi ipſæ medentur, vt & animalia plura. Coruus à chamæleonte tactus, qui etiam occiſus victori nocet, lauri baccis infeſtum virus repellit & extinguit. Denique lauri folia rebus

quibuſcunque cùm immiſcentur, vel ſupernè ſternuntur, à corruptionibus & vitio diu eas conſeruare, ex Demageronte Cæſar de re ruſtica memoriæ prodidit. Sed ad *aram ſalutis* reuertamur. Ad Apollinis pedes ſtat cithara in bicorni teſtudine concinnata, & adiacet inuolutus *Python* ſerpens, quæ Dei ſunt inſignia. Nam inde *Pythius* ac *citharœdus* à poëtis nuncupatur. In âræ eiuſdem frontiſpicio hoc votum exſculptum legitur:

AESCVLAPIO ET HYGIAE
SACRVM
C. OPPIVS. C. L. LEONAS.
VI. VIR. ET AVG.
HONORATVS. IN. TRIBV.
CL. PATRVM. ET. LIBERVM
CLIENTIVM. ET ADCENSVS
PATRONI. SANCTISSIMIS
COMMVNICIPIBVS. SVIS. D. D
QVORVM. DEDICATIONE
SINGVLIS DECVRIONIBVS
✱. III. AVGVSTALIBVS. ✱. II. ET
COLONIS. CENAM. DEDIT
L. D. D. D.

D. Teclæ templum inuiſe, ſanctis Diuorum reliquiis multis auguſtũ: in quod etiam S. Ambroſius *clauum* Imperatoris Theodoſij donarium repoſuit, quem per ſacroſancta Chriſti membra, in Crucis ligno Iudæorum carnifices panxerant. Vix quippiam Mediolani antiquius hoc templo. Quod à Chriſtianis primùm Seruatori noſtro, & D. Mariæ virgini, matri eius conſecratum fuerat, poſtea in D. Theclæ commutatum. At multis ante propagatum Euangelium ſeculis, *Mineruæ Parthenon* ampliſſimum eodem in loco ſtetiſſe aiunt: Deamque ibidem, vt Polybius etiam ſuffragatur, præcipua

pua antiquitus religione cultam fuiſſe. Hinc plures opinantur , nomen olim regioni atque vrbi hoc templum dediſſe: Vt priſca Celtarum, ac nunc etiam Germanica lingua Megdelant, hoc eſt *Virginis regio*, vel terra *Mediolanum* dicatur. Qua quidem in ſententia fuiſſe comperimus Andream Alciatum iuriſconſultum, in omni diſciplinarum genere prçcellentem virum,ſicut in emblematis ipſe hoc epigrammate teſtatur.

*Quam Mediolanum ſacram dixêre puellæ*
*Terram, nam vetus hoc Gallica lingua ſonat,*
*Culta Minerua fuit, nunc eſt vbi nomine Tecla*
*Mutato, matris Virginis antè domus.*

Perluſtra D. Laurentij fanum ingens, in ruinis templi Herculis excitatum, quod Maximianus Herculeus, Diocletiani in Imperio collega, ibidem, in patria (vt tradunt quidam) ſua, ſumptuoſiſſimum extruxerat, cum Thermis, eiuſdem nominis, Herculeis. Extant adhuc ſedecim ſtriatæ columnæ peraltæ, operis magnificentiſſimi veſtigium : porticus olim ſiue propilæi Thermarum, aut templi dicti reliquię.

Perge inde ad ædem D. Celſo ſacram ; & mox ad ſtabulum regium : vbi videas per equilia diuerſa Hiſpanorum, Campanorum, Sarmaticorum, Turcicorum, Theſſalicorum atque Peloponeſiacorum equorum ſpecioſa corpora.

Relicto tandem Mediolano *Ticinum* proficiſcere. ſed ex itinere nonnihil deflecte, Carthuſianorum Cœnobij ampliſſimi, quod vtrique huic vrbi interiacet, viſendi cauſſa. Cuius templum ex vario precioſoq; marmore à fundamentis excitatum, hiſtoriarum ſculpturis ac ſtatuis artificioſis exornatum, à prima fronte ingredientibus religionem incutit, & introgreſſos maieſtate quadam auguſta ſuſpenſos tenet: dum offeruntur oculis tot picturæ, altaria, & ſacraria, auro argentoque ditiſſima: ædiculæ

marmoreæ, monumentis pulcherrimis decoratæ. Condidit templum ac cœnobium Ioannes Galeatius Vicecomes primus Inſubrium Dux, atque locupletiſſimè dotauit. Cuius in æde ſacra ſumptuoſiſſimum ex marmore ſepulchrum, cum ſtatua ac imagine ad viuum facta viſitur. Adiunctum in tabula marmorea literis inauratis, rerum ab ipſo geſtarum elogium præclarum, ac lectu valde dignum. Videbis per ſacraria & ædiculas, precioſa & rara principum donaria, Diuûm reliquias, atque pulcherrima quæque templi ornaméta. Perluſtrabis ſumptuoſiſſima ipſius monaſterij ædificia, porticus miliarias, ſacerdotum habitacula cum hortis, pomaria, lucos, noſocomium apparatiſſimum, ceteraque omnia viſu digna.

Sacras has ædes egreſſo apparebunt tibi mox in itinere viuarij capaciſſimi ſepta, murus latericius, ſed magna ex parte nunc dirutus & deiectus: qui milia paſſuum viginti in quadrum circumductus concludit arua, ſyluas, & prata feris enutriendis deſtinata. In quibus olim apri, cerui, damæ, capreoli, lepores, & id genus animalia ad venatum continebantur. Auctor eius operis idem Ioannes Galeatius Dux fuit, qui cœnobium condidit. In iiſdem ſeptis caſtra ſua metatus erat Franciſcus primus Galliarum rex, Ticinum obſidione premens, cùm à Caruli V. Imperatoris ducibus, Lamoio & Borbonio, victus prœlio, caperetur cum rege Nauarræ, & præcipuis Galliarum principibus, anno poſt Chriſtum natum 1525.

## TICINVM
### vulgò PAPIA.

TICINVM condidiſſe Leuos, & Maricos ligures, ad amnem eiuſdem nominis non pro-

procul à Pado, Plinius auctor eſt. Alij à Gallis Boiis ac Cœnomannis conditam volunt: quos Eutropius & Paulus Diaconus ſequi videntur. Vrbs illa, Romano ſuccumbente Imperio, primùm ab Hunnis Atyla duce: mox ab Odouacre Herulorum rege vi expugnata, direpta, & muris complanatis incenſa fuit. Poſtea Langobardi eam tenuêre, ac ſedem regni fecêre, multiſque pręclaris ædificiis excoluêre, quorum Paulus Diaconus meminit. Fuit ex iis D. Claræ monaſterium à Peterito conditum, à Theodorina regina D. Mariæ Perticalis ædes, à Luitprando rege, D. Petri, cæli aurei cœnobium: in quo D. *Auguſtini* corpus, ab eodem rege è Sardinia deportatum, ſeruatur: vt alia prætercam nobilia ædificia, quæ breuiter commemorari non poſſent.

Hîc caſtrum Galeatij primi ducis videbis, & ſtatuam celebrem ac peruetuſtam equeſtrem ex ære: quam Antonini Pij quidam eſſe colligunt, ex vultus lineamentis ac barbæ forma.

## PLACENTIA.

VRbs eſt ſitu amœniſſima, pulcherrimaque ædificiis ſemper fuit, vti plures inde nominatam, à *placendo*, *Placentiam* autumēt. Poſita eſt etenim iuxta Padum loco periucundo, campis & agris collibuſque cincta fertiliſſimis, vino, oleo, frumento, fructuumque omnis generis optimorum copia abundantibus. Plana pratis & paſcuis fœcundiſſimis beantur, manufactis viciniorum fluminum ductibus irrigua: ex quibus pecuariæ rei ſumma oportunitas, & quæſtus vberrimus vrbi eſt. Cui idcirco famam non ignobilem vbique terrarum *caſei* ibidem confecti præſtantia parit: qui tanta copia, & tam boni ſaporis hinc exportatur; vt qui ſummum

mum commendationis gradum caſeo quęrunt, cum *Placentinum* eſſe dicant. Habet idem ager ſalſos fontes, ex quorum liquore ſal coquitur candidiſſimus. Habet ferri fodinas, nec deſunt ſyluæ, ſaltuſque venationibus apti: igitur ob tantam ſitus commoditatem, rerumque omnium abundantiam, vrbs aſſiduè nobilibus ciuium familiis multis excolitur, & mercatibus frequens eſt. *Placentiam* primùm à Romanis deducta Colonia eſt, ingruentibus in Italiam cum Annibale Pœnis: anno poſt R. C. DXXXVI. in agro à Gallis capto, vt Liuius auctor eſt. Deduxêre III viri ſimul cum Cremona, & Latinas ambas fecêre, quibus vtraque Padi ripa aduerſus Gallos & Tranſalpinos muniretur. Frequẽs huius Colonię mentio apud Liuium eſt, & alios veteres hiſtoricos, vt ſtante Imperio Romano, plurimum floruiſſe haud dubiè conſtet. Bellis ciuilibus tamen infœlicior, quàm externis, vt bello Vitelliano contra Othonem, teſte Tacito: cùm in oppugnatione acerrima pulcherrimum *amphitheatri* opus extra oppidum conflagraretur.

Fons in vrbe vetuſtus & præclarus ab Auguſto Cæſare nomen adhuc habens, ſpectari meretur. Item monaſterium nouũ ſumptuoſè extructũ nuper à Philippo Hiſpaniarũ Rege Catholico. Muri noui ſunt, propugnacula ampliſſima, & munitiones inſignes: quibus nũc vrbs hęc inter Italiæ tutiſſimas habetur: quæ priùs variis bellis afflicta, vi ſæpius expugnata, incenſa ac direpta, plurimis annis fędè vaſtata iacuerat.

Ex itinerario Romano vetuſto colligere eſt, *Fidentiam* non procul inde fuiſſe, & decem milia paſſuum altius in eadem Æmilia via *Fidentiolam* vicum, nunc *Firenzolam* arbitrantur quidam. Ex Liuio, Plut. & Appiano conſtat, à L. Sulla dictatore eo ferè loci C. Carbonem prœlio extremo victum, cæſis eius copiis, Italia deturbatum.

PAR-

## PARMA.

VRbs hæc ædificiis ſplendet cum primis, opulentiaque floret. Principum enim, ac illuſtrium familiarum palatia, ac manſiones habet multas, ac ciuium ditium multitudine plena eſt. Ager nimirum eſt circumquaque fœcundiſſimus ac amœniſſimus, omnium frugum ac fructuum abundans: optimi vini, olei, lactis, & caſei copia terrarum vbique celebris. Itaque Parma non ſolùm cum vicina Placentia, verumetiam cum cæteris Ciſalpinæ Galliæ præclaris vrbibus certare ſuis opibus poteſt: nec inter eas præteriri, in quibus Dia fortuna rerum omnium copiæ cornu ſuum benigniter effundere videtur. Poſita quidem eſt in Aemiliæ viæ plano, quinis ab Appennino paſſuum millibus, flumineque irrigatur eiuſdem nominis, quod ſuburbia ad occaſum Vergentia ſeparat ab ipſa ciuitate. An verò flumini vrbs nomen dederit, an ab eodem acceperit, obſcurum eſt. Non enim memini antiquorũ quempiam *Parmam* fluuium nominaſſe: Vrbis quidem *Parmæ* apud Liuium, Polybium, Tullium, alioſque claſſicos authores celebris ac crebra fit mentio. Quæ Romanorum facta Colonia eſt ſimul cum Mutina florente Rep. poſt vrbem C. anno DLXX. Q. Fabio Labeone, M. Claudio Marcello coſſ. deductis eò binis ciuium milibus in agro, qui proximè Boiorum antè Tuſcorum fuerat. Iam tum appellatam fuiſſe Parmam, ex Liuio, Polybio, cæteriſque colligere eſt. An aliud nomen antea habuerit, nobis quidem non liquet. Qui *Chriſopolim* prius dictam volunt (Sicardus & Albertutius) neutiquam ſatisfaciunt: atque multò minus Annius ille Viterbinus, qui ex Aramea, neſcio qua lin-

gua fictitia, etymo proſus friuolo, *Parmam* quaſi *Paramam* .i. haſtam vel principatum coloniarum nominatam imaginatur. Itaque magis eorum opinioni accedo, qui à ſcuti rotundi forma coloniam in plano poſitam, antiquitus *Parmam* nominatam volunt. Cuius vocis ſignificationem Varro ex vetuſta Gallica lingua prodidiſſe videtur, cùm *Parmam* dici vult ſcutum, quo pedites vtebantur, quia è medio in omnes partes par eſſet. A ſcuto igitur vel parma nomen aptius vrbi eſt: quæ colonos ac ciues ſemper habuit nobiles, Martios, ac animoſos, ingenioque ad literarum ſtudia, & ad reip. gubernationem non ſolùm, ſed etiam ad rem militarem aptiſſimo. Quorum indolem ita depingit in Parma ſua Iulius Scaliger:

*Inuentum mediis præclarum nomen in armis*
*Prædita quo ſit gens ignea Marte docet.*
*Ingenium rapidum facili flammatur ab ira,*
*Sed viget in patulo pectore purus amor.*
*Magnanimo, precium eſt, non diſplicuiſſe pudori,*
*Hoc ſatis, officiis cedere turpe putat.*

## REGIVM LEPIDI.

VRbs populo frequens eſt, omnibuſq. rebus affluens: agro vbere fœcundiſſimoque cincta. Et antiquitate certat cum aliis vicinis vrbibus. Aemiliæ viæ item impoſita Romanorum eſt Colonia, cuius celebrem M. Tullius, Strabo, & Corn. Tacitus aliique veteres mentionem fecère. Sed quando primùm; vel quorum auſpiciis deducta ſit, nõ planè liquet. Quia tamen *Regium Lepidi* ab initio ſemper nuncuparint, plures opinantur à *M. Lepido*, qui Aemiliam viam anno ab V.C. DLXVII. ſtrauerat, vel conditam, vel deductam pauló póſt fuiſſe.

## MVTINA.

EST Mutina ciuitas vetuſta celebritate pernobilis, Romanorum quippe Colonia creſcente Imperio deducta ſimul cum Parma anno V.C. DLXX. vt Liuius lib. XXXIX. teſtatur. Nec dubium quin ſuccedentibus ſæculis, Romano ſtante Imperio, floruerit admodum: cùm frequens eius apud hiſtoriæ ſcriptores fiat mentio, doceantque hoc inſuper antiquæ marmorum inſcriptiones, quæ plurimæ ibidem & pulcherrimæ adhuc exſtant. Sed imprimis eam nobilitauit prœlium ciuile cruentum, quo ante eius muros cum duobus coſſ. Hirtio & Panſa ſenatus authoritas, & populi libertas funditus concidit: cùm M. Antonius, extincta C. Cæſaris tyrannide, diſcordiarum faces, D. Brutum obſidendo, reſuſcitaret. Clades deinde plures eaſque exitiales, labaſcente Imperij potentia, barbararum nationum inundatione, Mutinam eſſe paſſam conſtat: quam D. Ambroſius in epiſtola quadam ad Fauſtinum, inter deſertas ac ruinoſas ſui temporis Ciſalpinæ Galliæ ad Aemiliam viam vrbes numerat. Opinari igitur eam à Gothis & Langebardis ſæpè exciſam fuiſſe, haud eſt abſurdum: cùm diu Langebardorum temporibus deſerta iacuerit. Quibus Caruli magni eiectis victoria, atque Pipino eius filio Italorum rege conſtituto, tum primùm hanc vrbem volunt (quæ nunc Aemiliam occupat, & nonnihil à veteris Mutinæ in altiore loco poſitæ ruinis diſtat) à fundamentis ſuſcitatã fuiſſe à nobilium ciuium reliquiis. Qui ſublato barbarico metu, noui oppidi mœnia ac portas, ſuis, amicorum, atque clientum ſumptibus ac labore conſtruxere: quemadmodũ Leander Albertus in Italiæ deſcriptione ex Mutinenſium annalibus narrat diffuſiùs.

BO-

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

# BONONIA.

PAtria eſt Hugonis Agathetæi, vulgò, Boncumpagno, eruditione, pietate, prudentia rerumq́ue publicarum peritia præcipui viri: quem ſummæ virtutes, ingenij animiq́ue dotes eximiæ, per honorum gradus ad ſummi Pontificatus apicem euexêre, dictuſq́ue eſt Gregorius XIII. qui annis XIII. religionis Chriſtianæ nauem prudenter ac fæliciter rexit, licet magnis tempeſtatum procellis ſæpè laborantem.

Vrbs ampliſſima eſt, ædificiis publicis atque priuatis ſumptuoſa & permagnifica. Nam antiquitus in hanc vrbem *Colonia Latina* à Romanis deducta fuit, M. Fuluio Nobiliore Cn. Manlio Vulſone conſulibus, anno poſt Romam conditã DLXIV. Nobilitata deinde bellis ciuilibus, cùm non procul inde apud confluentes Rheni atque Labinij amnium in inſula quadam exigua & ſecreta, tres Romanorum exercituum duces M. Antonius, M. Lepidus, & C. Octauius, conuenientes iunctis manibus coniurationem inierint, inſtitutaque crudeli proſcriptione, Imperium populi Romani inter ſe diuiſerint. Creuit admodum ſtructuris ac mœniorum ambitu poſterioribus ſæculis; quamuis hoſtium barbarorum incurſibus atque vi bellica ſæpius deſtructa fuerit.

Extant vetuſta Langebardorum ac vaſta ædificia, turres quadratæ & ſpiſſæ, in ſummam altitudinem obeliſcorum quaſi forma euectæ; inter quas celſiſſima, quæ *Aſinellorum* vulgò vocatur, & vicina Gariſenda inclinata nonnihil; arténe, an caſu dubium eſt. Quidam architectum ingenij oſtẽtandi cauſſa ſtudioſè ſic eam excitaſſe obliquè volunt. Alij terræmotu leui concuſſam fundamentis ſaluis nonnihil ſubſidiſſe iudicant.

In-

Inprimis ædem ſacram Dominicanorum accedes, in qua marmoreum eximij operis ſepulchrum D. Dominici, eiuſdem caput ſacrum tholo precioſo incluſum. In ſacrario ſanctiore, ſeruatur vna ex ſpinis aculeatæ coronæ, qua Chriſti Seruatoris noſtri caput cinctum fuit. Item biblia vetuſtiſſima ab Eſdra propheta in albo corio deſcripta. Diuerſis in locis templi inſignium Iuriſconſultorum & oratorum plurima monumenta exſtant, aliorumque, qui ingenij virtute ſcriptiſque ſuis famam immortalem nacti eſſe videntur. Inſignes picturæ prætерea, & artificioſæ Diuorum ſtatuæ, aliaque excellentium artificum opera, vt in templo, ſic & in ipſo monaſterio ſpectantur, ſed hîc inſuper Bibliotheca, copiâ & varietate librorũ omnis generis plena, paucis Europæ bibliothecis poſtponenda.

Perges ad alias ædes ſacras, D. Stephani plurimis ſanctorum reliquiis claram; D. Franciſci, artificio conſtructam nobili: Item ad magnificum ac ſumptuoſum D. Petronij ex vario marmore fanum iuxta forum ac Palatium. Cui vicina eſt Academiæ ſchola publica, ædificium peramplum ante aliquot annos magnis impenſis exſtructum ex ſaxo quadrato, quod architectonica ſymmetria pulcherrimum eſt. Scalæ quibus ab ingreſſu primo ſcandunt ad interiora periſtylia, quæ ambitu quadrato profeſſionum vel artium diuerſarum auditoria circumveſtiũt, ſpacioſæ & commodæ, mira quadam elegantia detinent & afficiunt aduenas: nec minùs periſtylia, cum auditoriis concinnè pauimentata, portæ marmorum diuerſorum pulchritudine conſpicuæ; & cætera omnia, quæ palatia quæuis ſtructuræ magnificentia & laxitate ſuperare poſſunt.

Extra vrbẽ in mõte S. *Michaëlis in ſilua* nuncupatum

patum monaſterium locupletiſſimum viſitur, nouis,& vetuſtis ędificiis ſumptuoſiſſimũ.cuius templum atque ſacraria cuncta,marmorum nobilium omnis generis columnis, trabibus atque cælatura præclara renitent. Altaria reliquiis Diuûm raris atque donariis precioſis auguſta reſplendent ſtatuis,ſignis, tabuliſque pictis artificio ad miraculum excellentibus. Sedilia & ſubſellia ſacrificûm in lateribus templi diſpoſita, ex ſecamentis & ſcandulis variorum lignorum ſtudioſè commiſſa, picturam quandam elegantiſſimam repræſentant: vti caſtella, turres,árbores,animalia, campi, montes,ac regionum plagæ, nec non herbarum, ac florum minutiæ ſuis coloribus vix penicillo poſſent à perito pictore diligentiùs exprimi:oculos animoſque mirificè delectant monaſterij ipſius ſumptuoſa & magnifica ædificia: In primis Bibliotheca librorum & tabularum omnis generis plena: noſomychus, quod *infirmarium*; & cænaculum commune,quod *refectorium* nunc appellant. Item conclauia & cetera omnia ad vnguem facta, ſuiſque ſupellectilibus apparata: vt prætercam hypetras, hortos & pomaria excultiſſima: nec non fontes & piſcinas Apennini riuulis lympidiſſimis exundantes, & piſcium ſaxatilium copia ſcatentes. Hæc omnia viſu pulcherrima. Sed inprimis iuuabit ex eo monaſterio veluti è ſpecula contemplari non ſolùm vrbis ſitum,fora,templa, vias, turres, ac ædificia cætera magna; verùm etiam Galliæ Ciſalpinæ ſubiacentem amœniſſimam planiciem ſummè laudatam à Polybio hiſtoriarum libro ſecundo,extentam Δ litteræ Græcæ forma,quemadmodum eam Polybius triangularem depingit. Oſtendit etenim ſeſe à ſiniſtris Apenninus, occidentem ac Sardoum mare verſus excurrens. Hinc Alpium iuga niuoſa nubium ſpecie à cælo de-

lo dependentia proſpectantur, à fronte in ſeptentrionem ac orientem: à dextris autem ad meridiem, nebulis obductum Adriaticum pelagus à longè videtur Alpes & Apenninum attingere, vbi Italiæ latitudinem à tergo hic obliquè tranſcurrit Senogalliam & Anconam vſque. Hiſce tribus limitibus decem milium (vt Polybius aſſerit) ſtadiorum concluſi Galliç Ciſalpinæ campi regis fluuiorum Eridani amniumque plurium ramis, atque mæandris interſecti & irrigati, mirificum ex alto præbent ſpectaculum: nam Ferrariam, Mantuam, Imolam, Mirandulam, aliaſque circumiacentes vrbes celebres multas proſpicere hinc licet, quibus ſubiecti campi, tanquam roſis aut floribus pulchris ſparſim diſtinguuntur, & ornantur.

## FERRARIA.

RESplendet, Padi ad ripam ab Oriente & meridie poſita, pulchris & egregiis ædificiis, peramplis, & apertis plateis: quarum præcipuas Leonellus Marchio primùm coctis lateribus ſtrauit. Magna pollet nunc temporis nobilium familiarum opulentia, atque ciuium locupletum frequentia; nec non celebris eſt gymnaſio litterario publico diſciplinarum omnium, à Friderico II. Imperatore Bononienſium in contumeliam inſtituto. Quamuis igitur non fumoſis aut carioſis Troianorum, Græcorum, aut Romanorum imaginibus ſuperbiat (nondum enim mille ſunt anni, quòd primùm cingi muro cœperit, Imperatoris Mauricij auſpiciis ab eius exarcho Smaragdo, vti Blondus & Volaterranus aſſerunt) tanta tamen in hunc vſque diem incrementa, principum ſuorum cura ſumpſit, tantiſque ornamentis expolita eſt, vt inter principes Italiæ ciuitates meritò non

poſtremum locum obtineat. Creuit enim mirificè ſub inclyta gente Marchionum Ateſtinorum, maximè Nicolao tertio, & Hercule primo, tam opibus, quàm publicis ædificiis; adeò vt de huius vrbis laudibus non fictè, non ineptè poëta egregius Iulius Cæſar cecinerit:

*Inclyta quæ patulo fruitur Ferraria cælo,*
*Reginas rerum limine ditat aquas:*
*Aurea nobilitas, ſtudiorum nobilis ocij*
*Ingenia audaci pectore prompta manus,*
*Magnanimique duces, genus alto à ſanguine Diuûm.*

Sed hæc de Ferraria ſatis, quando de hac alij multò plura facundè & curioſè ſcripſerint. Nuper anno CIↃ.IↃ.XCVIII Clementis VIII. Pont. Max. opera, Sedi Apoſtolicæ ditio illa eſt reſtituta.

Carthuſianorum celebre hîc eſt cœnobiũ in ſeptis; quod quidem ſumptuoſiſſimũ ædificium ante annos plus centum ſtruxit & dotauit Borſus Nicolai F. Ateſtinus Marchio, & Ferrariæ regulus, vbi & ſepulturam ſibi inſtituit.

Spectari inprimis merentur Palatij inſignia atque regalia ornamenta: item noui caſtelli ſtructuræ magnificæ & ſumptuoſæ: Bibliothecæ nouæ præparamenta eximia: magna videlicet veterum manuſcriptorum librorum copia, atque rariſſimæ antiquitatum reliquiæ, nimirum ſtatuæ marmoreæ artificij ſingularis, ſigna, tabulæ, ſigilla ærea, ac marmorea; item nummorum antiquiſſimorum & elegantiſſimorum ex auro, argento, & ære omnis generis: item gemmarum cælatarum capſulæ plurimæ, quæ toto quatriduo exactè perluſtrari non poſſent. Multa ex his collegit ad ornatum bibliothecæ Pyrrhus Ligorius, architectus ingenioſiſſimus, & antiquitatum ſtudioſiſſimus, peritiſſimuſque

muſque vir. Inter cetera inſtrumentum hîc eſt Langebardicis literis peregrinis exaratum, ex antiquiſſimo volumine papyraceo deſcriptum, venditionis fundi cuiuſdam cum deſignatis manſoribus (vt inſtrumenti ipſius verbis vtar) eorumque peculio; finibus, terminis, limitibuſque ſuis omnibus; & cum omni generaliter iure, inſtructu, inſtrumentoque ſuo Maciniis emptoribus per æs & libram factæ cum ſubſcriptionibus teſtium. Ex quo iuris antiqui formulæ, & vetuſtæ Latinitatis phraſes haud contemnendæ animaduerti poterant. E gemmarum atque nummorum argumentis quædam ſingularia, & epigrammata pauca è marmoreis æneiſque tabellis excerpta, ſtudioſorum antiquitatis in gratiam, hîc adiicere non pigebit. In ænea tabella, ab ara & ſigno Iouis detracta votum.

PRO. SALVTE
IMP. CAESARIS
M. AVRELI. SEVE
RI. ALEXANDRI
PII. FELICIS. AVG.
IOVI. OPTIMO. MAXIMO.

Hic Alexander, poſt Caracallam & Halagabalum peſtiferos tyrannos, auctoritate ſenatus Imperator Cæſar adoleſcens appellatus eſt, *ad remedium* (vt Lampridius ait) *humani generis*. Qui cunctis hominibus ob virtutes amabilis fuit, ab aliis *pius*, ab omnibus certè *ſanctus*, & vtilis reipublicæ iudicatus. Cuius Imperium tredecim annorum ſenatui boniſque ciuibus ἀναίμακτον fuit. Itaque non mirum quòd *vota* pro eius ſalute plurima ſuſcepta atque ſoluta ſint. *Seuerus* tamen à militibus eſt nuncupatus, ob auſteritatem diſciplinæ inſuetam eius ſæculi moribus: quòd priorum principum ſocordia & luxu, vigor & virtus militiæ veteris prorſus concidiſſent.

ſent.quod in cauſſa,vti tandem prauorum coniuratione fuerit occiſus. In alia tabula marmorea grandi, togatus ſenex ſacrificat ad aram tripedem cum patera, ſtans ante ſimulachrum *Spei*; quam vt deam Romani coluere ſacrificiis & templis,tam publicè quàm priuatim quiſque domi: credentes eam cum *Genio bono* ſingulis in lucem editis hominibus adeſſe præſto, nec ab iiſdem ante extremum vitæ diem diſcedere. Non malè igitur *Genialem Spem* vocarunt, cùm *Genij* indiuiduam comitem opinentur. Quapropter non ſine cauſa deam hanc ſenes etiam inprimis colebant: quia caducam & fragilem vitam ſpes ſedulò ſuſtentat,& fulcit. Hanc idcirco pulcherrimè Pindarus poëta γηροτρόφον, id eſt, *ſenectutis nutricem* optimam appellauit, vt Plato de republica,& Iuſtinus martyr ac philoſophus teſtantur. Simulacrum deę,vt in numiſmatibus Imperatorum antiquis reperitur; ſic in eodem marmore ſculptum eſt virginis ſtolatæ forma; quæ ſiniſtræ manus ſuſpenſæ digitorum duorum extremis articulis ſtolæ ſuæ laciniam progrediendo librat, & nonnihil attollit, dextra elata floris calyculum, tanquam fructus naſcituri ſpem quandam oſtendit. Quo geſtu declarare videtur, ex paruis quibuſque initiis ſpem naſci: ſed meticulosè, & dubiè ſemper promoueri. Additur in tabula hæc obſcura Epigraphe.

GEN. GENIALIS. SPEI. HELPIDIS.

Quam alibi ex inſtituto commodius explicabimus, vt & ſequentis inſcriptiònis argumenta, quam ex baſi ſimulachri *Bacchici* exſcripſimus.

LIBERO. AVG. SIGNVM
SILENI. ET SATYRI
M. VLPIVS. ONESIPHORVS. ET
APPVLEIA. D.D. MARCELLA.

Eſt & *iuuenis* laurea coronati ſignum æneum pulcherrimum & vetuſtiſſimum: in cuius collo torques, in ſiniſtro ſuperiore brachrio armillæ bullis dependentibus plenæ, rotundis alternatim, & humani cordis ſpecie factis: diceres *Apollinis ballati* ſignum eſſe, qui & Βαλληφόρος, vel Βαλλαῖος appellatus eſt propter *oracula*: & à Βαλλὴ *bullam* dictam Feſtus auctor eſt; quæ à collo in pectore prætextatorum dependebat nobilium, aurea & humani cordis figura, teſte Macrobio, vt ita demum ſe homines cogitarent, ſi corde præſtarent, & conſilio vterentur. In fœmore quidem ſigni ſiniſtro antiquiſſimis characteribus inſculpta eſt inſcriptio Etruſca; quæ à paucis legi, à nemine ferè intelligi poteſt. Sunt epitaphia plurima, & quædam cum teſtamentis, ac donationibus ſepultorum, ſed alterius (vt diximus) ſunt inſtituti, hæc omnia latius recognoſcere.

Perges amnis Padi ductu per viginti millia paſſuum ad foſſam Rauennatem, quæ olim *Meſſanitia* Plinio teſte dicta, anguſto nunc alueo ſcaphis dumtaxat nauigabilis.

## RAVENNA

EST antiquitate magis quàm ædificiorum pulchritudine modò celebris, à Theſſalis, vti Strabo memoriæ prodidit, primùm condita; ſed poſtea ab Vmbris atque Sabinis poſſeſſa, cùm Tuſcorum iniuriis vexati Græci, vltrò his coloniam inhabitandam ceſſiſſent in Græciam redeuntes. Vmbros poſtea Galli Boij, Boios demum Romani expulerunt. In quorum ditione ac fœdere ad finem vſque, Imperio ſtante, permanſit, donec ab Odouacre, & Herulis illæ prouinciæ ſubigerētur. Quem debellatum Theodericus Oſtrogothorum rex cepit, atque

*Rauennam* ſibi ſedem regni conſtituit. Tenueruntque deinceps illam Oſtrogothi vltra annos LXX. donec à Narſete Iuſtiniani Imperatoris præfecto Italia pellerentur. Poſt Narſetem tenuerunt vrbem *Exarchi* Imperatorum Byzantinorum per annos amplius CLXX. Quibus aſſidua cum Langebardis à Narſete in Italiam aduerſus Romanum Imp. accitis bella fuerunt. Quorum potentia tandem intercidit *Exarchatus*, cùm *Aiſtulphus* rex Rauennam bello cepiſſet. Verùm is poſtea Francorum viribus ac *Pupini* regis ductu victus, vrbe eadem, atque toto exarchatu Romano Pontifici, Eccleſiæque Apoſtolicæ cedere coactus fuit. Cuius ſucceſſor *Deſiderius*, poſt diſceſſum Pupini ex Italia, pactorum fide ſpreta, cùm Exarchatum rurſus occupaſſet; *Caroli Magni* atque Francorum armis is etiam victus & captus, Italiæ regnum ſimul cum Rauenna & *Exarchatu*, Langebardis vbique pulſis, amiſit. Sic itaque hæc vrbs fortunæ temporumque varietates, atque plures bellorum clades ab initio perpeſſa fuit. Nec non patrum memoria à Gallis crudeliſſimè, ſacris ædibus expilatis, direpta non ſolùm; verum etiam inteſtinis factionum calamitatibus adflicta iacuit. Eam verò Strabo tradit ætate ſua in mediis paludibus poſitam, ædificiiſque ligneis conſtructam totam fuiſſe; aquis vbique ſubtus intercurrentibus, ideoque pontibus ac lembis peragrari ſolere. Maris etiam auctibus cùm inundaretur, hinc fluctuum, inde amnium concurſu; nonnunquam ciues ac inquilinos in ædium altiora tabulata compelli, inferiora verò cœni, lutiq; ue ſordibus elui aquarum aſpergine. Atque ideò fieri perhibet, vt huic vrbi, non ſecùs ac Alexandriæ in Aegypto, ſumma in paluſtribus locis cæli fuerit ſalubritas. Nunc paludibus exiccatis, circumquaque patentes atque

fructiferos habet campos, ſegetibus inprimis felices, hortis cultos, atque paſcuis abundantes optimis. Diuum Auguſtum ampliſſimo portu, & altiſſima pharo *Rauennam* nobilitaſſe, Suetonius, Dio, Appianus Alexandrinus, & alij hiſtorici nemoriæ prodiderunt; vbi & claſſem ad tutelam ſuperi vel *Adriatici* maris conſtituit: adiecitque in ſuperiore portus ac faucium cornu è regione *Rauennæ* caſtra hiberna claſſiariorum: quæ in oppidi formam ædificata, mœnibuſque munita, *Claßis Rauennas* poſteriore ſæculo nuncupari cœpit. In medio portus vertice, verſus mediterranea *Cæſaream* aliud oppidulum fuiſſe volunt, à Longino Exarcho deinde foſſa valloque ſeptum, vti Blondus auctor eſt. Itaque continuis ferè trium oppidorum ædificiis ſemicirculari forma portus Rauennas olim locupletiſſimè coronabatur. Nunc verò vix vlla viſuntur portus aut ædificiorum veterum veſtigia; præter quaſdam ædes ſacras, religioſorumque cœnobia: ſed omnis illa plaga maris atque ſtagnorum inundationibus cœno & arenis oppleta eſt. *Rauennam* portis, ac muris nouis muniiſſe Claudium Imperatorem, teſtatur titulus portæ marmoreæ, quam *Speciosam*, vel *Auream*, nunc vulgus ob architecturæ vel artificii pulchritudinem appellat, ab antiquo inſculptus, qui talis eſt:

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVG. GERMANICVS PONT. MAX. TR. POT. COS. II. DES. III. IMP. III. P. P. DEDIT.

Eandem denique adampliatam, muriſque reſtauratam à *Placidia Galla*, Arcadij & Honorij Impp. ſorore, eiuſdemque filiis Valentiniano & Tiberio, Blondus aſſerit. Mox eam ſibi in regiam occupans Theodericus Oſtrogothorum rex, exornatam variis ædificiis, ſpoliiſque prouinciarum ditatam, ſucceſſoribus ſuis reliquit.

Ho-

Horum templa, palatia, & ædificia varia adhuc ibidem cernuntur.

Circa forum D. Mariæ in porticu peramplum cœnobium videbis, & Dantis Aldigerij Etruſci poëtæ nobilis ſepulchrum marmoreum excitatum magnificentiſſimè à Bernardo Bembo Veneto Rauennatum quondam Prætore.

Sed inprimis Archiepiſcoporum ſedem adibis, templum vrbis maximum ac ſumptuoſiſſimum, quatuor columnarū precioſiſſimi marmoris ordinibus ſuffultum: ſupra cuius altare ſummum viſebatur ante annos circiter octuaginta, quatuor innixum pulcherrimis columnis marmoreis cælum argenteum triginta ſex milium aureorum cum limbis faſtigiorumque ſigillis, atque parergis inauratis, & elegantiſſimis: quod ſacrilegæ Ludouici XII. Gallorum regis cohortes ſimul cū vrbe, ſacris, profaniſq; rebus omnibus nefandiſſimè, vt dixi, diripuerūt: cuius noxæ non diu pòſt pœnas atroces iuſta numinis vindicta dedêre, prœlio vel ad internecionem cæſi, vel in Padi Ticiniq́ue gurgites detruſi ac ſuffocati. Oſtenduntur ſacræ Diuorum reliquiæ, veſtes & donaria precioſa. Itē in ſacelli maioris hemiſpherica teſtudine, opere muſeiario Græcanico effigiati primi illi duodecim ſancti Antiſtites, qui columbæ candidæ ſuprà caput apparentis indicio, Rauennates Archiepiſcopi ſunt electi. Perge hinc ad aureum cælum Theoderici regis Oſtrogothorum, ab eo quondam ſplendidiſſimè ædificatum: quod D. *Martino* prius, nunc D. *Apollinari* ſacratum eſt fanum, & grandium columnarum ſolidarum rari & exotici marmoris, quas Byzantio rex adferri curauerat, binis ordinibus, variiſque aliis marmoribus nobiliſſimis ditiſſimè exornatur, quæ Roma, & ex aliis Italiæ locis tranſtulerat. Perluſtra & alias ædes ſacras: *Diui Vitalis* rotundam,

tundam, cuius ſumma teſtudo & tholus aræ maioris columnis item marmoreis nobiliſſimè ſuſtinetur. Quin tota fuit olim cum pauimento, ac parietibus tabulis marmoreis, opereque teſſellato cum emblematis circumquaque veſtita, atque incruſtata, veluti ex reliquiis operum quæ adhuc ſuperſunt, colligitur. Tranſi inde in vicinum Diuorum *Geruaſij atque Prothaſij* fanum, opulentiſſimè à *Placidia Galla* conſtructum,& marmoribus nobiliſſimis excultum. In quo etiam Gallæ, duorumque eius filiorum ſepulchra marmorea pulcherrimè exſculpta viſuntur. Item D. *Ioannis Euangeliſtæ* templum accede, ab eadem Placidia Honorij Arcadiique Imperatorum ſorore ſtructum: In cuius teſtudine Imperatorum imagines opere muſeiario teſſellato effigiatæ ſunt, qui de proſapia conditricis fuêre. Legitur elogium vetuſtum, memoriam continens, quo tempore conditum ſit templum; & quomodo ab ipſo Diuo Euangeliſta Ioanne mirabiliter apparente conſecratum fuerit. Hæc, atque ſimilia plura templa, perluſtra,& ingentis Palatij ruinas quod Theoderici Oſtrogothorum regis fuiſſe volunt.

Antiquitatum monumenta per vrbem ſcrutari ſi libet,reperies *Herculis Horarij* vel (ſi mauis) *Aſtrologi* ſtatuam marmoream non priùs viſam, in cratere fontis; ſelectamque epigrammatum, epitaphiorum ac inſcriptionum antiquarum, quæ paſſim inueniuntur, ſiluam colliges, propriis etiam ſtudiis profuturam; laboremque & tædium multiplici ac varia philologiæ veteris doctrina ſubinde leuaturam.Laudabis inprimis ſtatuam illam *Herculis*, vt pulcherrimam; qui poſita claua velut Atlas innixus genu ſiniſtro, è terra ſemet erigens, ambobus lacertis, atque ceruice geſtat horologium ſolare ſemirotundum, & conuexum: in cuius concauitate per

gnomonis, ſeu vmbilici ſolis vmbram horæ diurnæ lineis diſtinctis demonſtrabantur. Nec diſſimilem vidiſſe me memini *Herculis* ſtatuam Romæ in vinea Stephani Bubalij repertam; qui non horographium ſcioterícon, ſiue vas horoſcopum ceruice, ſed cæli ſphæram ingentem Zodiaci, atque fixarum ſtellarum imaginibus pulcherrimè ſculptis exornatam geſtabat. Atqui Diodorus Siculus auctor eſt, Hyperiona Solis & Lunæ, Aſtrorumque motus obſeruaſſe primùm, atque diem in horas ex vmbrę ſolis dimenſione diuiſiſſe: ideoque Solis ac Lunæ parentem ipſum apud Atlantides creditum fuiſſe. Aegyptiorum quidem, Samothracum, aliorumque populorum vetuſta religio fuit, vti crederetur Hercules Solis vis, poteſtas & varia virtus in inferiora mundi corpora: Hyperion, cæli aut ætheris. Quid enim aliud *Hyperion*, quàm ſuperior mundi plenitudo, perpetuuſque motus? Quid *Hercules*, quàm *aëris ac terræ gloria*? ſi Græcorum nominum etymologiam, velut Macrobius & alij veteres, interpretemur. Magna porrò inferioris mundi gloria & pulchritudo, Solis illuminatio: qui annuo circuitu per Zodiaci ſigna XII. totidem, vt de Hercule fingitur, obire certamina videtur, atque caloris ſui radiis vitalibus generationẽ ac vitam corporibus infundere, corruptiones ac peſtes diſpellere putabatur. Hæc quidem meteora miris veterum philoſophorum ac poëtarum fabulis inuoluta penitius perſcrutari, alterius eſt loci, & noſtri inſtituti hîc non eſt. In præſentiarum declaraſſe ſatis erit, quàm non ineptè (cùm *Hercules* Solis in inferiora vis & effectus intelligatur eſſe) poëtarum, pictorum, ſculptorumque ingenia & artes eum nobis repræſentent ſtelliferum, & horarium, id eſt, cælum geſtantem, aſtra temperantem, atque diei ſtationes æquas partientem, ſplen-

ſplendoreque ſolis indice docentem temporis articulos. Vnde & *Aſtrologum Herculem* appellarunt veteres, variiſque fabulis datus eſt locus: Quod Solis obſcurationem præuiderit & prædixerit; cùm ſe flammis eſſet iniecturus, vt Sex. Pompeius Feſtus auctor eſt: Quod poculo ingenti aureo à Sole donatus fuerit, quo tanquam nauigio Oceanum tranſmiſit, Geryonis boues abacturus; vti Pherecydes, & Panyaſis Græci ſcriptores egregij, poſteris tradidêre: Quod cælum humeris ſuſtentandum aliquandiu ſuſceperit ab *Atlante Libyco*, vel, vt alij volunt, *Ægyptio*, vt eius auxilio aureis potiretur malis. Prætereo *Heſperidum hortos*, draconem peruigilem, *Atlantides* nymphas, & *Argo nauem* eiuſdem ferè cum ſolis poculo argumenti, aliaque plura, quæ ad cæleſtium terreſtriumque rerum obſeruationem, agriculturæ, maritumæque nauigationis inuentionem, & experimenta prima reſpiciunt; ingenioſeque demonſtrant, *Herculeum*, & heroicum, id eſt, recti cupidum, fortem, atque conſtantem animum cæleſtia terreſtriaque omnia, ſuperis fauentibus, felici indagine pertentaſſe; nec non artes, & cuncta vitæ humanæ neceſſaria commoda reperiſſe, atque in vſum produxiſſe. Nam eximia quæque inuenta, publicaque beneficia magna heroicæ virtutis, atque diuini prorſus ſunt ſpiritus opera: cùm horum ſint vbique comites & aſſeclæ perennis honos, atque fama immortalis. Sed hęc latiùs diſſerere, alterius, vt diximus, loci atq; inſtituti eſt. Nos obiter hęc tantùm ſtatuæ Herculeæ iſtius occaſione voluimus attingere, vti cunctis manifeſtũ fiat; quàm pulchrè & iucundè adoleſcentum ſtudia promoueri hiſtoriæ veteris atq; rerum antiquarũ explicatione poſſunt; eorumq; animi ad virtutis amorẽ, ad ſublimes animos, generoſaque ſtudia inflammari.

Ad portum Ceſenaticum viſitur ædes rotunda D. Virginis Mariæ, quæ ante *Rauennam* eſt antiquiſſima & pulcherrima. Aedificium eſt forma rotundum ac eximium, opere reticulato, è ſpiſſo quadrati ſaxi muro, cuius interior circulus amplitudine per diametrum XXV. pedum eſt. Pauimentum ex varii coloris lapillis ingenioſè teſſellatum bellis renitet emblematis. Tectum totum ex vno ſolido ſaxo granoſo, ſed præduro forma hemiſphærica concauo; in cuius vmbilico medio foramen rotundum diem ac ſolis radios immittit. Miraculum apparet, atque hæſitant cuncti ſpectatores; & diuinare nequeunt, quanam induſtria, quibúſue inſtrumentis tanta ſaxi moles in ædificij illius culmen euehi potuerit. Cuius amplitudo rotunda per diametrum XXXV. plus minus pedum eſſe conijcitur; conſiderato nimirum exteriore ædis circulo, atque murorum, quos tegit illa moles: & craſſitudine menſa cum cymatio, coronicibus, zophoris, atque epiſtyliis columnarum, quæ forinſecus ædem exornant. In faſtigio tecti ſupra foramen in columellis ſteterat olim *Theoderici* Oſtrogothorum regis ſomatotheca nobilis, ex lapide Numidico porphyreo leucoſticto ſolida; lõga pedes octonos, alta quaternos, cum operculo ex ære Corinthio inaurato, ſignis, parergis, & emblematibus elaborato quàm opulentiſſimè. Quod monumentum, vti plures ſcribunt, Amalaſiunta Oſtrogothorum regina patri poſuerat: ſed bello Gallico Ludouici XII. barbari milites prædæ ſpe ſarcophagum illum tormentorum ictibus deiecêre, cuius adhuc reliquiæ quædam viſuntur ibidem.

Perge ad Rubiconem, perduellione C. Iulij Cæſaris famoſum: & cogita, vt ille fluuiolus, florente Imperio, præcipuam vrbis Romæ prouinciam Italiam eo loci inter Apenninum &

Hadriaticum mare diſterminarit à Gallia Ciſalpina prouincia: vtque C. Cæſar, ſpretis maiorũ legibus, quibus vetabatur omnis Imperator extra prouinciæ ſuæ limites iniuſſu Senatus populique Romani legiones ducere; per nefas bello petiturus patriam, exercitum eò traduxerit, & vanis oſtenti Panici ſuperſtitionibus militem ad ciuile bellum impulerit, moxque vrbem Romam, atque Italiam infeſtis armis occuparit.

## ARIMINVM.

ANtiquitatũ haud contemnenda eſt ibidem copia; cùm antiquiſſima ſit ciuitas, quam Auguſtus Cæſar & Imperatores Romani plures publicis ædificiis ſumptuoſis ac ſplendidis exornarunt, quemadmodum reliquiæ adhuc demonſtrant. Coloniam quidem Romanorum factam tradunt Liuius, Strabo, Velleius, & Eutropius ſimul cum *Beneuento* ante bellum Punicum primum, P. Sempronio Sopho, & Ap. Claudio cæci F. coſſ. anno poſt R.C. CDXXCV. Habitaque deinceps eſt ea Colonia velut propugnaculum aduerſus Gallos in eo limite; quo etiam plerumque Romani duces, qui Galliam, aut vlteriorem aliquam prouinciam ſortiti fuerant, diem conueniendi ad ſigna militibus poſt delectum dicere, legioneſque inde in prouinciam ducere ſolent, vt ex Liuiana hiſtoria manifeſtum fit. Nominis etymon à leone, vel Hercule, aut Marte qui deducere volunt, Anniana ſomnia ſequuntur: mihi potior viſa ſententia, qua plures opinantur à flumine quo alluitur *Arimino* nomen traxiſſe, cuius Strabo & Plinius mentionem faciunt. Ab initio *Picentium* fuit, poſtea his deuictis, & ab Ap. Claudio triumphatis, cùm ab Aeſi ad Rubiconem pro-

tuliſſent Imperii fines, vrbs *Vmbris* attribui cœpit. Quæ in planitie ſita fœcundiſſima, ab ortu & occaſu frumentarios habet campos; à meridie hortorum, oliuetorum, vinearumque plenos Apennini colles, à ſeptemtrione Hadriaticum mare. Quare rerum omnium ad vſum hominum abundans eſt. Aedificiis nouis eſt pulchra, & cõmoda. Inter quæ palatia ſunt quædam ſumptuoſa maiori ex parte à Malateſtis olim vrbis principibus condita. Item fons in foro marmoreo cratere, ac parergis omnibus ornatiſſimus, atque ſiphunculis pluribus dulces ac limpidas euomens aquas.

Spectabis caſtrum, curiam, theatri lateritij antiqui reliquias ingentes verſus mare, pontem marmoreum ex quadratis ſaxis grandibus in *Arimino* flumine conſtructum ab Auguſto, qui Flaminiam viam Aemiliæ, vrbemque ſuburbio iungit. In longum ducentos pedes arcubus quinis innititur, in latum pedes quindecim habet. Ab vtroque latere ſpondis marmoreis opere Dorico pulcherrimè laboratis munitus eſt, in quarum vna magnis literis inſculpti leguntur tituli Imp. Cæſ. Auguſti, in altera, è regione Tiberij Cæſaris; ex quibus colligimus anno poſt vrbem conditam DCCLXXVIII. C. Caluiſio Cn. Lentulo coſſ. opus hoc abſolutum fuiſſe, quod Auguſti auctoritate Flaminiam ſumptuoſiſſimè munientis inchoatum antè fuerat. Videbis & antiqui portus veſtigia, qui modicis quidem nunc nauigiis aptus, & arenis oppletus: ſed quàm ſplendidus & amplus olim fuerit, cognoſces per ſtructuram magnificentiſſimi templi D. Franciſci, quod ex marmoribus antiqui portus Ariminenſis Sigiſmondus Malateſta eius vrbis princeps quondam exſtruxit.

Proficiſcens *Piſaurum* verſus, in tranſitu cõſpicies vetuſtiſſimum ac inprimis elegantem arcum

cum marmoreum Auguſto Cæſari in via poſitum,in eius ſeptimo conſulatu , cùm iam octauùm deſignatus eſſet,quinque celeberrimis Italiæ viis,conſilio ſenatus, populiq́ue Romani ex voluntate munitis ; quemadmodum ex elogij fragmentis in arcu adhuc extantibus colligere licet. Atqui conſtat ex his poſtremã non fuiſſe *Flaminiam*,quam Auguſtus, teſte Suetonio, ſibi deſumpſit ab vrbe muniendam Arimino tenus: cùm reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecunia ſternendas diſtribuiſſet. Ad huius beneficij publici memoriam propagandam,plures etiam nummos antiquos cuſos reperimus, cum *Auguſti* effigie & titulo ab vna parte; & ab altera cum arcu *dithyræo*, vel biſori,id eſt, duarum portarum in via ſuper pilas fornicata poſito, in cuius ſupremo faſtigio *Victoria* quadrigam triumphalem agitans expreſſa videtur: & cauſſa tanti honoris adſcripta his paucis verbis : QVOD. VIAE. MVNITAE. SINT. Cuius quidem arcus marmoribus prorſus omnibus ſpoliati reliquias magnas in eadem Flaminia via adhuc extantes,Romam vſque pergens videbis.

## PISAVRVM

VRbem eiuſq́ue arcem ad littus à Ioanne Sfortia principe conditam ; munitiones ac propugnacula à Franciſco Maria,& Guidebaldo conſtructa;nec nõ villam extra muros ſumptuoſiſſimam,item ædes ſacras , ac monaſteria, aliaq́ue viſu digna perluſtrabis. Eſt etenim *Piſaurum* ædificiis atque plateis perelegans,mercimoniis diues, emporiumq́ue Italiæ celebre , ad cuius nundinas frequens mercatorum fit concurſus ex variis prouinciis ſtatis anni temporibus. Portus tamen vrbis illius,propter vada, & arenas,onuſta & maiora nauigia non admittit:

vt ab agaſonibus ac mulionibus, qui merces inuehunt, magis quàm à nautis vrbs frequentetur. Colonia Romanorum ſimul cum Pollentia facta eſt anno poſt vrbem cõditam DLXIX. P. Claudio Pulchro, L. Porcio Licino coſſ. quadriennio poſt Bononiam deductam, vti Liuius & Velleius Paterculus auctores ſunt. Eandem paulò ante bellum Actiacum, cùm eò M. Antonius III vir colonos rurſus deduxiſſet, terræ hiatu abſorptam periiſſe, Plutarchus in Antonij vita memoriæ prodidit.

Viſa ſatis ciuitate, ad palatium Ducis ibis, vbi inter cetera Armamentarium videas, bellicorum inſtrumentorum armorumque elegantiſſimorum copia & varietate inſtructiſſimum.

Hinc rectà per *Fanum Fortunæ*, atque inde per littus Senogalliam proficiſcere.

## FANVM FORTVNAE

A Celebri quondam *Fortunæ templo* nominatum oppidũ non ignobile eſt, in via Flaminia poſitum; in agro bono fertilique, oleo perſuaui, frumento vinoque præſtantiſſimo abundanti. Coloniam eò deductam ab Auguſto colligunt plures, cùm is, vt Suetonius ſcribit, duodetriginta Colonias deduxerit; & ab ipſius nomine hanc coloniam *Iuliam Faneſtrem* appellatam antiquitus fuiſſe, Pomponius Mela, & plures antiquę inſcriptiones teſtentur, quæ ibidem repertæ ſunt. Eandem ab Auguſto cinctam muro, & à Conſtantini Magni filiis Conſtantio & Conſtante reſtauratam fuiſſe, demonſtrant muri vetuſti reliquiæ, & arcus marmoreus portæ, qua per Flaminiam Roma venientes intrant; pulcherrimè & magnificentiſſimè cum ſuis titulis elaboratus: qui integer ferè ad Pij ſecundi Pontificis Maximi tempo-

ra permanſerat. Tum bello contra *Fanenſes* tormentis ferè dirutus, cuius tamen effigies in proximo ſacello *Diui Michaëlis* ad rei memoriam inſculpta parieti eſt, impenſa publica Fanenſium. Apparent item in oppido marmora cum titulis vetuſta ædis *Fortunæ*, aliorumque publicorum ædificiorum veſtigia multa: quamuis Gothicis variiſque cladibus aliis ſæpius deſtructum fuerit.

Flaminia relicta, cùm *Metaurum* tranſieris, oſtenduntur à dextris non multis paraſangis inde ſita in eo tractu loca, cruentis prœliis inſignia, & magnorum Ducum victoriis celebria: vbi M. Liuius Salinator, & C. Claudius Nero Conſules Aſdrubalem Pœnum Annibalis fratrem acie victum occiderunt, ad *Metauri* ripas. Quæ clades Annibalem, viſo fratris capite, de fortuna Carthaginis deſperare coëgit. Item vlterius, quibus in campis Totyla Gothorum rex cruento prælio ſit ſuperatus à Narſete eunucho, Iuſtiniani Imperatoris legato: cuius iſta præclara victoria iugum Gothicum ab Italiæ ceruicibus ſublatum fuit, cùm Totyla grauiter ſaucius è prælio in Apennini iuga fugiens, nõ procul à Tiberinis fontibus ad capras, velut à Procopio lib. III. hiſtoriæ Gothorum narratur, vita deceſſiſſet.

## SENOGALLIA

EST oppidum celebre & peruetuſtũ, *Sena* priùs à conditoribus Gallis Senonibus; dein ad differentiam alterius eiuſdem nominis, quæ in Etruria eſt, *Sena Galliæ*, nuncupata, cùm adhuc Aeſis fluuius Italiam à Gallia Ciſalpina diſcerneret. Hinc P. Dolabella cònſule Senonibus ad internecionem extinctis, eorumque agris occupatis, Romanorum eſt Colonia facta ſi-

ſimul cum Caſtro & Hadria : quo ferè tempore, incluſis Vmbris, Italiæ limes ab Aeſi ad Rubiconem vſque productus eſt. Marcum Liuium Salinatorem conſulem cum exercitu aduerſus Aſdrubalem Italiæ ingruentem *Senæ* conſediſſe, & quingentos inde fermè paſſus hoſtem abfuiſſe conſtat, cùm C. Nero collega maximis itineribus profectus è Lucanis cum expedito ſex milium peditum, & mille equitum exercitu nocte veniret illi auxilio: Tunc iunctis viribus altero mox die fugam vltra Metaurum molientem Aſdrubalem cùm toto exercitu trucidarunt, vt antè diximus, & Titus Liuius pulcherrimè libri XXVII. fine narrat.

## ANCON.

EST *Ancon* vt antiquitate, ſic & opibus, pulchritudine, atque emporio, propter portus commoditatē, celeberrimo, famoſa & inſignis, ideoque Græcorum, Illyricorum, ac Pannonum, immo totius Europæ gentium mercatura continua frequentatur. De eius origine conſentiunt auctores vetuſti ac fide digni Strabo, Plinius, atque Solinus, *Græcam vrbem* eſſe, eamque Syracuſios ob Dionyſij Siculi tyrannidem profugos condidiſſe. Falluntur, qui *Dores* eius conditores arbitrantur fuiſſe, Iuuenalis Poëtæ verſiculo decepti, quòd *Doricam* appellet *Ancona*, ludens in rhombum ingentem Domitiani Cæſaris, ſatyra quarta:

*Incidit Hadriaci ſpatium admirabile rhombi*
*Ante domum Veneris, quam Dorica ſuſtinet Ancon.*

Non animaduertentes venuſtè poëtam vna illa voce primam vrbis originem, atque ſimul vetuſtam ciuium linguam denotare, qua Syra-

cuſij

cuſij conditores, vt & Siculi ferè omnes, antiquitus vſi ſunt: quemadmodum Theocriti, Moſchi, Epicharmi, Syracuſanorum poëtarum non ſolùm ſcripta teſtantur, ſed & antiqui Siculorum nummi plurimi adhuc extantes *Doricam* eam fuiſſe. Colonia Romanorum quando facta fuerit, non planè liquet. Veriſimile eſt, poſt Tarentinum bellum circa annum vrbis CDXXCV. deuictis à P. Sempronio conſule Picentibus, & Italiæ finibus ad Aeſim amnem vſque prolatis, *Anconem* in limitibus colonos fuiſſe deductos. Conſtat quidem ex Plinio Coloniam Siculorum primum fuiſſe, qui libro III. cap. XIII. in Piceno Numanam à Siculis conditam ſcribit, & ab iiſdem coloniam *Ancona*, appoſitam promontorio Cumero in ipſo, flectentis ſe oræ cubito. Hinc *Ancon* Græca voce dicta fuit, quòd & vrbs, & promontorium forma *cubiti* ſe incuruent, & portus ſtationem tutam faciant. Agrum verò poſtea Anconitanum per Romanos limitibus Gracchanis per centurias in iugeribus aſſignatum colonis fuiſſe, variorum auctorum veterum liber *de limitibus* memoriæ prodidit. Itaque ſub Imperio Romanorum hanc vrbem ob portus oportunitatem ſemper admodum floruiſſe, auctores multi demonſtrant. Cuius quidem portus Traiani Aug. impenſis magnificentiſſimè reſtaurati ingentes & præclaræ adhuc extant reliquiæ.

Spectabis itaque vrbem ædificiis nitidam, & opulentam mercatura, & negotiantum inquilinorum frequentia copioſam. Quæ oppoſita promontorio *Cumero*, mari atque oportuniſſimo portu à Septentrione clauditur, portis, propugnaculis, atque muris vndique munitiſſima, ſummorum Pontificum induſtria. Portus quidem ille capaciſſimus cùm natura, ac promontorij ſitu, tum opere atque arte veterum clauſus

atque adeò tutus eſt; vt inter primos atque pulcherrimos orbis terrarum adhuc celebretur: quamuis horum atque ſuperiorum temporum ſupina negligentia, turpique auaritia quibuſdam in locis oppleatur. Extant adhuc magna ex parte marmorea ſepta, quibus vndique veſtitus fuit. Item ſuis interſtitiis columnæ, ad quas naues alligabantur; gradus itē perampli, per quos ad aquas deſcenditur, nec non onera ac merces extrahi è nauibus euchique in terram ſolent. Habuiſſe ſpacioſas porticus multis columnis innixas, cognoſcimus ex nummis antiquis, in honorem *Traiani* excuſis, in quibus portus eiuſdem forma effigiata viſitur, & qualis olim fuerit, cum *Neptuni* ſigno arundine coronati in vndis ante fauces decumbentis iuxta delphinum cum nauis gubernaculo in dextra. Apparent catenæ duplices, quibus fauces occludebantur, & in ipſo portu quinqueremis prætoria, celoces, triremes, phaſeli, aliæque naues multæ. In eius medio inter porticus noſcitur arcus ille ſublimis, quadrigis & trophæis in faſtigio onuſtus; à ſenatu populoque Romano in eius beneficij memoriam Traiano ibidem erectus, & adhuc temporis extans: qui licet quadrigis, trophæis, imaginibus, ſignis, litteriſque æneis inauratis, omnibuſque ſuis ornamentis ſit ſpoliatus (quemadmodum ex veſtigiis, in quibus ænea ſigna, literæ, parerga, aliaque ſigilla marmoreo operi ſuis locis plumbo ferroque infixa fuêre, colligimus) non minus tamen, quaſi nudæ Veneris ſimulachrum quoddā eximium ſpectantium oculos in admirationem rapit, atque detinet. Dum ſcilicet accuratè conſiderant eius molis artificium, pulchritudinem ac iuſtam ſymmetriam partium. Quandoquidem numeris omnibus abſolutiſſimum corpus illud marmoreum paucis immanium lapidum

coriis,

coriis,id eſt,ordinibus in altum æqua craſſitudine euehitur: atque tam frontis, quàm laterum vndique ſcenographiam perfectiſſimam venuſta cum quadam eurythmia repræſentat. Idque inprimis eximium videtur, architectique ſummam peritiam atque ſecuritatem oſtẽtat; quòd arcus ipſius partes, & ornamentorum membra quæque; nimirum ſtylobatę,atque ſpiræ columnarum;item capitulorum abaci,plinthi,echini, flores, ac teniæ; nec non faſtigij & apſidũ proiecturæ, faſciæ, coronæ,zophori, triglyphi, cymatia, ſimæ; ſic & titulorum tabulæ, & quidquid eſt appendicum, quibus arcus honorarius ſimilis exornari ſolet,non foris adiuncta;ſed ex vaſtis marmorum quadris,è quibus totum opus conſtat, ſint ſimul exſculpta,& articifice manu ad amuſſim expolita, coagmentataque tam concinnè; vt inter quadrorum commiſſuras ne cultelli mucronem quis inſerere poſſet, & ex vno Parij montis ſaxo totus arcus exciſus à longè videatur. Elogium,quod detractis æreis inauratis literis in arcus fronte ſuprà apſidem extat, cauſſam declarat, cur eo loci *Traiano Aug.* eiuſdemque coniugi *Plotinæ Aug.* & ſorori *Marcianæ* iam tum inter Diuas relatæ in honorem exſtructus fuerit. Nec ingratum fore ſtudioſis autumo, idipſum hîc ſubtexere exſcriptum correctius, quàm à quibuſdam aliis ſcriptoribus publicatum fuit.

IMP. CAESARI. DIVI NERVAE. F. NERVAE.
TRAIANO. OPTIMO. AVG. GERMANIC.
DACICO. PONT. MAX. TR. POT. XVIIII. IMP. IX.
COS. VI. P.P. PROVIDENTISSIMO. PRINCIPI
SENATVS. P. Q. R. QVOD. ACCESSVM
ITALIAE. HOC. ETIAM ADDITO. EX. PECVNIA. SVA
PORTV. TVTIOREM. NAVIGANTIBVS. REDDIDERIT.

| *In latere dextro.* | *In latere ſiniſtro.* |
|---|---|
| PLOTINAE AVG. | DIVAE MARCIANAE |
| CONIVGI AVG. | SORORI. AVG. |

Perge

Perge ad arcem Anconitanam, & ad portas, ac propugnacula noua videnda, quibus aduerſus piratarum Turcarum impetus ac inſidias vrbs illa munita pridem fuit: primùm Clementis VII. dein Paulli III. atque ſucceſſorum Pontificum auſpiciis, atque maximis impenſis.

Non detractabis ſcandere *Cumerum* promontorium; *montem Anconitanum* appellat Plinius; & rebus ibi videndis horas aliquot impendere. Viſita cathedrale Diui *Cyriaci* fanum antiquum, marmoribus raris, atque ſtructura ſumptuoſa peramplum, & eximium; in cuius templi ſacrariis quamplurimæ Diuorum reliquiæ, ac donaria precioſa, pietatis ergô conſeruantur. Non procul inde in promontorio *Veneris ædem* fuiſſe ex Iuuenalis poëtæ citatis antè verſibus palàm fit, cuius nullæ nunc viſuntur reliquiæ. Ex alto ibidem volupe ſit contemplari ſpacioſa maris æquora, vrbis atque portus curuaturam ac ſitum; per continentem Apennini iuga, cui promontorium hoc ita cohæret, vt nonnulli eum illic finiri memoriæ prodiderint. Ramum quidem Appennini eſſe, credi faciliùs poteſt, qui hinc ad Garganum per oram Hadriatici maris, atque inde in meridiem ad Leucopetram Bruttiorum promontorium perpetuis iugis in Epiroticũ mare procurrit, ac veluti ſpina dorſi totius Italiæ cõtinentẽ roborat ac firmat. Monſtrantur hinc vicinæ ciuitates, atque circumiacentia caſtella & oppida: ſub promontorio ad littus Sirolum, nobili nunc etiam *vino* celebre, quod etiam à Plinio *Anconitanum* vocatur, & inter generoſa numeratur. Inter Apennini montes Vrbini & Auximi, aliorum oppidorum ſitus declarantur. *Cingulum T. Labieni* ad Muſonis fluenta in colle poſitum; qui C. Cæſaris procoſ. legatus in Galliis, longo bello tantum ſibi corraſerat ex prædis diuitiarum, vt oppidum hoc priuata

priuata impenſa condiderit; cuius oppidi imaginem nummis argenteis expreſſam cum eius titulo non ſemel vidimus. Inuidioſas eius opes taxant Cicero & Valerius Max. Silius, & Dio Nicæus, aliique.

## ÆDES LAVRETANA.

HInc per xv. miliaria Lauretum vſque proficiſcero, vbi inclytum religione *fanum Diuæ Mariæ Deiparæ virginis* viſitur, peregrinatorũ concurſu ab vniuerſis Chriſtiani orbis regionibus eò confluentium mirificè frequentatum pietatis & votorum cauſa. Silua olim laurea in colle ad Muſionis amnem inter Ricinetum & mare, à qua *Laureti* nomen: in eodemque colle, ſunt qui opinentur, Cupram Tuſcorum oppidũ cum antiquiſſimo *Iunonis Cupranæ* delubro fuiſſe. Nũc vicus, vel potiùs oppidulum, muro, foſſis, & turribus cinctum, atque propulſatoriis armis inſtructum abundè, ne piratis, ac Turcis, impióue militi, vt antea, ad direptionem pateat: Vtque tutò, commodeque nunc habitetur, & aduenas hoſpites lautè mundeque in diuerſoriis excipiat, & tractet.

Templum ipſum ex quadrato ſaxo, ſumptu atque magnificentia ſublime & peramplum eſt: in cuius medio ſacroſanctum illud *Diuæ virginis* conclaue per ſummam religionem ab aduenis aditur, concluſum ſacello marmoreo quadrato, ſculpturis artificioſſimis extrinſecus elaborato; tam laxè tamen, vt nouum hoc opus veteres & veneràdos illos ſacri conclauis muros nuſquam contingat. Atqui opinione prorſus receptum, & reipſa conſtare tradunt; diuini numinis hoc fieri nutu, vt parietes illi, intra quos nata educataque fuit cęlorum regina ſemper virgo Maria, & intra quôs, archangelo Gabriele nunciante, ipſa

ipſa Deum ac hominem concepit, operarias hominum manus non admittant, renouari, ac ornamentis vllis veſtiri nolint. Nec ambigunt piorum animi, quin diuinitus idipſum conclaue per angelos eò tranſlatum è Palæſtina fuerit; cùm propter grauiſſima ſcriptorum hac de re teſtimonia, tum miraculorum crebritate perculſi, quibus locus iſte iam à tot ſæculis inauguratur, & illuſtratur indies. Obſtinata & ſaxea corda poſſent mollire primo ingreſſu, & ad venerationem loci impellere, tot inſignia miraculorum documenta, atque donaria votiua per templi parietes, columnas, fornices, atque tholos circumquaque ſuſpenſa; veluti ſtatuæ, ſigna, imagines, arma, exuuiæ, veſtes, aliaque inſtrumenta infinita, ſimul cum tabulis pictis, ſcriptiſque: quibus ſingulis luce clarius oſtenditur, & memoriæ mandatur; quàm pro ſalute humani generis inexplicabilia ſuæ potentiæ ſigna palam Deus Opt. Max. oſtẽdat, qui ſuo nutu cuncta regit: & vt in locis ſibi piè dedicatis facilè proſperet atque perficiat bonæ voluntatis conatus; gloria & maieſtate domum ſuam adimplens, in qua nomen & cor eius (vt Solomoni regi eſt oraculo pollicitus) cunctis diebus permanet: quo in preces implorantium eius auxilium cum auctario præſertim interceſſionis gratæ Diuæ virginis, matris ſuæ, aliorumq́; cohæredum cæleſtium (quorum hîc imitatores eſſe debemus) oculis apertis, & arrectis auribus attendat. Iam verò quàm obnixè ſuccurrat in rebus deſperatis; cùm ibi, tum vbique terrarum multa miraculorum milia documento ſunt: quę tanquam in ſpeculo nobis etiam repræſentant, quàm non repudiat aduocatos noſtros; & quàm temerarium ſit, eius exquirere conſilia in eligendis ſui cultus locis.

Per templum, tragica, multipliciaque huma-

narum

narum calamitatum pegmata tâquam in theatro quodam perluſtrabis. in quibus tamen ſemper benignus ille Deus ἀπὸ μηχανῆς ἐπιφανεὶς felicem cuicumque tragœdiæ cataſtrophen impoſuerat. Verùm quis varios rerum caſus memorando deſcribet diluuia, tempeſtates, naufragia, fulmina, terræmotus, ruinas, præcipitia, lapſus, oſſifragia, morbos, cædes, latrocinia, ſicas, carceres, laqueos, furcas, & infinitos ærumnarum crateres, quos nobis in hac lacrymarum valle nouerca fortuna propinat? ſed vt poëtæ verbis hoc concludam:

*Non mihi ſi linguæ centum ſint, oraq́ centum,*
*Ferrea vox, omnes ſcelerum comprendere formas,*
*Omnia pœnarum percurrere nomina poſſem:*

Queîs non ſolum apud inferos ſummum numen ſua iuſtitia noxas vindicat: ſed quibus etiam hîc nos delirantes ſua clementia in ordinem redigit, cælo nos reſeruare cupiens. Deus etenim nobis fortunæ calicem miſcet ad ſalutem.

Oſtenduntur ſingulatim precioſa & rara principum atque magnatum donaria; quæ religionis, ac voti cauſſa *Diuæ virgini matri* in ſacroſancto illo delubro dedicata fuêre. Item in ſacrario veſtes ac vaſa ſanctiora ex auro & argento, gemmis, & vnionibus onuſta.

Nec votiuæ tabulæ prætereundæ, quibus etiam laudes Deiparæ Virginis Lauretanæ à præclariſſimis ingeniis decantatæ continentur, inter quas M. Ant. Mureti non vulgaris eſt.

M. ANT.

M. ANT. MVRETI

# AD BEATISS. VIRGINEM DEI MATREM, QVAE IN AEDE Lauretana religioſiſſimè colitur.

*VNde mihi inſolitus præcordia concutit horror,*
*Et perfuſa metu trepidat, velut icta, Deo mens?*
*Fallor an hoc facit ipſe locus, ſtimuloſq; pauenti*
*Subijcit, atque animum præſentia numinis vrget?*
*O cælo dilecta domus, poſteſq; beati,*
*Quos ego iampridem tota mihi mente cupites,*
*Nunc primùm, veteris voti reus, aduena viſo:*
*Saluete, adſpectuq; mihi feliciter eſte.*
*Voſne per æthereas Iudææ à finibus oras*
*Aligerum, mandante Deo, vexere manipli?*
*Hìc Virgo genitura Deum, genitricis ab aluo*
*Prodijt, & blandis mulſit vagitibus auras?*
*Hìc quoque Virginei ſeruata laude pudoris*
*Sancta ſalutifero tumuerunt viſcera fœtu?*
*Ille opifex cunctorum, illa æterno vnica proles*
*Æqua patri, ille homini primæua ab origine lapſo*
*Spem cælo vitamq; ferens, hac luſit in aula*
*Paruulus, & ſancta blanda obtulit oſcula matri.*
*Quænam igitur regum ſedes, quæ templa per orbem,*
*Huic ſe auſint conferre loco? ter & amplius omnes*
*Ante alias felix Piceni littoris ora:*
*Cui Solymos ſpectare domi, cui munere diuûm*
*Fas calcare domi eſt pedibus veſtigia Chriſti.*
*En ego iam ſupplex procumbã atque oſcula figam*
*Parietibus ſanctis, ſpargamq; hoc puluere crines.*
*Aſpice me ſuperis è ſedibus, aſpice, Virgo*
*Proſtra-*

*Proſtratum, atque imo gemitus ex corde cientem,*
*Et pectus tundentem, & fletibus ora rigantem:*
*Neu, quamquam culpis adopertum turpibus, arce*
*Adſpectu me Diua tuo, ſi pectore toto*
*Te veneror, ſi te, dubiis in rebus, ad vnam*
*Confugio, teq́ auxilium ſanctiſſima poſco.*
*Pœnitet ex animo vitæ me Diua prioris,*
*Pœnitet, & meritas horret mens conſcia pœnas.*
*Quòd niſi tu caſto pendentem ex vbere natum*
*Concilias, placaſq́ mihi, quò tendere curſum,*
*Quóue malis feſſam tentabo aduertere puppim?*
*At tu, namq́ ſoles, placida dignare querelas*
*Aure meas, & ades lapſis mitiſſima rebus.*
*Certè equidem tota pendentes æde tabellas*
*Aſpicio, quæ te miſeris præſto eſſe loquuntur.*
*Hic te animo ſpectans, torrentem viſcera febrem*
*Depulit; ille hyadas triſtes hædumq́ cadentem*
*Spectauit tutus, vertentibus æquora ventis,*
*Et duce te patrias enauit ſaluus ad oras.*
*Criminis ille reus falſi, ſub iudice duro,*
*Dum mortem exſpectat, tenebroſo carcere clauſus,*
*Munere Diua tuo detecta fraude, reuiſit*
*Vxorem, & natos, exoptatumq́ parentem.*
*O ego nunc morbis multò grauioribus æger*
*Naufragiumq́ timens longè exitioſius illo,*
*Et iampridem animum peccati compede vinctus,*
*Si poſſim morbis liber, vnicliuq́ ſolutus,*
*Fluctibus & ventis laceram ſubducere puppim:*
*Quas tibi lætus agam grates, dum vita manebit?*
*Te, cum luce noua ſparget ſol aureus orbem,*
*Te recinam, quoties abſcondet opaca polum nox:*
*Et tua præcipuo venerabor numina cultu.*

Exſtat & votum Virgini matri Lauretanæ,
V.C. Læuini Torrentij Epiſc. Antverp.

CELE-

# CELEBRITAS ET MAIESTAS AEDIS LAVRETANAE.

## *Ex Horatij Turſellini, Societ.* IESV *libris quinque.*

NVllum omnino tempus anni, nullus menſis, dies nullus abit, quin ſanctiſſimæ Virginis cella à plurimis aduenis celebretur. Nec Picentium, Italorumq́ propria hæc laus pietatis, ſed communis Tranſalpinis, Tranſmarinisq́ue, maximè verò Illyricis, Francis, Belgiſq́ue. Nec deſiderantur Hiſpani, Luſitani, Poloni, atque Germani. Duo tamen ſunt anni tempora, populorum gentiumq́ue omnium frequentia, ac celebritate præcipua, Ver, & Autumnus, quorum alteri dies concepto inibi Deo ſacer, alteri natalis Deip. Virginis initium facit celebritatis. Vtraque autem celebritas trimeſtris eſt, quo temporis ſpacio maximis populorum concurſibus Aedes Lauretana celebratur penè quotidie. Namque agri Piceni nulla vrbs, oppidum, pagus, vicus eſt, quin quotannis cateruatim, populatimq́; Lauretanam virginem interuiſat. Quorum exemplum finitimos circa populos Samnitium, Vmbriæ, Flaminiæ, Aemiliæ, cæteræq́ue Italiæ ad ſimilem pietatis laudem inuitat. Veniendi fermè ratio talis. Præeunt ſodalitates ſuis quæque inſignibus, vexilliſq́ue diſtinctæ. Plerique enim præter Chriſti crucifixi effigiem, Deiparæ aliorumq́ue Diuorum imagines pulcherrimè pictas præferunt. Agmina claudunt Sodalitatum moderatores, Sacerdoteſq́ue cum ſua cuiuſque agminis ſymphonia. Sequuntur dona, argenteæ coronæ,

calices, cerei nummis obſiti, precioſæ veſtes, vrbium, oppidorúmue argentea ſimulachra, votiuæ tabellæ, diuinorum beneficiorum B. Maria deprecante partorum indices. Interponuntur ſæpè Angelorum, ſæpè ſacrorum vatum Sibyllarumq; de B. Virgine vaticinantium, aliæque perſonæ habitu veſtis inſignes. Sæpe etiam excipit incondita, & promiſcua cuiuſque populi turba. In itinere carmina Deo, Dei parenti, diuiſque per interualla inuicem canunt. Obuias vrbes cùm tranſeunt, eas ad Lauretanæ virginis religionem, cultumque exemplis pietatis accendunt. Simulac verò Aedes Lauretana in conſpectum ſe dedit (ea quia in edito colle ſita eſt, procul conſpicitur) ex templo vniuerſi proſternunt corpora: & obortis præ gaudio lacrymis, Deiparam conſalutant. Inde in ordines abeunt, inſtructiſque agminibus procedentes canunt litanios, hymnoſque. Nec deſunt, qui exutis properè veſtibus, paratos ad id ſaccos induant, comiteſque ſubſequantur nuda ſibi terga cędentes. Ad Laureti portam peregrinis Sodalitatibus Lauretani Sacerdotes linteati procedunt obuiam: eaſq; in templũ deducunt cum egregia ſymphonia, feſtoque campanarum, ac tubarum ſono. Vbi ad ædis veſtibulum ventum eſt, aduenæ denuò proſtratis corporibus, impensè ſalutant virginem, tanto vtique animi ardore, ſenſuque; vt cæteri, qui adſunt, illorum vocibus emolliti collacrymare cogantur. Poſteaquàm ad collucentem facibus, lychniſque Deiparæ cellam peruentum eſt, diuæque effigiem intueri, contemplarique cœperunt; incredibile dictu eſt, quæ voces, qui gemitus, quæ lacrymæ, quæ ſuſpiria paſſim exaudiantur. Deum præſentem adeſſe facilè ſentias. Plerique porrò diuino ſimul horrore, gaudioque perfuſi, adeò ſacris illis parietibus adhæreſ-

hæreſcunt,vt inde auelli,abſtrahique vix queāt. Dumque aram Apoſtolorum, ſacrum armariolum, obſtructam ianuam, ipſumque caminum venerabundi contemplantur: dum meditantium animis B. Virgo in iis locis aliquid agens occurrit, nullum intuendi finem, nullum oſculandi modum facerent, niſi plurimorum item petentium, ardor obſtaret. Finitimorum populorum fermè hæc eſt ratio. At exterarum gentium peregrini alij aut pedibus, equis alij, aut vehiculis gregatim confluunt, plerique peregrinorum habitu, ac notis inſignes. Verùm in diſpari habitu aduenarum eminet Aedis Lauretanæ cultus idem. Omnium ferè hoc commune eſt, vt delictis expiati cæleſti menſa reficiantur: plerique autem B. Virginis aram iactata pecunia, & precioſis cumulent donis. Quamquam dona inſigniora ſacelli cuſtodibus tradi ſolent, vt in codicem referantur, quò eorum, & ſimul donantium extet memoria ad poſteros. Aram Apoſtolorū,& ſcilicet Deiparæ effigiem, pro varietate temporum, magnifica ſemper adornat veſtis, incredibiliſque cultu gemmarum, aliorumque donorum. Sacellum ipſum candidis ſemper cereis, lychniſque argenteis plurimis collucet: aſſiduis propè ſymphoniacorum, muſicorumque organorum perſonat cantibus: & quod caput eſt, præſenti Dei numine ſemper affluit, quod in intrātes redundat aduenas: ſic prorſus, vt pios inſolito quodam gaudio, improbos horrore perfundat, ægris remedio, mœſtis ſolatio, torpentibus incitamento, præſidio periclitantibus, perditis ſit ſaluti. Porrò præcipua Lauretani ſacelli frequentia eſt circa ferias Paſchatis, Pentecoſtes, & Natalem Virginis diem. Nam præter alios innumerabiles qui pedibus, equis, quadrigis ſub Paſcha Lauretum petunt, plurimi ex Lōgobardiæ,

diæ, Venetiæ, Dalmatiæq́ue oppidis gregatim nauigiis Anconam delati, ad Lauretanam ędem fermè pedibus pergunt. Hi ferè poſtridie Paſchatis, quo die in Sacro Euãgelium de peregrinis Emmaunten petentibus recitatur, peregrinorum habitum ſumunt: & poſt fauſtam Antiſtitum ſuorum precationem, cum Sacerdotibus innocentiæ cuſtodibus pariter ſe dant in viam. Quorum quidem tanta eſt multitudo, vt duodena millia facilè excedant. Inde excipiũt finitimorum pagorum, oppidorum, vrbiumq́; concurſus incredibiles, ac ſubinde agmina plurima, ac maxima fœniſecarum, meſſorumq́ue. Cæterùm natalis dies B. Mariæ longè maxima aduenarum frequentia eſt inſignis, toto penè Piceno (vt de cæteris regionibus taceam) Lauretum confluente. Satis conſtat illo biduo ſupra CC hominum millia Lauretanam ædem nuper acceſſiſſe. Itaque neceſſitas Cuſtodes ſacroſancti ſacelli cogit interiori eius parti cancellos per id tempus extrinſecus circumdare; vt in expedito ſit, admittere, quos velint, aut excludere, turbaſq́ue vitare. Omnibus porrò anni temporibus militum cohortes, ac turmæ equitum proficiſcentes ad bellum diuertere ſolent Lauretum, vbi ritè expiati, ludicris certaminibus militari more celebrant vírginem. Atque hæc incredibilis aduenarum frequentia vias Lauretum ferentes frequentiſſimas diuerſoriis fecit. Itaque hoſpitiorum opportunitas, commoditaſq́; viarum pedeſtrem quoque peregrinationem, quamuis delicatis ac debilibus, haud ſanè difficilem præbent. Ad hæc itinerum celebritas tanta eſt, vt per ea tempora paſſim occurrant varij peregrinorum greges, ingẽs vel incitamentum pietatis, vel leuamentum laboris. Ergo ipſe M. Antonius Columna (vt de aliis taceam) vir & opibus & bellicis rebus incly-

inclytus votiuam peregrinationem Lauretanam exſequi ſuſtinuit pedibus. Omnino vt Lauretum tandem ad conſpectum Deiparæ ventum eſt, ſuperfundēte ſe piis mentibus Deo, tantam omnes hauriunt cæleſtis lætitiæ voluptatem, vt maximum quamuis laborioſæ peregrinationis fructum ſe cepiſſe fateantur. Hic ego quid memorem, quàm multi faciāt B. Virgini vota? quàm multi reddant? quot è flagitiorum emergant cœno? quot inexplicabilibus inceſtarum illecebrarum vinculis animum exſoluant? quot veteres immicitias, & inueterata odia deponant? quot homines deſperatæ ſalutis, qui fœdus pepigerant cum inferno, ex inferorum faucibus erepti reuiuiſcant? Nam quanto corporibus animi præſtant, tanto plura, ac maiora in animis, quàm in corporibus hominum curandis exiſtunt Virginis Lauretanę miracula. Vt hæc & alia, quæ attigimus, explicare velle oratione, hominis ſit diuinam potentiam (quæ Laureti vel maximè ſe oſtendit) humana imbecillitate metientis. Itaque ſatius duco ſuccumbere oneri, quàm enarranda ſuſcipere ea, quæ vtique pertractando detererem. Hoc vnum liquidò affirmare poſſum, Lauretanam celebritatem, maieſtatemque tantam eſſe, quantam qui oculis non ſubiecerint, haudquaquam concipere animis poſſint; vt ſi deinde cum narratis audita conferas, famam reipſa minorem inuenias. Adeò vna in terris Lauretana res non fidem ſolùm, ſed famam quoque ipſam, quæ cuncta in maius celebrare ſolet, incredibili maieſtate, ac faſtigio vincit.

PRÆ-

# PRAECIPVVS LOCVS, SITVSQVE ADMIRABILIS *Aedis Lauretanæ.*

CAeterum è Galilæa migrâſin Dalmatiam, indeque in Picenum in ſyluam, hinc in collem duorum inuicem diſſidentium fratrum, in illis locis ſedem ſibi Deipara virgo elegerat, ad diuerſandum magis, quàm ad habitandum, minimè ſcilicet diuturnam. Quippe cùm eo demum loco, vbi nunc eſt, ab initio ſedem animo deſtinaſſet ſtabilem,& (niſi incolarum, accolarúmue aliquod delictum obſtet) vt ſperamus æternam. Neque enim ambigi fas eſt, quin Dei mater,& Dalmatarum in Illyrico indiligentiam,& immanitatẽ latronum in ſylua, & in communi duorum fratrum colle fraterna odia,vt prouidere à principio, ſic vitare potuerit. Nimirum illa iſtarum rerum ſatis gnara, ex quo primùm tẽpore Nazaretho Domus exceſſit, relicto natali ſolo,hunc ſibi locum elegit, vbi ſtabilem ac perennem figeret ſedem. Verùm enimuerò opus fuit ad fidem tam inſolito, inauditoque antea miraculo affirmãdam, eiuſdem miraculi frequentatio: vt rem per ſe incredibilem crebra intra paucos annos mutatio credibilem faceret. Qui enim ambigerent deinde mortales, an domus illa ex Galilæa eſſet aduecta, cùm eandem illi ipſi audiſſent ſuo æuo, ex Illyrico in Picenum migraſſe, qui vidiſſent in ipſo Piceno intra ſpacium vix mille paſſuum, anno nondùm circumacto, ter mutaſſe ſedem locumque? Incidit quippè tertia hæc, & poſtrema migratio in annum à Christo nato M.CC.XCV. qui aduentum ſacræ Domus in Italiam eſt conſequutus. Operæ autem pretium

eſt

eſt de admirabili eius ſitu cognoſcere. Situs enim ipſe ſacroſanctam illam ſedem non humana, ſed diuina prorſus arte, manuque locatam facilè declarat. Sita igitur eſt, ſi qua vſquam, ad quatuor cæli mundique regiones, ex Mathematicorum diſciplina. Neque id ſolum, ſed ex veteri etiam ſanctorum Patrum inſtituto, qui aras ſacrarum ædium ad ſolis ſpectare ortum iubebant. Namque anterior paries, vt feneſtra viſitur Angeli ingreſſu (vt ferunt) nobilis, ad occidentem ſolem vergit: poſterior, vbi ara eſt ante B. Mariæ ſimulacrum poſita, vernum fermè orientem ſpectat, adeò quidem directo, vt per vtrumque æquinoctiũ, decem circiter dierum ſpacio, ſol oriens poſteriorem, occidens anteriorem aſpiciat partem. Itaque per eam ſub occaſum ſol, quam dixi, feneſtram ingreſſus ad B. Virginem velut veſpertinus ſalutator accedit, quando matutinus eſſe nequit obiectu parietis excluſus. Id adeò etiam poſt ſacram domum templo incluſam obſeruatum ferunt, priuſquam aduerſa templo facies Pontificiæ domus obiiceretur ab occaſu. Ceterùm non dubito quin eius ianua (perfecto deinde opere) patefacta, illud idem ſolis Deiparam à templi aditu, per ſacelli feneſtram quodam modo ſalutantis, ſit præbitura ſpectaculum. Siniſter porrò ſanctiſſimi ſacelli paries ad ſeptentrionem vergit, dexter ad meridiem. Ac proinde Pontificalium tectorum porticus ſanè magnifica ad meridiem verſa (B. enim Virgo ſuæ cellæ ſitu ſitum Pontificiarum ædium velut præſcripſit architecto) quotidie cùm aduerſum recta excipit ſolem, meridiem haud dubium indicat. Hunc autem tam admirabilem ſanctiſſimi ſacelli ſitum non caſu occupatum, ſed diuino quæſitum conſilio, vel illud argumento eſt, quod in ipſa quoque ſylua, eundem

planè

planè ſitum à B. Virgine optatum ( vt egomet intentius obſeruaui ) veſtigia, quæ exſtare diximus, ſatis oſtendunt. Idem fortaſſe in colle fratrum accidit: nam ex obſcuris veſtigiis indicari non poteſt. Fortaſſis idem quoque in Dalmatica ſede vſu venit: nihil enim comperti habemus. Sanè res ipſa conſentanea eſt. Sacroſanctam quippè domum duo præcipua myſteria, ortus B. Virginis, & æterni verbi conceptus inſignem fecere: quorum ille ferè in autumnale, hic in vernum incidit æquinoctium. Igitur haud immeritò eam ſol per vtrumque æquinoctium luſtrat, ſic prorſus vt vel illorum myſteriorum memor, & ſub ortum & ante occaſum Deiparam Virginem penè ambitioſè adire, & quodammodo ſalutare videatur.

## BAPTISTAE MANTVANI TESTIMONIVM.

BAptiſta igitur Mantuanus Theologus idem, ac Poëta egregius initio ſuæ hiſtoriæ, egregium Aedi Lauretanæ tribuit teſtimonium, quod ab re non erit noſtræ hiſtoriæ intexere. *Cùm nuper*, inquit, *veniſſem ad ſacratiſſima Virginis Mariæ ſanctum domicilium, vidiſſemq́ qualia, & quanta Deus oſtendit in eo loco miracula, & ſuæ virtutis, atque clementiæ ſigna manifeſtiſſima; me ſubitò horror inuaſit, & viſus ſum audire vocem Domini loquentis ad Moſen: Non appropinques huc, ſolue calciamentum de pedibus tuis, locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.* Inde præfatus legiſſe ſe in templo Lauretano tabulam parieti affixam, ſitu & carie corroſam, in qua vnde, & quonam pacto locus ille tantam ſibi vendicaſſet auctoritatem, conſcripta erat hiſtoria, hæc inquam, præfatus adiecit:

*Hiſtoria igitur in tabella continebatur eiuſmodi: Templũ B. Dei Genitricis Lauretanæ quondã ipſius Virginis cubiculũ fuit, in quo nata, nutrita, ab Angelo Gabriele ſalutata, & Spiritu ſancto fuit obumbrata.* Cætera inde perſequitur, quę à Pręposito Teremano memoriæ prodita, & in Lauretana æde propoſita diximus: vt ex Teremani tabula eſſe deprõpta ſatis appareat. Ad extremum auguſtiſſimæ huius Domus laudationem ingreſſus, eam non modò terreſtri paradiſo, vbi Eua ex Adæ latere efficta eſt; Monti Sinæo, vbi lex data; templo Salomonis præcipua numinis præſentia inclyto; Bethleemio antro, quæ cunabula fuerunt Saluatoris; Tabori monti, vbi Chriſtus clariſſima luce circumfuſus apparuit cum Moſe, & Helia colloquens; Monti Oliuarum, vnde Chriſtus triumphans aſcendit in cælum; verùm etiam auguſtiſſimo Chriſti ſepulchro, quò nihil in terris ſanctius habetur, longè multumque anteponit: præcipuè quòd hîc Deus humanitate indutus fundamenta iecerit ſalutis humanæ. Cuius laudationis illa eſt inſignis ſanè, ac frugifera clauſula. *Sed quid plura de Domus huius ineffabili dignitate cõmemorare pergo? libet mihi Iacob Patriarchæ ſermone concludere: Terribilis eſt locus iſte, non eſt hic aliud, niſi domus Dei, & porta cæli.* Ergo à Mantuano viro celeberrimo prodita litteris eſt Lauretana hiſtoria, quæ ad eum diem ſermonibus tantùm vſurpabatur. Ex eo tempore vulgari cœpta, magno, vel Lauretanæ religionis incremento, vel mortalium bono. Namque ea, quam dico, hiſtoria breui volumine circumlata, cùm auidè ac paſſim lectitaretur, plurimorum animos ad Lauretanam ædem viſendam colendamque pellexit.

Et in Agelariorum carmine Antonium Principem

cipem virum præter Piceni oram nauigantem ſic gubernator nauis affatur:

*——— quod cornu Picentia contra*
*Littora delubrum eſt illud venerabile magna*
*Matris, ab Aſſyriis quod Dij ſuper æquora quondam*
*Huc manibus vexere ſuis.* Et paulò poſt.
*Laureta delubra vocant: non crede ſuperbam*
*Hanc ædem veniſſe fretis: ſuperaddidit iſta*
*Templa ſacerdotum Princeps ingentia Paulus.*

Innocentio quoque VIII. Pontifice, qui & ipſe donis Virginem coluerat, Carmelitanorum curæ Lauretana domus mandatur; quòd eandem priuſquam Galilæâ diſcederet, curæ ſibi olim fuiſſe affirmarent: quo tempore Bapt. Mantuanus Vicarius Carmelitarum Generalis Lauretanæ domus hiſtoriam à ſe conſcriptam Robureo Card. ordinis patrono anno M. CCCC. LXXXIIX. inſcripſit.

Societatis verò presbyteri acciti Lauretum, vt domum pietate, audiendiſque variarum linguarum nationumque cõfeſſionibus augerent, iuſſu Pontificis Iulij III. qui eis domicilium ædificauit in edita parte, cum Canonicis: ſuggerente Alberto Carpenſi Card. qui Lauretanæ ſedis patronus erat; anno huius ſæculi LIV. Miſit verò P. Ignatius Loiola Societatis auctor viros aliquot egregios, officiorumque, quos Caſus conſcientiæ vulgò nominant, bene peritos: vt refert Pet. Ribadeneira vitæ eius lib. IV. cap. X. & Horatius Turſellinus lib. III. hiſtoriæ Lauretanæ, cap. XII.

## LEANDRI ALBERTI DE EADEM AEDE TESTIMONIVM.

Recanatum inter, & mare Adriaticum, non longè à Muſione fluuio cernitur in colle templum S. Mariæ Lauretanæ toto terrarum orbe celeberrimum, quod ſimul cum oppido validis eſt munitum mœnibus. Hic multi ſunt incolæ excipientes hoſpitaliter peregrinos, qui ex omnibus Europæ partibus, eò votorum ſoluendorum gratia confluunt, cùm omnibus anni temporibus; tum maximè Vere, & Autumno. Equidem de tanto templo dicturus, vnde ordiar neſcio. Obuerſatur quippe animo, hinc ſumma loci religio, illinc eximia templi opulentia. Enimuero me vires deficiunt conantem dicere de ſanctiſſimo illo, religioſiſſimoque cubiculo, vbi nata, vbi educata eſt cæli Regina ſemper Virgo, ac Dei parens Maria, eademque miſerorum mortalium apud filium ſuum Patrona. Vbi Archangeli Gabrielis nuncio Dei Mater effecta, appellataque eſt, vbi humanam Deus naturam induit, vt nos ex faucibus inferni draconis eriperet, cæleſtiſque regni aditum per tot ſæcula, Parentum humani generis vitio, clauſum aperiret. Itaque vt dixi, vnde talis loci deſcriptionem ordiar, ignoro. Cæterùm vt piis pariter, curioſiſque lectoribus ſatisfaciam, pauca dicam. Principio igitur dubitandum non eſt, quin hoc illud ipſum ſit cubiculum, vbi cæli regina edita in lucem eſt. Nam præter certiſſima litterarum monumenta, quæ Deip. Virginis cubiculum ab Angelis huc tranſlatum eſſe fidem faciunt, nemo eſt tam ferus ac ferreus, nemo tot, tantiſque flagitiis, ac ſceleribus coopertus, qui non in ipſo ſacræ domus ingreſſu, præſenti numinis cæleſtis reli-

religione perfuſus molliri ſuum ſentiat pectus; adeò vt venerabūdus B. Mariæ imploret auxilium, ac per eam à Chriſto ſuppliciter oret ſuorum veniam delictorum. Et ſanè ad ipſum humanos animos diuina vis videtur impellere. Adhæc accedunt prodigia, ac miracula ibi diuinitus edita, beneficiaque tributa iis, qui ad Dei parentem ſupplices confugerunt. Id adeò non ſolùm litterarum monumenta teſtantur; ſed etiam aurea, argentea, cærea ſimulachra, votiuæ quoque tabellæ, quæ per multas ætates, ac ſæcula congeſta viſuntur. Longus ſim, ſi velim numerādo percenſere diuina prodigia, ac dona inibi impartita mortalibus. Quæ quidem tot tantaque ſunt, vt incredibilia videri poſſint iis, qui non facilè inducuntur, vt credant, maternas à Deo preces audiri.

*Nec verò hæc magnificentiùs à Leandro dicta, quàm veriùs.*

## RECINETVM.

PRoficiſceris hinc *Recinetum* emporium recens ex vetuſtæ vrbis *Heluiæ* reliquiis excitatum, ex cuius interitu ac ruiris etiam Maceratam exurrexiſſe volunt. Cuius vrbis ab Heluio Pertinace Aug. peramplіter olim reſtitutæ lateritium amphitheatrum ingens in ripa fluminis Potentiæ, aliaque ædificiorum magnorum veſtigia in itinere per agros monſtrantur. Inde per Tolentinates atq; Camertes in Vmbriam, biduiq; itinere per Vmbrorum agros *Fulginium* pergitur, ex *Fori Flaminij* vicini ruinis, vt quidam autumant, extructā à *Fulginiatibus*, ex agro Tudertino ſedē eò trāsferentibus, cùm *Flaminij Forum* Langebardi deleuiſſent. Nunc oppidum, mercatura diues, nundinis valde frequentatur.

E via Flaminia per cultiſſimos Vmbriæ cam-

pos & colles ducta, contemplari vtrimque iuuat lætiſſimos fructibus omnigenis agros, vinetis, hortis, & oliuetis, amygdaletiſque nitentes, quos Propertius Vmber, Virgilius vetereſque poëtæ plures, in cælum laudibus vehunt. Videtur à dextris *Meuania,* Propertij patria, tauriferis (vt Lucanus ait) ſe ibidem campis explicans. A ſiniſtris autem è *Trebulanis* collibus, in quibus olim veteres oliuiferæque *Mutiſca*, vt Virgilij locum declarat Seruius, *Clitumnus* erumpens limpidiſſimo, copioſiſſimoque fonte, qui Meuaniæ campos irrigaturus, altero mox ſtadio fluminis, ac dei nomen aſſumpſerat. Cuius etiam nunc opinantur ædem ſacram olim fuiſſe, quæ in propinquo viſitur marmorea & antiquiſſima, nec non more Corinthio pulcherrimè conſtructa. Quales Vitruuius de ſacrarum ædium œconomia ſcribens, *Fontibus, & Nymphis,* æquè ac *Veneri, Floræ, & Proſerpinæ* conſtituendas eſſe docet: vt aptas habere videantur cum diis ſuis proprietates, iuſtuſque decor accedat: ſi propter teneritatem graciliora & florida foliiſque & volutis ornata fiant. In eum modum & iſtius ædes ſcænographia à fronte, & à poſtica, lateribuſque huic argumento columnarum tympani, lacunaris, ac trabeationis parergis, ac omnibus ornamentis ad vnguem correſpondet; vt *Clitumno* vicino ſacratam fuiſſe, non malè fiat veriſimile: in quibus acanthorum folia, flores, & helices, ſtriarum vndæ, triglyphorum guttulæ, victimarum in metopis crania bubula baccis & corallis implexa, lances foliis ac roſis veſtitæ, nec non eucarpi florum, pomorum ac fructuum omnifario luxu perplexi graphicoteram reddunt in aſpectu delectationem; atque fluuiorum fontiũq; vim, efficaciamque diuinam inſinuant in terræ germinibus promouendis: In qua re Clitumni natura ſingularis eſt, vt
non

non videatur miraculis carere. Obſeruarunt enim veteres, eundem vicinos campos lætitia pabuli vſqueadeo fœcundare, vti boum prægrandium armenta proferant, & paſcant; & aqua Clitumni pota boues candidos reddit, Plinio, Lucano, Seruio Maronis commentatore, & aliis multis idipſum teſtantibus. Ex his quidem armentis poſtea Romanus Vmbriæ victor eximios quoſque tauros, candidos reſeruare, & ad triumphalia ſacrificia ſaginare ſolet, velut victimas opimas, & ob fauſtum candoris omen in victoria lætiſſimas. Hos inauratis cornibus diademate & vittis redimitos ducebant in Capitolium triumphantes imperatores, & vndis ex eodem amne ſumptis perfuſos, Ioui & diis immolabant. Has igitur ob cauſas *Clitumnus* pro deo cultus ab Vmbris fuit, cui non ſolùm ædes, ſed & lucos ſacraſſe vetuſtatem, ipſe Propertius indicat, dum ita canit:

*Qua formoſa ſuo Clitumnus flumina luco*
*Integit; & niueos abluit vnda boues.*

Sed quàm pulchrè poëtarum princeps Virgilius, Georgicorum libro ſecundo in Italiæ laudes effuſus, hos ritus attingat, ne pigeat intelligere:

*Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus*
*Victima, ſæpè tuo perfuſi flumine ſacro,*
*Romanos ad templa deûm duxere triumphos.*

Rursũ vt Silius Italicus in Punicis vnico verſu:

*Et lauit ingentem perfuſum flumine ſacro*
*Clitumnus taurum.*

## SPOLETIVM

EOdem die ante noctem, ſi voles, *Spoletium* peruenies, vrbem ſplendidam, & copia rerum inprimis abundantem; quæ Langebardo-

rum principum ſedes diu fuit, *Ducatus Vmbriæ* titulo inſignis. Atqui multis antè ætatibus fuerat illuſtris, & firma *colonia Latina* velut Cicero in Balbiana teſtatur: quam Vmbris deuictis populus Rom. deduxit triennio poſt Brunduſium, ſicut ex Paterculo & Liuio colligimus, C. Claudio Centhone, Marco Sempronio Tuditano coſſ. Quæ poſt cladem ad Traſimenum acceptam, Annibalem victorem, vt Liuius memorat, auſa repellere, eundem docuit ex vnius coloniæ viribus coniicere, quanta moles Romanæ vrbis eſſet: quum plurimis ſuorum amiſſis, inde ſigna vertere, moxque in Picentinorum fines traducere exercitum cogeretur. Floruiſſe admodum ſtante Romano imperio, vetera ædificia, & antiquitates adhuc reſiduæ demonſtrant, quas diligenter perluſtra. Ampliſſimum Theoderici Gothorum regis prætorium, ab ipſis tamen Gothis pôſt cum regia deſtructum; ſed à Narſete Iuſtiniani Imp. legato reſtauratum. Item theatri fundamenta, *Concordiæ* fanum, formas extra vrbem ſublimes ac ſolidas aquæductuum, ex Apennini coſtis partim exciſas, partim opere lateritio ex ima valle fornicibus in altum ſubductas. Atque inprimis ſuſpicias licet maioris baſilicæ pontificalis ardua tecta, marmoreoſque parietes, arcem in amphitheatro conſtructam, pontemq; lapideum, qui magno ingenio factus, pilis grandibus XXIIII. ſuſtinetur, & vrbis editiorem partem arci, vel amphitheatro in alio colle poſito coniungit.

## INTERAMNA

SEquenti die per vallem anguſtiarum altiſſimis clauſam montibus per ſaxa & rupes Apennini proficiſcere *Interamnam*, ſic appellatam

tam

tam à veteribus, quod inter ramos *Naris* fluminis velut *duos inter amnes* poſita ſit. Olim ſtructuris & amplitudine maiorem vrbem fuiſſe, quàm nunc eſt, veterum ædificiorum ruinæ, quæ in vicinio circumquaque viſuntur, docent: & decreuiſſe non parum inteſtinis odiis, atque ciuium diſcordiis, maiorum memoria recompertum eſt. *Municipium* vetus Romani populi fuiſſe, plures antiquæ marmorum inſcriptiones demonſtrant, ſed quando ius municipij vel ciuitatis Romanæ Interamnatibus indultum fuerit, non prorſus liquet. Animaduertit Pighius ex antiqua tabula marmorea magna, quæ ibidem iuxta ſummum templum parieti inſerta eſt, conditam Interamnam fuiſſe annis DCCIIII. ante Cn. Domitium Ahenobarbum & M. Camillum Scribonianum conſules, qui fuere poſt Romam conditam anno DCCXXIIII. quo *Interamna* Saluti Libertatique, ac Genio municipij ſacra publicè facta ſunt, Tiberij Cæſaris in adulationem, propter ſublatum Seianum, vt ex eiuſdem tabulæ elogio colligere eſt, & in ſuis S.P.Q.R. Annalibus idē Pighius latiùs exponit. Roma igitur annis octuaginta dūtaxat iuniorem eſſe, & ſub Numa rege cōditam cōſtat: ſed deuictis Vmbris, Spoletiumq; deducta colonia, ius municipij Interamnam primùm adeptam fuiſſe, veriſimile eſt. Falluntur igitur Leander, aliique, vt Rob. Titius, quem refellit Iuo Villomarus Animaduerſorū lib. XIII. qui coloniam eſſe Romanorum autumant; ignari & alteram eiuſdem nominis ad Lirim in Latio fuiſſe, quam *Coloniam Romanorum* ſcribit libro X. Liuius deductam eſſe, cum Caſſino, M. Valerio, P. Decio Mure coſ. anno vrbis CDXL. Sed apertiùs ipſe poſtea dicit ad differentiam huius municipij Interamnæ L. Poſthumio & M. Atilio conſulibus Samnites *Interamnam colo-*

*viam Romanam, qua via Latina eſt*, occupare conatos eſſe: quam veteres inſcriptiones *Coloniam Interamnam Lirinam* videntur appellare, ad differentiam *municipij Interamna Nahartis*, vt nominant vrbem Vmbriæ, de qua iam verba facimus. Verùm dumtaxat hæc admoneo, ne lector in eos auctores licet doctos incidens, ſimili errore capiatur. Interamnatum Nahartium ager, vt antiquitus, ita & nunc propter ſitum & aquarum dulcium abundantiam ſummè fœcundus eſt; nimirum in deſcenſu Appennini, meridiem & inferum mare verſus eius poſiti colles & campi (quos *infernates* idcirco Vitruuius appellat) perpetuis fontium ac fluminum riuis irrigui, ad ſolis radios apricando, procreãdorum omnium fructuum oportunam facultatem habent. Nec mentiri Plinium re ipſa compertum eſt, fœniſicia quotannis tria vel quatuor admittere Interamnatia prata, nec nõ poſtea in pabulo non minus emolumenti dare: quod quidem incredibile noſtratibus videbitur, ſed productæ in conſpectum vaſtæ magnitudinis rapæ XXX. librarum amplius põdo, quarum ſeptenas iuſto pondere aſinum onerare poſſe affirmant, fidem facient: nec non Plinius quadraginta librarum ſe vidiſſe ſcribit libro XVIII. Naturalis hiſtoriæ.

## NARNIA

PEr *Narniam* via Flaminia *Ocriculum* proficiſcere. *Narnia* in aſpero difficili'que monte & magna ex parte abrupto poſita eſt, cuius imas radices abruptoſq; ſcopulos *Nar* fluuius magno cum fragore lauat, à quo *Narniam* appellatam Liuius, & Stephanus Grammaticus in vrbium lexico teſtantur. Eius ſitum ita Martialis poëta depingit libro VII. Epigrammatum:

*Narnia ſulphureo quam gurgite candidus amnis*
*Circuit ancipiti vix adeunda iugo.*

Nequi-

*Nequinum* prius nominatam fuiſſe, incolaſq; *Nequinates* cùm à Romanis ſubiugarentur, idem Liuius affirmat. Infami ſcilicet nomine ob inertiam & prauos oppidanorum mores, vt volũt quidam, vel à loci iniquitate, de qua locuti ſumus. Aſpernati tamen poſtea nomen Romanorum coloni; cùm eò deducerentur aduerſus Vmbros, & Narnieſes à Nare flumine, vt diximus, appellari maluerunt. Samnitibus tum Nequinates confœderatos fuiſſe, triumphi Capitolini demonſtrant, cum quibus victi triumphatiſque fuêre per M. Fuluium Pætinum conſulem anno vrbis CDLIV. quo tempore & colonia eò deducta eſt. Nunc oppidum oblongum ædificiis ſatis elegans eſt, rerum copia lautum ob agri vicini fertilitatem: licet aliquando bellorum calamitatibus inuolutum clades ingentes patrum memoria acceperit. Prætergreſſis oppidum apparent à dextris ſupra Narem admirandi ac longè conſpicui pontis fornices ac minæ ingentes: qui duos præaltos & abruptos montes ſubterlabente flumine ſolebat coniungere, vt æquali via tranſitus ab oppido Narnia pateret in montem aduerſum. Ex manubiis Sicambricis exſtructum ſub Auguſto quidam autumant, & Procopius Auguſtum eius auctorem memorat, haud vnquam pontis arcus celſiores à ſe viſos ſcribens. Quæ adhuc eius reliquiæ ſuperſunt ex lapide quadrato prægrandi, pilis vaſtiſſimis ſublimes arcus impoſiti, me hercle, demonſtrãt florentis imperii maximum & inſani ſumptus opus hoc fuiſſe. Nec de alio ponte loqui Martialem puto epigrammmate iam antè citato ad Narniam.

*Sed iam parce mihi, nec abutere Narnia Quinto,*
*Perpetuo liceat ſic tibi ponte frui.*

Per viæ Flaminiæ vetuſta monumenta, & *Otriculani* municipij ruinas maximas perges ad

Tibo-

Tiberim. In tranſitu quidem videbis ædificiorum publicorum reliquias ingentes: templa videlicet, thermas, aquæductus, & aquarum caſtella ſubterranea: item porticus, theatrum, & amphitheatrum: quæ mole ſua teſtantur amplitudinem & magnificentiam ſummam eius municipij, cùm florente adhuc imperio ſtaret & vigeret. Falluntur qui nobis *Italiam* deſcripſere, & eo loci neſcio quam *Ocream* Sabinorum volunt fuiſſe, vel *Interocream*, olim inter Cutilias & Phalacrinem in agro Reatino poſitam via Salaria, vt ex *Itinerario Romano* colligimus. Ceterùm Ocriculi municipij ruinas illas eſſe, teſtantur apertè ſtatuarum antiquæ inſcriptiones duæ, patri atque filiæ, propter thermas priuato ſumptu ibidem extructas, ac reipublicæ donatas, publicè locatarum. Quas inſcriptiones ſtudioſorum in gratiam hîc ſubiicere viſum eſt. Altera quidem in marmorea tabula legitur, quæ in oppido prope templum in plateis parieti inſerta eſt, nec procul inde viſuntur ipſa ſtatuarum fragmenta patris ac filiæ. Altera baſis eſt quadrata, foris ad viam poſita, in qua filiæ ſtatua erecta fuerat. Tituli quidem ſunt iſti:

L. IVLIO. L. F. PAL
IVLIANO
IIII. VIR. AED
IIII. VIR. I. D
IIII VIR. QVINQ
QVINQ II. DEST
PATRONO
MVNICIPI
PLEPS. OB. MERITA
L. D. D. D.

IVLIAE. LVCILIAE
L. IVLI. IVLIANI. FIL
PATRONI. MVNICIPI
CVIVS. PATER
THERMAS. OCRICVLA
NIS. A. SOLO. EXTRVCTAS
SVA. PECVNIA. DONA
VIT
DEC. AVG. PLEBS
L. D. D. D.

Tiberim poſtea traiicies pontonibus ad Auguſti pontem lapideum, cuius prægrãdes ruinæ prolapſæ nunc fluminis alueũ obſtipant & onerant: atque inde ad Soractis montis radicẽ pergẽs, veſperi in oppidulo Ariniano pernoctabis.

# ITINERARII ITALIÆ LIBER SECVNDVS

# ROMA

## EIVSQ. ADMIRANDA CVM DIVINA TVM HVMANA.

# INDEX CAPITVM
# ADMIRANDORVM VRBIS ROMAE.

VRBIS ROMAE *laudatio.* *Cap.* I.
De ROMA *vetere ac noua eiuſq; admirandis.* II.
*Rerum Romanarũ, & antiquitatũ Scriptores* III.
*De ſeptem Vrbis Romæ Eccleſiis.* IIII.
*Sacrarum ædium Vrbis Ro. Catalogus, alphabeti ſerie.* V.
*Officia Palatina, & Collegia, ac Seminaria à Pontificibus inſtituta.* VI.
*De obeliſcis, columnis, & aquæductibus Romanis.* VII.
DVX *via, quatriduo luſtrandi Romanas omnes Antiquitates.* VIII.
*Cœmeteria, & Stationes Vrbis Romæ.* IX.
*De Vaticana Bibliotheca, aliiſque.* X.
*De oſculatione pedum Rom. Pontificis, & de leuatione, ac coronatione.* XI.
*De ſacro Iubilei anno, eiuſq; origine ac cauſſis.* XII.
*De inſignibus militaribus à Pontifice Rom. Principibus deferri ſolitis.* XIII.
*De Tiberis inundatione, ac tuenda Romæ valetudine, ac vini generibus quæ Romæ bibuntur.* XIIII.

V. R.

# VRBIS ROMAE ELOGIA.

## CAP. I.

### *Ex Ariſtidis laudatione Vrbis, Gul. Cantero interprete.*

IAm verò artem ciuilem & magnanimitatem conſiliorum Vrbis maximè debemus conſiderare & admirari, ceu nuſquam ſimilem reperturi ſimus. Etenim quum omnes, qui ad imperium pertinebant (in quo totum orbem terrarum complector) in duas partes tribuiſſetis: qui quidem generoſiores erant, & potentiores, eos ciuitate atque etiam gente donaſtis, reliquis inter ſubiectos relatis. Ita fit, vt nec mare, nec intermedia regio ciuitate quemquam prohibeat, nec hic ab Europa diſtinguatur Aſia, cunctis in medium propoſitis, nec peregrinus cenſeatur quiſquam, qui vel magiſtratu vel fide dignus ſit, verùm communis terræ totius popularis ſtatus ab vno Principe optimo adminiſtretur, omneſque velut à communi foro ius ſuum ſinguli conſequantur. Quod autem Vrbes ſingulæ terminis ſuis ac regionibus præſtant, hoc vrbs iſta toti orbi exhibet, vt commune omnis quæ incolitur terræ tanquam regionis oppidum. Quocirca videntur finitimi omnes per vicos diuiſi, ad hanc arcem vnam conuenire, quæ nunquam ſe cuiquam negat: ſed vt terræ ſolum fert omnes, ita omnes homines hæc, vel vt fluuios mare, recipit, præterquam quòd hoc etiam cum mari habet commune, quòd vt illud fluuiorum acceſſione non creſcit, quaſi ipſius capacitas cum illo-

rum fluxione fato quodam connexa ſit, ita nec in hac quicquam eſt præ magnitudine conſpicuum. Quid quod eorum inſtar, qui in ſinũ omnia recipiunt, cuncta abſcondit, æqualis ad exitum rerum & introitum tam exiſtens quàm apparens? *Et paulo poſt*: Iam quod ab omnibus dicitur, terram eſſe communem omnium matrem atque patriam, id vos optimè oſtendiſtis: ſiquidem nunc & Græco licet & Barbaro cuiuis, ſiue quid ferat, ſiue nihil, quocumque libuerit, quaſi ex patria in patriam commeare: nec vel Cilicum fauces, vel anguſti & arenoſi per Arabiam in Aegyptum tranſitus, vel montes inuij, vel fluuij immenſi, vel gentes barbaræ intractabiles, terrorem cuiquam adferunt, ſed ad omnem ſecuritatem ſufficit omnibus vt Romani ſint, vel ſaltem vobis ſubiecti. & quod Homerus cecinit,

*Terra tamen communis erat;*

id vos opere compleuiſtis, terramque omnem dimenſi, pontibus variis fluuios iunxiſtis, monteſque excidiſtis, vt equitabilis fieret terra, & ſolitudines diuerſoriis repleuiſtis, cunctaque diætæ, & ordinis beneficio manſuetiora reddidiſtis. Quapropter eam vitæ rationem quæ ante Triptolemum vſurpata fertur, eandem fuiſſe exiſtimarem, quæ ante vos in vſu fuit, duram videlicet atque agreſtem, & à montana parum diſtantem: manſuetam verò illam, & quæ nunc viget, ab Athenienſibus quidem initium cepiſſe, à vobis autem pariter ſecundis, quod aiunt, melioribus eſſe confirmatam.

AMMIA-

## AMMIANVS MARCELLINVS

### LIB. XIIII. HISTORIARVM,

TEmpore (inquit) quo primis auſpiciis in mundanū fulgorem ſurgeret victura, dum erunt homines, Roma; vt augeretur ſublimibus incrementis fœdere pacis æternæ, Virtus conuenit, atque Fortuna, plerumque diſſidentes: quarum ſi altera defuiſſet, ad perfectam non venerat ſublimitatem. Eius populus ab incunabulis primis adusque pueritiæ tempus extremum, quod annis circumcluditur fermè trecentis, circummurana pertulit bella: deinde ætatem ingreſſus adultam, poſt multiplices bellorum ærumnas, Alpes tranſcendit, & Fretum: in iuuenem erectus, & virum, ex omni plaga, quam orbis ambit immēſus, reportauit laureæ triumphos: iamq́ue vergens in ſenium & nomine ſolo aliquoties vincens, ad tranquilliora vitæ ocia diſceſſit. Ideò vrbs venerabilis, poſt ſuperbas efferatarum gentium ceruices oppreſſas, lataſq́ue leges, fundamenta libertatis, & retinacula ſempiterna, veluti frugi parens, & prudēs & diues, Cæſaribus, tanquàm liberis ſuis, regenda patrimonij iura permiſit. Et olim licet otioſæ ſint tribus, pacatæq́ue centuriæ, & nūlla ſuffragiorum certamina: ſed Pompiliani redierit ſecuritas temporis: per omnes tamen, quotquot ſunt, partes terrarum, vt Domina ſuſpicitur, & regina: & vbique Patrum reuerenda cum auctoritate canities: populiq́ue Romani nomen circumſpectum, & verendum. Hæc ille.

# IN VRBEM ROMAM EPIGRAMMATA.

## P. Virgilij Maronis Cento.

Ipſe lupa fuluo nutricis tegmine lætus
Romulus, Aſſaraci quem ſanguinis Ilia mater
Eduxit, gentem. & Mauortia condidit olim
Mœnia: Romanoſq́ ſuo de nomine dixit.
Illius auſpiciis rerum pulcerrima Roma
Imperium terris, animos æquauit Olympo:
Septemq́ vna ſibi muro circundedit arces:
Felix prole virûm: qualis Berecynthia mater
Inuehitur curru Phrygias turrita per vrbes,
Læta Deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes ſupera alta tenentes.
Hanc olim indigenæ Fauni, Nymphæq́ tenebant:
Gensq́ virûm truncis, & duro robore nata:
Quà duo disiectis tenuerunt oppida muris:
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus cõdidit vrbem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

## OVIDII NASONIS.

CReſcendo formam mutauit Martia Roma:
Appenn'nigenæ quà proxima Tibridis vndis
Mole ſub ingenti poſuit fundamina rerum:
Quanta nec eſt nec erit, nec viſa prioribus annis:
Hanc alij proceres per ſecula longa potentem,
Sed dominam rerum de ſanguine natus Iuli
Efficit: quo, quum tellus fuit vſa, fruuntur
Aetherea ſedes: cœlumq́ ſit exitus illi.

EIVSDEM.

*HIc vbi nunc Roma eſt, olim fuit ardua ſylua:*
*Tantaq́; res paucis paſcua bobus erat.*

EIVSDEM.

*GEntibus eſt aliis tellus data limite certo:*
*Romanæ ſpatium eſt vrbis & orbis idem.*

AVRELII PROPERTII.

*HOc quodcumque vides, hoſpes, qua maxima Roma eſt,*
*Ante Phrygem Aeneam collis & herba fuit.*
*Atque vbi nauali ſtant ſacra palatia Phœbo,*
*Euandri profugæ procubuêre boues.*
*Fictilibus creuêre Deis hæc aurea templa:*
*Nec fuit opprobrio facta ſine arte caſa.*
*Tarpeiuſq́; pater nuda de rupe tonabat:*
*Et Tiberis noſtris aduena bobus erat.*
*Quo gradibus domus iſta Remi ſe ſuſtulit, olim*
*Vnus erat, fratrum maxima regna, focus.*
*Curia prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,*
*Pellitos habuit, ruſtica corda, patres.*
*Prima galeritus poſuit prætoria Lucmo:*
*Magnaq́; pars Tatio rerum erat inter oues.*
*Hinc Taties, Ramneſq́; viri, Luceresq́; coloni,*
*Quattuor hinc albos Romulus egit equos:*
*Quippe ſuburbana parua minùs vrbe Bouilla*
*Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabij:*
*Et ſtetit Alba potens, alba ſuis omine nata:*
*Hac vbi Fidenas longè erat ire vias.*
*Nil patrium, niſi nomẽ habet Romanus alumnus:*
*Sanguinis altricem nunc pudet eſſe Lupam.*

*Huc*

*Huc meliùs profugos miſiſti Troia penates:*
*O quali vecta eſt Dardana puppis aue.*
*Arma reſurgentis portans Victricia Troia,*
*Felix terra tuos cepit, Iule, Deos.*
*Optima nutricum noſtris lupa Martia rebus,*
*Qualia creuerunt mœnia lacte tuo.*

## M. VALERIVS MARTIALIS.

*TErrarum Dea, gentiumq́ Roma,*
*Cui par eſt nihil, & nihil ſecundum.*

Omitto reliqua Auſonij, Claudiani, Rutilij Numantiani Elogia: tum recentiorum Iulij Cæſaris Scaligeri, Fauſti Sabæi, Brixiani, aliorumque encomia. vnum tacere ob elegantiam M. ANTONII FLAMINII ſine flagitio non poſſum.

*ANtiquum reuocat decus*
*Diuûm Roma domus, & caput vrbium:*
*Vertex nobilis imperI:*
*Mater magnanimûm Roma Quiritium,*
*Fortunata per oppida*
*Cornu fundit opes Copia diuite,*
*Virtuti ſuus eſt honos:*
*Et legum timor, & priſca redit fides.*

## ROMANAE VRBIS LAVS,

*Ex Hercule Prodicio Steph. Pighij.*

INſignia ſpectanda ſunt ædificia, tam publica ſummorum Pontificum, quàm priuata Cardinalium ac Principum, quibus noſtro ſeculo Roma plurimùm indies magis excolitur & exornatur. Sed inprimis Horti illi retro Palatiũ ad Vaticanum cliuũ poſiti, qui ab amœnitate contempla-

templationis nomen accepêre; & ob pulchritudinem & cultum per orbem terrarum mirè celebrantur. Nos Calliopeios forſitan & pulchriformes, id eſt, ἀγλαομόρφους (vt Themidem appellat Orpheus) non ineptè vocaremus. In his prætorium è regione Palatij verſus Septentrionem Pius IV. ſummus Pontifex excitauit magnificentiſſimum, ſupellectiliq; inſtruxit regia; cuius item lacunaria, parieteſque picturis artificioſiſſimis, atque tectorio marmorato, inauratoque maximis ſumptibus expoliuit. In eum, ni fallor finem, vti eſſet hoſpitium, quo maximi quique Principes Romam commeantes, dignè commodeque pro maieſtate poſſent excipi. Ante eius frontem quæ Palatium reſpicit, ab imo ſolo gradibus ſubuexit hemicyclum in ſublime theatri ferè magnitudine, multiſque marmoreis ſtatuis conſpicuum reddidit. Aream inter Palatium & prætorium noua porticu ab occidente ſepſit, vt angulari circi formam illa referat. Atque hæc ex quadrato ſaxo constructa, ſi ſuprema manus operi tanto adiiceretur, ſumptu & magnitudine cum altera, quæ ex aduerſo eſt, certare poteſt.

Tum etiam vrbis illius quondam triumphantis, atque orbi terrarum imperantis antiqua monumenta: giganteæ profectò molis opera, ſi prolapſas in ſolum, velut è montibus, teſtudinum ac fornicum vaſtas rupes; ſi turrium atque murorum immanes ruinas intuearis in thermis, templis, amphitheatris, circis, aquæductibus, atque theatris, ceteriſque publicis ædificiis multis. Stupet non illiteratus hoſpes, nec ſatiari contemplando poteſt, incidens in amphitheatrum Titi Veſpaſiani, ſupra ſeptem mundi miracula Martialis poëtæ elegantiſſimo epigrammate laudibus euectum, Pantheon Vipſanianum, Thermas Caracallianas, Conſtanti-

ſtantinianas, atq; Diocletianeas, prouinciarum quaſi in amplitudinem extentas, ac vrbium magnarum forma, turribus mœniíſque altiſſimis ſeptas. Miratur tot marmoreos arcus triumphales, columnas cochlides, armorum atque bellorum expeditiones ſculptis ad viuum imaginibus referentes: pyramidum ingentia ſaxa, & obeliſcorum trabes immanes, quarum euehendarum ob cauſſam naues fabricatæ fuerant, vt veluti iuga montium per fluctus iratos transportarentur. Quid referam gigãteos ex vno ſaxo coloſſos, Caſtorum ἱπποδαμων cum equis exultantibus atque Fluuiorum ingentium proſtrata corpora, tot ex ære marmoréque precioſo & rari generis ſtatuas artificioſiſſimas, columnas ingentes, vaſa, labra, conchas, ſoliaque balnearia capaciſſima? quæ in thermis, balineiſque publicis olim vſui fuêre: ſicut & illæ cathedræ pertuſæ ex Numidico leucoſtycto duriſſimo perpolitæ in Lateranenſis baſilicæ porticu vulgi fabulis infames. Quæ omnia hic accuratiùs deſcribere alterius potius voluminis materia fœcunda foret. Nec operæ precium nunc arbitror, cùm plures docti viri non infeliciter in eo ſtylum ingeniumque exercuerint, atque indies exerceant. Tanta igitur rerum mirabilium copia atque varietas admodum iucunda non poteſt non eſſe.

In hortis Calliopeiis, quos ante dixi, viſuntur humana ſtatura maiores, atque ſpecie magis auguſtæ ex marmore candidiſſimo ſtatuæ: vt pulcherrimus ille *Apollo Hecatebeletes*, *Hercules*, *Veneres*, *Mercurius*, *Genius principis*, quem *Antinoum* Hadriani Imp. eſſe quidam autumant, *Nympha Anapauomene* ad fontem decumbens, quam *Cleopatram* volunt. Item ex vno Pario ſaxo *Laocon* ille Troianus cum duobus filiis adoleſcentibus duorum draconum nexibus intricatus,

catus, atque tantopere à Plinio laudatus. In qua quidem ſtatua ad vnguem elaborāda tres ſimul artifices ſummi, *Agaſander, Polydorus, & Athenodorus* Rhodij communi conſilio operam ac ingenium impenderunt. Raro quidem hæc caſu inter ruinas ædium Titi Veſpaſiani Imp. conſeruata, & è Carinis extracta eſt. Sic *Tiberis* fluuius cum *Lupa* lactante geminos *Romulum ac Remum* ex vno ſaxo. Sic *Nilus* ingens Sphyngi innixus, per cuius corpus ſedecim cubiti pueri (vt eos Philoſtratus Lemnius appellat) luſitantes eius fluminis incrementa notant. Quorum decimus ſextus humero ipſius inſidens, calathum fructibus & floribus plenum capiti imponit: atque indicat XVI. cubiti iuſtum Nili incrementum Aegypto fructuum omnium ſummas adferre delicias; non ſecus ac XV. ſecuritatem, & XIV. hilaritatem. Reliquos inferiores, nempe ſi ſupra XIII. cubitum non excreſcat Nilus, famem ac penuriam Aegypto portendere, Plinius idem ſcribit hiſtoriæ naturalis libro V. cap. IX. Hæc etiam elegantiſſimè in ipſa ſtatua per puerorum geſtus indicantur, in cuius item baſi frutices, herbę, plantę Nilo peculiares ad viuum exſculptæ viſuntur; vt colocaſia, calamus, papyrus, aliæque, quibus Aegyptus propter Nilum eſt nobilis, quemadmodum & raris animalibus, in eadem baſi non minus eleganter imitatis. Inter quæ ſunt *hippopotami, ichneumones, trochili, ibides, ſcinci, crocodili*. Nec deſunt perpetui horum aduerſarij ac domitores *Tentyritæ*, nauiculis amnem exercentes, atque crocodilos remis territantes. Puſillum genus hominum, ſed animi præſtantia mira huic beluæ infeſtum: quorum vel voce ſola, vel olfactu fugatur, non ſecus Pſyllorum tactu aut odore ſerpentes. Quin etiam *Tentyritæ* crocodilorum natantium dorſo inſilientes, iniecta oris rictui claua, tanquam

lupato

lupato equitantium modo in terram agunt captiuos, coguntq; euomere ad ſepulturam recentia deuorata corpora, quemadmodum Plinius idem libro octauo cap. xxv. memoriæ prodidit. Hæc quidem omnia ſingulatim, & quicquid eſt in hortis Vaticanis pontificioq́ue Palatio precioſorum ornamentorum, artis, atque elegantiæ, in picturis, ſculpturis, aulæis, tectorio, & ſtatuis, monſtrata, & à Doctis declarata mirificè placent: vt & in *Nympheo* Pij IV. ſummi Pontificis ſtatuis, ſignis, epigraphis antiquis, & precioſis, rariſq́ue marmoribus opulentiſſimo, pulcherrimus ille ex Pario pater *Oceanus deus*, aquarum omnium princeps, rerumq́ue parens, vt eum Homerus appellat ex philoſophorum veterum ſententia: Qui inferiorum elementorum ac corporum genitale ſemen liquidum ex eo per vniuerſum exurgere, & propagari volunt; ſoliſq́ue, & ſiderum igneis per aquas exhalationibus nutriri. *Oceanum* itaque fabulantur amiciſſimum eſſe *Prometheo*, ſuperiorum mundi corporum temperatorem *Genium* hunc intelligentes, vt inferiorum *Epimethea*. Iam verò quòd capite tenui velo ſit tectus, nil aliud ingenioſi pictoris inuentio hæc indicat, quàm quòd nebulis ac nubibus mare cælum obuelet, & veſtiat. quin etiam humore ſuo genitali terram ipſum fœcundare, & ad plantarum, ſtirpium, ac omnis generis herbarum germina producenda præparare: capillitium, barba, pubes, denique ſuperciliorum ac papillarum crines, non tam ex cute, quàm ex achanti, herbarúmue tenerrimarum foliis aptiſſimè prodeuntes perelegantter ſignificant. Facie quidem pulcher eſt, enaſcentiaq́ue in fronte bina cornua non parum decoris addunt: quemadmodum ταυρόκρανος id Euripidis Oreſte nuncupatur *Oceanus*; tum quia ventis & tempeſtatibus actus taurorum ingentium

gentium inſtar mugitus edat horrendos; tum quòd Lunæ μηνοειδέος vel falcatę, quæ ταυρόκερως ab Orpheo vocatur, motum ſequatur, & ad eius mutationes fluxum atque refluxum ſuum augeat, vel minuat. Adde quod fontium, ac fluuiorum parens dicatur, quos & cornutos finxit antiquitas, ſicut etiam priùs alia occaſione demonſtrauimus. Iam verò manu altera tenet nauis temonem, *Promethei* ſui donum; eo quòd ſola nauigatione ſit peruius, veliuoliſque lignis frequentetur. quod ſuum inuentum eſſe, teſtatur apud Aeſchylum poëtam ipſe Prometheus. Ceto vel piſtrici Atlantico incumbit Oceanus monſtro immani, vt beluarum ac prodigiorum genitor eſſe dicitur. Eiuſdem quaſi formæ cetum videmus Romæ inter cæleſtia ſigna, in Atlantis antiqua marmorea ſphæra. Nam huic monſtro expoſitam Andromedam puellam à Nereidibus propter formę contentionem, Græcorum fabulæ produnt, occiſumque à Perſeo cetum, cùm Andromedam ſolueret, & eiectum in littore ſanguinis fontibus amplis mare tinxiſſe, quod à colore rubro Erythræum hinc appellari volunt, quemadmodum Philoſtrati icones pulchrè declarant. Cetus igitur hic vitalis ac ætherei ſpiritus Oceano ſolis radiis infuſi, quo tanta vis animalium in eo gignitur, reſpirat & alitur, argumentum eſſe videtur. Ceterùm hæc, aliaque inſignium ſtatuarum (quæ in Vaticano, in Capitolio, Farneſiorum, Cæſij, aliorumque illuſtrium hominum palatiis & hortis occurrunt) myſteria hìc diffuſiùs exponere longum eſſet. Alterius etiam palæſtræ ceromata hæc eſſe videntur; maiorique ſudore digna: quamuis ea nos vbique (vti varietate rerum ſcitu dignarum lectorem nonnihil oblectaremus) obiter, atque παρέργως attigerimus.

At verò inprimis religionis ergo ſacratiores

atque vetuſta ſanctimonia celebres ſeptem viſitandæ ſunt per vrbem baſilicæ;& ſacraria vbiq; perluſtranda, in quibus cùm Diuorum reliquiæ infinitæ,tum præclara quædam Chriſti Seruatoris noſtri monumenta reconduntur; vt ſacroſanctum cum effigie ipſius Seruatoris *ſudarium Veronicæ*; *Longini* centurionis *lancea*, quæ pectus in cruce mortuo aperuit; *clauus* , quo cruci affixus; *Rhodius nummus* ex triginta argenteis , quibus à Iuda proditore fuit venditus.

## DE ROMA VETERE AC NOVA, EIVSQ. ADMIRANDIS.

### CAP. II.

*Ex Laur. Schraderi Lib. II. Monumentorum Italiæ.*

ROMA terrarum domina,Vrbium regina, flos,atque ocellus Italiæ:& vt Polemon Sophiſta apud Athenæum , ac Galenum appellat, *τῆς οἰκουμένης ἐπιτομή*,*orbis compêdium*, pro dignitate laudari non poteſt , vt Ariſtites Sophiſta edita oratione tentauit. Quare , quod de Carthagine C. Criſpus ait, Silere de ea præſtat quàm pauca dicere. Arx enim eſt omnium gentium, theatrum ingeniorum; domicilium Virtutis,Imperij,dignitatis,ac Fortunæ: patria Legum,omniumque hominum ,& quod olim Athenæ Atticæ,diſciplinarum fons , ſacerdotij, ac Iuſtitiæ : Religionis denique caput , ac norma eſt,fremant licet omnes hæretici , qui *Vrbem æternam* extinctam funditus , vt Veritatis ſedem cuperent.

Sita loco non admodum fertili, Auſtroque obiecta , & cæli grauioris : olim ampliſſima , cuius

cuius ambitus tunc XIII. M. paſſ. fuit: hodie verò vix M.CC. Vias olim habuit XXIX. quarum hodie veſtigia non obſcura:

| | | |
|---|---|---|
| *Appia* | *Latina* | *Labicana* |
| *Campana* | *Praneſtina* | *Cimina* |
| *Valeria* | *Oſtienſis* | *Flaminia* |
| *Caſſia* | *Laurentina* | *Ardeatina* |
| *Tyburtina* | *Collatina* | *Gallicana* |
| *Tyberina* | *Nomentana* | *Salaria* |
| *Setina* | *Quinctia* | *Æmilia* |
| *Portuenſis* | *Pratoriana* | *Triumphalis* |
| *Cornelia* | *Claudia* | *Aurelia* |
| *Laticulenſis.* | | |

Erant & in Vrbe:

*Altaſemita*, in dorſo Quirinalis.
*Via lata*, iuxta ſepta campi Martij.
*Suburra*, iuxta radices Exquiliarum.
*Via ſacra*, iuxta arcum Conſtantini.
*Via noua*, ad thermas Antoninianas.
*Triumphalis*, propè portam Vaticanam.
*Vitellia*, ad Ianiculum.
*Recta*, in Campo Martio.
*Fornicata*, iuxta Flaminiam.

Turres in murorum ambitu circiter CCCLX. olim DCCXL.

## PORTAE VRBANAE, ET
### ANTIQVI NOMINIS, XV.

*Flaminia* hodie *Porta populi*, *Gabiuſa* hod. *S. Methodij*, *Collatina* hod. *Pinciana*, *Ferentina* hod. *Latina*, *Quirinalis* hod. *Agonia*. *Capena* hod. *S. Sebaſtiani*, *Viminalis* hod. *S. Agnetis* vel *pia* *Oſtienſis* vel *Trigemina* *S. Pauli*, *Tiburtina* nunc

clauſa: *Portuenſis* hod. *Porta ripa*, *Eſquilina* hod. *S Laurētij*, *Aurelia* hod. *S. Pancratij*, *Nauia* hod. *Porta Maior*, *Fontinalis* hod. *Septimiana*, *Cœli montana* S. Ioannis, *Vaticana* in ripa Tiberis.

SVBVRBANAE ATQ. RECENTES SEX:

| | |
|---|---|
| Turrionis | Porta Iulia |
| Porta Subiecta | Porta Caſtelli |
| S. Petri | S. Spiritus, olim *Triumphalis*, quam nullus ruſticus intrare poterat. |

## COLLES HODIE MOENIBVS INCLVSI.

I. *Capitolinus* vel *Tarpeius*, qui tempore Regis Tarquinij vltra LX. delubra, ædes ſacras, &c. Sacella, cum altiſſimis turribus habuit, & muris cinctus, domicilium Deorum dictus fuit.

II. *Palatinus*, ſubterraneis meatibus ferè totus penſilis, hortis occupatus, & ruinis deformis, in quo ſedes Regia fuit, & magnificæ ædes Augusti Imp. Ciceronis, Hortenſij & Catilinæ.

III. *Auentinus*, hodie *S. Sabina*, prima Pontificum ſedes.

IV. *Cælius* eo loco vbi hodie templum *Lateranenſe*, *& S. Crucis in Hieruſalem*; habuit præclara templa multa Ethnicorum, & aquæ-ductus inſignes.

V. *Eſquilinus*, vbi hodie *S. Petrus ad vincula*, clarus domibus Virgilij, & Propertij, Item hortis Mæcenatis.

VI. *Viminalis*, vbi hodie *S. Prudentiana & Laurentius in paniſperna*, in eo Craſſi domus fuit.

VII. *Quirinalis*, hodie *Monte Caballo*, clarus

rus domibus Salluſtij Catuli, Aquilij, foro, & hortis Salluſtij.

Hi ſeptem olim colles Romani, vnde *Septemgemina* Vrbs dicta. Acceſſerunt

VIII. *Hortulorum*, vel *Pincius*, hodie Sanctæ Trinitatis, in quo templum *Solis* eo loco fuit, vbi illa rotunda moles, cum puteo profundiſſimo.

IX. *Vaticanus*, vbi hodie *S. Petri Baſilica* & Palatium Pontificis.

X. *Ianiculum*, vbi hodie templa *S. Onufrij*, & *Petri montis aurei*, ab arenis. vulgo, *de montorio*. *Teſtaceus*, ad portam Oſtienſem.

TEMPLA

Diuorum ſupra CCC. quorum *ſeptem* religionis cauſa maximè frequentantur.

I. *S. Petrus*, in Vaticano.
II. *S. Paulus*, in via Oſtienſi.
III. *S. Maria maior*, in Eſquilina via.
IV. *S. Sebaſtianus*, extra Capenam portam.
V. *S. Ioannes Lateranenſis*, } in Cælio monte.
VI. *S. Crux in Hieruſalem*. }
VII. *S. Laurentius*, extra Eſquilinam portam.

Sex Templa portas habent æneas (quamquam & apud S. Ioannem Lateranenſem etiam aliquot, ſed paruæ) ſunt autem,

1. *S. Petrus*, in Vaticano.
2. *S. Maria rotunda*, Πάντων θεῶν
3. *S. Adrianus*, olim Saturni.
4. *SS Coſmus & Damianus*, olim Caſtoris & (Pollucis.
5. *S. Agnes*, olim Bacchi, &
6. *S. Paulus*, in via Oſtienſi.

*Crypta* ſubterraneæ, quæ latebræ & ſepulcra Chriſtianorum fuerunt, plenæ venerationis & viſu admirabiles, quarum etiam D. Hieronymus meminit; ſunt quatuor:

Apud { *S. Agnetem*, extra Viminalem
*S. Pancratiũ*, extra Aureliam
*S. Sebaſtianũ*, extra Capenam
*S. Priſcillam*, extra Flaminiam } portam.

*Hoſpitalia* in quæ infirmi recipiuntur, & magna diligentia curantur, tanta magnificentia, vt inter recentia *Vrbis* monumenta nihil ferè prædicatione dignius: Sunt autem multa, primum publica omnium nationum, & mortalium:

*S. Spiritus*, in Vaticano.
*S. Saluatoris*, in Cœlio.
*S. Iacobi de Auguſta*, in valle Martia.
*S. Mariæ de Conſolatione*, in Velabro, &
*S. Antonij*, in Eſquilino.

Deinde propria ſingulorum populorum, vt

| | |
|---|---|
| *S. Mariæ de Anima*, | Germanorum & Belgarum. |
| *S. Ludouici*, | Gallorum. |
| *S. Iacobi*, | Hiſpanorum. |
| *S. Thomæ*, | Anglorum. |
| *S. Petri*, | Vngarorum. |
| *S. Brigidæ*, | Succorum. |
| *S. Ioannis*, in Cœlio, | |
| *S. Andreæ*, prope Argentinam, | Flandrorum. |
| *S. Ioannis Baptiſtæ*, | Florentinorum. |

*S. Ioannis Baptiſtæ*, prope ripam Tiberis Genuenſium à Mediaduſto Cicada conditum & dotatum.

Sunt & aliæ ædes pupillorum multæ, quæ recenſere nihil attinet.

*Cœmiteria ſacra*, quæ partim olim fuere, partim nunc ſunt, XXVII.

S. Agnetis. S. Balbinę, *via Ardeatina*.
S. Calixti *ad S. Sebaſtianum*. Catacumbæ.
Commodillæ, *via Oſtienſi*. S. Damaſi.

S. Feli-

S. Felicis.
S. Felicitatis.
Iordanorum.
Nicomedis.
Peregrinorum.
S. Pontiani.
S. Priſcillæ *via Salaria.*
Vrſi Pileati, *ad S. Balbinam.*
Amproniani.
Baſillæ.
Calopodij, *via Aurelia.*
Ad Cliuum cucumeris.
Cyriaci, *via Tiburtina.*
Domicilli, *via Ardeatina.*
Ad duos Lauros.
S. Hermetis.
Inſalatarum, *via Portuenſi.*
SS. Nerei & Achillei.
S. Pancratij.
Prætextati, *via Appia.*
Thraſonis.

*Bibliotheca Pontificis* tres in Vaticano palatio: vna clauſa, quæ eſt ſelectorum librorum, cui adiuncta etiam alia; tertia, quæ vulgò omnibus diebus non feſtiuis per duas horas patet, Græcis Latiniſque libris calamo, ſi quæ in orbe terrarum, in membranis exaratis inſtructiſſima, beneficio Nicolai V. Pont. Max. Item, noua Xiſti V. PP. quarum inſcriptiones, picturæ, & carmina ſingulari libro ab Angelo Rocho Epiſc. edita ſunt.

*S. Mariæ* in ara cœli.
*S. Mariæ de populo.*
*S. Mariæ* ſupra Mineruam.
*S. Auguſtini.*

Fuerunt & aliæ apud *S. Petrum in Vinculis*; & apud *SS. Apoſtolos ac Sabinam*, quæ in direptione Vrbis partim incendio abſumptæ ſunt, partim etiam prædæ fuerunt.

HORTOS Antiquitatis ſtudioſi habent amœniſſimos Summi Pontificis, quibus ſeſe oblectare, & animum atque oculos paſcere poſſunt: nulli enim negatur aditus: & aliorum multorum *ædes ac vineas*, ſed horum maximè inſignium:

ILL^MORVM CARD^LIVM

| | |
|---|---|
| Bellaij. | Ferrarienſis. |
| Carpenſis. | Caeſij. |
| Farneſij. | Viſci, *trans Tiberim.* |
| Soderinorum. | Achillis Bocchij. |
| Boccatij. | Monachorum S. Petri ad Vincula. |

PALATIA

Conſeruatorum in Capitolio.
Portiorum *in regione Pinca.*
DD^orum de Valle.
DD^orum Cæſarinorum.
Saluiati *trans Tiberim.*
Lateranenſe, *à Sixto V. ex fundamentis magnificentiſſimè exſtructum.*
S.Georgij in Damaſo.
Cardinalis Carpenſis. D. de Ruſtici.
Columnenſium in regione Triuij.
Collotij *in campo Martio.*
Vrſinorum *infra Capitolium.*
DD^orum de Maximis.
Farneſianum *in campo Flora.*
Car^lis de capite ferreo, *prope campum Flora.*
Buſalorum *in regione campi Martij.*
Vrſinorum *in campo Flora*, & circo Flaminio.
S. Marci *in capite via Lata.*

*Regionum* in Vrbe nomina hodie ſunt XIV. olim XIX.

| | |
|---|---|
| Regio Montium. | Triuij. |
| Columnæ. | Campi Martij. |
| Pontis. | Parionis. |
| Harenulæ. | Euſtachij. |
| Pineæ. | S. Angeli. |
| Campitelli. | Ripæ. |
| Tranſtiberis. | Burgi. |

Pontes

Pontes lapidei ſupra Tibrim, ſex.

*Muluius*, vulgò *Ponte mol*, extra Vrbem & portam Flaminiam ad duo milliaria.

*Aelius*, S. Angeli vel Caſtelli.

*Fabritius*, quatuor Capitum.

*Ianiculenſis*, Xiſti.

*Caſtius*, S. Bartholomæi.

*Senatorius*, vel *Palatinus*, S. Mariæ Aegyptiacæ.

*Sublicius*, & *Triumphalis* hodie nō extant: vtriuſque pilæ aqua tenui apparent; huius ad S. Spiritum, illius ad radices Auentini.

*Aqua* in Vrbe Tiberis & Almo fluuij, dein reliquiæ fontium ex Veteribus ductibus, quarum licet plurimæ fuerint, paucæ tamen ſolùm vrbem nunc ingrediuntur.

*Aqua virgo* per campum Martium deducta à Nicolao v. Pont. Max. & *Alſietina* per Vaticanum reſtituta ab Innocentio VIII. & nuper *Salonia* à Pio IV.

Gregorium XIII. etiam alias reduxiſſe inſcriptiones teſtantur, quæ & ceteris inſeruntur Antiquitatum Vrbis Titulis.

*Campi* in Vrbe multi, ſed nominatiſſimi hodie ſunt:

| | |
|---|---|
| Vaticanus. | Agonius. |
| Fegulenſis. | Iudæorum, & Floræ. |

*Porticus* nouæ præcipuè tres:

I. Benedictionis.

II. In Vaticani Palatio triplicis obambulationis aperta.

III. Verſus hortos *Bel-videre*: vulgò, *il Curridorio*, nunc, Gregoriana.

*Fora* itidem varia, quorum *Piſcarium*, & *Olitorium* dicuntur ijs adhuc eſſe locis, vbi fuêre antiquitus: *Suarium*, & *Boariũ*, vbi olim Romanum.

*Piſtorum*, vnum prope ſanctam Mariam rotundam, Alterum in vico Iudæorum; Tertium prope S. Laurentium in Damaſo; Quartum ad pontem Aeliani. Coniuncta ferè Laniena & macella piſtoribus. Commune omnium mercium,& rerum venalium *forum* in Campo Agonio.

*Montes* rariſſimi habitantur, nam aut hortis, aut vinetis occupati ſunt, aut antiquorum ædificiorum immenſis ruinis.

Viæ multiplices, quas Sixtus V. recto tramite per vrbem ſtatuit,ſumptuosè.

*Sedes Pontificia* nunc eſt contigua Baſilicæ S. Petri,in qua multa præclara,præſertim Sacella, propter picturas Michaëlis Angeli Bonaroti Florentini, & aliorum, vnde etiam artifices exempla ſumant. Aſcenſus ſunt facillimi, & ædibus Palatinis accommodati ex omni parte, adeò vt etiam equo ad tectum vſque eas.

Sunt & aliæ habitationes æſtiuæ apud D. Marcum, S. Mariam maiorem, S. Ioannem Lateranum,& SS. Apoſtolos in regione Triuij.

Cardinalium Palatia per totam Vrbem diſperſa,& præcipua, quæ ſuprà commemorata, & ſingula turres ſingulas adiunctas habent. Aedes ciuium ſatis bellę,& partim vetuſtatis monumentis, marmoribus, picturis; partim hortis, fontibus, nymphæis exornatæ.

*Arx Pontificis*, quam *molem Adriani* ſiue *Caſtellum S. Angeli* appellant, triplici ratione munita,& omni apparatu bellico inſtructa. In ea tres dies feſti quotannis magna celebritate peraguntur, funalibus paſſim accenſis, iaciendis ignibus arte factis,& emittendis tormentis bellicis. Vnus eſt SS. *Petri & Pauli*: Reliqui duo,quibus illius temporis Pontifex ſuffragiis declaratus, & corona poſtea

poſtea ornatus eſt. Arcis cuſtodia viro ſpectato commendatur, qui poſt exactam ſeptem annorum Præfecturã, aut Cardinalis titulo decoratur, aut aliquot millibus aureorum donatur.

### AQVAE-DVCTVS VETERVM,

Cum receptaculis & caſtellis aquarum. Vtpote primùm, *Aqua Claudia* tanti ſumptus & operis quod in illius inſtauratione quingenta & ſexaginta talenta fuerint erogata.

### AQVAE:

| | |
|---|---|
| Martiæ. | Appiæ. |
| Marianæ. | Traianæ. |
| Alexandinæ. | Tepulæ. |
| Iuliæ. | Alſietinæ. |
| Auguſtæ. | Mercurij. |
| Sabbatinæ. | Virginis. |
| Anienis veteris. | Anienis noui. |
| Vinturnæ. | Sabinæ *in Auentino.* |

### THERMAE:

| | | |
|---|---|---|
| Antoninianæ. | Diocletianæ. | Decianæ. |
| Varianæ. | Traiani. | |
| Titianæ. | Philippi Imp. | |
| Gordianæ. | Olympiadis. | |
| Nouarianæ. | Hadrianæ. | |
| Agippinæ. | Neronici. | |
| Alexandrinæ. | Seueri } Imp. | |
| Aurelianæ. | Conſtantini } Imp. | |
| Commodi. | Domitiani. } Imp. | |

| | | |
|---|---|---|
| FONTES: | Fauni. | Iuturnæ. |
| PVTEI: | Probus. | Aquæ Salientis. |
| INSVLAE: | Tiberina. | Licaonia. |
| LACVS: | Iuturnæ. | Curtij. |

### FORA:

| | | |
|---|---|---|
| Romanorum. | Piſtorium. | Traiani. |
| Neruæ. | Cæſaris. | Auguſti. |
| | | Latium. |

Latium. Tranſitorium.
Holitorium. Piſcarium.
Boarium. Suarium.
Archimonij. Salluſtij.
Eſquilinum. Diocletiani.
Aenobarbi. Gallorum.
Ruſticorum. Cupidinis.

ARCVS TRIVMPHALES:

Romuli. Conſtantini. Titi Veſpaſiani.
Lucij Septimij Seueri. Domitiani.
Traiani. Fabiani.
Cœlitis. Gordiani.
Galieni. Tiberij.
Theodoſij. Camilli.

AMPHITHEATRA:

Statilij Tauri. Claudij.
Titi Veſpaſiani CL. mill. hominum capax.

THEATRA:

Scauri. Pompei. Marcelli.
Balbi. Calliculæ.

CIRCI:

Maximus. Flaminius.
Agonius. Neronis.
Floralium. Alexandri.

PORTICVS:

Cliui Capitolini. Palatina. Metelli.
Concordiæ. Conſtantini.
Libertatis. Q. Catuli.
Auguſti. Fori Auguſti.
Antonini Pij. Traiani.
Fauſtinæ. Liuiæ.
Claudiæ. Circi maximi.
Amphitheatri. Neptuni.
Octauiæ ſororis Auguſti. Quirini.
Corinthia. Mercurij.

Seue.

Seueri. Pompeia
Panthei. Veneris Ericinæ.
Cn. Octauij. Iuliæ. & Tribunal Aurelium.

COLVMNAE:

Roſtrata. Antonini Pij.
Traiani. Bellica.
Cæſaris. Porticus Concordiæ.
Lactaria. Mœnia.

OBELISCI:

Circi Maximi. Lunæ *in colle hortulorũ.*
Campi Martij. Vaticani *ad S. Petrum.*
Mauſolei Auguſti. Ad caput Bouis, fractus.
Extra portam Laurentij. Mahuti in platea, iuxta
Solis. Areæ cœli Collegiũ Societ. IESV.

COLOSSI:

Neronis. Apollinis. Martis.

PYRAMIDES:

CaijCeſtij. Scipionis, *ad molem Adriani.*

NAVMACHIAE:

Circi maximi. Domitiani. Neronis. Cæſaris.
SEPTIZONIA Seueri. Titij: illud prius Xiſtus V. ædificans Romæ nuper ſuſtulit.

EQVI:

Sciphius. Traiani. Cæſaris.
Arion. Conſtantini.
Antonini Pij *in Capitolio.* Phidiæ & Praxitelis *in Quirinali.*
Domitiani. L. Veri.

Sunt & alia veteris VRBIS admiranda:
Statuæ propè innumerabiles.
Palatia antiqua, regum, Impp. virorum illuſt.
Domus. Horti. Atria.
Baſilicæ. Roſtra. Curiæ.
Luci. Vici. Tabulæ publicæ.
Tabernæ. Cliui. Campi.
Carceres. Cellæ. Sepulcra. Aræ.

Tem-

Templa, ædes ſacræ, delubra, fana.
Turres. Villæ. Septa. Sacraria.
Scalæ. Puteal, vt Actij & Libonis.
Prata. Pila. Macella. Officinæ.
Bibliothecæ, vt Maiorum, Auguſti, Vlpia, Marcelli & Pauli.
Armamentaria. Antra.
Aerarium populi Rom. Aequimelium.
Aſylum. Viuarium. Cloacæ: aliaque de quibus varij ſcripſere, quos mox recenſebo.

Publius Victor inter VRBIS ornamenta, publicaque ædificia numerat

Aedes CCCXXIIII.
Curias XXXV.
Fora XI.
Campos VIII.
Capitolia duo, quorum vnum argento fuit tectum, habuitque aureas præſtantiſſimorum hominum ſtatuas.
Theatra & Amphitheatra VII.
Circos IIII. Obiliſcos VII.
Arcus marmoreos XXXVI.
Portas XXXVII.
Quorum omnium numerus ſtatuſq; ſi cum ſæculo noſtro conferatur, vix quę eſt rerum humanarum viciſſitudo, in ipſa Roma ROMAM inuenies. Hinc canit

## IANVS VITALIS.

*Qui Romam in mediâ quæris nouus aduena* ROMA,
*Et* ROMAE *in* ROMA *nil reperis mediâ:*
*Aſpice murorum moles, præruptaq; ſaxa:*
*Obrutaq; ingenti vaſta theatra ſitu:*
*Hæc ſunt* ROMA *viden? velut ipſa cadauera tanta*
*Vrbis adhuc ſpirant imperioſa minas.*

*Vicit*

*Vicit vt hæc mundum, nixa eſt ſe vincere: vicit,*
*A te non victum ne quid in orbe foret.*
*Nũc eadem inuictâ, Roma illa inuicta ſepulta eſt,*
*Atque eadem victrix, victáque Roma fuit.*
*Albula Romani reſtat nunc nominis index:*
*Quin etiam rapidis fertur in æquor aquis.*
*Diſce hinc, quid poſſit fortuna: immota labaſcunt:*
*Et quæ perpetuò ſunt agitata, manent.*

## Lazarvs Bonamicvs.

*VOs operum ſtratæ moles, colleſq; ſuperbi:*
*Queîs modò nũc Romæ nomen inane manet:*
*Voſq; triumphales arcus cæloq; coloſſi*
*Æquati, Pariis cæſa columna iugis:*
*Edita Pyramidum faſtigia; templa deorum:*
*Digna vel æthereis amphitheatra locis:*
*Vos aui tandem attriuit longinqua vetuſtas:*
*Vos longâ tandem fata tulêre die.*
*At Romæ, Aeneadûm magnum, & memorabile nomen,*
*Tempus edax rerum tollere non potuit:*
*Nec poterit, donec clari monumenta vigebunt*
*Ingenij: quæ non vlla ſenecta rapit.*
*Cetera labuntur tacito fugientia curſu:*
*Calliope æternùm viuere ſola poteſt.*

## Anonymvs.

*VRbs cecidit: de qua ſi dignũ dicere quicquam*
*Molior: hoc potero dicere, Roma fuit.*
*Non tamen armorum ſeries, nõ flamma, nec enſis,*
*Aeternum poterant hoc abolere decus.*
*Cura hominum potuit tãtam componere Romam:*
*Quantam non potuit ſoluere cura deûm.*

Con-

*Confer opẽ, marmorq́; nouum, ſuperûmq́; fauorem:*
*Artificum vigilent in noua facta manus.*
*Non tamen aut fieri præſtanti machina muro,*
*Aut inſtaurari ſola ruina poteſt.*
*Tantum reſtat adhuc, tantum ruit: vt neque pars ſtans*
*Aequari poſſit, diruta nec refici.*
*Hic ſuperûm formas ſuperi mirantur, & ipſi*
*Se cupiunt verbis vultibus eſſe pares.*

GEORGIVS BRVGENSIS.

*QVi miſeranda videt veteris veſtigia Romæ:*
*Ille poteſt meritò dicere, Roma fuit.*
*At qui celſa nouæ ſpectat pallatia Romæ:*
*Hic meritò poterit dicere, Roma viget.*

NICOLAVS BORBONIVS.

*ROma fuit: nequeo breuiùs, te Roma periſſe,*
*Dicere. quid breuius dicere? Roma fuit.*

IOMETELLVS SEQVANVS.

*MOrs venit & ſaxis, tacitisq́; ſeneſcitur annis:*
*Sic venit & claris vrbibus atra dies.*
*Quis Romam in media iam quæreret, en ego Romam?*
*Hæc vetus, in noſtra tota ſepulta iacet.*
*Nec quicquã ſuper eſt, quam quas mirere ruinas:*
*Tempore quodq́; mori, viuere morte queat.*
*Scilicet annoſa vt quercus celſiſſima creuit;*
*Poſtq́; cadit, victa hac tempore Roma ruit,*
*Vrbibus at certus, poſt funera, vita reſurgit,*
*Sedibus aut migrant, omine fortè ſuo,*
*Pax vrbes firmat, pacem concordia, creſcunt*
*Iuſtitia, atque armis, relligionis ope.*

RE-

# RERVM ROMANARVM SCRIPTORES. CAP. III.

## DE VRBE

P. Victor, & Sex. Rufus de regionibus Vrbis.
Ariſtides Sophiſta laudem Vrbis Romę Græcè conſcripſit.

Recentiores:
Poggius Florentinus.
Fabricius Varrhianus.
Flauius Blondus.
Raphaël Volaterranus.
Franciſcus { Albertinus, Oricellarius, Serlius.
Bartholomæus Marlianus, figuris nuper auctus à Theodoro Bry Leodienſi, & Iac. Boiſſard.
Georgius Fabricius
Lucius Faunus & Maurus
Andreas Fuluius. Io. Roſinus lib. 1. Antiquitatum Rom.
Onuphrius Panuinius in ROMA.
VVolfgangus Lazius.
Iuſtus Lipſius in Admirandis, ſeu Magnitudine Romana.
Ludouicus Demũteſius, libro Romæ edito, qui inſcribitur Gallus Hoſpes de Vrbe.

DE NOVA ROMA, ſeu Magnitudine ſub Romanis Pontificibus

Flauius Blondus.
Onuphrius Panuinius.
Thomas { Boſius, Eugubinius; Stapletonus Anglus
Iuſtus Lipſius v. c.
Nouam quoque *Romam*, hoc eſt BYZANTIVM, quæ poſt à Conſtantino Magno Aug. eſt

CON-

CONSTANTINOPOLIS appellata, deſcripſit 1562. accuratè Petrus Gyllius Albienſis, Gallus, vt & *Thracium Boſphorum*, omnemque circum circa, quam perluſtrarat, regionem.

## DE SEPTEM VRBIS ECCLESIIS

Onuphrius Panuinius, qui & de Cæmeteriis & Stationibus Vrbis Romæ.
M. Attilius Serranus.
Italicè, Pompeius Hugonius Romanus præfectus bibliothecę Aſianij Columnę Card, quæ olim Sirleti Card.
De ceteris templis *Romæ* ſacris Laurent. Schraderus Saxo, libro II. Monumentor: Italiæ.

## CONSVLVM Romanorum & Impp. FASTOS ſcripſere

Caſſiodorus, Senator Rom.
Marcellinus.
VictorTunnucēſis Epiſc. nondum typis editus.
Faſti Siculi Græcè.
Nicephorus Epiſc. c. P.

Recentiores.

Ioan. Cuſpinianus,
Carolus Sigonius.
Onuphrius Panuinius } è marmoribus Capitolinis.
Stephanus Pighius }
Hubertus Goltzius è nummis Rom.

## DE IMPERATORIB. ROM.

Exceptis ſcriptoribus Græcis, Plutarcho, Dione, Herodiano, Iuliano Cæſ.
& Latinis Ammiano, Lampridio, Spartiano, Aurelio Victore, aliiſque, iam ſæpè editis,

HI RECENTIORES
Icones edidere

Hubertus Goltzius Herbipolita

Iaco-

Iacobus Stradanus Mantuanus
Aeneas Vicus Parmenſis
Adolphus Occo Auguſtanus.
Sebaſt. Erizius, Italicè.

AVGVSTOS quidam ære illuſtrarunt:
XII. Cæſares, eorumque coniuges, Læuinus Hulſius Gandauenſis, Spiræ.
XII. Cæſ. Hadrianus Collart typis æneis, Ant. Mezochius, Romæ, & alij.
Verſibus, Auſonius Burdigalenſis.
Iac. Micyllus.
Vrſinus Velius.

*De Columnis Vrbis Romæ*

De Roſtrata, quæ hodie in Capitolio viſitur, inſcriptione, Pet. Ciacconius Toletanus.
De Traiani Aug. { Alfonſus Ciacconius / Petrus Geleſinius } Romæ
De Antonini Aug. Ioſephus Caſtilio Anconitanus.

DE OBELISCIS Vrbis. quos Xiſtus V. erexit dedicauitq́.

Petrus Angelius Barzæus.
Petrus Galeſinius.
Michaël Mercatus Italicè, Tomis II.
Io. Seruilius lib. De mirandis antiquorum operibus.

DE AQVAE DVCTIBVS, ET aquis in Vrbem influentibus

Sex. Iulius Frontinus.
Aldus Manutius, lib. De quęſitis per Epiſtolam.
Io. Seruilius.
De aqua Virgine Lucas Petus I. c. Rom.
De Tiberis ductu, Ludouicus Gomeſius.

*De Magiſtratibus Rom.*

Pomponius Lætus.
Andreas Dominicus Floccus, qui partus Feneſtellæ falsò adſcribitur.

Caro-

Carolus Sigonius
I. Roſinus lib. VII. Antiq. Rom.
Ioachimus Perionius
Notitia Prouinciarum Mariani Scoti cum Commentario Guidi Pancirolij, I. C.
Dignitates Orientis collectæ ab Antonio Schonhouio.

DE SENATV

Agellius lib. XIIII. Noct. Attic. cap. VII.
Io. Zamoſcius Polonorum Cancellarius.
Paulus Manutius.

*De Comitiis*

Nicolaus Gruchius.
Carolus Sigonius.
Io. Roſinus Antiquit. lib. 6.

*De Iudiciis*

Valerius Maximus libro VIII.
Carolus Sigonius.
Io. Roſinus lib. IX. Antiquit. Rom.

*De Sacerdotiis*

And. Dominicus Floccus.
Pomponius Lætus.
Ioan. Roſinus libro III.

*De annis, Feſtis, & Ludis*

Ouidius in Faſtis.
Lilius Geraldus. Had. Iunius.
Io. Roſinus libro IV. & V.
Ioſ. Scaliger De temporum emendatione.

*De Triclinio, Conuiuiis, accumbendi ratione Rom.*

Petrus Ciacconius Toletanus.
Fuluius Vrſinus Romanus.
Io. Roſinus lib. V.
Iuſtus Lipſius in Antiquis lect.
Manutius de Quæſitis per epiſtolam.
And. Baccius de Vini natura.

De

*De Theatris & Amphitheatris Rom.*

Iuſtus Lipſius.
Ioan. Seruilius lib. I. de Mirandis antiquorum operibus.

*De Militia*

Polybius lib. VI.
Iuſtus Lipſius.
Io. Roſinus libro X.
Io. Ant. Valtrinus Romanus libris VII.

*De Triumphis*

Io. Ant. Valtinus lib. VII. de Militia Rom.
Io. Seruilius lib. 3. de Mirandis.
C. Sigonius, & Io. Roſinus.

*De Coloniis*

Sex. Iulius Frontinus.
Onuphrius Panuinius in Roma.
Car. Sigonius.

*De Prouinciis Rom.*

Sex. Rufus in Breuiario cum ſcholiis Ioan. Cuſpiniani.
Carolus Sigonius Notitia Prouinciarum.

*De libris antiquorum*

Valerius Probus, cuius eſt liber decimus Val. Maximi de cognominibus Rom. de quibus & Sigonius, Onuphrius & Franc. Robortellus.

ANTIQVITATVM ROM. ET AEDIFICIORVM, AC ruinarum ſcriptores.

Carolus Sigonius libris de antiquo iure ciuium Rom.
Paulus Manutius Antiquitatum librum dedit, & de *Legibus* Rom. vt & Zazius, & Hotomannus: omnium doctiſſimè Ant. Auguſtinus.
Io. Roſinus libros X. Antiquit. Rom.

Tabu-

Tabulas æneas Antiquitat. Rom. edidere Ant. Laufrerius, & Ant. Salamanca, Romæ, auguſta forma, minore alij.

Tabulas Vrbis, Onuphrius Panuinius.
Pyrrhus Ligorius Neapolit.
Michael Tramezinus, aliiq́ue hodie veterem, nouamq́ue Romam expreſſere.

STATVAS Vrbis Romæ exhibuit.

N. de Cavalleriis, & Theod. Bry. Leodienſ. cum Io. Iocobo Boiſſardo.

IMAGINES clarorum hominum è marmoribus

Achilles Statius Luſitanus, Romæ.

Fulvius Vrſinus Romanus, Romæ: & plures C L. Antverpiæ apud Theod. Gallæum.

*Italorum* recentium Imagines, & *Græcorum* IX. doctrina illuſtrium, qui primi Græcas litteras capta Conſtantinopoli in Italiam, tranſq́ue Alpes inuexerunt; apud eundem Galleum.

INSCRIPTIONES marmorum ac lapidum antiquas euulgarunt

Totius Europæ Petrus Appianus.
Cyriacus Anconitanus, ſed pleræque fictæ ſunt.
Martinus Smetius Flander cum Auctario I. Lipſij Lug. B.
Fulvius Vrſinus, ad librum *de Rom. legibus* Ant. Auguſtini v. c.

Io. Iacobus Boiſardus Veſontinus, Francof & Mezochius Romanas edidit, & alij plurimi.

Adolphus Occo Hiſpanicas ex Amb. Morali, & Io. Strada, cum Iulio Cæſare.

Manutius in Orthographia

Onuphrius Comm. in Faſtos.

Fonteius lib. de gente Cæſia.

Gabriel Simon Florentinus.

VVolf-

VVolſgangus Lazius, vir doctiſſ.
Hubertus Golzius in Theſauro Antiquitatum, aliique in Commentariorum libris Titulos Romanorum, Epitaphia, inſcriptioneſq; frequenter adhibent.

CHRISTIANORVM Inſcriptiones ſepulcrorum collegerunt

Laurentius Schraderus Saxo libris IV.
Deliciis Itinerum N. Chytræus.

DE NVMISMATIBVS ROMAN.

Hubertus Goltzius Tomis IIII.
qui & Græciæ maioris ac Siciliæ habet, Theſaurumque Inſcriptionum ac Nummorum quem verè Cornu copiæ appellaris.
Iac Strada Mant. Aeneas Vicus Parmenſ.
Sebaſtianus Erizius Italicè.
Adolphus Occo Auguſtanus.
Antonius Auguſtinus Dialogis XI. qui Hiſp. & Italicè bis Romę editi, & Iconibus auctiores facti ſunt.

PONTIFICVM ROM.

Vitæ à Barthol. Platina cōſcriptæ, & Panuinio Papyrio Maſſone, ſed cautè legendæ.
Icones ad viuum cum vitis, Onuphrius Panuinius, & alij Romæ.

CARDINALIVM Faſtos

Onuphrius Panuinius Veronenſis;
& Alfonſus Ciacionius Hiſpanus molitur Romæ.
XII. Cardinalium Icones & Elogia Sculpſit Antverpiæ Theod. Gallæus.

DE

# DE SEPTEM VRBIS ROMAE ECCLESIIS.

## *Quæ maximè à piis hominibus magnis ſummorum Pontificum Indulgentiis frequentantur.*

### CAP. IIII.

TEMPLORVM ſacrorum Romæ forma varia variis ætatibus placuit.

Alia enim circulari figura, ſine columnis & contignatione, ac feneſtris: in medio tecti amplo foramine lumē præbente. Quorum ſpectatu digniſſimum Pantheon, hodiè B. Mariæ rotundæ.

Alia circulari forma, varioque columnarum ordine, vt S. Stephani in Cœlio, olim Fauni: & B. Conſtantiæ extra Viminalem portam, via Nomentana: olim Baccho ſacrum putatur fuiſſe ex tumba.

Alia quadrata, & ordine columnarum recto & plerumque vno tantùm interdum duplicato: vt in magnificentiſſimis S. Ioannis Lateranenſis in Cœlio: S. Petri in Vaticano: S. Pauli, Oſtienſi via: S. Agnetis extra muros.

Alia pilas dumtaxat habent & columnas interiectas: & feneſtellas ſub ipſo tecto, plures alias, alias pauciores, pro ædificij aut amplitudine, aut magnitudine.

Fornicata rariſſima, Romæ reperiūtur. Frons artificij habet plurimum, ſpectariq́ue dignum Columnę templorum plurimum precioſę, è variis marmorum generibus.

Pauimenta quoque marmorea, ſæpe etiam teſſellata.

Tholus

Tholus inſignis B. Petri, auſpiciis Xiſti v. Pont. Max. nuper abſolutus. Pij quoque v. iuſſu templa ruinam minantia, à Cardinalibus reſtaurari cœpta.

1. S. CRVX IN HIERVSALEM.

IN Cœlio monte, vna è ſeptem maximè religioſis vrbis Romæ Eccleſiis templum mundum & elegans, ab Helena Conſtantini magni Imp. matre ædificatum, columnis xx. Sunt & hîc duo marmorea monumenta è nigro, ſubrufo, & candidiſſimo marmore. Summi altaris tectum I v. marmoreis columnis ſuſtinetur. Solum loci illius è terra ſancta Hieroſolymis aduectum fuiſſe inſcriptio teſtatur, & aſylum ibi olim fuiſſe ſub Romulo, auctamq; inde à Tullo Hoſtilio vrbem, pomœrioque additum olim fuiſſe referunt: vt vbi olim ſceleris impunitas, ibi ſub CHRISTO criminum venia tribuatur. Hîc Benedicti VII. Pont. Max. tumulus verſibus inſcriptus; Franciſci item Quinnonij, & Bernardini Carauailli Hiſpanorum Cardinalium, ac Petri Albi Belgæ ſculptoris egregij.

2. S. SEBASTIANI ET FABIANI.

TEmplum oblongum in via Appia, ſimplicis ſtructurę,pauimento marmoreo, & adiecto monaſterio, ſed deſerto. Hîc primùm corpora SS. Petri & Pauli quieuêre: Ara maior quatuor columnis nixa. Tectum lapideum, vt plurima Romæ. Sub cancellis Stephanus PP. & Martyr conditus. Sacellum eſt ſubterraneum XII. gradibus: & Crypta ac cœmiterium B. Calixti Papæ & Martyris: & reliquię amplius CLXXIIII. millium SS. Martyrum, & XLVI. beatorũ ſummorum Pontificum corpora quieſcunt.

Huius templi diſtantia facit, vt interdum æſtuante nimis ſole, eius loco *B. Mariæ populi* ædem ſacram Pontifice indulgente, pij obeāt. De hac in Templorum Catalogo mox agam.

## 3. S. Ioannis in Laterano.

Templum vnum in VII. Vrbis Eccleſiis, Pontificum olim Romanorum ſedes, in monte Cœlio: cui noſtra tempeſtate Xiſtus V. PP. palatium inſtauratum à fundamentis adiecit, in quo Lateranenſis ſæpe Synodus Romæ habita fuerat: vt in hac baſilica eleganti coronam auream accipere Romani Impp. ſolebant: vtque pauimentum marmoreū, ſic & laquearia inaurata conſpiciuntur. Diuorum hîc reliquiæ multę. Capita principum Apoſtolorum Petri & Pauli: S. Stephani tunica, ſanguine tincta, & lapidibus perforata: aliaque, de quibus ibidem ad aram ſummam diploma legitur Sixti IV. Pont. Max. Marmor itidem inciſum cum Gregorij Papæ bulla, fidei apud poſteros confirmandæ. Nicolaus eam IV. P. M. valde ad annum Chriſti M. C C X C I. inſtaurauit, quod tituli opere muſiuo in fornice abundè teſtantur. Columnas illas ſtriatas Veſpaſianus Imp. Hieroſolymis aduexiſſe traditur.

In ſacello Lauacri Conſtantini, membro ædi ſacræ adiecto, vbi à B. Syluestro Conſtantinus lauacro regenerationis tinctus fuit, additum ſacellum, mulieribus ideò clauſum, quòd Ioannis Baptiſtæ mortis cauſſa mulier Herodias extiterit. Columnæ porphyreticæ cùm fricātur, violarum odorem referre aiūt, & è Pilati ædibus allatas, cum porta ex atrio Pilati columnaq; cui gallus gallinaceus inſidens, terque canens, Petro ter abneganti Dominum fuit pœnitentiæ nuncius. Hîc & Arca fœderis,

&

& Aaronis virga, aliaque ab aliis, quos nominauimus, diſertè prodita, & crebrò publicè oſtenſa peregrinis hominibus. Hîc Siluestri II. Pont. Max. Epitaphium verſibus ſcriptum legitur, & Antonij Card. Portugalenſis: item Laurentij Vallæ, ibidem olim Canonici, qui an. CIↃ.CCCC. LXV. Kal. Auguſti quinquagenarius obiit: cum hoc Elogio:

*Laurens Valla iacet, Romanæ gloria linguæ:*
*Primus enim docuit qua decet arte loqui.*

Ibidem & PORTA ſancta, quæ ineunte anno ſeculari ſacro, (vulgo Iubileij) aperiri à Pontificibus de more conſueuit.

## 4. S. LAVRENTIVS *extra portam Eſquilinam.*

AEdes pulcra, marmoreis nixa columnis XXXVI. Hæret huic monaſterium Canonicorum Regularium S. Auguſtini. Crypta hîc, qualis ad S. Sebaſtianum, Martyrum oſſa continens plurimorum, ex cœmiterio Cyriacæ matronæ: & reliquiæ hîc B. Laurentij. Lapis cancellis incluſus, cui iam affatus, de craticula impoſitus Martyr expirauit, Deoque victor animam reddidit. Tumba hîc ad dexteram, cum ſtatuis, agnũ ad victimam ducentibus, Gulielmi Cardinalis S. Euſtathij, nepotis Innocentij Papæ IIII. Cetera oculis luſtra, Martyrumque ſuffragia pius implora, veſtigiaque adora.

## 5. S. MARIA MAIOR, *in Eſquilino colle.*

TEmplum auguſtum, inter cetera, operis muſiui, longitudine pedum CCCXII. latitudine CXII. Pauimentum opere teſſellato, atque

que emblemate vermiculato, laquearia item inaurata. Altaris menſa,& vrna porphyretica, in qua conditus Io. Paulus Baſilicæ conditor. Hic præſepe Domini, antiquis litteris inſcriptum, nunc in crypta ſubterranea ſacrificiis frequentatur piorum. Pius enim v. ſacellum inchoarat,perfecitque Xiſtus v. opere egregio; grato animo res ab illo præclarè pro domo Dei geſtas tabulis publicè teſtatus, ad poſterorum memoriam ſempiternam. Hîc & ſepulcra Diui Hieronymi,& imago vetus ſupra portam Cardinalis habita. Monſtrantur & Alberti & Ioannis Normandi. Recentiorum verò, Platinæ hiſtorici rerum à Pontificibus geſtarum,& Lucæ Guarici Mathematici & Epiſc.Ciuitatenſis, aliorumque illuſtrium. vt Franc.Toleti Card.è Societate Ieſu. Picturæ hîc perantiquæ ſupra columnas,quarum in Conciliis mentio, aduerſus Iconomachos. Pro foribus, vt & ante B.Ioannis Lateranenſis ædem, obeliſcus erectus à Xiſto v. incredibili ſumptu, cum Notis Hieroglyphicis.

## 6. S. PAVLVS, *in via Oſtienſi.*

AMplum & pulcrum templum, à Conſtantino Magno ædificatũ, longum paſſ.cxx, latum LXXXV. Fulcitur columnis marmoreis ſtriatis XL. aliiſque totidem rotundis, & paulo minoribus:vt ſint in vniuerſum CXIIII. Pauimentum marmoreum, multæque hîc antiquæ Rom.Inſcriptiones,quas alij collectas edidere. Altare ſummum IIII. columnis porphyreticis marmoreis ſuſtinetur, ad quod imago Saluatoris frequenter oſtenditur, quæ S.Brigidæ oranti locuta, vt inſcriptio, & appenſa tabula teſtatur. Duo marmora, in quibus Euangelium &

Epi-

Epiſtola in ſacræ Liturgiæ officio recitatur. In fornice miraberis opere muſiuo egregiè expreſſum Saluatorem, SS.Petrum & Paulum,& Andream, cum dictis cuiusque, mortiſque CHRISTI inſignibus & inſtrumentis. Inſtaurauit nuper egregiè Clemens VIII. Pont. verè optimus. In portis æneis ſacræ hiſtoriæ inciſæ variæ, Græcè & Latinè expoſitæ: teſtaturque titulus Alexandro IV. Pont. Max. à Pantaleone Coſ. fieri iuſſas. Sepulcra hîc Pontificum legas, Ioannis, qui obiit an. 1472. Benedicti IX. aliorumque, vt Petri Leonis, verſibus echionis, vt illis temporibus ſub Leone II. conditum Epitaphium. quique portam aperuerit annis ſæcularibus ſacris, Iulius III. & Gregorius XIII. referuntur. Curatur hodiè (quòd locus ob cæli inclementiã deſertus ſit) à Ciſterſienſibus monachis, qui in Quirinali habitant. Suprà ad aquas Saluias

S.PAVLI Sacellum viſitur, ab Alexandro Farneſio Card. an. CIↃ.IↃ.LXXXII. ex parte inſtauratum. In ſacrario reliquiæ Sanctorum ſunt Columna, in qua S. Paulus capite truncatus: Equuleus, qui Martyrum appendi pedibus lapis ſoleat: In delubro Portæ cæli Martyrum 2203. ſub Nerone, reliquiæ ſunt. Ad tres fontes quia locus Martyrij S.Pauli fuit, preces religiosè fundantur.

## 7. S. PETRVS IN VATICANO.

Templi S. PETRI fabrica, ſumptu, magnificentia, marmoribus, & opere ſuperat omnia orbis terræ templa: præſertim noua ſtructura, cui tholum nuper Xiſtus V. P.M. impoſuit magnificentiſſimum, & ſacellum inauratum Gregorius XIII. B. Gregorio Nazianzeno conſecrauit. Vincit haud dubiè Epheſinum illud, vnum in VII. orbis miraculis, ab

Eroſtrato incenſum, vt hoc flagitio nomen ad poſteros, obſcurum alioqui tranſmitteret.

Vetus templum fulciunt XXIV. columnæ. Harum marmor admirandis coloribus variegatum eſt. Nihil vſquam gentium ſpectatur elegantius, ne quidem Venetiis in æde S. Marci, incruſtata tamen egregiè marmoribus è media Græcia allatis. Allatæ ſunt hæ è proxima Hadriani Imp. mole: quo Principe nemo, ingenio, nemo induſtria magis valuit, animique dotibus. Columnæ ad S. Euchariſtiæ ſacellum, tortiles, & foliatis gyris cinctæ, & illæ quæ ſudarium Veronicæ, vulgò *Vulto ſancto* ſuſtinēt, & quinque in ſacello ſacro, vna item in medio fabricæ nouæ Hieroſolymis à Tito Veſpaſiano aduectæ putantur è templo ac palatio Salomonis, deuictis Iudæis, vrbeque funditus euerſa: indeq; in Italiam tranſlatas ferunt, vt & illas columnas, quæ Venetiis in chori ſuperioris parte extrema viſuntur, ex alabaſtro diaphano factæ. In templi area quæ Paradiſus nominatur, ingens nux eſt pinea, & duo ærei pauones, tranſlati è mole ſeu Pyramide Scipionis Africani, quæ olim in valle Vaticana fuiſſe dicitur. Ad parietem opus eſt teſſellatum, ſingulari artificio, à Romanis laudatum. Sed vincit opus hoc muſiuum templi S. Marci Venetiis incruſtatio Græcanici operis, cùm veteris, tum recentis, egregiè vermiculata, vel inuidia iudice. Ibidem marmoreum ſepulcrum è lapide porphyretico, Othonis II. Rom Imp. Nuſquam in Italia maior porphyrus ſpectatur; excepto tecto S. Mariæ rotundæ Rauennæ, quod olim monumentum fuit Theodorici regis Oſtrogothorum. Igitur veterem hanc baſilicam columnis nixam Conſtantinus Magnus Imp. exædificauit: nouam largè auguſtiſſimam Iulius II. P. M. anno CIↃ. IↃ. VII. à fundamento, præſentibus

xxxv. Cardd. iacto lapide excitauit. Michael Angelus Bonarœtus Florentinus architecturæ auctor. Gregorius xiii. Sacellum B. Gregorio Nazianzeno inauratum dedicauit. Xiſtus v. tholum ſumma celeritate impoſuit. Portam æneam cum Christi & B. Virginis imagine, Pauli item & Petri, Eugenij iiii. auſpiciis Antonius Florẽtinus fecit. Hebdomade maiore Christi facies linteo Veronicæ impreſſa quotannis oſtenditur. Iuxta eſt B. Virginis marmorea imago, Chriſtum mortuum ſinu tenentis: opus Michaelis Angeli, vt & Iudicium orbis vniuerſi ſupra in ſacello Pontificis. Petri nauicula opere muſiuo intrãtibus occurrit Orientem ſolem ſpectantibus. Pineæ æneæ in medio areæ rè Scipionis eſſe ſepulcro fabulantur. Hîc & Othonis Imp. porphyreticum ſepulcrum fuit, anno 1489. conditi.

In Odeo, quem Chorum cantorum vulgò nominant, Xiſti iv. æneum eſt monumentum, dormientis forma. Vtrimque virtutes. circum Theologia, Philoſophia, arteſque liberales vii. cum inſcriptione. Opus eſt Ant. Polilolí, anno Dom. 1492.

Pontificvm hîc vt plurimum ſepulcrum, quos per Saturam, nulla habita temporum ratione, recenſebo.

Innocentij viii. æneus tumulus.
Pius iiii. Medices Mediolan. an. 1565.
Paulus ii. Venetus. an. 1477.
Marcellus ii. Pont. Max. breuis æui fuit, ſedit xxii. diebus.
Pius ii. natione Tuſcus, an. 1464.
Pius iii. ſororis Pij ii. F. Obiit an. 1503.
Iulius iii. p. m. ſine inſcriptione.
Leo x. & Clemens vii. Florentini hîc depoſiti.
Horum verò Pontificum Epitaphia carmine conſcripta leguntur.

Nicolai v. Eugenij IIII.
Vrbani VI.
Hadriani primi, multis verſibus.
Gregorij IV. & v. Bonifacij IX. Neapolit.
Pauli III. & æneum eſt ſepulcrum in noua Baſilica.
Petri Balbi Epiſc. Tropienſ. hominis Græcè doctiſſimi ibidē tumulus. & Card. dela porta.
Pontificibus enim ſummis hic locus meritò dedicatus. Laurentij tamen ſculptoris Florentini legitur:

ROMA *mihi tumulum tribuit, Florentia vitam:*
*Non alio vellet naſci, & obire loco.*

Sed de ſacroſanctis VII. Vrbis Eccleſiis accuratè ſcripſerunt, ſi quis ſitim explere volet, Onuphrius Panuinius, & Attilius Serranus: ille etiam *De Cœmeteriis* vrbis Romæ, ac *Stationibus*, cum Vitis Pontificum Barth. Platinæ.

Italicè verò ac diſertè Pompeius Vgonius, Theologus, & Eloquentiæ Romæ doctor, ac Cardinalis Aſcanij Columnæ bibliothecæ inſtructiſſimæ, quæ olim Gul. Sirleti Card. hominis doctiſſimi fuit, Præfectus. Nos guſtum dumtaxat dare, & digitum, quod aiunt, ad fontes intendere, & occupatis ac feſtinantibus gratificari ſtuduimus. Quibus ſi abundè factum ſatis, eſt cur gaudeam.

Nunc ad minores ædes ſacras, ſeu Sacella litterarum ſerie, non locorum, τῶν θέσεων tranſeamus.

CA-

# CATALOGVS SACRARVM ÆDIVM VRBIS ROMAE, ALPHABETI

SERIE, SITVQ. ADSCRIPTO: indicatis & *Epitaphiis* lectu digniſſimis.

## CAP. V.

*Ex Laurentij Schraderi Saxonis Monumentorum Italiæ. Libro* II.

S. ADRIANVS, templum in tribus Foris: olim fuit Saturni in foro Romano, poſtea Neruæ Imp. Inſtaurauit Io. Card. Bellaius, vt inſcriptio præfert in epiſtyliis.

S. AEGIDIVS, in via Caſſia.

S. AGAPETVS, apud Baſilicam Diui Laurentij.

S. AGATHA, Gothorum Eccleſia, ſub Viminali. Hîc Dianæ & Pacis imagines ex cæmento. Pro foribus prætextati in ſubſelliis pueri ſedent, ac docentur. Diſces & *prætexta* togæ formam; qualis ferè Sacerdotum ſacrificantium.

Tumulus hîc *Iani Laſcaris*, cum Epitaphio duplici Græco:

S. AGNES, in regione Parionis.

S. AGNES, in via Nomentana. Pulcrum templum, marmore incruſtatum.

Deſcenditur gradibus XXXII. Columnæ marmoreæ XXVI. Monaſterium vicinum concidit, deſertum fuit, ob aëris intemperiem: Cuius porticum Iulius Card. Sixti IV. nepos exſtruxerat. B. Agnetis corpus hîc conditum anno CIƆ. C. XLI.

Proximum huic fanum B. Conſtantiæ, Conſtantini Imp. filiæ, ab Alexandro IV. conſecratum, anno M. CC. LVI. Hîc quoque corpora Emerentianæ, Atticæ, & Artemiæ virginum. Creditum olim Baccho ſacrum, quòd in eo tumba porphyretica, cum Geniis vuas calcantibus inciſa, ſummo artificio ſpectetur. Templum eſt rotundum, quatuor & viginti columnis marmoreis, opere muſiuo, & teſſellato, &c.

S. ALBERTVS, in Eſquiliis.

S. ALEXIVS, in Auentino monte, olim Herculis Victoris.

S. AMBROSIVS, {
- de Maxima, in regione S. Angeli.
- in campo Martio, Mediolanenſium.

S. ANASTASIA, in radicibus Palatini montis: olim Neptuni equeſtris, qui & *Conſus* dictus, quòd conſiliorum arcanorum Deus putaretur.

S. ANASTASIVS
- in regione Harenulæ.
- ad aquas Saluias, via Ardeatina.

S. ANDREAS DE {
- COLVMNA, in regione Triuij.
- ANIA, prope curiam Sabellorum.
- TABERNVLA, inter Eſquilias, & Cœlium montes.
- FRATTIS, inter Capitoliũ, & theatrum Marcelli.
- SCAPHIS, in ripa Tiberis.
- VRSIS, in regione Harenulæ.

S. ANDREAS IN {
- MENTVZA, in radice Capitolini.
- NAZARENO, in regione Harenulæ.
- PALIVRA, in Palatino.

S. AN-

S. ANDREAS IN { PORTVGALIO, in Saburra. / STATERA, in radicibus Capitolini. }

S. ANDREAS TRANS-TIBRIM, in Vaticano.

S. ANGELVS { In Foro boario. / in Piſcina, olim Mercurij. / in Thermis Diocletianis. Pius IV. P. M. B. Virgini & Angelis dedicauit, vt ſummi altaris præfert titulus diſticho. Eſtque Carthuſianorum ſedes. Hîc ſepulcrum Franc. Alciati, & Antonij de Duca Siculi, Cardd. / DE MOZARELLA, in monte Iordano }

S. ANNA { in circo Flaminio. / ſub Viminali. }

S. ANTONIVS { in Portugallo. / in Sclauonia, vallis Martiæ. / in Eſquilino colle; quo feſto S. Antonij iumenta omnia altare commeant, quò à morbis immunia, & à lupis tuta ſint. Adiacet illi Hoſpitalis domus à Pio IV. Mediolan. P. M. inſtauratum. }

S. APOLLINARIS. olim Apollinis, ad turrem ſanguineam: nunc Germanicæ gentis Collegium adhæret, vbi alumni pietatem cum ſtudiis imbibunt.

SS. XII. APOSTOLORVM, in regione Triuij. Hodie tenent ordinis D. Franciſci ſodales. lapis inſcriptus à Conſtantino primùm ædificatum teſtatur, & ab hæreticis vaſtatum, à Pelagio

gio & Ioanne ſummis Pont. inſtauratum. Hîc ſepulcrum ſummi viri Beſſarionis Card. Nicæni, Epiſc. Tuſculani, & Patriarchæ Conſtantinop. Petri item Saonẽſis Card. tumulus, & Barthol. Camerarij Beneuentani Theologi & I.C.

SS. APOSTOLI, XII. in Vaticano.

S. AVGVSTINVS, in campo Martio, eremitarum cœnobium Sodalium S. Auguſtini. B. Monicæ matris eius hîc corpus quieſcit, hiſce verſibus adſcriptis

*Hîc Auguſtini ſanctam venerare parentem,*
*Votaq; fer tumulo quo iacet illa ſacro.*
*Quo quondam grato toti nunc Monica mundo*
*Succurrat, precibus præſtet opemq; ſuis.*

S. BALBINA, in Auentino.

S. BARBARA, in regione Pineæ, olim Veneris theatri Pompeiani.

S. BARTHOLOMAEI, in Trãſtiberina inſula olim Iouis, vel, vt aliis placet, Aeſculapij. Cœnobium hodie Sodalium Diui Franciſci. Hîc SEMONI SANCO Deo vetus in lapide inſcriptio.

S. BASILIVS, ſupra forum Neruæ.

S. BENEDICTVS { in regione Harenulæ. / trans-Tiberim. / Tagliacoſſo, prope vicum Iudæorum. }

S. BERNARDVS, prope columnam Traiani.

S. BLASIVS { in campo Martio. / in Orphæa, / in ripa Tibris. / trans-Tiberim / in ſcalis / De angelo, in regione Pineæ. / De foſſa, in regione Pontis. / De montibus, in Eſquilino. / De Pagnotta. }

S. Bibiana, in Eſquiliis.
S. Bonifacius, in Auentino.
S. Brigida, in regione Harenulæ.

S. Caecilia { trans-Tiberim, virginum ſacrarum. / in campo Martio, / in regione Amphitheatri. }
S. Caesarius, in regione Harenulæ.
S. Calixtus, in via Aurelia.
Carthusianorum, in monte Cœlio.
S. Catharina { De Sabellis / in circo Flaminio. / trans-Tiberim. / ſub monte Tarpeio., olim Carmentæ. }
S. Celsus, iuxta pontem Aelium.
S. Chrysogonus, trans-Tiberim.
Hîc titulus & ſepulcrum Hieronymi Aleandri Mottenſis, Card. doctiſſimi: & Dauidis VVillyani, oratoris Angliæ.
S. Clemens, in Cœlio.
S. Constantia, in via Numentana, olim Bacchi fuiſſe putatur ex tumba porphyretica.
S. Cornelius, in via Appia.
S. Cosmas et Damianus, in via ſacra, olim Romuli & Remi.
Hîc tumulus Creſcentij & Guidonis Piſani verſibus inſcriptus legitur.
S. Cosmatus, ſub Ianiculo, olim Fortis Fortunæ.
S. Crescentius, in via Mamertina.
S. Cyriacus, in Viminali.

S. Dionysius, Gallicæ gentis templum.

S. Elizabetha, in campo Martio, olim Agrippæ.

S. EQVITIVS, prope Thermas Domitij.
S. ERASMVS, in Cœlio monte.
S. EVPHEMIA { in via Appia. in Eſquiliis.
S. EVPOLVS, in via Oſtienſi.
S. EVSTATIVS, prope Pantheon, olim Boni euentus.
S. FELIX { in valle Martia. in Pincis.
S. FELICITAS in via Salaria.
S. FRANCISCVS, in pede Ianiculi.
Hîc ſepulcrum Pandulphi Anguillariæ Comitis, qui ſæculum vixit, & Diui Franciſci ſe Regulæ ſenex addixerat.

S. GEORGIVS { in Velabro. in Specis.
S. GERVASIVS.
S. GREGORIVS { ad caput pontis Fabricij. in Cœlio monte. Monaſterium eſt ſiue Belgarum & Germanorum, ſiue Camaldulenſium: olim domus B. Gregorij I. Pont. Max. & in horto oſtenditur menſa, qua XII. mendicos quotidie accipere ſolitus erat, vt in eius vita Ioan. Diaconus ſcribit.

Epitaphia hîc plurimorum Florentinorum: Sed & Eduardi Carni, & Roberti Vechami equitum Anglorum, & I. C^orum^ qui ob religionem Catholicam patria pulſi, Romæ in Domino quieſcere voluerunt. Item Antonij Vallis, Barcinonenſis: & Statij cuiuſdam poëtæ, quem in Virgilium ſcripſiſſe hoc Epigramma teſtatur.

STATIVS *hic ſitus eſt, iuuenẽ quẽ Cypris ademit Præcocem, Aenea carmine quòd premeret.*
STATIO STATIO F. DVLCISS.
CHRISTOPHORA M. PIENTISS. P.
VIXIT ANN. XXXIII.

S. HIE-

S. HIERONYMVS, prope curiam Sabellam.
S. HIPPOLYTVS, ſub Quirinali.

S. IACOBVS, in circo Flaminio. Hiſpanicæ nationis Xenodochium eſt: Hic Tituli Hiſpanorum varij leguntur: In limine Bartholomæi Cueuæ Card. & Bernardini Cordubenſ. Pont. Max. Marmorea viſitur effigies, & inſcriptio PETRI CIACCONI presbyteri Toletani, viri poſt hominum memoriam feliciſſimi in emendandis ſcriptoribus cùm ſacris, tum profanis, vt libri teſtantur. Domus hoſpitalis heres pon. curauit. In columna, Victoria recepti à Catholicis Regibus regni Granatenſis, & clauis Tripolis Barbaricæ ciuitatis portæ, ſpectantur.

S. IOANNES
- BAPTISTA, in monte Cœlio.
- EVANGELISTA, ante portam Latinam: in Cœlio, olim Dianæ.
- COLYBITA, in inſula, olim Aeſculapij fuiſſe putatur.
- DE FICOSA, ſub Quirinali.
- IN FONTE, in Cœlio monte.
- IN LATERANO, vna in VII. Eccleſiis, de quibus ſuprà dicere memini.
- IN DOLA, in Cœlio.
- IN OLEO, ante portã Latinam.
- DE MERCATO, in regione Capitolij.
- DE MALVA, trans-Tiberim.
- DE PINEA, in regione Pineæ.

S. IOANNES & PAVLVS, in Cœlio monte. Pro foribus leones duo, puerum alter, alter virum dentibus tenens: & porphyreticum ſepulcrum hîc quadratum ſpectatur.

S. IOSEPHVS, in regione Pineæ.
S. IVLIANVS, in Eſquilino.
S. IVO, in campo Martio.

L. LAV-

S. LAVRENTIVS
- Prope macellũ coruorum.
- in Viminali.
- in Ianiculo.
- iuxta Tiberim.
- in Lucina, olim Iunonis Lucinæ.
- in Fontana, in valle Eſquilina.
- IN MIRANDA, ad forum Romanũ, olim Caſtoris.
- IN PANISPERNA, in Viminali colle: Hîc lege Epitaphiũ Gulielmi Sirleti, Card. hominis linguarum, Græcæ præſertim, longè doctiſſimi.
- IN DAMASO, in regione

Pineæ, vetuſtiſſima ædes, & domui incluſa, in qua hodie Pontificia Cancellaria. Epitaphium hîc & imago Annibalis Cari, Etruſca lingua diſerti, qua & multa conſcripſit: & Iacobi Fabij Parmẽſis, quem de Beneficentia ſcripſiſſe titulus ibidem refert. Item Petri Marſi, & Iulij Sadoleti, fratris Iacobi Sadoleti S. R. E. Card. qui & Pyrrhino Citrario poſuit monumentum: & Hieronymi Ferrarij Corrigienſis aliorumque clarorum hominum.

S. LEONARDVS
- IN Carinis.
- vltra Pelegrinum.
- prope ædes Dominorum de Cruce.
- IN Orphæa.
- IN Septa Solis.
- IN SILICE, in Eſquilino.
- VETVS, in Apothecis obſcuris.

S. LVCIA
- in Palatio olim Apollinis Palatini.
- in Apothecis, olim Herc. Muſarũ.

S. LV-

S. Lvdovicvs, prope campum Agonium, Gallorum templum eſt, clarorum eius gentis titulis ornatum, & Ioannis Fontainæ, militis Belgæ.

S. Mancilianvs.

S. Maria { Aegyptiaca, in regione Ripæ, olim Fortunę virilis. / de anima, in regione Parionis.

Hoc Germanorum & Belgarum elegans templum; hi etiam rem diuinam faciunt, aluntur-que, & alunt inopes peregrinos. Fores marmoreæ, & altaria. Imago eſt B. Virginis marmorea, hoc diſticho:

*Virginitas, Partus, diſcordes tempore longo,*
*Virginis in gremio fœdera pacis habent.*

Hîc ad altaris ſummi ſiniſtram auguſtus tumulus Hadriani vi. Pont. Max. quem illi, ſibique viuens poſuit, gratitudinis ergo, Gulielmus Enkefort, quem vnicum ille Cardinalem creauerat. Ad dextrum aræ latus Caroli Principis Cliuię monumentum ingentis ſumptus: qui anno ſæculari ſacro CIↃ.IↃ.LXXV. Idib. Febr. magno ſui relicto deſiderio Romæ, non ſine Gregorij XIII. P. M. piis lacrymis in beatorum ſedes migrauit: deſcripſitque iter illius ſingulari, eruditoque libro familiaris eius Steph. Vinãdus Pighius Sanctenſis Canonicus, in Hercule Prodicio. Legitur & Titulus, Franciſci Foreſt, Montibus Hannoniæ oriundi, & Othonis VVachtendonck Geldri. Et Io. Andreæ Antverp. & Io. Roſeti Bruxellenſis. Ceteri ferè Germani nobiles, qui ſalua tum fide atque integra, Romam religionis gratia frequentabant. In his familiam ducunt, ceteriſque antecellũt Otho Truchſes Card. Melchior Truchſes Protonotar. Marcus Fuggerus Auguſtani, & ingenio clarus Valerius Cordus, Phar-

Pharmacopæus inſignis, Euricij Cordi Medici & poëtæ F. Ioannes item Gropper, purpureo galero proximus, niſi mors immatura præoccupaſſet. Paulus quoque à Middelburgo, Epiſcopus Foroſempronienſis, cuius eruditum opus *de Anno ac Temporibus*, *Paulinæ* nomine, in manibus eſt. Alexandri Iunij Antverpiani, Romæ ſacri Palatij auditoris, Ioannis item Pauli Antverpiani, vt & Bartholomæi Salueti Bononienſis I. C. præſtantiſſimi, tumuli ibidem viſuntur.

S. MARIA IN ARA COELI, in Capitolio olim Iouis Feretrij. Cœnobium ſodalium Diui Franciſci. Tumulus hic Vallenſiũ & Maurinorum. Item Lucæ Gaurici Mathematici inſignis, & Flauij Blondi Foroiulienſis rerum Romanarum hiſtorici, Franciſci filij, & Angelæ Blondæ neptis. Marchionis quoque Salutiarum effigies, ac Elogium; & Ioan. Bapt. Sabell. Card.

S. MARIA AVENTINA, in colle Auentino, olim Bonæ Deæ: Querimonia hîc legitur carmine vxoris à marito crudeliter interfectæ.

S. MARIA
- DE CACABARIIS, in regione Pineæ.
- IN CAMPO SANCTO, in valle Vaticani. Epitaphia hîc pauca legas.

*Hic Petrus tegitur, virtute, & nomine Magnus,*
*Expertus medio Tibure Sardiniam.*
*Flandria mi patria eſt prolem dedit Angela coniux:*
*Roma habeat cineres, ſpiritus aſtra petat.*

- IN CAPITOLIO, olim Apollinis Capitolini.
- IN CAPELLA, trans-Tiberim.
- IN CANDELORIO, in regione S. Angeli.
- IN CRYPTA PICTA, prope domum

S. MARIA
- mum Vrſinorum; olim Veneris Victricis.
- DE CAELIS, in vico Flaminio.
- De Camini, prope pontẽ Aelium.
- De Conceptione, in monte Cœlio.
- De Conſolatione, ſub rupe Tarpeia.
- IN COSMEDIM, in Velabro; olim Herculis in ara Maxima. Hîc B. Auguſtinum docuiſſe vulgo iactant.
- IN DOMINICA, in Cœlio mõte.
- IN ESQVILIO, olim Iſidis, in Circo Flaminio.
- DE CVRTE, infra Capitolium.
- AD FONTEM OLEI.
- DE GRATIA, olim Veſtæ, intra Capitolium & Palatinum.
- GROTTAPENIA, in regione Parionis.
- IN HORTO, trans Tiberim.
- IN INSVLA.
- IN IVLIA, in regione Harenulę.
- DE INFERNO, olim Iouis Statoris, in foro Romano.
- DE LORETO, piſtorum.
- De Febribus, olim Martis, in Vaticano. Hîc ſtatua Michaëlis Angeli Bonaroti ad S. Petrum, cum hoc Sancti Pazilli, qui annos LX. in Principis Apoſtolorum Baſilica Sacris eſt operatus, epitaphio:

*Bis ſex luſtra Deo famulatus, Clauiger, oſſa*
*Condidit hic Sanctus feſſa dicata tibi.*

S. MARIA ſupra MINERVAM, ſic dictum quòd olim Mineruæ templum fuerit, hodie Religioſorum S. Dominici ſedes eſt, & ſchola. Sepulcrum hîc magni illius Card. Poloni, &

Tridentinæ Synodi Præfecti, acerrimiq́ue hæreticorum flagelli, STANISLAI HOSII, Epiſc. Varmienſis: & pro foribus templi, THOMAE de Vio Caietani, eiuſdem inſtituti: qua erat animi demiſſione ſimplici titulo locoq́ue contentus fuit: Epitaphium quoque verſibus, vt illa tempora erant, Gulielmi Durandi, Epiſc. Mimatenſis, qui *Diuinorum officiorum Rationale* aliaq́ue ad Ius pertinentia reliquit. Ad altare ſummum Petri Bembi Card. tumulus, & locus ille Leoni X. & Clementi VII. Summis Pontiff. deſtinatus. Item Pauli IV. Carafæ, Papæ titulus à Pio V. illi poſitus. Ioannes de Turrecremata Card. ord. Prædicatorum, eiuſque Teſtamentum de maritandis pauperibus puellis in ſacrario carmine legitur, ſeruaturq́ue quotannis. Franciſci Niri, Florentini, plurimorumq́ue Florentinorum, & Maffedorum Veronenſium. Sed & *Pauli Manutij* Romanorũ diſertiſſimi, at ſine titulo, hîc tumulus oſtenditur, qui tamen vitam multis viris, editis epiſtolis, ipſiq́ue adeò Ciceroni à ſe illuſtrato dedit, ipſe mutus iacet ſine Elogio? Accidit idem Pompeio Magno, quem vix orbis tamen capere videbatur. Raphaëli Sanctio Vrbinati, pictori carmẽ ibidem poſitum legimus.

*Hic ſitus eſt* RAPHAEL, *timuit quo ſoſpite vinci*
*Rerum magna parens, & moriente mori.*

Et gentis Portiæ Iulij adoleſcentis hoc elegans epitaphium:

*Patria Roma fuit, gens Portia, nomen Iulus;*
*Mars puerum inſtituit, Mors iuuenem rapuit.*

DE MIRACVLIS.
IN MONTE IORDANO.
MONTERONIS, in regione D. Euſtathij.

S. MARIA
- MONTIS SERRATI, poſt campum Floræ, eſt Catalaunorum in Hiſpania.
- MONTICAELI, in regione Harenulæ.
- NAVICELLA, in monte Cœlio.
- NOVA, in extremo foro Romano; olim Solis & Lunæ.
- ANNVNCIATA, eſt Collegij Sacerdotum Societatis IESV.
- DE PACE.

Hîc Marci Muſuri Cretenſis, viri doctiſſ. tumulus ſic inſcriptus viſitur.

MVSVRE, *ò manſure parum, properata tuliſti*
*Præmia, namq; citò tradita, rapta citò.*

ANT. AMITERNVS Marco Muſuro Cretenſi, exactæ diligentiæ Grammatico, & raræ felicitatis poëtæ POSVIT.

Ibidem Iulij Saturni tumulus.

*Patris eram quondam ſpes & ſolamen Iulus:*
*Nunc deſiderium mortuus, & lacrymæ.*

S. MARIA
- DE PALMA, in via Appia.
- IN PALLARI, prope Veliam.
- IN PORTICV, in regione Ripæ: olim Saturni & Opis.
- DE POPVLO, ſub colle Hortulorum ad portam Flaminiam.

Et hîc obeliſcus erectus à Xiſto v. P. Max. Eſt cœnobium Auguſtinianorum ſodaliũ; quam ædem frequentant religionis gratia, qui ad S. Sebaſtianum extra muros longiùs poſitum ire æſtu ſolis detrectãt. Hîc multorũ Cardd. ſepulcra, exſtructaque ſacella pietatis ergo. Tumulus quoque Hermolai Barbari Patriarchæ Aquileienſis, hocce addito Elogio:

*Barbariem Hermoleos Latio qui depulit omnem,*
BARBARVS *hîc ſitus eſt, vtraq; lingua gemit.*

*Vrbs*

*Vrbs Venetûm vitam, mortē dedit inclyta Roma:*
*Non potuit naſci clariùs, atque mori.*

OBIIT an. CIↃ. CCCC. XCIIII. Maij XXI.
VIXIT ann. XLI.

Ibidem humi cuiuſdam felis morſu mortui diſtichon:

*Hoſpes, diſce nouum mortis genus, improba feles*
*Dum trahitur, digitum mordet, & intereo.*

S. MARIA
- DE PORTVGALLO, in fine Suburræ.
- IN POSTERVLA, in regione Pontis.
- IN PVBLICOLIS, prope palatium Dominorum de Cruce.
- AD PRAESEPE.

S. MARIA ROTVNDA, à forma ſic dictum; olim quia Deorum omnium fanum, *Pantheon* dictum; & rotundum, ne qua de loco lis inter Deos, cùm ne Terminus quidem Ioui voluit concedere: nunc omnibus Sanctis ſacrum, & B. Virgini cælorum reginæ. Magnificentiſſimum ſpectabis templum à M. Vipſanio Agrippa III. Coſ. constructum, vt inſcriptio vncialibus litteris præfert. Hoc ipſum templum, vt ideam & exemplar perfectæ Architecturæ exhibet, explanauitque Ludouicus Demōteſius, pictor & architectus inſignis, ſingulari libro Romæ edito, qui inſcribitur, GALLVS hoſpes in vrbe. Eſt ex ſolido lapide Tiburtino, æquali cùm altitudine tū latitudine. Tectū eſt plumbeum, & circulare, vnicū habens foramen, quod lucem præbet. Porticus ingens, columnis maximis nixa; valuæ & trabes æneæ. Ara ſumma ianuæ reſpondet. In pariete alibi caput Matris Deûm cernitur. Teſtudo per quam ad tectum aſcenditur, gradus habet CL. Ad foramen tecti rurſùm gradus plumbei XL. Ante templum vas ingens Numidico è mar-

more,ſupernè quadratum, infrà aluei ſimilitudine ventrem habet. Leones itidem duo, cum notis Aegyptiacis. Vas item orbiculare è lapide Numidico.

Hîc Marij Rufini ſepulcrũ poſitum gentilitium & Thaddæi Succari pictoris egregii Epitaphium tanquam Raphaelis Vrbinatis (quem in æde B. Mariæ ſupra Mineruam ſepultum dixi) in arte æmuli.

*Magna quod in magno timuit Raphaele, peræquè*
T HADDAEO *in magno pertimuit genitrix.*

S. MARIA
- SCALA CAELI, extra portam Oſtienſem.
- DE SOLE, ſub Tarpeio.
- SPOLIA CHRISTI, in foro Traiani.
- DE STRADA, iuxta porticum Corinthiam & Capitolium: nunc Nominis IESV, eſtque auguſtum templũ à Farneſio Card. ædificatum Religioſis profeſſis Societatis IESV.
- TRANS-TIBERINA.
- TRANS-PONTINA, in regione Burgi: olim Hadriani Imp.
- IN via lata.
- DE vineis, in deſcenſu Tarpeij.
- DE VIRGINIBVS, propè porticum Antonini.
- VALLICELLA, in regione Parionis.

S. MARIA MAGDALENA,
- in regione columnæ.
- infra collem Hortulorum & Tibrim.

S. MAGVTVS ſeu MAVTVS iuxta Collegium Socie-

Societatis IESV eſt Bergomatium, iuxtaque obeliſcus minor.

S. MARCELLINVS, in Cœlio.

S. MARCELLVS, in via Salaria.

Hic ſitus eſt Petrus GALLIVS, Albienſis Gallus vt Aeliani interpres, ſic Byzãtij deſcriptor egregius. Monumentum clienti Georgius Card. Armeniacus egregium patronus poſuit. Obiit an. CIↃ. IↃ. LV. Vixit annos LXV. Lege lector.

S. MARCELLVS, in via lata; olim Iſidis iuxta ouilia.

S. MARCVS { IN INSVLA. / IN PALATVRA.

S. MARTINVS, in Eſquilino.

S. MARTINA, iuxta forum Rom. olim Martis Vltoris.

S. MARGARITA, in radice Eſquilini.

S. MATTHAEVS, in Eſquilino.

S. MICHAEL, { in monte Oliueti / in regione Burgi.

SS. NEREVS ET ACHILLEVS, iuxta thermas Antonini, olim Iſidis, in via Appia.

S. NICANDER, in via Lauicana.

S. NICOLAVS {
- IN AGONIS, in regione pontis.
- IN ARCHEMONIIS.
- DE ARCIONIBVS, ſupra Triuij regionem.
- IN CARCERE, in regione Ripæ.
- IN CALCARIA.
- DE PORTITORIBVS, in reg. Triuij.
- DE FVNERARIIS, in radice Tarpeij.
- IN MARCELLO Coruorum, ad Traiani columnam.

IN MATVZA, olim Iunonis Matutæ.
IN PALATIO.
DE PERFECTIS, in campo Martio.
DE PORCILIBVS, ad radices Quirinalis.
IN STATERA.

S. ONVPHRIVS, in Ianiculo.
S. OZANNA, in monte Cœlio.

S. PANCRATIVS, in Ianiculo. Habet ſuggeſtum è nitido & porphyretico marmore, cum teſſulis fului, viridis, & purpurei coloris: Cryptas item Martyrum ſubterraneas.
S. PANTALEON, in Suburra: olim Telluris ędes.
S. PAVLVS IN REGVLA, in regione Harenulæ.

S. PETRVS:
ET MARCELLINVS, olim Quietis.
IN CARCERE, vbi olim Carcer Tullianus, cuius in Catilinæ coniuratione Salluſtius meminit.
DEO DATVS, in via Portuenſi.
MONTORIVS, in Ianiculo. Paruum ſed elegans templum, ac rotundum, ſignis, picturiſque egregiè ornatum. A Ferdinando Hiſpaniæ rege inſtauratum fertur: hæretque ei cœnobium Sodalium S. Franciſci regulam obſeruantium. Ex hoc numero nuper an. CIϽ. IϽ. XCVII. quieuit in Domino Fr. Angelus de Pace, Hiſpanus, ſingulari & ſanctitate vitæ, & doctrina. Scripſit enim ingens volumen in Symbolum Apoſtolorum. Sepulcra hîc doctiſſimorũ virorũ: Antonij Maſſæ Galeſij I. C. & Iulij Pogiani Nouarienſis, hominis Ciceronis imitatione clari. Monumen-

tum hîc quoque Iulij II. P.M. ſed ſine titulo, vt plerique patruo ſuo Cardinali Montio poſuiſſe affirment. CHRISTI hîc in cælum aſcendentis, & Transfigurati pictura eximia viſitur, altera Card. Medices liberalitate ædi attributa anno 1523. Raphaël Vrbinas aram ſummam artificiosè adornauit. Dextram templi partem CHRISTI flagellis cæſi imagine Fr. Sebaſtianus Vicentinus, pictor egregius illuſtrauit:

S. PETRVS AD VINEAM.

S. PETRVS, QVO VADIS? in via Appia ſacellum rotundum, pedum XII. duplici oſtio. Hiſtoria nota, quam & B. Athanaſius, aliįque commemorant. Interrogante enim Petro iam fugiente, *Domine, quo vadis? Romam*, inquit, *iterum crucifigendus*. His verbis monitus Apoſtolus redit, patiturque Romæ cruci capite deorſum affixus.

S. PETRVS AD VINCVLA. Aſſeruantur enim hîc catenæ, quibus Hieroſolymis alligatus Apoſtolus: laudatque concionans B. Chryſoſtomus. Hîc quoque Machabæorum corpora, & pars crucis B. Andreæ aſſeruãtur: cuius etiam caput à Conſtantinopolitano Imp. Romano Pontifici donatum, in ædis Diui Petri in Vaticano, altari oſtenditur. Reliqua in regno Neapolitano ſunt. Altare hîc pulcherrimum, & portæ æneæ quibus B. Petri cruciatus exprimũtur. Statua item Moyſis ducis populi Iſraëlitici: ſub Iulij II. tumulo è marmore, eſt ſedentis habitu, barba promiſſa, qua & cingitur: Opus affabrè ſculptum à Michaële Angelo Florento, ſpectatumque vt oculos paſcit, ſic animum explere nequit; licetque videas frequentius, iuuat vſque morari. In cœnobij medio Canonicorum Regularium S. Saluatoris, palma ingens eſt, & in hortis reliqua Thermarum Titi. Domus item Neronis, aliaque. Ad templi limina

limina Votum S. Sebaſtiano perſolutum, peſtis depulſori, quæ anno DCLXXII. Vrbem populata eſt. Hîc religionis ergo *ad Vincula* condi cum ſuis voluit Nicol. Cuſanus Card. Treuirenſ. vir omni genere diſciplinarum ſæculo illo antiſtās. Obiit enim an. 1464. XI. Auguſti. Sixtus quoque olim & Iac. Sadoletus Cardd. & illius patruus Iulius II. Pont. Max. marmoreo tumulo, ſed qui titulo careat. In muro inſcriptiones aliquot antiquæ Ethnicorum, L. Tampij. Martij, & Martiæ libertorum, & Claudij Hermogeniani Olybrij, ſed quas alij ſtudioſè collegerunt. Nicolai etiam pictoris hoc Epitaphium legas:

*Qui iacet ante tuas Nicolaus*, PETRE, *catenas,*
*Hoc opus erexit, cætera marmor habet.*

ANN. M.DCCC.LXV.

S. PERIGRINVS, poſt portam Pertuſam; vnde vico nomen eſt.

S. PETRONELLA, in Vaticano: olim Apollinis Vaticani.

S. PHILIPPVS & IACOBVS.

S. PRAXEDIS, in Eſquilino, à Paſchali primo Pont. M. exſtructum, in quo columna, ad quam CHRISTVS flagellatus. Ad altare ſex columnæ porphyreticæ, & duæ nigricantes albis maculis diſtinctæ. Sepulcrum hîc Alexandri Braccij Florentini, hominis eruditi.

S. PRISCA, in Auentino, olim Herculis fuit.

S. PRVDENTIANA, in Viminali: Hîc primum Miſſæ ſacrificium peregiſſe S. Petrum tradunt. Et lapis cruentæ hoſtiæ oſtenditur, confirmati eo miraculo Sacerdotis, de *Tranſſubſtantiatione* malè dubitantis.

SS. QVADRAGINTA MARTYRVM, in regione Pineæ, quos pro concione B. Baſilius laudauit.

SS. QVATVOR CORONATI, in Cœlio.

SS. QVIRICVS & IVLITTA, in Saburra.

S. ROCHVS, in valle Martia.
S. ROSA, in circo Flaminio.
S. RVFINA, trans Tiberim.

S. SABINVS, in Quirinali.

S. SABINA, in Auentino colle: Pontificum Rom. prima ſedes, & S. Dominici, eſtque Prædicatorum domiciliũ: lapis in medio oſtenditur, quo Dominicus fruſtra à dæmone petitus eſt. Pro foribus vrna lapidea, qua maior nulla Romæ reperitur.

Reliquiæ hîc Alexandri Pont. Euentij & Theoduli Martyrum: Sabinæ item & Seraphiæ virginum, qui omnes Hadriani Imp. temporibus martyrio coronati anno Chriſti 133. & ab Eugenio II. hîc collocati coluntur, an. 822. cuius etiam Pontificis ſepulcrum verſibus ornatum, ſed Echoinis, vulgò Leoninis; quibus ætas illa mirum quantum ſibi indulſit, hodie ridentur à doctis.

S. SABAS, in Auentino. Hîc ingens videas ſepulcrum, quod Titi Veſpaſiani fuiſſe putant.

S. SALVATOR
- IN AERARIO.
- IN CAMPO, in regione Harenulæ.
- IN IVLIA.
- Trans Tiberim, ad pontem.
- DE CVRRIBVS, ibidem.
- DE CABARIIS, in regione Pineæ.
- DE LATERANO, in Cœlio.
- DE CVPELLIS, in regione Columnæ.
- DE LAVRO, prope montem Iordanem.

DE

DE PORTICV, ſub rupe Tarpeia.
IN MAXIMIS: olim Iouis, Mineruæ, & Iunonis. quod M. Puluillus dicauit.
IN STATERA, olim Saturni, in Capitolio.
IN THERMIS, prope Agonem.
IN REGVLA.
IN PIETATE: olim Pietatis.
IN MILITIIS.
DE PEDEMONTIS.
TRIVM IMAGINVM, in Suburra. Quod Alexandro VI. Pont. Max. Stephanus Capus ſua impenſa inſtaurauit, vt teſtatur inſcriptio.

S. SATVRNINVS, in Quirinali.

S^m SEPVLCRVM.

S. SPIRITVS, in Vaticano trans Tiberim: Xenodochium eſt Pontificium, virorum ſenio affectorum & morbo.

S. SEBASTIANVS
- ET FABIANVS, in via Appia. Supra inter VII. Ecclesias.
- IN regione Euſtathij.
- IN Cœlio.

S. SERGIVS & BACCHVS, in Capitolio: olim Concordiæ.

S. SIMEON, in regione Pontis.

S. SIXTVS, ad infernam piſcinã, olim Honoris & Virtutis.

S. STANISLAVS, ad pontem Aelium.

S. STEPHANVS { IN AEGYPTO, in Vaticano. / VNGARORVM templum. / DE CACABO. / ROTVNDVS, in Cœlio, Fauni olim. Germanicis alumnis

nunc commiſſum, pictumque vndique egregiè Triumphis XXXII. SS. Martyrum, qui pro CHRISTO ſanguinem fuderunt: Titulis etiam, verſibuſque additis; qui hiſtoriæ velut indices. Quæ picturæ æri inſculptæ, in vulgus editæ circumferuntur, vt hîc commemorare nihil ſit neceſſe. Spectare potiùs iuuabit.

S. STEPHANVS { in foro Boario; olim Veſtæ. / in via Iulia. / in Silice. / DE DRVGLIO, propè porticum Antonini Imp.

S. SVSANNA, in Quirinali. Habet pulcram ciſternam, & vas æneum aquæ luſtralis.

S. SYLVESTER IN { Regione Columnæ. / Auentino. / Montibus. / Quirinali à Clemẽte VII. Syluestro Pont. dicatum an. 1524.

S. SYLVESTER { Trans Tiberim. / Prope arcum Domitiani.

S. THOMAS { Prope curiam Sabellam. / IN { in regione Harenulæ. / Cœlio. / Vico Iulio. / Parioni.

S. THEO-

S. THEODORVS, ſub monte Palatino: olim Romuli & Remi: vel, vt alij, Panos Lyæi.

S. TRINITATIS, in colle Hortulorum. Exſtructum à Gallorum Rege IIII. Sodalium eſt Minimorum, & ferè Gallorum: ſacella picturis partim coloratis, partim auratis ornata: In his Rodolphi Pij Card. Carpenſis, & Lucretiæ Rueræ Iulij II. Pontif. ſororis filiæ. Ad Aram ſummam M. Antonij Mureti, viri doctiſſimi, & Eloquentiæ doctoris Romæ & Venetiis annos XXII. Tumulus conſpicitur: qui & pecunia cœnobium iuuit. Item Franciſci Franchini Coſentini, Maſſæ Populoniæ (vt titulus habet) Epiſcopi, prudentis, acriſque viri, ac venuſti poëtæ.

S. TRYPHO, apud S. Auguſtinum.

S. VALENTINVS, in circo Flaminio.

S. VALENTINIANVS, in via Flaminia.

S. VITALIS, in colle Quirinali. Hodie Societatis IESV Sacerdotibus eius commiſſa adminiſtratio.

S. VITVS, in regione Pontis.

S. VIVIANA.

S. XYSTVS, al. SIXTVS.

## PONTIFICII PALATII OFFICIA ET COLLEGIA.

### CAP. VI.

OFFICIA & Miniſteria Pontificis multa ſunt, & ſuperat illius aulæ Magnificentia omnes Chriſtianorum Principum, & tanta eius eſt obſeruantia, vt ne Cardinales quidem, qui dignitate Regibus comparãtur, vrbe exeãt, niſi petita, & habita licentia. Horum in Vrbe

ſemper ad minus XL. ſi non L. ſunt. Omnes verò meo tempore LXXII. interdum plus minuſque iuxta Pontificis Max. arbitrium & creationem. Archiepiſcopi dein plurimi, & Epiſcoporum magnus numerus.

*In familia Pontificis.*

| | |
|---|---|
| Auditores Rotæ, ſeu Pontificij iudices | XII. |
| Clerici Cameræ | VII. |
| Theſaurarius | I. |
| Auditor Cameræ | I. |
| Regens Cancellariæ | I. |
| Protonotarij Apoſtolici | VII. |
| Subdiaconi | VI. |
| Acolyti | VIII. |
| Secretarij Apoſtolici | VIII. |
| Corrector Cancellariæ | I. |
| Summiſta | I. |
| De conſuetis | I. |
| Abbreuiatores maiores | XII. |
| Abbreuiatores minores | VI. |
| Cuſtos Cancellariæ | I. |
| Secretarius Scedularum | I. |
| Hoſtiarius Cancellariæ | I. |
| Scriptores Apoſtolici | CI. |
| Cubicularij Apoſtolici | LX. |
| Scutiferi vel dapiferi Apoſtolici | CXL. |
| Milites S. Petri | CCCC. |
| Milites S. Pauli. | CC. |
| Scriptores Breuium | LXXXI. |
| Procuratores pœnitentiariæ | XXIV. |
| Scriptores pœnitentiariæ | XXVIII. |
| Collectores plumbi | CIV. |
| Correctores pœnitentiariæ | II. |
| Sollicitatores de Ianizeris | C. |
| Collectores Archiuij | X. |
| Scriptores Archiuij | X. |
| Magiſtri plumbi | III. |

Se-

| | |
|---|---|
| Secretarij bullarum ſalariatarum | VIII. |
| Regiſtratores bullarum earundem | IIII. |
| Magiſtri regiſtratarum bullarum | IIII. |
| Auditores Contradictarum | XIIII. |
| Magiſtri Supplicationum. | IIII. |
| Clerici regiſtri ſupplicationum | VI. |
| Notarij Cameræ Apoſtolicæ | IX. |
| Scriptores regiſtri Supplicationum | XX. |
| Notarij Auditoris Cameræ | X. |
| Notarij Rotæ | XLVIII. |
| Notarij Vicarij Papæ | IIII. |
| Notarij gubernatoris ciuilis | II. |
| Notarius maleficiorum | I. |
| Notarius Cancellariæ | I. |
| Præſidentes Ripæ | CXLI. |
| Portionarij | DCLII. |
| Curſores | XIX. |
| Seruitores armorum | XXIV. |
| Virgæ rubeæ | XVI. |
| Catenæ ſacri Palatij | LXII. |
| Portæ ferreæ | XXVI. |
| Equites leuis armaturæ communiter | C. vel CC. |
| Bombardarij milites vel Sclopetarij | CCC. |
| Heluetij cuſtodientes portas palatij Pontificis & quotidianas excubias agentes | CC. interdum etiam CCC. |

## XIX SEMINARIA, ET COLLEGIA NATIONVM OMNIVM à GREGORIO XII. PONT. MAX. *magno Eccleſiæ Catholicæ commodo* ROMAE *inſtituta.*

### CAP. VI.

1. COLLEGIVM Societatis IESV, quo ee. aluntur, docenturque artes omnes futuro Theologo ac Sacerdoti neceſſariæ.

2. GERMANICAE GENTIS alumnorum Pontific. anno 11.
3. NEOPHYTORVM ex Hebræorum filiis. anno Pont. v.
3. ANGLORVM, qui ob fidem Catholicam pueri parentes, patriamq́ue liquere. Pont. an. v.
4. GRAECORVM alumnorum Collegium, Catholicæ fidei propagandæ: templumq́ue conſtructum. Pont. an. vi.
5. MARONITARVM è monte Libano Seminarium.
6. ILLYRICORVM Seminarium Laureti, pòſt Romam tranſlati ſunt: Pontific. anno. viii.

| | |
|---|---|
| 7. VIENNENSE, in Auſtria.<br>8. PRAGENSE, in Bohemia.<br>9. GRAECENSE, in Styria.<br>10. OLMVCENSE, in Marauia.<br>11. BRANSPERGENSE, in Pruſſia.<br>12. MVSIPONTANVM, in Lotharingia. | Pont. an. IX. |
| 13. VILNENSE, in Lituania.<br>14. CLAVDIOPOLITANVM.<br>15. FVNAENSE Collegium in Iapone.<br>16. Vſaquienſis domus probationis Societatis IESV, in Iapone.<br>17. ARIMAENSE Seminarium in Iapone.<br>18. ANZVCHIXAMENE Seminarium in Iapone. | Pontificatus anno XI. |

19. FVLDENSE Seminarium in Haſſia. Pontif. anno XIII.

DE

# DE OBELICIS ROMANIS, COLVMNIS ET AQVAE-DVCTIBVS.

## CAP. VII.

### OBELISCI

Nuper Xiſti v. incredibili ſumptu, opera Dominici Fontanæ, ex agro Nouocomenſi, erecti, inſtaurati, tranſlatique, ac ſanctæ Cruci, reiectis veterum Diis & idolis, dedicati, ac reſerati.

1. OBELISCVS Tiberij Cæſaris, nunc in area Diui Petri, in Vaticano S. Cruci conſecratus, anno CIↃ.IↃ.LXXXVI. Pontificatus anno II.

2. Auguſti Cæſaris ex Aegypto aductus è via S. Rochi tranſlatus ad S. Mariam maiorem: anno inſequenti Pontific. S. Cruce quoque impoſita, conſecratoq; Obeliſco, qui ſacras Aegyptiorum notas præfert.

3. Soli ſacer, è Circo maximo, vbi iacebat, ad S. Ioannem Lateranū tranſlatus atque erectus, S. Cruce itidem impoſita: qui olim ſedibus auulſus, per Nilum miſſus Alexandriam eſt ab Auguſto, vt Romam exornaret; quam lateritiam à ſe repertam, relinquere ſe marmoream gloriabatur. Litteras ſeu Notas habet Hieroglyphicas inſculptas. Pont. an. III.

4. Soli quoque ab Aug. in Circo maximo dicatus, è ruinis erutus, Crucique à Xiſto dedicatus non Soli, anno Pontif. III. Chriſti 1589. tranſlatuſque incredibili ſumptu ad portam Flaminiam ante templum B. Virginis Populi. Sunt & alij, ſed his minores in Vrbe Obeliſci.

### OBELISCI ROMAM EX AEGYPTO ALLATI.

Plures olim *Obeliſcos* Romæ quàm hodie ſpectantur, fuiſſe ex antiquitatum Scriptoribus appa-

apparet. Multos quidem Plinius commemorat, qui Veſpaſiani temporibus floruit, plures Ammianus Marcellinus, qui Iuliani Imperatoris æqualis fuit, ſed plurimos P. Victor in regionibus Vrbis Romæ numerat, duos inquam & quadraginta minores. De his legendus Bartholomæus Marlianus, Andreas Fuluius, & alij: quique noſtra memoria de *Obeliſcis* ſcripſerunt, Petrus Angelius Bargæus, Petrus Galeſinius, & Etruſca lingua Michael Mercatus. Duo Romam obeliſci Auguſto regnante deuecti, cùm primùm ipſe Aegyptum, deuicto ad Actium M. Antonio, atque intercepta Cleopatra, in Senatus populique Rom. ius ditionemq; redegiſſet. Idem P. Victor VII. numerat obeliſcos qui poſt in Vrbem aduecti ſunt. Eorum duo in Circo maximo: vnus in campo Martio, duo in Mauſoleo Auguſti: vnus in inſula Tiberina, & vnus in Vaticano Caij & Neronis Principum erat: de quo Plinius lib. XVII. cap. 40. & in Claudio Suetonius cap. 20.

Octauus in hortis Salluſtianis fuit, qui ab æde S. Suſannæ collis Quirinalis ad portam Collinam pertinebant, totamque interiectam vallem complectebatur. Is, vt ferunt Lunæ erat conſecratus, Aegyptiiſque notis inſcriptus hodieque ſpectatur.

Cæterùm nauium inuſitatæ magnitudinis, quibus Romam ex Aegypto importati ſint *Obeliſci*, meminit duarum Plinius, vnius Ammianus, quæ trecentis remigibus ageretur. Nunc de iis potiſſimum *Obeliſcis*, qui hieroglyphicis notati ſignis in Vrbe ſpectantur, dicam. Nam qui in Vaticano ad ædem S. Petri, alterque ad templum B. Virginis maioris eſt, nullas notas præferunt.

I. Qui ad Diui Ioannis in Laterano ſpectatur imaginibus litteratis inſcriptus, primum à

Fl. Con-

Fl. Conſtantino Imp. Chriſtianæ fidei vindice, ſedibus euulſus ſuis, ex Aegypto per Nilum Alexandriam delatus, inde Conſtantinopolim, quæ tum noua Roma dicta, ibidẽ collocatus eſt: Poſt Conſtãtinus eius F. Romam naui illa inuſitatæ magnitudinis (de qua iam ex Ammiano diximus trecentorum remigum fuiſſe) impoſitam per mare Romam tranſtulit, & in Circo maximo locauit. Sixtus verò V Pont. Max. incredibili ſumptu opera vſus Dominici Fontanæ architecti, humo effoſſam, inſtauratamque Cruci dominicæ, qui antea Soli eſſet ſacer, dedicauit, poſuitque auguſto loco ante ædem Lateranam S. Ioannis (quæ olim Pontificum ſedes fuit) anno Chriſti CIↃ. IↃ. XXCVIII. Pontificatus verò IIII.

2. Alterum item *Obeliſcum* via Flaminia ad ædem B. Mariæ Populi, vt nominant, ponendum curauit, Cruce impoſita, quem Auguſtus Cæſar, deuicta Aegypto, inde aduectum & Soli conſecratum in Circo collocarat.

3. In hortis magni Ducis Etruriæ inſcriptus *Obeliſcus*, minor tamen, viſitur, quem Tarquinio Superbo regnante in campo Martio ſtetiſſe putant.

4. Alter item minor, Capitolinus *Obeliſcus* in hortis Matthæorum Cælimontanis, quo donatus à S. P. Q. R. Chriocus Matthæus, è Capitolio tranſtulit, anno, ni fallor, 1582. ſed in eius ſummo apice paucas inſculptas imagines videas: Reliqui enim omnibus lateribus inſcripti ſunt.

5. Exiguus quoque *Obeliſcus* apparet iuxta Societatis Ieſu Collegium, è regione templi S. Maguti, quod quidam S. Bartholomæi eſſe dicunt.

6. Per magnum quoque videre eſt, Aegyptiacis plenum notis, in via Appia, ſupra S. Sebaſtian

baſtiani ædem, in Circo ſeu hippodromo Antonini Caracallæ Imp. iuxta monumentum Cæciliæ Metellæ qui locus vulgo à boum capitibus, *Capo di boij.* ſed humi confractus tribus partibus iacet; valde vt mirer, non eſſe Romam eadem Pont. Max. liberalitate tranſlatum atque erectum, niſi ſi, vt fit, plura meditantem mors immatura abripuit.

Illud verò in Hieroglyphicis & Obeliſcis eſt memorabile, S. Crucis ſignum perpetuò conſpici. An quia ignari eam Aegyptij, vt Salutis Symbolum colebant? An potius quia ſic à maioribus tanquam per manus traditum acceperant? Theodoſij enim maioris Imp. iuſſu dirutis Gentium idolis tota Græcia, in Sarapidis pectore Crucis ſignum, linea alteri ad certos angulos incidente, viſum eſt. Reſponderunt Hierophantæ, ſacrorum Aegyptiorum periti, prætendere Aegyptiis Ζωὴν ἐπερχομένην. *vitam venturam*: nempe futuram beatitudinem deſignabat, ad quam CHRISTI in Crucem acti morte ac cruciatibus via nobis ſternitur. Sic Socrates hiſt. Eccleſiaſt. lib. v, cap. 17. Rufinus lib. 11. cap. 29. Georgius Cedrinus in Annalibus, & in Collectaneis Suidas. Cumque antea Conſtantinus verè Chriſtianus Imp. Crucis pœnam honoris gratia ſuſtuliſſet, furcamque ſubſtituiſſet, vt Iacobus Cuiacius libris Obſeruationum ex Aurelio Victore aliiſque docet, Pet. Faber lib. 11. Semeſtrium cap. 8. Iuſtus Lipſius libro 3. de Cruce, cap. 7. & 14. & Ioan. Goropius Becanus lib. 16. qui Tau inſcribitur, multa de Cruce. vetuit & legibus Theodoſius Imp. ne Crux humi ſignata conculcaretur. Exſtat Lex, ſed eam aduerſarij, voce *humi* ſublata ad ſe impiè rapere conantur: vt in Dialogis ſacris Alanus Copus docet, & Muretus lib. XIII. Variarum lect. cap. 8. Idemque Theodoſius Conſtanti-

ſtantinopoli *Obeliſcum* erexit. Haud ſcio an Aegyptiacis notis inſcriptum: quem ſe vidiſſe Pet. Bellonius fatetur: in quem libro IIII. Anthologiæ Epigrammatum Græcorum Tit. *εἰς κίονας*, hoc Epigramma legitur:

*Κίονα τετράπλευρον ἀεὶ χθονὶ κείμενον ἄχθος.*
*Μοῦνος ἀναστῆσαι Θευδόσιος βασιλεὺς*
*Τολμήσας, Πρόκλῳ ἐπεκέκλετο καὶ πόσος ἔστη*
*Κίων, ἠελίοις ἐν τριάκοντα δύω.*

Quod ſic Latinè reddas licet:

*Pondus humi æternum, quadrata mole columnam*
*Theudoſius Princeps munus vt erigere eſt*
*Auſus, mandauit Proclo, tantamq; columnam*
*Ter decima erectam luxq; ſecunda dedit.*

Et hæc de *Obeliſcis* in præſens viatori ſuggeſſiſſe ſufficiat.

## COLVMNAE III.

Roſtrata C. Duilij deuictis bello Punico Carthaginienſ. in Capitolio.

Traiani, quã B. Petro, & M. Antonini Impp. quam B. Paulo Sixtus V. dedicauit an. 1580.

Illam, vt eſt à Pet. Ciaconio ſuppleta, adiicere placuit.

c. bilios. m. f. coſ. aduorſom. cartacinienſeis. en. ſicceliad. rem. cerens. eceſt ANO s. cocnatos. popli. Romani. artiſumad. obſedeone D. EXEMIT. LECIONeis. cartacinienſeis. omneis. MAXIMOSQVE. MACISTRATOS. LUCaes. bouebos. relicteis. NOVEM. CASTREIS. EXFOCIONT. MACEL am. mœnitam. vrbem PVCNANDOD. CEPET. ENQVE. EODEM. MAC eſtratod. proſpere. REM. NAVEBOS, MARID. CONSOL. PRIMOS. ceſet, reſmecoſque. CLASESQVE. NAVALES. PRIMOS. ORNAVET. PAravetque. diebos. lx. CVMQVE. EIS. NAVEBOS. CLASIS. POENICAS. OMnis. parataſque ſVMAS. COPIAS CARTAGINIENSIS. PRAESENTEd. maxumod. DICTATORED. OlorOM. IN. ALTOD. MaRID. PVC nandod. vicet. XXX. QVE. NAueis. cepeT. CVM. SOCIEIS. SEPTE mreſmomque. ducis. quinreſmosQVE. TRIRESMOSQVE. NAVEIS. XX. depreſet.

aurOM. CAPTOM. NVMEI. ∞ ∞ ∞ DCC
arcemTOM. CAPTOM, PRAEDA. NVMEI
cccIↃↃↃ C
craue. CAPTOM. AES. cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ
cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ
cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ
cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ
cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ
cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ cccIↃↃↃ pondod.

triompOQVE. NAVALED. PRAEDAD. POPLOM. Romanom. donauet, captiuos. CARTACINIenſeis. inceNVOS. Duxet. ante. curom primoſque. conſol. de. ſicelEIS. claſeque. CARTacinienſeom. triompauet. earom. rerom erco. ſ. p. q. r. ei. hance. columnam. p.

AQVAE-

AQVAE-DVCTVS.

Aquā Virginem Tiberius Cęſar induxit, Nicolaus v. Pont. inſtaurauit anno 1554. Pontif. VII. vt præfert inſcriptio.

Fontem felicem de ſuo nomine ante Pontificatum Xyſtus v. trino gurgite in Vrbem induxit. Alij Pontifices alias aquas fonteſque, & aquæductus inſtaurarunt.

# DVX VIÆ QVATRIDVO LVSTRANDIS ROM. VRBIS ANTIQVITATIBVS.

## Cap VIII.

*Ex Iac. Boiſſardi Veſuatini* TOPOGRAPHIA V. *Rom.*

### Dies Primvs.

A Vaticano auſpicabor, in eorum potiſſimum gratiam, quī ex Hetruria Vrbem ingrediuntur porta Vaticana, quę Caſtello S. Angeli adiacet. Hic *prata Quintij*, quæ alij Pincij fuiſſe autumāt, hodie, *A-prata*: locus eſt amœniſſimus, quo iuuentus Romana ambulando laxare animum ſolet.

Porta Aelia, vulgò Caſtelli, ducit ad Hadriani Imp. molem; quod ſibi & Antoninis ſepulcrum extruxerat, opus amplum, ſolidum, & latericium, ſed nunc gradibus pertuſum, vt commodè

modè habitetur, machiniſque reſiſtere queat, præſidiumque ſit ſummorum Pontificum: qui eò ſe per porticus, ac meatus, vulgò *Curritoria* nominant (vt obſeſſi ab hoſte tuti ſint) ſecreto conferre poſſunt: Olim Creſcentius quidam per vim tenuit,& vrbem: nunc Pontificum eſt, & *Caſtellum S. Angeli* hodie appellatur, ab angelo,vt fama eſt, Vrbem gladio propugnãte. Spectaturque in apice Angeli ſtatua: Auxit, firmauitque egregiè Alexander VI. Borgia,vt inſcriptio ad pontem teſtatur. Marmora, columnæ,& ſtatuæ in Vaticanum templum, S.Petri, Palatiumque tranſlata ſunt. Viſuntur tamen Hadriani Imp. armati caput, ac Palladis. In conclaui ſuperiore in locellis (Itali *Niſolios* vocant) trium illuſtrium antiqua marmora conſpiciuntur. Cetera ad rem ſpectant militarem, vt machinæ quibus ter quotannis in Pontif. honorem, atque Petri ac Pauli feſto, ceterorumque Apoſtolorum, ignes artificiosè iaculantur.

Hinc Pons Aelius,cui arx illa dominatur,ſic dictus,quod ab eodem Aelio Hadriano Imp. in ſepulcri gratiam ſit conditus. Hodie *Pons Caſtelli* dicitur. Statuæ vtrimque Principum Apoſtolorum affabrè factæ,auſpiciis Clemẽtis VII. Pont.cum Tiberis inundãs Vrbem *pontemq;* valde deformaſſet, anno huius ſæculi XXX.

In ponte ſpectabis è regione Xenodochij S. Spiritus, ruinas *Pontis triumphalis*, qui collapſus eſt: itaque dictus, quod per eum triumphantis pompam in Capitolium agerent.

*Burgum* vocant illam Vaticani partem omnem à ponte Palatium verſus: olim Silua fuit & lucus Vaticanus ante Alexandri II. Papæ tempora in quo pyramis erat ſepulcralis P. Scipionis Africani, cuius adhuc quædam viſuntur in ea templi area, quæ Paradiſus dicitur; Nux

pinea

pinea ingens ex ære, æreique pauoneſs inaurati. In Burgo palatia ædificiis illuſtria ſunt:

1. Cardinalis Dandini ad Diuæ Catherinæ. Hîc caput è marmore Agrippinæ matris Neronis: Hadriani item Imp. & Antinoi Bithymi, dilecti pueri. Et M. Aurelij, ac Sabinæ cuiuſdam mulieris: alterum Hadriani ſimulacrum, ſed mutilum.

2. Card. Strozzæ, in quo inter cetera, egregium armamentarium omni genere armorum inſtructum, cùm huius ætatis, tum veterum, exterarumque gẽtium. Bibliotheca item egregia. Hîc & alciones viſæ, ſeu aues paradiſi, quas Apodes nominamus. quæ ſpectatæ colores variè mutant: quales & in conclaui Ducis Vrbini, Piſauri conſpiciuntur, vt & Canopi ſtatua in gemma ex Aegypto, ſceptra item pretioſa, &c.

3. Campegiorum ad dexteram, & Pariſinum illi oppoſitum. Vtrobique ſigna, & picturæ.

4. Domus Petri de Radicibus. Hîc Bacchus pampinis redimitus, & Satyro innixus, dextera vaſculum tenens. Muſæ III. longis inſtitis amictæ: vna librum, altera Muſicum inſtrumentum, tertia latuam tenens: operis eſt laudatiſſimi. Caroli Magni caput, ſed diſſimile ei quod in Prætorio apud Noricos oſtentant, pro vera effigie. Fragmenta item mutila Cupidinis, Herculis, & Floræ.

5. CAESIORVM *Palatium* ad S. Onuphrij portam. Eius area prima plena ſtatuis, quæ in imagine ſculptæ circumferuntur; plena inſcriptionibus: quæ libro pererudito De gente Cæſia, Romæ edito, pleræque continentur.

Hic Hippolytæ Amazonis icon, à Mich. Angelo Bonaroto, ſculptorum principe valde laudata ab artificio, ac proportione. Altera Apollinis, vt putatur. Tertia Sabinæ mulieris, nihil

illa

illa Amazonide inferior, niſi quòd brachiis mutila.

In horti proximi area prima, Bacchus baſi impoſitus viſitur: in altera vas aheneum cum Fauno: in tertia Neptunus in baſi: in quarta, Apollo barbytō tenens. Hîc & marmor Agrippinæ, filiæ M. Agrippæ: & Iuliæ, Auguſti Cæſ. filiæ. Pallas item armata, & Hermaphroditus. Ad dexteram Fons eſt. Vndique circumſtant XXII. Termini marmorei, Faunus Iuppiter Hammon, Pompeius magnus, Demoſthenes, & Speuſippus Philoſophus, vt creditur, ſororis Platonis filius.

Portæ obiecta eſt ROMA de Dacia victa triumphans, throno inſidens, galeata, amicta, lauream manu tenens coronā m: Dacia mœrentis habitu. Trophæa circum armaque barbarica, & duo victi Reges ſemicoloſſei, è lapide Numidico. Duæ item Parcarum ſtatuæ, totidemque Sphynges, ex eodem lapide, baſibus impoſitæ.

Proximum eſt ædificium rotundum, quod à re *Antiquarium* nominât. In fronte eſt Iouis vultus porphyreticus: & hinc Othonis Imp. illius Poppææ coniugis imago.

Supra ſtatuæ v. Palladis, Cereris, Victoriæ, Copiæ, & Dianę. Intus eſt Somnij, vel Quietis, ſeu, vt aliis placet, Aeſculapij papauer tenentis ſimulacrum. Mox Sabinæ mulieris altera imago. In porta, Iouis coloſſea facies ad ſiniſtram, ad dextram Herculis, in medio eſt Palladis. Sub Hercule eſt Satyrus, cui aſtat iuuenis inflans fiſtulam ſeptemplicem: qua nihil vidi factum elaboratius, Scopæ putatur opus. Sub Ioue eſt Pyrrhi Regis Epirotarum caput galeatum: Proxima eſt Leda, malum tenens, & Cupido. Ledæ, vt & Satyri, ſtatua verſatilis eſt, & abſolutiſſimi operis. Prope ſunt capita Portiæ Catonis, Iouis,

uis,Ganymedis,Dianæ,Neptuni: & antiquiſſimum ſignum Aegyptium,quod dicitur, caput Aſaroth matris Oſiridis, vel vt aliis placet, Opis,ſeu Cybeles,matris Deûm.

Ad portam ſtatuæ duæ: ad læuam arietis Phryxi; è candidiſſimo marmore. Baſi inſcriptum eſt: SECVRA SIMPLICITAS: ad dextram Leo, in cuius baſi legitur. INNOXIA FORTITVDO. Iuxta eſt Heliogabalus Imp. integer, ſtolatus; In eius baſi antiqua affabrè ſculpti ſacrificantium ritus & habitus. Supra eſt Imperatoris imago triumphalis, curru quadriiugo vecta. Ibidem eſt ſimia ex Aethiopico lapide,qualis ab Aegyptiis adorabatur.

In cœnaculo Bacchi caput è rubro lapide. & ſupra Neptunus quadriga vectus, & Pomona dea bis ibi ſpectatur.

Muſæum Card. magnificum; cuius pauimentum vermiculatum: ſedes teſſellatæ.

Viſuntur hîc capita illuſtrium Romanorum:

| | |
|---|---|
| Scipionis Africani | M. Catonis |
| M.Antonij III.Viri | C. Iulij Cæſaris |
| Septimij Seueri. | L. Syllæ |
| C.Neronis | Iuliæ Mammeæ. |

M. Antonini Caracallæ, Hadriani,Macrini, Cleopatræ,Fauſtinæ, & Sabinæ matronæ. Bibliotheca librorum antiquorum & recentium. In interiori conclaui gemmæ, lapides pretioſi omnis generis,artificio potiùs ſculpturæ, quàm materia commendatæ. Iuxta eſt Scipio Naſica, M. Brutus, Hadrianus Imp. Cupido dormiens, & puer anſeris guttur gemina conſtringens manu. aliaq; ab artificibus laudata monumenta. Vt vel huius vnius palatij cauſa Romam quis antiquitatis amans (vt cetera deſint omnia,quæ ſunt plurima) proficiſci debeat.

PALATIVM PONTIFICIS

In edito Vaticani loco ſitu lõgè auguſtiſſimum, quale

quale Pōtifices decet Maximos:qui relicta Laterana ſede ob amœnitatē loci & ſalubritatem huc commigrarunt. Opidum potiùs dixeris, adeò amplum eſt,quàm domum: Nos ad Antiquitatem quæ ſpectant dumtaxat hîc perſequemur.

Sacellum hîc Xyſti, quod ampliſſimū æquat templum,quò ſede vacante conueniunt Cardinales creando Pontifici Maximo, & *Conclaue* vulgò nominant. In ſacello, Dei iudicium ſupra altare depictum viſitur cum ſtupore mortalium, etiam ſummorum pictorum. Opus eſt magni illius Michaelis Angeli,toto orbe vel illo opere celeberrimi, qui & vicinum *Paulinum* ſacellū,ſed longè illo minus depinxit. Certè Iudicij extremi pictura ſæpius in æs inciſa exemplar ac typus eſt pictorum;hominum ſitu vario mirificè commendatur, ac ſymmetria.

Horti hîc ſunt, qui ab amœnitate hodie *Beluedere* appellantur. In vnius hortuli periſtylio, area media variis exoticis conſita arboribus: hinc TIBERIS ſpectatur: innititur enim lupæ lactanti puerulos Romulum,& Remum: illinc NILVS eſt,cui Sphynx ſubiacet: circumquaque ludentes pueruli XVII.cubitorum altitudinem, quibus excreſcit fluuius, deſignantes, auctore Plinio. In baſi ſculpti Hippopotami, & Crocodili Nilo propriæ animantes. Repertum hoc monumentum olim ad templum S.Stephani di Caco: & pictum æreis typis eſt in manibus.

In periſtylio Laruæ marmoreę ſingularis artificij XIII. viſuntur.

In loculis ſeu repoſitoriis, quæ *Iſchios* ab Italis vocari diximus,eſt à tergo Nili ANTINOVS è marmore cādidiſſimo, artificio mirabili;qualem Hadrianus Imp. fieri iuſſerit: qui mortuo diuinos honores, ſacerdotes, templaque decreuerit:

uerit: & vrbem eius nomine in Aegypto condiderit.

Ad dexteram illi Arnus fluuij habitu eſt, hominis iacentis, vrnamque effundentis: ad læuam Cleopatra eſt, dexteræ innixa.

2. In ſecundo loculo Venus Erycina eſt è balneo prodiens, pudica tamen, &c.

3. Alio loculo, eadem cum Cupidine colludens, cui inſcriptum: VENERI FELICI SACRVM SALVSTIA HELPIS D D. Iuxta eſt Bacchus, brachiis mutilus, & *Hercules* ille, licet truncus, vſque eo tamē à Michaele Angelo prędicatus, vt omnium ſignorum quæ Romæ ſunt, abſolutiſſimum eſſe dixerit. Artificis Apollonij nomen hîc inſcriptum: ΑΠΟΛΛΩΝΙΟϹ ΝΕϹΤΟΡΟϹ. ΑΘΗΝΑΙΟϹ. ΕΠΟΙΕΙ. pendente nimirum titulo, *Faciebat*, vt Plinius in præfat. Natur. hiſt. de artificibus teſtatur, & Baſilius Magn. orat. ad iuuenes. Iuxta eſt mulieris truncus, & Mercurij. Hîc & arca marmorea, cui inſculpta eſt Meleagri venatio, opere muſiuo: quæ tabula reperta eſt in vinea Vaticana Pontificis.

4. Quarto loculo eſt Commodi Imp. ſtatua, *Herculis* habitu & forma: quo ſe nomine vocari, & efformari iuſſerat, vt hiſtorici Græci, Latinique teſtantur. Brachio puerum tenet, cuius imprudentią, deiectis è feneſtra pugillaribus, quibus coniuratorum nomina prodebantur, cæſus eſt, &c.

5. Quinto loculo Apollo eſt Pythius, cui ſe implicat ſquamoſus ſerpens; Palleolum geſtat brachio, cetera nudus: pharetram geſtat, & arcum.

6. Sexto loco eſt LAOCOON cum duobus filiis, quos gemini dracones flexuoſis gyris implicant, vt à Marone 11. Aeneid. deſcribitur. Opus eſt omnium, quæ toto orbe ſpectantur, abſolu-

abſolutiſſimum, quodque Michael Angelus *artis miraculum* vocare non dubitauit; & ante illum C. Plinius, qui factum eſſe aſſerit ab Ageſandro, Polydoro, & Athenodoro, ſculptoribus Rhodiis ſui ſæculi celeberrimis, ſeruatumque ait in Titi Veſpaſiani palatio. Inuentum autem in Carinis ad aquarum receptaculum, quæ vulgò *Sette ſale* dicuntur: In proximo cænaculo Cleopatrę eſt morientis ſtatua, ea arte perfecta, vt per veſtes tenuiſſimas è marmore factas, corporis forma numeris omnibus abſoluta appareat. Ibidem labrum eſt marmoreum, ex variis lapidum precioſorum generibus, cuius æſtimari precium non poteſt, nihilque par alibi viſum. Effoſſum olim è Titi Veſpaſiani Thermis: dignum vas, quo tantus Imperator lauaretur.

Proximè ſpectatur Mercurius, & Cybele, vertice turrita, cui aſtat Leo, & Atis, adnixus pinui, ex qua pendet fiſtula, & cymbalum. Hîc & fons ruſticus, in quo Dij & monſtra marina expreſſa. Dici non poteſt quam ſpectantibus voluptatem admirationemque ad ſtuporem adferant vniuerſa. Hîc & effigies Principum variorum: in his Pauli III. P. M. & Caroli V. Imp. Aug. Michaelis Angeli manu depictæ. Ad Heluetiorū ſtationem marmorea ſtatua vnius è Curiatiis, opus egregium. Plures vidi pugnantium habitu apud ſculptorem Odoardi Farneſij Card. ampliſſimi.

In aula Conſtantiniana (vt reliqua omittam, ſunt enim innumerabilia:) picturæ ſunt ſummorum artificum. vt eius Imp. pugna ad pontem Muluium cum Maxentio, partaque victoria: opus Raphaelis Sanctij Vrbinatis, cuius tumulo inſcriptum fuit, illo ſoſpite Naturam nec vinci, nec mori potuiſſe: quod Elogium alij Michaeli Angelo tribuunt.

Pala-

Palatium hoc Pontificium à Nicolao III. P.M. inchoatum, auctũ poſt ab aliis: perfectum à Iulio II. & leone X. Tandem ædificiis illuſtratur picturiſq; à Xyſto V. vt machina cælo aſſurgere pendereque videatur.

## DE TEMPLO S. PETRI VATICANO, & Bibliotheca auguſta.

QVia ſuprà dicere me memini, cùm de VII. Vrbis Eccleſiis, quæ maximè indies Religionis ergo frequentantur, agerem, deque Romæ mirandis, nihil attinet hîc referre.

Templo S. Petri adiacet ſacellum S. Petronellæ, quod fuit olim Apollini ſacrum, vt & S. Mariæ in Febre, olim Marti.

In magna templi area Obeliſcus integer ex lapide ophite erectus eſt auſpiciis ſumptuque Xyſti V. è Circo Neronis, ad ſiniſtrum templi Vaticani latus, anno 1586. opera Dominici Fontanæ architecti Comenſis. Incertum maiore arte an audacia in tanta mole tranſferenda. Eſt enim altitudo pedum 170. præter baſim, quæ continet 37. Obeliſcis in inferiore parte latitudo eſt pedum 12. in ſuperiore verò octo. Pondus eius ſine baſi librarum eſt 956148. Inſtrumenta omnia decies centena millia, quadraginta duo millia, octingentas & viginti quattuor libras æquabant. Res noſtro ſæculo ſtupenda, & cũ antiquis comparanda, niſi ſi, vt fit, præſentia faſtidimus, & aliena plus æquo miramur.

Circus & Naumachia Neronis non procul hinc, in quibus & ludi nauales exhibebantur, & Martyres crudeli ſupplicio, Chriſtum profeſſi, feris obiiciebantur. Sed vicit piſcatorũ conſtantia, vt victa idololatria templũ ibidẽ Deo Opt. Max. poſt ſit conditum longè auguſtiſſimum.

abſolutiſſimum, quodque Michael Angelus *artis miraculum* vocare non dubitauit; & ante illum C. Plinius, qui factum eſſe aſſerit ab Ageſandro, Polydoro, & Athenodoro, ſculptoribus Rhodiis ſui ſæculi celeberrimis, ſeruatumque ait in Titi Veſpaſiani palatio. Inuentum autem in Carinis ad aquarum receptaculum, quæ vulgò *Sette ſale* dicuntur: In proximo cænaculo Cleopatrę eſt morientis ſtatua, ea arte perfecta, vt per veſtes tenuiſſimas è marmore factas, corporis forma numeris omnibus abſoluta appareat. Ibidem labrum eſt marmoreum, ex variis lapidum precioſorum generibus, cuius æſtimari precium non poteſt, nihilque par alibi viſum. Effoſſum olim è Titi Veſpaſiani Thermis: dignum vas, quo tantus Imperator lauaretur.

Proximè ſpectatur Mercurius, & Cybele, vertice turrita, cui aſtat Leo, & Atis, adnixus pinui, ex qua pendet fiſtula, & cymbalum. Hîc & fons ruſticus, in quo Dij & monſtra marina expreſſa. Dici non poteſt quam ſpectantibus voluptatem admirationemque ad ſtuporem adferant vniuerſa. Hîc & effigies Principum variorum: in his Pauli III. P. M. & Caroli V. Imp. Aug. Michaelis Angeli manu depictæ. Ad Heluetiorũ ſtationem marmorea ſtatua vnius è Curiatiis, opus egregium. Plures vidi pugnantium habitu apud ſculptorem Odoardi Farneſij Card. ampliſſimi.

In aula Conſtantiniana (vt reliqua omittam, ſunt enim innumerabilia:) picturæ ſunt ſummorum artificum. vt eius Imp. pugna ad pontem Muluium cum Maxentio, partaque victoria: opus Raphaelis Sanctij Vrbinatis, cuius tumulo inſcriptum fuit, illo ſoſpite Naturam nec vinci, nec mori potuiſſe: quod Elogium alij Michaeli Angelo tribuunt.

Pala-

Palatium hoc Pontificium à Nicolao III. P.M. inchoatum, auctũ poſt ab aliis: perfectum à Iulio II. & Leone X. Tandem ædificiis illuſtratur picturiſq; à Xyſto V. vt machina cælo aſſurgere pendereque videatur.

## DE TEMPLO S. PETRI VATICANO, & Bibliotheca auguſta.

QVia ſuprà dicere me memini, cùm de VII. Vrbis Eccleſiis, quæ maximè indies Religionis ergo frequentantur, agerem, deque Romæ mirandis, nihil attinet hîc referre.

Templo S. Petri adiacet ſacellum S. Petronellæ, quod fuit olim Apollini ſacrum, vt & S. Mariæ in Febre, olim Marti.

In magna templi area Obeliſcus integer ex lapide ophite erectus eſt auſpiciis ſumptuque Xyſti V. è Circo Neronis, ad ſiniſtrum templi Vaticani latus, anno 1586. opera Dominici Fontanæ architecti Comenſis. Incertum maiore arte an audacia in tanta mole tranſferenda. Eſt enim altitudo pedum 170. præter baſim, quæ continet 37. Obeliſcis in inferiore parte latitudo eſt pedum 12. in ſuperiore verò octo. Pondus eius ſine baſi librarum eſt 956148. Inſtrumenta omnia decies centena millia, quadraginta duo millia, octingentas & viginti quattuor libras æquabant. Res noſtro ſæculo ſtupenda, & cũ antiquis comparanda, niſi ſi, vt fit, præſentia faſtidimus, & aliena plus æquo miramur.

Circus & Naumachia Neronis non procul hinc, in quibus & ludi nauales exhibebantur, & Martyres crudeli ſupplicio, Chriſtum profeſſi, feris obiiciebantur. Sed vicit piſcatorũ conſtantia, vt victa idololatria templũ ibidẽ Deo Opt. Max. poſt ſit conditum longè auguſtiſſimum.

*Porta* Burgi numerantur quinque:
Prima, Aelia, ad Caſtellum S. Angeli.
2. S. Petri, ſub hortis Pontificiis:
3. Pertuſa, in editiore collis parte.
4. Palatio Cæſiano vicina.
5. Triumphalis, nunc S. Spiritus.

Ad hanc Borbonius ictu glandis plumbei periit, & per eam vrbs capta eſt.

Xenodochium S. Spiritus primum ab Innocentio III. conditum, poſt ædificiis auctum à Xyſto IV. vbi peregrini ægroti libenter accipiuntur, tractanturq́, verè Chriſtianè medicorum ſumma cura & hominum: vt & ciues ibi qui familiam non habent, ſuo ære libenter curentur. Honeſti etiam Pontificis clientes ad inopiam redacti.

## IANICVLVM.

Circus Iulij Cęſaris ſub Ianiculo fuit. Eius ruinæ in vineis ad templum S. Onuphrij, ſed ſolo æquatum. Mons hic extenditur à S. Onuphrij templo vſque ad Tranſtiberinā Vrbis portam; quam nunc *Ripam* vocant, vbi erat Naumachia.

Hîc ruinæ perexiguæ ſepulcri Numæ Pōpilij oſtenduntur, non tamen ſatis dignæ regio ſepulcro, niſi quòd luxus primis illis temporibus nondum Vrbem inuaſerat.

Mons aureus, ſic dictus à ſcintillante colore aureo ſabulo, in quo ædes S. Petri eſt. Rotundum, illi, Dorica ſtructura, adiacet Sibyllæ Tiburtinæ creditum ſacellum, quale illud, quod Tibure videtur. In illius altari ſummo pictura Chriſti transfigurati videtur, opus Raphaelis Vrbinatis; Chriſti item flagellis cæſi Bartholomæi Parmenſis penicillo expreſſa. Sepulcrum item Iulij III. Pont. Max. quod ſibi viuens ſtatuit. iacet tamen in Vaticano, loco humili.

*Porta*

*Porta S. Pancratij*, olim Aureliana dicta, ſeu Septimiana, vt à Septimio Seuero inſtaurata, ad quam & aram & Thermas exſtruxit. Extra portam exſtat *Aqueductus* non altus, opere per rhombos diſtincto. Per hunc aquas ex Alſetino lacu in Thermas illas & Philippi, & in Naumachiam Auguſti fluebant.

Vbi hodie templum S. Mariç Tranſtiberinæ, *Meritoria* Romanorum fuiſſe putantur, vbi veterani & exauctorati, qui merere ampliùs non poſſent, viuerent, ſeque curarent ſenes. Morbidis etiam vicinum erat Aeſculapij fanum, cui vt ſalutis Deo ſacrificabant.

*Naumachia*, locus erat bello & claſſi inſtruendæ, qualis hodie apud Venetos *Arſenale*, inſtrumentis nauticis, nauibuſque fabricandis locus. Hodie dicitur *à Ripa*: quò nauigia per Oſtiam in Vrbem inuehuntur.

Pons Aurelius, ſeu Ianiculus regionē Tranſtiberinam Viti iūgit. Olim Marmoreus dictus. Poſt bellis ciuilibus fractus, *Ponte rotto*, vocatus. Tandem à Xyſto III. P. M. in eam inſtauratus magnificentiam, *Ponte Xyſto* nominatur. E regione Naumachię reliquiæ Pontis ſublicij conſpiciuntur: qui dum bello Hetruſco à Rom. abrumpitur, hoſtium impetum Horatius Cocles ſolus ſuſtinuit. Aemilius Lepidus lapideum poſt fecerat: ex quo Elagabalus Imp. mōnſtrum hominis, in Tiberim ſaxo ad collum alligato, præcipitatus eſt.

Non procul inde *Prata Mutia*, quæ Mutio Scæuolæ data ob egregium facinus coram Porſena Hetruſcorum Rege.

Turres duo ad portum Ripæ à Leone IV. exædificatæ, ad arcendas Saracenorum incurſiones qui Oſtiâ in Tiberim inuehebātur. Qua tempeſtate & Burgum Leonina ciuitas dicta: auxit muniuitque Alexander VI. Burgia, qui &

ex Hadriani mole arcem munitiſſimam fecit; turribus & vallis adiectis & meatu.

Inſula Tranſtiberina Tarquinij Superbi temporibus nata creditur è ſegetibus & ſordibus, non admodum lata, ſed ſtadiis duobus longa. Aeſculapio cur olim ſacra Romanæ hiſtoriæ referunt, & Scriptor de viris illuſtribus, cap. 22. Templum hodie S. Bartholomæo dedicatum eſt. Nauis illius forma lapidea, qua ſerpens Epidaurius aduectus Romam, in fine inſulæ apparet, Tiberis eluuione nuper detecta.

In hortis Farneſij Card. tranſtiberinis, ſpectatu digna duplex Venus marmorea: altera conchā manu tenens, & pueri inuerſis palliolis. Monumenta item ſeu pilæ variæ, in quibus figuræ variæ hominum, leonum, mulierū, nouem Muſarum, Bacchantium, Satyrorum, Sileni ebrij, puerorum vuas geſtantium. Tabula marmorea, quæ faſces & ſecures Conſulares exhibet. Columna fracta cum Græca inſcriptione memorabili, Tibure aduecta, vel, vt alij, Hieroſolymis in Italiam tranſlata.

In domo Nic. Guiſæ ſtatua nudi hominis, quę à cultro adiacente vulgò *Aguza coltelli* dicitur. Puto gladiatoris potiùs eſſe dimicantis.

*Pons Ceſtius* ſiue Eſquilinus Tranſtiberinam regionem cum inſula coniungit, à Valentiniano & Valente Impp. inſtauratus, vt inſcriptio teſtatur. Hodie pons S. Bartholomæi à vicino templo, quod olim Aeſculapij fuiſſe diximus. Eſt & ibidem B. Ioannis Baptiſtæ templum, olim fuit Iouis. Fauni quoque in ſuperiore inſulæ parte, Tiberis inundatione funditus ferè euerſum. Ruinæ ingentes adhuc apparent.

Pons Fabricius, qui & Tarpejus, inſulam vrbi coniungit, è regione Theatri Marcelli. Hodie *Pons quatuor capitum* dictus, ab Hermis marmoreis quadrifrontibus hîc erectis. Sacella

Solis

Solis & Lunæ vtrimque poſita ſunt.

Theatrum Marcelli ad pontem Fabricium ab Octauiano Aug. in honorẽ Marcelli Octauiæ ſororis filij extructum: Hodie Sabellorum ædes occupant. Olim octoginta millium hominum capax fuit: cui Theatro Octauia Marcelli mater Bibliothecam libris omnium diſciplinarum inſtructiſſimam honoris gratia adiunxit. *Porticum quoque Octauiani* (cuius pars iuxta Theatrum Marcelli adhuc ſupereſt, vbi fabri ferrarij habent officinas) in eiuſdem ſororis honorem idem Auguſtus fecit: & inter ſtatuas fuit Satyrus, Praxitelis opus, & nouem Muſæ, Timarchitidæ: quarum duæ hodie in hortis Carpenſibus: & Iunonis ſimulacrum, quod eſt in vinea Iulij III. Pont. Max. ad viam Flaminiam. Ad porticum Spei templum Germanicus Cæſar adiecerat, ad forum olitorium, qui locus hodie *Piaza Montanara*: cui iunctum Auroræ fanum, Romanis celebre, hodie ne veſtigium quidem reliquum.

In Sabellorum domo, quæ eſt in Theatro Marcelli, in tabula marmorea ſculptus leo, cum tribus ad pugnam armatis, variaque marmora. In hortis pilæ diuerſæ, in quibus Herculis labores. Imagines viriles, & Mercurij fragmenta.

S. Nicolaus in carcere, olim carcer es plebis erant, vbi & Pietati ædem M. Attilius Glabrio, quòd filia ibi parentem lacte aluiſſet, dedicauit, teſte Val. Maximo.

S. Andreas in Mentuza, fanum fuit Iunonis Matutæ à C. Cornelio Coſ. ſacratum ſub Capitolio.

Pons S. Mariæ Tranſtiberinæ, ſeu Mariæ Aegyptiacæ, à vicina æde ſacra, ruptus apparet: olim *Senatorius* dictus, & *Palatinus*; quòd Senatores per eum ad conſulendos libros Sibyllinos in Ianiculum religiosè gradcrentur, & in

Palatium ad Imperatorum ædes redirent.

Pilati domus, quam hîc vulgò fabulantur, lauacra potius ſeu ſudatoria Laconica, ex crebris caminorum in pariete figuris videntur. Forum Holitorium, hodie eſt *Piazza Montanara.* Ibidem ara Carmentæ, quam in honorem Nicoſtratæ matris Euander erexerat.

S. Mariæ Aegyptiacę templum, longo vtrimque columnarum ordine, olim Fortunæ virilis fuit, vel vt aliis placet, Pudicitiæ matronalis delubrum: Quæ de Bucca Veritatis vulgus fabulatur, Siculis gerris nugiſque vaniora ſunt: Qui lapis ad Scholam Græcam oſtenditur, vt plures alij Romæ, ad ſtillicidia potiùs, aquarumque receptacula pertinet.

In domo Gregorij Serlupi ad S. Angelum in Peſcaria, caput eſt Veſpaſiani Imp. Coloſſeum, è candidiſſ. marmore, quo nihil Romæ exſtat abſolutius: In propinqua domo Gentilis Delphinij multa illuſtrium capita; L. Veri & M. Aurelij iuuenis, Bacchi: pueri ſuauiter ridentis, aliaque ſex: Vrnæ item & tabulæ variæ ſunt.

In domo Valerij della Croce, ad Iudæorum vicum, in hortulo viſitur Hercules, & Hippolyta vna Amazonum equo inſidens, Pan leoninina indutus, cum fiſtula VII. calamorum. In pila Meleagri venatio repræſentata: in deambulacro varia capita, vt & Apollinis ſtatua & Herculis Anteum brachio ſuſtinentis, quæ ſuis pedibus ſine baſi ſtat. Vacca item ænea, & tigris marmorea. Apud Onuphrium della Croce eſt togati ſtatua, adſcriptumque in tabula: VALERIVS PVBLICOLA. & humani corporis fragmentum à Mich. Angelo magnopere laudatum. Apud Hieronymum Crucium in tabula ſculpti quinque Faſces Conſulares cum ſecuribus, vt indicat titulus appenſus. Item Me-

Medius Fidius, Honos quoque & Virtus, quos Amor coniungit.

Aſylum fuiſſe putant à S. Maria Aegyptiaca. Schola Græca, ad Tiberim: vbi Miſericordiæ ædes fuerit. Alij in Capitolio Aſylum collocant, ab Auguſto Cæſare, vt ſcelerum occaſionem ſublatum.

S. Stephanus rotundus, à figura orbiculari è regione B. Mariæ Aegyptiacæ: olim Ara Veſtæ fuit, à Numa Pompilio ad Aſylum erecta. Columnis Corinthiaci operis vndique fulcitur, & foramine in fornice lumen, vt & Pantheon, admittit.

Rupes Tarpeia in extrema Capitolij parte, quæ ſpectat hanc Veſtæ aram. Ex hac Manlius regni affectati reus ex S.C. præcipitatus eſt.

Domus Ouidij hîc oſtenditur in ruinis ad templum S. Marię della Conſolatione. Alij ponunt in vico Iugario ad portam Carmentalem. Veſtæ templum à Romulo condita iam Vrbe exſtructum, inter Capitolium & Palatinum, vbi templum *S. Mariæ della Grace* (alij volunt S. Mariæ Conſolationis) Hic Veſtales ignem perpetuum ſeruabant: & Palladium, ab Aenea ex Ilio allatum in Italiam cum Penatibus Diis. Incenſo templo in Veliam tranſlatũ eſt ſimulacrum, vbi nunc templũ S. Andreæ in Pallara.

Forum Boarium, olim dictum, ſiue quòd boues ibi venderentur, ſiue quod Euander, ob receptos Geryonis boues, interfectoſque locum illum conſecrarit. Hic ad S. Georgium in Velabro, elegans ſpectatur Arcus, Septimio Seuero Aug. & M. Aurelio Impp. ab argentariis & negotiatoribus poſitus; ſacrificantium figuris inſignitus, cum inſcriptione eleganti. IMP. CAES. L. SEPTIMIO SEVERO PIO PERTINACI AVG. &c. quam Antiquarij deſcriptam dabunt.

Templum IANI quadriformis Arcui adiacet:quadratum, & totidem ampliſſimæ portæ; ſuperius XII. receptacula, quibus totidem menſium ſimulacra olim recondita fuiſſe opinantur. Illi Deo Romani ſacrificabant vt ſacrificiorũ principi, qui idem & *Vertumnus* ſit dictus. Multa Romæ Iano templa dedicata. Ad portam Carmentalem iuxta Theatrum Marcelli, Numa extruxit portis duabus: quæ belli temporibus patebant; Pacis verò claudebantur. Ter id verè accidiſſe ferunt Hiſtorici. Primùm à Numa conditore: iterum à T. Manlio Coſ. tertiùm ab Aug. Cæſare poſt bellũ Actiacum. Suetonius & Sex. Victor, Neronem quoque (ſed dicis fortaſſe gratia) clauſiſſe ſcribunt. Sunt in manibus nummi, in quorũ parte auerſa cuſum legitur, PACE POPVLO RO. VTIQ. PARTA IANVM CLVSIT. Hodie S. Catharinæ ſacrum eſt, non procul à S. Maria dell'Anima.

Velabri ædes, vbi hodie S. Georgius in Velabro dictus: ſiue à velatura ſic dictus, ſiue à vectura: Naulum enim illic ſoluere Tiberi inundante, qui ad Auentinum tranſirent, & lintribus in aliam ripam tranſuehi cogebantur.

S. Maria in Coſmedin, hodie *Schola Græca* dicta, fortè à verè Græca, ſiue quòd Græcorum olim fuerit. S. Auguſtinum ibi docuiſſe fabulantur, vt & quæ de Bucca veritatis nugantur, lapidi pertuſo facie inſculpta. Huic obiacebat Tiberim verſus Herculis Victoris templum, hodieque apparet ædificium forma rotundum, dirutum fuit à Xiſto IV. P. M. Muſcæ non intrabant, quod ſic Myagrum deum rogaſſet, neque canes, quòd clauam foribus appendiſſet: neque ſerui aut liberti, ſed tantùm liberi & ingenui ingrediebantur. Tanta in veneratione antiquitus ille fuit, ſi credere fas eſt.

*Spe-*

*Spectatum admiſſi riſum teneatis amici?*

Ara ibidem Maxima ab Hercule erecta, & Aemilius iuxtà Pudicitiæ Patriciæ fanum poſuit: vt in vico lõgo Pudicitia Plebeia Virginia, quòd ex illo pulſa eſſet, quia nobilis cùm eſſet plebeio viro nupſiſſet. Neutrius hodie nec vola nec veſtigium reperitur.

AVENTINVS mons olim infauſtus infelici augurio Remi cum Romulo contendentis, ibidemq́ue vt regni conhortis occaſi. Ancus Martius Romanorum rex IIII. Sabinis habitandum conceſſit: Alij ſub Claudio Imp. primùm habitari cœpiſſe ſcribunt. Nomen hodieq́ue retinet.

S. Sabinæ templum, in Auentini vertice olim Dianę idem Ancus rex conſtituit, vel vt alij volunt, Seruius Tullius, ſextus Rom. rex: qui, vt ſerua cornicularia natus, ſeruis omnibus ibi Auguſti Idibus quotannis diem feſtum inſtituerit.

S Mariæ Auentinæ, delubrum olim fuit Bonæ Deæ, ad Dianæ, à Claudia Veſtali in Faunæ honorem, ſororis Fauni Latinorum regis ædificatum, & inter Deas relata eſt.

Iuxtà Iulij Cæſaris domus erat, cuius vxore Calpurnia ad nocturna ſacra Bonæ Deæ profecta, Clodius amore captus, vt potiretur, muliebri habitu eſt ingreſſus, deprehenſuſq́ue ab ancilla: Plutarch. & Aſconius.

THERMAE in Auentino triplices.

1. Decianæ, à Decio Imp. conſtructæ, quarum ingentes ruinæ ad ædem S. Priſcæ, quæ olim Herculis fuit.

2. Varianæ his adiacent: hodie ad S. Alexium, murorum & arcuum magnæ reliquiæ Tiberi imminent.

3. Traiani, cum palatio, in vltima parte Auentini. Ruinæ ſunt ad Farneſianam vrbis munitionem Pauli III. P. M. & portam Terge-

minam in vinca Franciſci Albertini ciuis Romani.

Iuxta S. Mariæ Auentinæ templum Vinea eſt Valerij della Croce, in qua Conſularis ſtatua duplex, ſed altera minor, aliæque, ſed quarum ignorantur nomina.

Remoria via, nomen hodie apud Romanos retinet, ſic à Remo dicta, infeliciter auſpicante, cæſoque ibidem à Celere rutro, Romuli iuſſu, & ſepulto. Ducit à Circo maximo per Auentini dorſum rectà ad molem illam Pauli tertij Pont Max. qua Vrbem muniit.

Spelunca Caci, de quo in Herculis fabulis, rupes eſt aſpera & exeſa, è regione templi illius. Ibidem & Herculi templum extructum.

Furcæ Gemoniæ non procul inde, vbi facinoroſi vncis tracti immaniter trucidabantur: vt Veſpaſiani iuſſu Vitellus Imp. quòd Sabinum eius fratrem necaſſet.

Porta Tergemina, antiquiſſima, opere latericio, tota ferè apparet ad radices Auentini, iuxta Tiberim, ad vineas quæ Traiani Thermis adiacent. Nomen illi à trigeminis fratribus Horatiis, qui ea egreſſi, vt cum trigeminis Curiaciis Albanis pro patriæ libertate dimicarent. Quibus cæſis, ac duobus fratribus amiſſis, ouans Horatius Vrbem intrauit.

Horrea populi Rom. à Diocletiano Imp. inſtaurata & aucta, eius nomen ſumpſerunt, inter Tiberim ſunt & montem Teſtaceum, centum & quinquaginta cellis conſpicua. Horum ruinæ inſtar arcis adhuc extant in vinea Iulij Cæſarini patricij Romani.

Mons Teſtaceus vicinus, ex vaſta fictilium vaſorum congerie creuit. Quidam putant figulos vrbis eò teſtas omnes proiicere ſolitos, ne Tibris fluuius rurſus iis impediretur: Ambitu duo millia paſſuum continet, altitudine

verò CLX. pedes. Ridicula eorum opinio, qui è vaſis quibus tributa exteræ gẽtes Romanis ferrent, coaluiſſe fabulantur. Spacium id omne, quod mons ille complectitur, Circus Olympicus eſt dictus: vt non ſit veriſimile, locum, qui Romanæ iuuentuti exercendæ, curſu, equis, quadrigis, luctaque, eſſet deſtinatus, fornacum excrementis excipiendis datum: cùm figuli Tiberis ripam habitarent.

C. CESTII Pyramis Septemuiri Epulonum, integra ad portam Oſtienſem conſpicitur, vrbis mœnibus incluſa: ſaxis ingentibus marmoris candidi, ac quadratis. Et licet inſcriptio C. Ceſtij nomen præferat, commune Epulonum omnium ſepulcrum quidam faciunt: qui curam gerebant feſtorum conuiuiorum, & ſolemnium in honorem Deorum, ſacrificiorum.

Porta Oſtienſis, ſeu Diui Pauli, ab Anco Marcio ædificata; ducit enim ad Oſtiam, & ad Apoſtoli ædem ſacrã, vnam è VII. maximè frequẽtatis. Quod tẽplum columnarũ quatuor ordinibus nititur; quæ marmoreæ partim Dorico & Corinthio opere conſtant, partim Attico & Ionico: Nullum Romæ templum plures habet columnas, vel exquiſitiùs excultum. Aduecta autem hæc omnia è duplici portu Oſtienſi Neroniano, & Antoniniano, qui magnificẽtiſſimis erant ſcripturis ornati.

Aliud vltra ſacellum antiquum vulgò *Tre fontane* occurrit, per pontem ad læuam, relicta via Oſtienſi ad Tiberim. In porticu porphyreticæ ſunt columnæ, rubri ac cinericij coloris. Trium fontiũ ſcaturigines intus viſuntur, quarum aquæ ſacræ habentur, morboſque depellere creduntur. Hîc enim B. Paulum ſub Nerone capite truncatum tradunt.

Hæc die primo diligenter luſtraſſe ſufficiat.

# ITINERIS ROMANI
## DIES SECVNDVS.

EX Burgo per Aelium ſeu Caſtelli pontem Vrbem ingredienti biuium occurret. Ad dextram Tiberim verſus via Iulia eſt, hodie, *Strada Iulia*: vbi domus Bernardi Alberichi, cuius in hortulo M. Catonis caput, & Leo inhians equo, qualem & in Capitolio videas: In ædibus Cenoli ſtatuæ plurimæ ſupra in conclaui. In altero vico, vulgo *Bauco*, in ædibus Card. Sfortia varia monumēta, & bibliotheca Græcorum librorum calamo exaratorum. In domo Bindi Altoniti, in cubiculo, concinno ordine videntur, effigies Veſpaſiani,

Mutij Scæuolæ,
Auguſti Cæſaris,
Antonini Caracallæ,
Iulij Cæſaris,
Galeriæ Fauſtinæ,
Opilij Macrini,
Marij ſepties Conſulis,
Satyrorum elegantium.

Cupido item lupum tenens, & Autumnus, aliaque ſigna marmorea, picturæque recentes.

Ad dextram Petri Strozzæ palatium plenum ornamentis omnis generis. Meleager ingens & Atlāta, è marmore laudatiſſimum opus, ſiue artificis manum mireris, ſiue ſignorum ſpectes venuſtatem.

Palatiū Card. S. Florę admiranda multa continet, ſed communia omnibus perſequi nolim.

Pauli Iordanis in monte Iordani palatium varia oſtendit cum noui, tum antiqui operis monumenta.

Apud Ardicium, elegans ſtatua viri, pallio ad læuam inflexo.

Apud

Apud Vincentium Stampam in Campo Fliſco, in cænaculo illuſtrium imagines:
Lucretiæ, Iuliæ Titi filiæ,
Iuliæ Mammeæ, Aelij Pertinacis,
Druſi fratris Tiberij Imp. & Tiberij,
Hadriani, M. Aurelij, Elagabali,
Neronis, Auguſti, Palladis, Apollinis,
Philippi Amyntæ Macedonis filij.
Satyrus, Venus, puer ridens, Faunus, Terminus,
Tres Charites, & ignotæ pluſquam xx. ſtatuæ.

In ædibus Card. Putei, capita antiqua ſunt; Auguſti, Hadriani, Fauſtinæ iunioris, & alia ignota. Inſcriptiones variæ, & vaſa ex alabaſtro & ſimithe lapide, precij infiniti.

In Hiperione, vulgò *Parione* Apud Franciſcum Liſcam tres ſtatuę virginis Veſtalis, ſtola amictæ: Iuliæ Pompeij Magni vxoris, togatæ: Panis ſemicapri, ad cuius pedes iacet Aries. Sub porticu, Pomona, Siluanus nudus, Fama, Bacchus, Arethuſa nympha, Cybele, Faunus, qui cauda tigrem tenet, & baculo illi minatur, Item Iuno Lucina togata: Hebe Iunonis filia, vrna aquam fundens: Apollo trunco ſeſe inflectēs, & ſerpente implicatus, &c. & inſcriptiones variæ.

In Card. Medicini palatio capita ſunt Iouis, Palladis, Iulij Cæſaris, Auguſti, & aliorum, Tibure aducta.

In extremo Parionis vico Paſquini ſtatua, in Vrbe decantata (famoſis olim onuſta libellis, nunc prohibitis ſeuerè edicto Pontificum) & toto orbe nota. Quædam Alexandri Magni fuiſſe alij Herculis: neutri ſatis firmo argumento, aſſerunt: certè artificis eſt non vulgaris.

Nec procul inde Cancellariæ vaſtum eſt palatium, quadratumè Tiburtino lapide, ex ruinis Amphitheatri Titi Veſpaſiani exædificatum: quod

quod Theatrum integrè dirui vetuerunt Pontifices, vt ſplendor veteris imperij appareat poſteritati. Primo ingreſſu offert ſe duplex coloſſea ſtatua, Opis & Cereris eſſe putant. In ſuperiore cœnaculo capita ſunt Antonini Pij, Septimij Seueri, Titi, Domitiani, Auguſti, Getæ Imp. Sabinæ mulieris, Pyrrhi Epirotarum regis, Cupidinis, & gladiatoris. In conclaui etiam varię, & hominum ignotorum L imagines

Ad angulum ædes Pauli Galli, Romuli caput, & Apollinis pharetrati: item M. Aurelij Imp. Bacchus, pampinis redimitus & vuis, cum Satyro ludens. Opus hoc Michaelis Angeli primum fuiſſe, cùm Florentia Romam veniens famam quęſiuiſſet, vt Raphaelis Vrbinatis tum celebris faſtum retunderet, refert hic Iac. Boiſſardus. Defoſſum enim humi abſque brachio, cum Angeli nomine: repertum creditum eſt antiqui artificis, æſtimatumque mille ducatorum precio. comperto pòſt dolo, ad quingentorum tamen redacta æſtimatio eſt.

Farneſianum forum interuallo non magno abeſt; vulgò *Piazza del Duca* nuncupant. Palatium hîc auguſtiſſimum ſpectantibus obiacet, quo nullũ Romæ magnificentius: à Paulo III. Farneſio Pont. Max. ſummis impenſis excitatum. Hîc tot tantaque Antiquitatis monumenta viſuntur, vt ſola in libri molem excreſcere commodè, ſi pro dignitate dicantur, queant. Et quoniam, vt fieri amat, ſæpè temporibus mutatæ, alioque tranſlatæ ſtatuæ ſint, non hîc Iac. Boiſſardum ſequar, qui nondum abſolutum luſtrarit ædificium, mutilaq; viderit marmora.

In periſtylio porticus inter columnas, duo ſunt Hercules, inſigni artificio, cum leonis exuuiis & claua. Quorũ minor ex oriẽtali marmore magnopere cõmendatur. Baſi eius ſic inſcriptum lego: ΓΛΥΚΩΝ. ΑΘΗΝΑΙΟϹ. ΕΠΟΙΕΙ.

Ad

Ad ſiniſtram Iupiter tonans ſeu fulgurator eſt. Gladiatores hîc duo coloſſei: ex alterius humeris dependet gladius, pede dextro in clypeum poſito cui adiacet caſſis & veſtimenta: alter manu à tergo puerum tenet mortuum. Gradus aſcendenti Fluuiorũ occurrunt ſtatuæ marmoreæ, iacentiũ habitu, vrnaſq; tenentium, quibus aquam effundant. Mox duo Numidæ reges captiui, erecti ad vtramque portæ partem. Hic in Cardinalis conclaui egregia monumenta. In ſuperiore contignatione Card. bibliotheca eſt, quæ & ſcriptos calamo libros habet plurimos: Muſæum item eſt FVLVII VRSINI Romani, hominis doctiſſimi; qui non vrbis ſed orbis rara κειμήλια numiſmatum, gemmarum ac librorum incredibili ſumptu collegit, communicauitq; magnam partem cum poſteris, editis variis ingenij monumentis, cùm Græcis, tum Latinis, quibus Virgilium, Ciceronem, Lyricas poëtrias, Græcorum hiſtoricorũ fragmenta, ac Latinorũ, mirificè illuſtrauit: nuper verò imagines Illuſtrium amplius CLII. Antverpiæ typis Theod. Gallæi Phil. F. euulgauit. Sed ad rem redeo. In altera Tiberim verſus area, M. Aurelij Imp. ingens ſtatua chlamydata ſpectatur, baſi impoſita, atque inſcripta. In ædicula opus eſt marmoreũ Dirces raptæ à tauro, cuius Plinius, Propertius & Plautus meminere. Quali nullum iam integrum factum præſtantius opus Romæ reperias: quod Veneti magno redimere precio & incredibili tentarant. Iacobum Boiſſardum fugit ratio, qui montem eſſe marmoreum putat, in cuius vertice Marathonium taurum occidit Hercules. Repertum puto in Thermis Antonianis. Cetera (ſunt enim pœne infinita) ſtupent ſpectantes; oculis igitur quiſque luſtrabit.

Domus Norciarum palatio Farneſiorum obia-

obiacet; vbi inſcriptiones variæ & Adonidis ſtatua, baculum tenentis. Quidam Meleagri putant, quòd apri caput proximè iaceat; Canis item, qui ſpirare videtur, ac viuere. Eius precium quinque millibus ducatorum æſtimatum: nec vllum Romæ opus magis integrũ: nec vſquam gentiũ pluris hęc fiunt, æmulatione quadam Romanis contendentibus, vt his domos adornent ornamentis. Eſt hîc & Venus non minoris, quàm Adonis, precij: & Diana venatrix ſuccincta, pharetra, arcu, & ſagittis ornata. Oreades item duæ, quæ pharetras & arcus geſtant: & boni Euentus ſimulacrum, dextra ſpeculum, læua ſertum ex ſpicis tenens. Opus eſt Praxitelis abſolutiſſimum.

Ad Campum Floræ, in domo Latini Iuuenalis della Regola, in hortulo ſtatuæ, Traiani Imp. armata, Liuiæ vxoris Auguſti, Lucretiæ, Herculis tenentis malum Heſperidum, Somnolentæ mulieris, Herculis cum claua & leonis ſpolio. Duo conſules, totidemq́ue matronæ, aliæq́ue. & pluſquam L. capita Impp., ac virorum illuſtrium.

In domo Iordanis Boccabelli eſt Geta Imp. Diana triceps, Iupiter, Cybele, Fauſtina, Martia Otacilla, Pan, Hercules, Cupido, &c.

Apud Lucam de Maſſinis ſunt capita Octauij Aug. Tiberij, L. Seueri, Tria Neronis, Bruti Conſulis, Iuliæ, Sabinæ, Marij, Aſdrubalis, Fauni ridentis, & plusquam XL. ignotorum hominum. Apollo item truncus, & monſtrum marinum.

Ad Floræ campum Palatium Card. Capoferrati, qui & S. Georgij dicitur: ſplendore fortaſſe & artificio nihil cedens Farneſiano, ſed tantùm mole minus. Hîc quatuor Anni tempora, Elementa, corporumq́ue habitudines graphicè depicta. Dij præſides, Mars, Saturnus, & Iupiter.

In conclaui Iouis furta XII. Opus eſt Michaelis Angeli, quem ille Card. egregiè, dum vixit, fouit, impetrauitque rara omnia. Sunt & marmoreæ ſtatuę Iouis, Ganymedis, Bacchi, Veneris cum Cupidinæ, Floræ, Mercurij: Conſules, Imperatores, & matronæ. Hîc eſt Actij Nauij Auguris ſtatua, cotem nouacula diſſecantis, quę olim in Comitio ſeruabatur.

Vrſinorum domus in campo Floræ, ſtructa eſt in ruinis Theatri Pompeiani, cuius pars adhuc integra ad domus ſtabula ſpectatur.

Templũ S. Angeli in Piſcaria, in foro Piſcario, olim fuit Iunonis Reginæ: quod incendio conſumptum, Septimius Seuerus & M. Aurelius Impp. reſtituerũt: vt titulus antiquus, qui ibi legitur, teſtatur. Iuxta templum erectæ columnæ duæ, ex porticu Septimij Seueri Mercurio dedicatæ. Ad hanc porticum Septimianam Gabriel Vallatus habet ædes plenas Antiquitatis, quas ſtudioſi, ſi ſapiant, ne prætereant.

Ad turrim Arantiorum, vulgo La torre delle citrangole, vocant, habitat Marius Delphinus, Gentilis F. & tali patre dignus filius. Nemo enim Romæ plura poſſidet numiſmata; & Inſcriptionibus hortus refertus. Ibidem Canopi ſtatua, ex Simithe lapide, facta in hydriæ ſpeciem, cum litteris Hieroglyphicis. Item Statores antiqui ex orichalco, quorum vſum reuocauit, cùm iam bilancibus vterentur.

Senenſe palatium non procul à campo Floræ: quo inſpecto perge verſus Parionem ad ædes Maximorũ, in quibus Pyrrhi coloſſea ſtatua, galeata, armata, &c. Duobus eã ducatorum millibus Angelus de Maximis olim redemit. Ibidem Iulij Cæſaris caput marmoreum, tabulæ, ſigna, marmora, vaſa, picturæ ad domus ſplendorem addita oſtenduntur.

Palatium nouum Card. della Valle prope eſt,

quod Princeps ille ſignis adornauit Conſulum & Impp. Monſtratur Hortenſius, & Piſo, Frugi cognomento. Cethegus item. Inferius inſcriptiones multæ Græcæ, atque Latinæ leguntur. In parte ſuperiore Marſyas columnæ alligatus, opus Leuxidis abſolutiſſimum, è templo Concordiæ effoſſum. In prima corte Satyri duo geſtantes cophinos: In cubiculo Iulius Cæſar, Milo Crotoniata, Geta Imp. Item amplius XL. capita, Herculis, Sileni, Panis, & aliorum. Et verò capita à truncis auulſa dolendum eſt, vt hinc non facilè agnoſcantur niſi titulus adſit. Statuæ hîc lapideæ Palladis, Cybiles, Phaethontis, Victoriæ, Neptuni, Apollinis ex lapide Lydio, Herculis Nemeæum leonem ſuffocantis: Sabinæ vxoris Hadriani, Poppeæ Neronis, Lucillę Pompeiani, Duarum Napæarum, vnius Naiadis, Floræ, & Muſæ vnius quæ fiſtulam manu tenet: Iouis caput, & V. Sabinæ mulieres: Neptunus, Tabula Meleagri venationem continens: Faunus pelle tectus. Mercurius pallio in læuum brachium inuoluto. Raptus Sabinarum in tabula. Ad ſiniſtram Minerua eſt togata, Hadrianus Imp. paludatus, Hercules cum leonis exuuiis. Otho Imp. & mulier ignota. Reges quattuor captiui, vnus marmoreus, reliqui ex porphyro. Hermaphroditus, Iupiter, Bacchus. Hercules, Apollo Praxitelis opus. Mars, Galba Imp. M. Antoninus Pius, Conſtantius Magnus, & Conſules aliquot. Salluſtij quoque creditur hîc eſſe ſtatua itẽ Memmij. In ſuperiore parte Tabulæ ferè LX. in quibus M. Aurelij Antonini ſculpti triumphi, quales in Capitolio conſpiciuntur: In aliis varij ſacrificiorum ritus. Item Corybantes cum tympanis, Naiadum chori: Meleagri altera venatio. Tres coloſſeæ ſtatuæ, Sabinæ Hadriani, Corneliæ Craſſi, & ignotæ feminæ.

In veteri eiuſdem Vallej Card. palatio, ſunt antiquiſſimę Bacchi ſtatuæ: Ganymedes cum aquila, & fulmine, Apollo, Hercules, Tethys, Venus, Mercurius, Faunus & gladiator. Ad læuam porticus eſt Orpheus cum barbyto: Bacchus ſinu geſtans vuas: Atys paſtor Idęus ſedens & fiſtulam inflans. Iouis caput, & Venus, quam alij volunt eſſe Tethyn, vel Galateam: Lupa ex porphyro lactans Romulum & Remum. Hinc Scipio Africanus, & Delphinus puerum vehẽs: Iuuenis cælum aſpiciẽs, Antoninus Pius. Conſulis, fortè Bruti caput, & Fauſtinæ M Aurelij coniugis. Apud Vallæum Epiſcopum Horologium cum Zodiaci ſignis XII. & imaginibus quales in noſtris hodie Kalendariis. Inſcriptiones item, ſigna, & ſtatuæ.

Caſarelli proxima domus habet ſtatuas duas, ſed quæ manibus careant.

In Albertinorum ædibus, Inſcriptiones ſunt variæ, & ſtatuæ Deorum.

In Cinciorum proxima domo inter alia Vertumnus viſitur, cum ligone & venabulo; Satua item Apollinis Pythij integra.

In domo Iulij Cæſarini eſt Adonis nudus, ſed brachiis caret. In hortis verò eius mulier cum vaſe: quam Cariatidem vocant: & Venus quoque marmorea. Muliebres figuræ: Iani duo bifrõtes. PROPERTII hic poëtæ inter alia caput oſtentant, ſi verum eſt, & Fauſtinæ iunioris: Auguſti iuuenis: Bacchi cum pellibus, aliaque ibidem: ſed Crus æneum à Michaele Angelo valde laudatum ferunt.

Ambroſij Lilij domus Pompeij caput continet, & in tabula XII. Herculis labores affabrè ſculptos.

Apud Aſianium Celſum Bacchi caput, & pellis in humeris veruecina. Satyri pueri ridẽtis imago, redimita floribus, ſpectatu digna, aliaq́.

Apud Cauallerium Faunus vuam altera manu tenens,altera pellem ferinam, vuis plenam & fructibus. Silenus vtrem ſtringens. Hic & Natura Dea,altari impoſita,mammis & animalium figuris ornata. In tabula marmorea Hercules cum Centauro pugnans. In horto,Victoria alata,octo columnarum baſes,aliaque.

Apud Hieronymum Alterium non procul à S. Marco, Sacerdos eſt Cybeles ſtolatus,manu vas tenens. Hercules ſpoliis indutus leonis, trunco innixus, & coluber. Fragmenta item antiquitatis varia. Apud Alterios etiam Senex caluus in cathedra ſedens: quis ſit, incertum. Et Hermaphroditus capite & brachiis carens.

Apud Petrum Capoferratum ad hortum ingens Aeſculapius cum puella: vterque ſerpentem tenet. Sunt hîc & alia.

Apud Fabios prope S. Luciam Atlas cælum ſuſtinet,in quo circulos videas.Si integrũ opus eſſet,precio æſtimari non poſſet. Aeſculapius item,& Caracalla Imp.& Bacchus,ſed fractus.

In Capitolij aſcenſu habitant Boccabelli. hîc fons elegans ex tophis & cõchiliis, & piſces filis æneis alligati, vt natare videantur.

## CAPITOLIVM.

Ad ſiniſtram Capitolij monaſteriũ eſt Franciſcanorum: Ara cæli templum nuncupatur, olim Iouis Feretrij. Gradibus adſcenditur xxc. multis ordinibus: in pariete tabulæ figuris inſignes conſpiciuntur. Pro foribus ſepulcrum eſt Flauij Blondi hiſtorici, & Lucæ Gaurici. Templum duobus columnarum ordinibus ſuſtinetur, quibus, ſi Vaticanas excipias, nihil Romæ præſtantius. Ad ſiniſtram in tertia epiſtylij columna legitur: A CVBICVLO AVGV-

AVGVSTORVM. Duæ hîc marmoreæ ſtatuæ, altera Conſtantini, Maximiani altera: vel vtraque Conſtantini, & Equi duo ad gradus vtrimque.

In area Capitolina M. Aurelij Antonini ingens ſtatua equeſtris ænea, affabrè facta, alij L. Verij, quidam Septimij eſſe putant. A Lateranenſi baſilica eò tranſlata eſt à Paulo III. P.M. Farneſio.

Iuxta ſunt poſitæ ad palatium Iuſtitiæ, Fluminum ſtatuæ coloſſeæ, Nili, cum Sphynge ſubiecta, & Tigris, cum vicina tigride. Vnaque cum Cornucopiæ fructibus, quos aduehunt fluuij. Non abſimiles iis quos in Vaticani Pontificiis hortis diximus videri. Spectatur & ad radicem templi Fluminis alrera coloſſea forma, Rheni Germanorum fl. Alij Iouis Panarij ſimulacrum putarunt. quod pane proiecto in Gallorum caſtra obſidione eſſent liberati. Hodie Marforius appellatur, qui olim Paſquino reſpondere calumnianti ſolebat.

E regione iuxta gradus Columna viſitur, Milliarium aureum dictum: fuitq; olim in Vrbis vmbilico: à quo viæ omnes, quæ in varias Italiæ oras tendebant, ducebant initium.

In palatio Conſeruatorum multa ſane ſpectatu digna, vt orbis compendium videatur, Statuæ nimirum, Tabulę, Inſcriptiones, Tumbæ, marmora. Leo item mordicus equum tenens; quod opus ad cælum Michael Angelus tulit laudibus. Hîc ad gradus, monumentum longè antiquiſſ. Columna roſtrata, cum ſua inſcriptione priſci illius ſæculi, C. Duilij, cui de Carthaginenſibus bello Punico victori poſita eſt, mutilaque eſt: cuius meminit & Fabius, Quintilianus & Seruius: explanauitq; doctiſſ. Lipſius in Antiquis lectionibus, & ſingulari libello Petrus Ciacconius Toletanus, homo do-

ctiſſimus: qui Romæ in Vaticano Typographeio excuſus legitur. Hîc & Triumphantis M. Aurelij quadrigis tabula ſpectatur, de Dacia victa. Huius triumphi duæ aliæ tabulæ in templo S. Marini ſub Capitolio, vnde hæc deſumpta. Superius ad portæ ingreſſum, tabulæ marmoreæ inciſa Menſura eſt Romani pedis & Græci. Propè C. Marij togata ſtatua. Intus parietes cœnaculorum picturis egregiis rerum geſtarum Theodoſij & Arcadij Impp ornantur, habitu antiquo, manu artificis egregij. Hîc & Hercules æneus deauratus, dextra clauam, ſiniſtra malum tenens Heſperidum. Is inuentus èſt in foro boario; in ruinis aræ Maximæ: in cuius baſi ſcriptum eſt

HERCVLI VICTORI
POLLENTI POTENTI
INVICTO
D. D. L. M.
FRONTO.

Ibidem Satyrus marmoreus caprinis pedibus, alligatus arboris trunco. Vltra in columna marmorea ſtatua ænea eſt viri inclinati, & ſpinam è pedis planta extrahentis: opus admirandi artificij: Altera item laudatiſſima ænea lupæ lactantis Romulum & Remum: quæ olim in Comitio ſeruabatur prope ficum Ruminalem: vnde in baſilicam Lateranam, pôſt in Capitolium tranſlata.

Mox ingreſſus periſtylium Faſtos illos toto terrarum orbe decantatos & vtiles cernes Magiſtratuum ac Triumphorum Rom. deſignatis è marmore Conſulibus: quod opus è foro effoſſum Paulus III. P. M. huc tranſtulit, commodo publico, ab iis etiam ſpectandum qui Capitolium per gradus infimos aſcendunt, deſcenduntúe. Legitur & carmen elegans Michaelis Siluij Card. de marmorum illorum, tametſi

mutila

mutila ſint temporis iniuria, vtilitate ac fructu. Elogium item lapidi inciſum rerum in Belgio præclarè geſtarum Alexandri Farneſij Octauij F. Ducis Parmenſis, cuius & ſtatua, vt Romani, ibidem oſtenditur, vt & M. Ant. Columnæ, bello nauali Turcico ad Echinadas inſulas victoris cum Io. Auſtriaco. Sunt & Pontificum Maximorum optimè de Rep. Ro. meritorum ſtatuæ ingentes ſedentũ habitu, ac benedicentiũ in palatio Capitolino, Leonis x. Gregorij XIII. & Xyſti v. Cetera Lector ipſis oculis luſtrabit, inueſtigandoque diligenter ad verum, vt fit, euadet.

Quà in Capitolio ad rupem Tarpeiam itur, videturque vt vocant, Piaza Montanaræ, templum olim fuit Iouis Opt. Max. omnium quæ Romæ erant, maximum, à Tarquinio Priſco ſtructum: pòſt ad eius ornatum impenſa ſunt à Tarquinio Superbo quadraginta librarum argenti millia.

Iouis Vejouis templum, vbi hodie palatium Conſeruatorum, verſus ædes Iuſtitiæ, vbi olim fuit arx Capitolina. Aſylum ibidem quidam collocant. Iunonis quoque Monetæ templum in crepidine Camillus conſtituit: & Iani cuſtodis, in ea parte qua hodie Cuſtodia ſceleratorum eſt.

*E Capitolio deſcenſus.*

Per cliuum deſcenditur in forum Romanum, quæ eſt area per Septimij arcum vſque ad templum S. Mariæ nouæ.

L. Septimij Seueri Arcus triumphalis eſt, ad Capitolij radices marmoreus, integer; niſi quòd pars ſub terra lateat, Roma tot ruinis iam altiore: Vtrimque eadem elegans inſcriptio, ſculptæque Imperatoris bellicæ terra marique expeditiones. Ad eius ſiniſtrum latus gradus ſunt, quibus aſcenditur.

Hic

Hîc & Concordiæ templum Camillus dedicarat. Ab hoc ad Iunonis Monetæ centum gradibus conſcendebatur, ſic dictæ à monendo, quòd Senones aduentare voce monuiſſet. Eius reliquiæ ſunt octo illæ ingentes Columnæ, quæ viſuntur: quarum epiſtyliis inſcriptum legitur: SENATVS POPVLVSQ. ROMANVS. INCENDIO CONSVMPTVM RESTITVIT: Quod ad Capitolium alij referunt, quod ſæpius deflagraſſe auctor eſt Corn. Tacitus. In eam Concordiæ ædem frequentes conciones, Patrumque conuentus fiebant.

Ad ſiniſtram Capitolini cliui partem locus eſt qui dicitur *S. Petri in Carcere*: quod ibi vinctus fuerit, clauſusque: ideoque illi à Silueſtro Pont. dicatus eſt: vbi & prius Vinculorũ Petri feſtus dies Kal. Auguſti agebatur. Sed Eudoxia, condito in Eſquiliis templo in honorem S. Petri ad vincula, eò ferias transferri poſtulauit. Carcerem hunc primus Ancus Marcius ſtruxit, ſubterranea adiecit Seruius Tullius; vnde *Tullianum* ea pars dicta: in qua & de Catilinæ coniuratis ſumptum ſupplicium, vt ſtrangularentur, refert Criſpus. Huic loco inſcriptum lego:

C. VIBIVS C. F. RVFINVS
M. COCCEIVS M. F. NERAT. COS.
EX S. C.

Templum S. Martinæ olim *Marti Vltori* ſacrum fuit conditum ab Auguſto Cæſ. Martique dicatum, poſt bellum Philippenſe in Pharſalia. Alij *Secretarium* Romani Senatus faciunt, quo ſcripta & chartæ adſeruabantur: exſtatque in eam rem Titulus Theodoſij & Honorij temporibus inſcriptus.

S. Hadriani templum proximum eſt, olim Saturno ſacrum, à Numatio Plantio ædificatum, vel inſtauratum potius: primum à M. Minutio

nutio & A. Sempronio Coſſ. dicatum. Hoc Ærarium pop. Rom. fuit, in quo pecuniæ publicæ ſeruabantur: vt Scipionis Aemiliani tempore, XI. millia librarum auri puri, & XCII. millia argenti, & infinitus cuſorum nummorum numerus, &c. Hic & tabulæ elephantinæ, quibus XXXV. Tribus ciuitatis Ro. continebantur, cuſtoditæ. Reponebantur & ſigna militaria, acta publica, & Senatus conſulta; ſpoliaque deuictarum Prouinciarum, populorumq́.

Templum B. Mariæ liberatricis ad Capitolij radices, olim putatur Veneris genetricis fuiſſe. Tres illæ columnæ ſtriatæ fragmenta ſunt porticus Liuiæ neptis Auguſti, in cuius honorem erexerat, ſed paulo poſt Nero euerterat, Domitianus verò inſtaurauerat. Quidam putant eſſe baſes pontis aurei Caligulæ, octoginta columnis nixi & ſumptus incredibilis: per quem pontem in Capitolium è Palatio tranſiretur.

Columna, ad ædem B. Mariæ liberatricis, eſt vna earum quibus Domitiani aurea ſtatua impoſita: & propè iacebat Rheni fluuij ſtatua; (nam de Germanis Imp. ille triumphauit:) qui hodie Marforius eſt, in Capitolium tranſlatus: cum pila ſuprapoſita, quæ obeliſci alicuius fuiſſe videtur, qualis & in Milliario conſpicitur. Iuxta erat Concordiæ templum, & ad dextram Iulij Cæſaris; ad læuam Baſilica Pauli Aemilij, cui impenſa ſunt nouies centena millia ducatorum.

Roſtra noua ſunt parietes illi ſub Palatini radicibus; ſic dicta à nauium roſtris quæ ibi appendebantur, & è quibus conſtructa erant: Hodie claudunt hortos amœniſſimos Card. Farneſij. Hic Cicero ſæpè dixit, ibidem eius caput cum manibus quibus diuina illa Philippica ſcripſerat, conto infixa ſunt iuſſu M. Anto-

nij III.viri. Roſtra vetera ad curiam Hoſtiliam ſita erant, prope Comitium, quod pertinebat ad templum B. Mariæ nouæ: ſic dictum, quòd eò Senatus, P. Q. Rom.de Repub. commodis acturus coiret.

Templum S. Laurentij à Miranda, eſt in ruinis templi Fauſtinæ, & Antonini coniugis ædificatum. Sic enim inſcriptum eſt:

DIVO ANTONINO
ET DIVAE FAVSTINAE
EX S. C.

Columnę decē porticus alicuius ibi ſpectantur. Iuxta erat olim arcus Fabianus, putealq; Libonis, vbi iudicia exercebantur.

Forum Iulij Cæſaris erat à Fauſtinæ porticu vſque ad S. Martinæ templum. Auguſti foro adiacet templum S. Laurentij de tre-fori: vbi duæ porticus erant erectæ, cum ſtatuis clarorum virorum. Ad ſacram enim viam in domo Liuiæ habitabat Auguſtus.

Templum SS. Coſmæ & Damiani, duobus ædificiis rotundum, olim fuit Caſtoris & Pollucis. Alij inter templum S. Hadriani & Fauſtinæ collocant; & illud Romuli & Remi fuiſſe ſine auctore aſſerunt.

Templum PACIS, inchoatum à Claudio, à Veſpaſiano abſolutum, eſt in editiore loco ad S. Mariæ nouæ: vbi columna integra ſtriata ſuperſtes viſitur, omnium quæ Romę ſunt altiſſima & maxima.

In hortis S. Mariæ nouæ fornices altæ ac rotundæ, duorum olim templorum ſpectantur, Solis & Lunæ, vel, vt alij, Iſidis & Serapidis. Tatius ibidem Vulcano templum condidit; Aeſculapius quoque ædem habuit, & Concordia, quam Fuluius anno 303. poſt Capitolium conditum, fecit: ex quo Pacis illud delubrum Veſpaſianus Aug. ędificaſſe creditur, qui & capta Hiero-

Hieroſolyma, victiſque Iudæis, ſpolia templi Salomonis tranſtulerit.

Nec procul inde ad viam ſacram erectus Arcus marmoreus Titi Veſpaſiani; in quo victoriæ ſculptæ, & triumphi pompa quo ferebantur Templi ſpolia: nempe Arca fœderis, candelabrum VII. lucernis: Menſa panum propoſitionis. Decalogi tabulæ Moyſis, & vaſa ſacra ex auro puro, quibus in ſacris Iudæi vtebãtur. Spectatur & currus Triumphalis. Titulus eius eſt: SENATVS POPVLVSQ. ROMANVS. DIVO TITO DIVI VESPASIANI F. VESPASIANO AVGVSTO.

Forum Neruæ, quod & Tranſitoriũ dictum, quòd inde in Auguſti forum ac Romanum tranſiretur, & eius arcus ſunt ad ædem S. Hadriani. Huic nobilem porticum addiderat, eo loco qui hodie *l'arca di Noe*, corrupto vocabulo ex *Arca Neruæ*, vocatur. In epiſtylio legitur: IMP. NERVA CAESAR. AVG. PONT. TRIB. POT. II. IMP. II. PROCOS. Huius arcus fragmenta videas inter S. Baſilij templum, & turrim militiæ Ad dextram ſunt reliquiæ duorum arcuum, & palatij Neruæ ſumptuoſiſſimi. Nullus enim Romæ locus olim cultior fuit.

Via ſacra, pertinet à foro Romano per arcum Titi Veſpaſiani Aug. vſque ad amphitheatrum, vulgo *Coliſſeum* nominant. Sacra dicta, quòd Augures ea via ad ſacra peragenda in Capitolium procederent.

Ad dexteram propè arcum Titi, Turris eſt quadrata: vulgò vocant *Studiolo di Virgilio* Fabulanturque & caſto illo ac Parthenopęo indigna vate, & Chriſtiano homini non referenda. De cuius ſepulcro ad Pauſilypum montem dicemus, cùm de regno Neapolitano differendum erit, via Puteolos verſus. Hîc enim alium

Virgilium Magum fingunt,qui montem malis artibus peruium fecerit, cuius ibidem ſepulcrum ſit.

Propè Pacis delubrum & SS. Coſmæ & Damiani fuit Curia Hoſtilia à Tullo Hoſtilio, in veteri Curia Romuli condita. Eò Senatus de rebus arduis acturus conueniebat. Incenſa tota cùm P. Clodij à T. Annio Milone cæſi corpus cremaretur,cum baſilica Portia illi vicina, quam M. Porcius Cato Cenſor ad ædes Menij condiderat. Alia Curia fuit in monte Cœlio,vbi templum S.Gregorij.

## PALATINVS MONS

Ante Romam à Romulo conditam habitatus à Valentia ſiue Roma, Itali filia: pòſt ab Euandri. Dehinc Regum ac Impp. ſedes augusta: indicant ſuperbiſſima ædificiorum fragmenta. Locus hodie incultus, & nullus Romæ magis deſertus. Horti dumtaxat hîc Card. Farneſij, & vineæ,& vepres. Exiguum S. Nicolai templum adhuc exſtat,cum aliquot ædiculis.

Olim multa hîc fana. Victoriæ à L. Poſtumio,ædili curuli conditum: ſpectabis hortos S. Mariæ nouæ ex eius ruinis. Apollinis item, quod fulmine ictum reſtituit Auguſtus, addita porticu: eius reliqua ſunt teſtudo illa ampla ac rotunda,quæ exſtat,magiſq; integrè ſe attollit. Penatium quoque fanum, quos ibi Aeneas, ex Ilio allatos condiderat; colebanturque Romæ religiosè. Ibidem & Larium, Fidei, Iouis Victoris,Elagabali,Orci, & aliorum Deorum delubra erant:ſed hodie ne veſtigium quidem demonſtrari poteſt.

Hîc & Patricij habitarunt. Tarquinius Priſcus Rex in ea montis parte quæ ſpectat templum Iouis Statoris. M. Cicero magnificas quoque ædes excitarat, emptas à Craſſo quinqua-

quaginta millibus ducatorum : Iuxta erat & M. Flacci domus , ex qua Q. Catulus ſtruxit magnificam porticum.

Locus Palatini ad Titi Veſp. arcum olim *Germalus*, à germanis fratribus Romulo, & Remo, appellatus: qui à Fauſtulo caſam incolente non procul à Græcoſtaſi, illic ſunt nutriti. Hinc ad arcum alterum Conſtantini Magni ſumma *Velia* protendebatur : ſic dicta, quòd vellerent ibi lanas ab ouibus paſtores , priuſquam tondendi modus eſſet repertus; vnde auulſæ lanæ *Vellera* vocantur.

Verſus S. Mariam nouam Scaurus palatium habuit egregium, cum atrio, altiſſimis columnis nixo, pedū XL. præter baſim & Epiſtylium.

Græcoſtaſis hîc fuit, palatium amplum , quo legati variarum gentium excipiebantur. Hîc & Concordię ſtatuam Flauius erexerat, qui plebem Senatui reconciliarat.

Templum S. Andreæ in Pallara; in quo olim Palladium aſſeruabatur, ligneum ſimulacrum, oculis verſatilibus, & ab Aenea cum Penatibus Diis ex Ilio allatum in Italiam . Poſt in templo Veſtæ conditum eſt, virginibuſque ſeruandum traditum.

Vbi Cœlium Palatinus ſpectat, templum quondam Cybeles, quæ & Dyndimene & Ops dea. Eius ſimulacrum ex Ida Phrygiæ Romam à Scipione Naſica allatum religiosè aſſeruabatur. Verſus Auentinum verò natalis domus fuit Auguſti Cæſaris. Eius ruinæ altiſſimæ ſpectantur verſus Circum maximū. Huic Apollinis templum adiunxerat, cuius & ruinas videas: cuius in apice erat Solis currus aureus. Bibliotheca quoque addita ; quæ hinc *Palatina* nominata, in qua & Apollinis , vt Muſarū choragi ſtatua ænea poſita, pedes L. alta: opus Scopæ egregium.

Balnea Palatina ibidem fuerunt,in quæ pars aquæ Claudiæ per aquæductus deriuabatur,qui hodie videntur in vinea Phedriæ patricij Romani, verſus Circum maximum : Vicina his fuit Curia Saliorum,& Auguratorum, aliaque.

Palatij portæ veteris veſtigia oſtenduntur è regione S. Laurentij in Miranda.

Ad columnas porticus Liuiæ, templum eſt rotundum S. Theodoſio dicatum : priùs à Romulo conditum dicatumque Ioui Statori:quod fugientem Rom. exercitum ſtitiſſet bello Sabino. Alij negant hoc eſſe Iouis Statoris templum, ſed potiùs ingentes illas ruinas è regione templi Concordiæ,quas iam diximus partes eſſe Curiæ veteris.

Relicto Iani quadrifrontis templo, & foro Boario tendens ad Circum maximum,vides locum depreſſum,aquis manantibus, quibus mulieres lintea lauant. Putantur eſſe fontes Nymphæ Iuturnæ in Velabro.

Fornicatum opus quod iuxta protenditur, pars eſt Cloacæ maximę,quæ à Tarquinio ſtructa eſt, vt ſordium omnium Vrbis receptaculum,à foro Romano in Tiberim deriuãs.Adeò ampla, vt ſub eius olim fornicibus currus onuſtus ageretur. *Chiauica* nunc vocatur:

Lacus Curtius illi adiacebat,in quam ſe voraginem Curtius,peſtilentię depellẽdæ,quia hinc aër exhalabat corruptus, præcipitauit.

Hîc lucus Numę Pompilij quo cum Egeria Nympha agens ceremonias didicit, ritusque ſacrorum. Hîc & Gallorum Senonum cineres conditi:qui locus & à doliis *Dolioli* vocatur.

## CIRCVS MAXIMVS

Spatium id occupat quod eſt inter Palatinum & Auentinum; longitudine trium ſtadiorum

rum cum dimidio, latitudine verò trium iugerum. Capax erat CCLX. millium, vel, vt alij reſtringunt CL. millium. Romulus hîc primus Conſuales ludos Conſo Deo in Sabinarum raptu exhibuit: Tarquinius Priſcus Circo locũ deſignauit, Superbus ædificauit, in quo Circenſes ludi certaminaq; populo exhibebantur: Auguſtus ornauit, Caius ampliauit, Traianus reſtituit, auxitque ædificiis, Elagabalus Chryſocolla ſtrauit, vt palatium porphyro lapide. Hodie circumſcriptio apparet, graduſque quibus ſpectabant, cellæque. Hodie holitorum horti ſunt & viridaria. Neptuni templum adiectum, vbi nunc Anaſtaſiæ delubrum; Ruinæ conchiliis incruſtatę marinis, & opere teſſellato.

Obeliſci duo hîc erant, alter pedum CXXXII. longitudine, ſine baſi, quem Xyſtus V. Pont. in Vaticanum tranſtulit; alter longus erat pedes XXCVIII. Auguſtus Hierapoli ex Aegypto Romam tranſtulit ad Circi ornatum.

Naumachia in eodem Circo, vbi ſe nautica re inuentus exercebat. Oſtendunt locum vbi crebræ aquarum lacunæ, & arundineta.

Supra murum ruinæ aquæductus aquę Claudiæ: quem riuum Claudius Imp. è fontibus Curtio & Cœruleo (quos cœptos Caligula imperfectos reliquerat) deriuauit à porta Nænia per Cælium montem vſque ad Auentinum.

Ad viam Appiam à Circo veniendum. Ad læuam ingens olim moles Septimij Seueri attollebatur; Plinius à columnarum numero *Septiſolium* à ſeptẽ ſolariis, vulgò *Septizonium* nominant. In eam altitudinem erexerat Imp. Septimius, vt in Africam nauigantes conſpicerent, adorarentque cineres ibi in apice collocatos. Septimius enim Afer erat. Noſtro ſæculo tres ordines cum titulo exſtabant, & in Antiquitatum picturis reperias: Sed Xyſtus V. P. M. quòd rui-

nam minarentur repugnante populo Rom. funditus ædificiis extruendis euertit. Tituli autem fragmentum erat: TRIB. POT. VI. COS. FORTVNATISSIMVS NOBILISSIMVSQ.

VIA APPIA

Incipiebat ab arcu triumphali Conſtantini, per Septizonium Seueri ducebat ad Thermas Antoninianas. Inde per portam Capenam ad ruinas Albæ longæ, per Terracinam, Fundos, Campos ſtellatos, Brundiſium vſque ſeſe porrigebat. Appius Cæcus nomen dedit, qui lapide duriſſimo ſtrauit Capuam vſque. Cæſar produxit, inſtaurauitque Traianus, ampliauit, & perfecit. Eius viæ reliquiæ ad Vrbem, viaque Neapolitana ad Priuernum, & Circæum promontorium apparent.

Via noua; ea pars quæ ab Appia & Thermis ducit ad Capenam portam: ſic dicta quòd ab Antonino Caracalla, dum Thermas conderet, nouo lapide ſit ſtrata.

Thermæ Antoninianæ, non procul ab æde S. Sixti, ab Antonino Caracalla ſtructæ in Auentino, è regione Piſcinæ. Ingentes hîc ruinæ, nullæq; Romæ magis integræ, præter Diocletianas. Columnæ hîc ex ophite lapide, & labra marmorea capaciſſima. Templum Iſidis, quod idem Caracalla adiunxerat, vbi nunc ędes SS. Nerei & Archillei, alijs verò S. Sixti templum videtur.

Ad viam Appiam delubra Deorum varia, Quirini, Martis, & aliorum, ſed quorum non reperias veſtigia, nedum templa.

Porta Capena, à Capena vrbe vicina Albæ longæ dicta · & Camœna, à Camœnarum delubro. Triumphalis item quod Scipiones per eam triumphum duxerint, & nuper Carolus V, ſub Paulo III, Afris deuictis. Hodie *S. Sebaſtiani*, à

*ni*, à templo duobus paſſuum millibus ad Caliſti cœmeterium diſſito.

Vt templorum hîc obſcura veſtigia ſunt, ſic & Sepulcrorùm: quæ multa in Appia via, teſte M. Tullio in Miloniana. Moles alta quadrataque, quæ ad ſiniſtram attollitur *Cethegorum* putatur, ex Titulis ibi repertis, & Epitaphiis: rotunda verò forma, Memmij fuiſſe monumentum creditur, in vtroque tamen Cethegorum legitur nomen.

Almonis riuus non longè ab Vrbe occurrit, qui Romam influens ſub Auentino Tiberi ſe inſinuat.

Sepulcrum Scipionũ fuiſſe altum illud ædificium & rotundum, ad dexteram, ex Inſcriptionibus ibi repertis colligitur.

Siniſtra digreſſis ab Appia, ſacellum eſt rotundum, quod vocatur, *Domine quò vadis*? Hiſtoriam ſuprà, cùm de Eccleſiis agerem, retuli.

Ædificium huic proximum Lucullis attribuitur. In eo, ſicut & in aliis plurimis, ſub fornicibus integris cellulæ, quibus ordine vrnæ cineribus mortuorum plenæ collocabantur. Ad ſiniſtram vlterius parietes ex coctili lapide pars ſunt templi Fauni & Siluani.

Ad dexteram ædis S. Sebaſtiani templũ viſitur, integrum illud quidem, ſed ornamentis ſpoliatum, quò greges noctu, aut dum ſe æſtus frangat, agunt opiliones. Apollini ſacrum olim fuiſſe putatur.

Quadraginta inde paſſibus, obſcuro inter dumeta loco, cauerna eſt ſubterranea, cuius aditus propter arbuſta, lapidumque aceruos vix cernitur. Ingreſſus videbis fornices artificioſè constructas, quæ vtrimq; habent repoſitoria x. aut xII. pedum, quibus olim mortuorũ Chriſtianorum corpora condebantur, idque clàm, durãte perſecutionis furore. Lampadum etiam

loca reperias. Hîc Chriſtianos vigente ſub Impp. Rom. perſecutione crudeliſſima delituiſſe ferunt, vocanturq; hodie *Stantie di Chriſtiani*.

In templo S Sebaſtiani deſcende per gradus in ſpeluncas, quæ Catacumbas nominant, vbi quoque Chriſtiani latebant Tyrannorum metu. Narrant Martyrij palmam XL Pontifices primos illic accepiſſe. Adhæc, vt inſcriptio loci teſtatur, CLXXIV. millia Martyrum mortem pro fide Chriſtiana fortiter oppetiiſſe. Locus ſanè religioſè cultus, tenebris item ſqualoreque horrendus: quem ſine facibus, ac ductore loci bene perito, ingredi minimè tutum ſit, adeò anfractibus, mæandris, cuniculis ac meatibus plenus eſt, vt Labyrinthum intrare videaris. Hodie Cœmeterium ſeu ſepulcrum *Calixti* nominant. De mirandis ac ſacris reliquiis oſtenduntur ad altare ſacelli læui lapidi impreſſa veſtigia CHRISTI Domini in cælum ſpectantibus diſcipulis, aſcendentis. Cetera ſcriptores dabunt, Onuphrius, Serranus, atque Hugonius.

Huic templo adiacet delubrũ amplum & rotundum, ingẽtibus marmoreis C. columnis ſuſtentatũ: quod Sulla in ędilitate Marti Gradiuo conſecrauit, audiebanturque ibi hoſtium legati, quos in Vrbem nollent admittere, ſpeculandi gratia: Eius pars maxima precibus S. Stephani Pont. cùm Marti ibi ſacrificare iuſſus à Galieno Imp. eſſet, fertur corruiſſe.

Iuxta olim *Manalis lapis* ſeruabatur, quem ſolemni pompa Romani in Vrbem, quò pluuiam eliceret, importabant.

Supra in eadem Appia via quadrati opidi mœnia integra conſpicias, quod Sinueſſam nonnulli, alij Pometiam fuiſſe tradunt. Rectiùs verò ſentiunt, qui Prætorianorum militum, & Auguſtorum Medicorum ſtationem, ſedemque fuiſſe putant. Intus area vacua eſt.

Se-

Sepulcrorum moles vtrimque videas cùm quadratas, tum pyramides obtuſas ac ſolidas, partim latericio lapide, partim Tiburtino ſtructas. Metellorum fuiſſe indicant Inſcriptiones: vnaque vaſta, turris inſtar, ampliſſimæ Ceciliæ Metellæ. Teſtatur marmorea hoc tabula verſus aream Prætorianam: CAECILIAE Q. CRETICI F. METELLAE CRASSI: Moles eſt rotunda ex quadratis marmoribus candidis, intus concaua, & ſuperiore parte aperta cęlum admittit. Muri craſſi pedes ferè XXIV. In circuitu inciſa boum capita, carne nudata, vt in ſacrificiis ſolet: in lemniſcis & faſciarum inuolucris, quæ folia ac flores iungant. Itali *Feſtones* hodie vocant: putantque Antiquarij geminam hecatomben Metello factam in funere fuiſſe: Nam & ad collis radices vocis imago, Græci Echo nominant, exauditur, vt nuſquam gentium maior. Octies enim (expertus loquor) integrum poëtæ verſum articulatè refert, confuſè item ſæpius. vt plorantium eiulatus, planctuſque funebres nimium quãtum multiplicarentur, dum duplex Hecatombe, ludique funebres matronę agerentur: niſi ſi natura, aut vt fit, caſu id accidiſſe verius exiſtimes. Aliorum eſto iudicium.

Loco propè depreſſo ingentes ſunt *Circi Hippodromi* ruinæ, vt nuſquam alibi integriores. A Baſiano Caracalla extructus putatur, quo loco Tiberius Aug. Prætorianorum militum ſtabula erexerat. In hoc Circo milites ſe quotidie curſu, equitatione, ac quadrigis exercebant. In media area veſtigia carcerum, baſium, ſtatuarum, altarium, ac metarum. Picturæ circùm crebræ apparent. In medio vaſtus quoque iacet *Obeliſcus* ex ophite lapide, ſed tres in partes vaſtas confractus, notiſque Hieroglyphicis ſactis Aegyptiorum vndique animaliumque figuris exornatus:

natus: valde vt mirer à Xiſto v. P. M. homine celſi ac verè heroici ſpiritus, non eſſe in Vrbem, ornandi gratia, traductum, aut ſaltem, ſi ſumptus ingens in tanto loci interuallo fuiſſet, ibi erectum baſique impoſitum: niſi mors præmatura hominis conſilium, vt fit plerumque, in curſu abrupit.

Super Circo templum integrum quadratum apparet, cum columnis & porticu anteriore. Id olim Deo Ridiculo conſecratum putant, quod Hannibal à Cannenſi ſtrage, qua ciuium Ro. XL. millia ad internecionem cæſa ſunt, copiis victricibus Vrbem occupare conatus, caſtra ibi locaſſet: editoque ingenti riſu ac cachinno, prodigij loco, fugiſſet, ſoluiſſetque obſidionem, & in Campaniam cum exercitu diuertiſſet, vbi eneruatus miles deliciis elanguit. Poterat alioqui Vrbe iam conſternata fortaſſe potiri. Sed quod ille apud Liuium Afer ait: Vincere ſcis Annibal, victoria vti neſcis. Quare Deo Ridiculo fanum Romani metu liberati condiderunt.

Hinc tribus ferè milliaribus digreſſus Romam reuertere. Ad mœnia cum ventum erit, tranſi ad *portam Latinam*, ſic dictam à vicina æde S. Ioanni Apoſtolo ſacra, qui ibi oleo & igne cruciatus dicitur, ſub Domitiano: dieſque feſtus in Martyrum faſtos Maio menſe relatus religiosè colitur.

Sequitur Gabiena porta à Gabiorum vrbe, quò ducit, ſic dicta, vbi via cum Præneſtina coniungitur, ſicut Latina cum Appia interdum concurrit.

## COELIVS Collis.

A porta Gabina, relictis ad dextram mœnibus, in *Cælium* montem aſcendes, qui ad mœnia longè extenditur vſque ad portum maiorem.

Dictus

Dictus & Querquetulanus, à quercuum ibi copia, priuſquam ab Hetruſcis habitaretur, qui duce Cocle Vibenna auxilium Romanis tulerunt, colliſque hic propterea illis conceſſus, & poſtea Tuſcus vicus. Ruinæ multæ, cetera obſcura omnia, atque collapſa.

In Cœliolo, qui appendix eſt Cœlij, templum eſt S. Ioannis Euangeliſtæ, olim Dianæ ſacrum.

In Cœlij ſummitate ædes S. Stephani rotunda à Simplicio P. M. ex Fauni delubro dedicata. Temporis iniuria ſenio dirutam inſtaurauit Nicolaus V. P. M. ea qua cernitur forma niſi quòd ſub Gregorio XIII. additę victoriarum Martyrij picturæ elegantes amplius XXX.

Ad templum SS. Ioannis & Pauli, verſus Septizonium Seueri, curia fuit Hoſtilia, à Tullo Hoſtilio erecta, diuerſa ab ea quam ſuprà ad templum Pacis in foro Romano collocauimus. Huc Senatus P. Q. R. de publicis negotiis conueniebat.

Templum S. Mariæ in Dominica, Auentinum verſus ſitum, & à Leone X. inſtauratum. Ibi olim Albanorum manſiones fuerunt: viciniuſque eſt aquæ Claudiæ ductus: in cuius arcu hæc legas:

P. CORN. R. F. DOLABELLA, COS. C. IVNIVS C. F. SILANVS FLAMEN MARTIAL. EX S. C. FACIVNDVM CVRAVERVNT. IDEMQVE PROBAVERVNT : Ad aquæductum erectum caſtellum, ad receptacula aquarum.

Templum Quatuor Coronatorũ, ab Honorio Papa conditum, inſtauratumque pæne collapſum à Paſchali II. verſus eſquilias, olim fuerunt caſtra peregrina: quibus accipiebantur ſub Auguſto nauales copiæ quas ad Miſenum habebat.

Inter

Inter portam Gabinam & Cælimontanam palatij Conſtantini Magni ingentes ruinæ: nunc S. Ioannis dicitur: ſplendore Imperatoris oſtendens magnificentiam.

S. Ioannes in Laterana, nomen retinet Baſilica, quam rogatu Siluestri Pont. exſtruxit Conſtantinus Magnus (alter autem Lateranorum fuit M. Antonij auus:) Sedes olim Pontificiæ ſedis fuit; ſed poſt ducti amœnitate collium Vaticanorum, eò ſe receperunt Pontifices, habitantque auguſtum palatium ad S. Petri ædem.

Ad templum locus, qui *Baſiliſcus Conſtantini* vulgò dicitur, orbiculato ędificio octo columnis porphyreticis nititur, duabuſque ad portam poſitis: De puerorum cæſorum ſanguine, quo lepra medicorum conſilio curaretur, fabula quibuſdam videtur: nam ab Epiſcopo Nicomedienſi baptizatum referũt hiſtoriæ Eccleſiaſticæ, cùm in Aſiam veniſſet. Iac. Boiſſardus balneum Laterani palatij fuiſſe potius putat, quòd eò vſque protenderetur: & forma perſuadet.

Ad dextram ſacella ſunt; parieteſque marmore incruſtati, & columnæ Hieroſolymis allatæ Romam. Ad ſiniſtram columnæ marmoris flaui, quæ manu aut veſtibus tritæ gratum ſpirant odorem violarum cum lilio. Qui ab Aegypti regina Salomoni donatas fuiſſe fabulantur, ſine auctore nugas agunt.

S. Ioannis templum auguſtum ingreſſo occurrunt ſepulcra Pontificum Max. ſumptuoſa, areę; marmoreæ, affabrè factę, vt nihil vſquam videas abſolutius. Altaris ſummi lateri ſiniſtro appoſita Tabula ænea, characteribus antiquis, continens leges & Senatuſconſulta ſub Veſpaſiano Aug. quæ olim in Capitolio cum aliis multis aſſeruabantur. Ad ſacrarij fores, iuxta hanc Tabulã humi ſepulcrum eſt Laurentij Vallæ Romani, & huius templi Canonici,

Ante

Ante chorum columnæ æneæ IIII. ſtriatæ, Corinthiacis epiſtyliis opere concauo. Narrant vulgò terra ſancta plenas è CHRISTI ſepulcro Hieroſolymis Romam aduectas. Varij varia de his prodiderunt. Quidam volunt Athenis è templo Iouis Romam à Sulla tranſlatas. Alij è roſtris nauium in Actiaca pugna captarum ab Auguſto Cæſare conflatas, & ad rei memoriam templo Iouis Capitolini applicatas. Alij Hieroſolymis aduectas in Italiam ab Imp. Veſpaſiano, deuictis Iudæis, cum reliquis ſpoliis, quæ in triumpho Titi propoſita ſunt.

Antequã Xyſtus V. noſtra memoria nouum Lateranenſe palatium à fundamento extruxit, Cœnaculum hîc erat Rotæ ampliſſimum, in quo Pontifices ac Cardinales, & Archiepiſcopi ſedebant, cùm de rebus magnis eſſet agendum, treſque portæ altiſſimæ marmoreæ ex Hieroſolymitano Prætorio erant aduectæ. Concilia hîc Lateranenſia habita totius cleri conſeſſu.

Scalæ ſanctę, quas in Pilati domo CHRISTVS IESVS virgis cęſus cõſcendit, aliò ſunt ab eodem Pontifice tranſlatæ: quæ Religionis gratia, rependo, & oſculando à piis quotidie frequentantur. Iuxta erant cathedræ duæ ex porphyro pertuſę: de quibus mendacia, anileſque fabulas nugantur Eccleſiæ Catholicæ, ſediſque Pontificiæ hoſtes acerrimi. Sed iam mendacium diſertè refutatũ ab Onuphrio Panuino, & Rob. Bellarmino Card. ampliſſimo, Controuerſiarum Tomo I. de Pontif. Rom. Vt & de Ioanna Papiſſa confictæ nugæ, iactatæque, quas iidem refellunt, & nuper Gallicè ſingulari libro Florimundus Ręmundus.

Colũna candidi marmoris iuxta poſita in pariete, fracta in partes duas. Creditur in Chriſti morte cũ tẽpli velo terraq; ac petris ſciſſa fuiſſe:

Sancta

Sancta Sanctorum, ſacellum eſt ſumma veneratione cultum, quod mulieribus ingredi nefas: in quo Arca fœderis ſeruatur, virga Aaronis, menſa cœnæ Dominicæ, Manna ſacrum, vmbilicus & præputium CHRISTI: Sanguinis eius phiala vna, ſpinæ aliquot ex eius corona, clauus vnus integer, quo CHRISTVS cruci affixus. Frenum equi Conſtantini Magni è clauis duobus pedum confectum, vt ex quarto lamina confecta, & Imperatoris aureo diademati appoſita. Quatuor enim clauis Saluatorem Cruci affixum fuiſſe, picturę Græcorũ antiquę cum tabella ſub pedibus, docent, & Gregorius Turonenſis Epiſc. aſſerit. Aliæ item hîc reliquiæ.

Sacellum hodie S. Petro ſacrum, via Lauicana, quæ eſt Cœlium inter & Eſquilias, olim Quieti deæ ſacrum dicatum erat delubrum.

Non procul à templo S. Ioannis Porta eſt eiuſdem nominis. Olim *Cœlimontana* dicta, quòd ad Cœlij radices ſita ſit: Item *Aſinaria*. Ab ea principium ſumit via Campana, quæ ducit eò, vocaturque à fertilitate vulgò, *Terra di labore*: ac paulo extra Vrbẽ Latinę viæ coniungitur.

In vltima Cœlij montis parte templum eſt S. CRVCIS in Hieruſalem, vnum è ſeptem Eccleſiis quæ maximè frequentantur. Olim ſacrum fuiſſe putatur Veneri & Cupidini. Hîc pars Crucis Dominicæ aſſeruatur, Titulus quoque linguis tribus ſcriptus. Denarius vnus ex xxx. quibus Chriſtum Iudas vendidit; ſpina coronæ eiuſdem: aliaque miranda. Sacellum hîc ſubterraneum, ab Helena Conſtantini matre conditum, in quod ſemel tantùm quotannis 20. Martij mulieribus ingreſſus patet. Templi monaſterio adiunctum eſt Amphitheatrum, minus illud quidem Coliſeo, vt vocant, ſed antiquius. Auguſto enim imperante à Statilio Tauro conditum. Alij vocant caſtrenſe illud am-

amphitheatrũ,à PublioVictore in Eſquilina regione poſitũ,in quo milites exercerentur. Nunc ferè dirutũ à Paulo III. P.M. inſtaurãdo monaſterio: quod reſtat,intra extraq; mœnia ſpectatur

Seſoriana baſilica ad templum S. Crucis erat, pertinebatque ad Næuiam portam. Ruinarum pars adhuc notatur ad mœnia.

Arcus qui per Næuiam portam in Vrbem tendunt,& per dorſum Cœlij mõtis,ad Lateranenſe templum vſque ad Auentinum pertinent, ſunt aquæductus aquæ Claudiæ: qui omnium quas Romæ videmus, altiſſimus iudicatur, ac longiſſimus: quemq; per XL. milliaria in Vrbem Claudius induxit: cui poſtea Anio nouus adiunctus eſt per viam Sublacum verſus,ſummiſque impenſis per Næuiam portam deductus. Eius pars maior in Auentinum deriuabatur, pars in Palatium, & reliquum in Capitolium: Cœptus quidem à C. Caligula, ſed à Claudio perfectus.

Porta Næuia, eadem & *Maior* dicitur & S. Crucis,in arcu Triumphali ſtructa creditur; quod & operis amplitudo ſatis oſtendit.

Xenodochium S. Ioannis viſitur prope ductum aquæ Claudiæ verſus Cœlium: ſanè opulentiſſimum, ægris curandis accommodum. Eſt enim & Pharmacorum,ac Medicorum copia: vt etiam diuites morbis laborantes curari ſeſe ibidem ære ſuo iubeant. In eius area ſepulcrorum arcæ,& aræ videntur marmoreæ, labra balneorum, & Thermarum: Marmoribus figuræ inciſæ, Satyrorum chori, Accubitus iacentium ritu; Amazonum pugnæ; Meleagri venatio, aliaque id genus monumenta.

Templum S. Clementis viam habet per aquę ductum: quod diuerſis marmoribus incruſtatum, Inſcriptiones habet antiquas, figuraſque ſacrorũ inſtrumentorũ,quibus Põtifices, Augures, ac Sacerdotes,olim vſi ſunt in ſacrificiis.

Am-

Amphitheatri moles ſtupenda in reditu ſeſe offeret, ex ingentibus Tiburtinis lapidibus ſtructa, inter Cœlium montem & Eſquilias. *Coliſeum* vulgò nominãt à coloſſæa ſtatua, quam Nero illic erexit altam cxx. pedes.

Domus Neronis id totum loci ſpatium occupabat, quod eſt inter Palatinum, & Cœlium, & porrigebatur vſq; ad Eſquilias (vbi erant & horti C. Mæcenatis:) vt Vrbis potiùs quàm domus formam referret. Continebat enim agros, lacus, ſiluas, & porticum integro milliari longam tribus columnarum ordinibus. Reliqua ædificia deaurata erant & gemmata. In ea delubrum Fortunæ Seiæ, in quo Deę ſimulacrum ex marmore Phengite, ſeu diaphano. Porta huius domus principalis erat, vbi poſtea Amphitheatrum poſitum antequã coloſſus Principis erigeretur.

Huius Amphitheatri ea amplitudo atque altitudo, id artificium, nihil vt Romæ in eo ſit genere admirabilius. Cœptum eſt à Veſpaſiano, abſolutum verò à Tito Filio. Spatio xi. annorum xxx. millia ſeruorum tantum opus perfecerunt. Capax fuit lxxxvii. millium hominum, qui in gradibus commodè ac ſubſelliis ſedebant, ludoſque, qui in media cauea exhibebantur, ſpectabant.

Conſtantini Magni arcus Triumphalis ad ſiniſtram verſus Cœlium eſt, & Septizonium Seueri, ad Palatini radices. Integrum adhuc exſtat cum ſuis victoriis, ſtatuis, & Votis decennalibus, ac Vicennalibus, litteris inſcriptis. Conſtantino autem à Romanis poſitus, poſt deuictũ Maxentium ad pontem Miluium, qui tyrannide barbara Vrbem oppreſſerat.

Ad Coliſeum, equos hodie agaſones exercẽt, vrgẽtque calcaribus, & in gyrum currere aſſueſcunt. Iuxta ædificum eſt altum & teſtudineatum

tum,& in ſpeciem pyramidis rotundum. Meta erat ſudans,ſic dicta,quòd aquę inde manarent, quas potarent in Amphitheatro ſpectantes.

Ab Amphitheatro via ſacra per forum Romanum,Capitolioque ad læuam relicto,à templo S. Martinæ ad Palatium Maffeiorum diuerte: in quo capita Illuſtrium virorũ cum pectoribus in ſuis baſibus, & alia LV. abſque pectoribus. vrna marmorea:vaſa,paterę,lucernæ, crateres, aliaque ſpectatu digna: Laocoontis caput artificioſiſſimum. Ibidem tabula marmorea,in qua Circus expreſſus, cum ſuis metis, obeliſcis,doliolis,& aris. Altera item eſt diſcumbentium in triclinio cum Syntheſi,vt nuſquam alibi maiore vel forma cernatur, vel artificio. In hortulis quoque ſtatuæ muliebres. Pan quoque in pila grādi ſculptus cum Syringe, & Cupidine. Plurima in hoc Palatio videntur Antiquitatis monumenta, Epitaphia,Inſcriptiones, & id genus aliæ priſcæ Vetuſtatis reliquiæ, quæ & artificum oculos paſcunt, & eruditorum hominum animos excitant. Iam domum te recipias licet.

## ITINERIS ROMANI
### DIES TERTIVS.

AB Aelio ponte,& S Angeli caſtello,Tiberina platea,ad Vrſi diuerſorium in biuio,dextrâ ingreſſus ad turrim ſanguineam, domum offendes Baldi Ferratini. In fronte eſt Galba Imp. paludatus: ibi & pilæ duæ,& tabula variis figuris inſignis.

Apud Io. Bapt. Galletum ſtatuæ muliebres plurimæ: & in tabula Aeſculapius, dextra ſerpentem tenens, & femina quoque ſerpentem comprimens,cum hac ἐπιγραφῇ.

NVMI-

NVMINIBVS C. PVPIVS C. F. A. N.
FIRMINVS SANCTISS. D.D.

Ibidem & pila diuerſis inſculpta figuris, vt Herculis, geminos tauros cornibus apprehendentis. Hinc domus eſt ad Agonem Card. Pacieci Hiſpani. Adiacet templum S. Apollinaris vetuſtiſſimum. olim enim Apollini ſacrum. à tergo eſt S. Auguſtini Sodaliumque Eremitarum templum, in quo B. Monicæ eius matris reliquiæ frequentantur.

Apud Archintum viſitur ænea ſtatua ſeruilis, qualis in Capitolio, quã Zingaram vocant. Suprà, capita ſunt, vt Iouis Capitolini, aliorumq́.

Forum illud ampliſſimum, quod Parmenſis Duciſſæ palatio obiacet, in Agone dicitur vulgo corrupta voce, *piaza nauona*, Circus olim fuit agonalis, in quo ludi & certamina à Numa in Iani honorem inſtituta celebrabantur. Nero Circum auxit, pòſt Alexander Mammeæ F. qui palatium iuxtà exſtruxit, & Thermas Alexandrinas celeberrimas. Nero quoque circà Thermas habuiſſe putatur, vbi templum B. Mariæ rotundæ, poſt templum S. Euſtathij. Hadrianus quoque ſuas Thermas ad S. Aloyſij. Sed, vt fit, in locis frequenter habitatis, veſtigia tecta obſoleuerunt.

In Agone apud Marium Melinum Pallas armata & galeata viſitur, muliebres aliꝗ ſtatuæ, & gladiator nudus, & Hercules: Sabinę mulieris caput. Cupido item Alcibiadis pueri figura. Siluani & Bacchi ſedentes. Capita Iouis, Druſi, & decem ignota. Satyrus quoque integer ſingulari factus artificio. Apud Io. Bapt. Melinum tria capita egregia.

Apud Epiſc. Saulum in fronte ſtatua eſt muliebris, & intus caput M. Ciceronis, M. Tullij F.

Ad S. Aloyſij apud Alexand. Rufinum Iulius Cæſar eſt quaſi coloſſeus, armatus: ocreis, ſeu cali-

caligis, aut ſandaliis. Auguſtus quoque Cæſar. His ſtatuis nihil Romæ ſpectatur rarioris artificij. Caput item aliud Iulij, & quattuor virorum, mulierumque.

In Parmenſis Duciſſę (vt loquuntur) hortulo Bacchus duplex viſitur egregij operis: & ſuprà in Tabula tres Curiacij, & mulier genibus nixa.

Apud Franc. Ragaterium, Antiquitatis ſtudioſiſſimum, ad templum Pacis, Capita varia, Bacchi, Alexandri magni duplex, Iouis, Naturæ, Satyri, ſeu Panis. Imperatorum verò Traiani, Hadriani, M. Aurelij pueri, & Getæ: & xx. ignotorum hominum: & xl. à corporibus auulſa capita, & Iouis ex porphyro. In eiuſdem vinea ad portam Flaminiam Iuſcriptiones variæ, Rex Numida captiuus, ex porphyro lapide, egregiè elaboratus, & thorax æneus Imp. alicuius.

Apud Alex. Cherubinum inſcriptiones, & Siluani ridentis caput marmoreum.

Ruinæ apparent inter ædes S. Euſtathij & Mineruæ, longæ & quadratæ. Putant fuiſſe templi BONI EVENTVS, quem priſca coluit ſuperſtitio, felicis exitus ſpe. Eius olim ſtatua plebeio habitu, læto vultu, dextra craterem, læua tenens ſertum ex ſpicis.

Fornices illæ rotundæ, & altæ, qui locus *Ciambella* dictus, Thermarum M. Agrippæ fuiſſe exiſtimãtur: ad quas & Nero Imp. Thermas exſtruxit, quarum ruinæ à tergo ſunt S. Euſtathij.

PANTHEON M. Agrippa iuxta Thermas ſuas conſtruxit, in omnium Deorum honorem, rotundũ, ne qua de loci præſtãtia lis inter Deos, ſeu Dęmones potiùs oriretur. Alij Opis ſeu Cybeles fanum fuiſſe, vt turrigerę Deorum matris, & Terræ dominæ, tradunt. Critici certant.

Rectiùs

Rectiùs à SS. Pontificibus B. Virgini, Diuiſque omnibus eſt conſecratum. Sphæricum eſt ædificium, quo nihil Romæ ſpectatur antiquius, integrius, atque ſplendidius. Lucem, quòd feneſtris careat, in ſumma fornice foramine admittit. Altitudo latitudinem æquat, & rotundum eſt: in medio crate ænea tectus puteus, excipiendis aquis pluuiis. Porticum habet elegantiſſimam, ingentibus columnis XIII. ex ophite lapide nixam, epiſtyliis Syracuſanis. Laquearia, quæ tectum ſuſtinent, ænea ſunt, auro perfuſa cum valuis & porta: Laminis olim argenteis coopertum erat, ſed Conſtantinus Heraclij nepos eas cum reliquis ornamentis Vrbis abſtulit. Subiectæ ſunt plumbeæ à Martino VII. P.M. Gradibus olim VII. qui templum ambiebant aſcendebatur, nunc XI. deſcenditur: vt hinc Vrbem ruinis altiorem, editioremque factam credas. Inſcriptum eſt cubitalibus litteris: M. AGRIPPA L. F. COS. III. FECIT. Et infrà litteris minoribus: CAES. L. SEPTIMIVS SEVERVS PIVS PERTINAX, &c. quæ, commodo quod fiat tuo, deſcribes. Seuerum & M. Antoninum, vetuſtate corruptum Pantheum cum omni cultu reſtituiſſe oſtendit. Conditus hoc templo Raphael Sanctius Vrbinas, pictorum Princeps. Ad porticum duo leones Aegyptij ex lapide Marmaridum ſubnigro ac duriſſimo: in baſibus notæ ſunt Hieroglyphicę. In medio vas amplum ex porphyro, opera & lapidis magnitudine admirandum: cui non abſimile, paulò tamen minus, eſt in templo S. Mariæ maioris ſub imagine Crucifixi, in Eſquiliis.

Templum B. MARIAE ſupra Mineruam proximum eſt, ſic dictum, quod olim Mineruæ ſacrum: Habent hodie Dominicani ſodales. In horto ruinæ apparent Victoriarum, quarum

ibi

ibi titulos Pompeius ſtatuiſſe creditur. In altaribus & aquę luſtralis repoſitoriis inſcriptiones quædam. Conditus hîc Petrus Bembus Card. ad aram ſummam, & Paulus Manutius, homines ſæculi ſui diſertiſſimi.

In domo Metelli Porcarij, ante oſtium ſtatua ſedentis marmorea, & in angulo Terminus ingens, cum hac Inſcriptione. C. LIVIVS C. F. IVSTVS, &c. Tabulæ quoque marmoreæ titulus eſt, VENVLEIA, &c. quæ, ſi vacat, tranſcribe. Hîc vrſus marmoreus ouem deuorans, & Sacrificium marmori inſculptum, & Diana ſummo artificio in tabula :. Candelabrum quoque antiquum triangulare. Corpora trunca, Herculis, Hermaphroditi, Apollinis, Bacchi, Fauni. In pilis duabus, venatio Meleagri, & Cacus cauda attrahens boues Herculis: in tertia labores Herculis. Capita quoque plurima in conclaui,

| | | | |
|---|---|---|---|
| M. Agrippæ<br>M. Catonis<br>M. Antonij<br>M. Bruti<br>Romuli<br>Cleopatræ | Illuſtriū | Auguſti<br>Tiberij<br>Veſpaſiani<br>Neruæ<br>M. Aurelij<br>Othonis<br>Hadriani | Imperatorum. |

Lucillæ item & Antoniæ Auguſtarum. Plurima itē alia, Capita, tabulæque marmoreæ.

Apud Iulium quoque Porcarium tabulę plurimæ, vt Meleagri venatio. In pariete Tabulæ V. variis figuris ornatæ: ad dextrā pugnantium imago: hinc taurus Europam vehens.

Poſt, arcus eſt antiquus & rudis, qui *Camillanus* hodie dicitur: & Camillo eſſe poſitus creditur: Eſt tamen, vt Boiſſardus hîc tradit, ſub Imperatoribus excitatus. Nuper dirutus permittente Pont. Clemēte IIX. à Card. Saluiato, cuius obiacet palatium, & his creuit lapidibus.

In do-

In domo Nic.Stagni ad arcum Camillanum, Hercules eſt,leonina pelle & capræ tectus: niſi pedibus careret,nihil eſſet eo præſtantius.altera ſtatua ſiue Iouis, ſiue Neptuni. Summi vtraq; artificij, repertaq́ue in Eſquiliis ad Thermas Titi,qui locus vulgò, *Le ſette Sale* nominatur, in vinea Stagnorum. Alia ibidem Antiquitatis rudera.

Apud Leonardum & Iulium Sabinum ſculptores,icones marmoreæ,ſed quia vēditæ facilè migrant, neſcio,an facilè reperias. Apud illum erant Hadrianus Imp. & Lucretia. Hercules & nudus, & exuuiis indutus leonis. Cæſaris & Octauij caput,ac Pyrrhi regis galeatum. Fauſtinæ item & Galenæ Auguſtarum. Apud hunc veró Ianus bifrons, Pallas: Liuia vxor Auguſti,& Iulia filia Auguſti, Galbæ, Septimij Seueri,Commodi,& Gordiani capita:& Fauſtinæ duæ. Bacchus item elegans,& Europæ ſtatua.

In domo Pauli de Caſtro Socratis caput viſitur, Galeriæ Fauſtinæ, Veneris, Palladis, & Opis,aliorumq́ue.

Apud Iacomellum ad S. Magutum, Atis eſt paſtor Idæus,trunco arboris innixus,tibiamq́ue inflans. Faunus ore exerto ridens, hydram baculo percutiens mordicus vuam tenentem. Meduſa item galeata, Fauſtina ſenior,& Liuia Druſilla, vxor Auguſti, mater Tiberij Aug. quem ex Tiberio Nerone primo marito ſuſceperat. Capita ibidem Iani bicipitis, Corneliæ vxoris Pompeij, Iuliæ Iulij Cæſ. F.& vxoris Pompeij. C. Cæſaris, qui M. Agrippæ & Iulię filius fuit.

Apud Dominicum de Nigris eſt Copiæ cornu ſtatua: Nais nympha dormiens,quæ ſiniſtra in vrnam recubat. Hanc ex aquæductu Aquæ Virginis eſſe putant. Nar fluuius ſeminudus illi adiacet. ſiniſtra tenens cornu Copiæ. Bacchus hic pampinis vinctus, Hercules cū claua;

Capi-

Capita item illuſtrium virorum, vt Neronis, Othonis, & Hadriani.

Iuxta arcum Camillanum olim iacuit pes Coloſſeus ingens: qui totius molem corporis facilè indicat. Tranſlatus,opinor, eſt in Capitolium: ibi humi iacere videas.

Apud Auguſtinum Rhegienſem, & Papyrium Papazuccam, Imagines Deorum, Imperatorum, & illuſtrium capita virorum plurima oſtenduntur,quæ cum voluptate ſpectabis.

Franc.de Aſpra habet domi,quę eſt ad S.Magutum, ſtatuam Copiæ, & Pomonæ, veſtitarum: Bacchi ſimulacrum, & Ariſtidæ Atheníenſis.

Thomas ſculptor duo habet capita Fauſtinę, duo Palladis galeatæ, & Siluani.

Palatium S. Marci per viam latam accedes. Hîc ſtatim labrum ingẽs apparet marmoreum, quale ad S.Saluatoris in lauro: quod in Thermis Agrippæ inuentum eſt. Ad templi portam Faunæ,vel,vt alij,Bonæ deæ ſtatua. Palatium aſcendenti multæ occurrunt imagines,ſignaque marmorea. Tabulæ item cum ſacrificantium ritu: In circo Cleopatra eſt, & mulieres circum plangentes, aliaque miranda.

Apud Curtium Frangipanum Mercurius eſt petaſatus, Cupido alatus, & aries Phrygius. Capita deorum dearumque, vt Iani, Iouis, Bacchi: illuſtrium,Marij Coſ. Auguſti Cæſaris, Hadriani,Antinoi,Lucillę,Caracallę,aliorumque laruæ.

Apud Laur.Mancitum,Tabula magni precij, cui Cupidines inſculpti. Leonis caput coloſſeum, rictu animal continens.

Hinc Neruæ forum eſt poſt S. Hadriani ædem. In eius medio olim columna ingens ænea,totumq; forum ſtatuis plenum,quæ nunc alió tranſlatæ: Dictum & Tranſitorium,quód

L inde

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

inde in forum Auguſti atque Romanum tranſitus eſſet vtrimque: vnde & hodie templum S. Hadriani *in treſori* nuncupatur. Hîc & eiuſdem Imp. palatium fuit, cuius ruinæ ad turrim militiæ, & templum S. Blaſij.

Hîc & forum Traiani, inter Capitolium, Quirinalem & forum Auguſti: cinctum olim porticu magnifica, fulta ingentibus columnis, Apollodoro architecto. ibi multæ ſtatuæ, & imagines quædam. Arcus quoque triumphalis marmoreus, cuius hodie, ne veſtigium quidem exſtat: vt ne porticus quidem, niſi quòd ad ædem S. Mariæ de Laureto columnæ duæ reliquæ ſunt porticus Traiani.

Apparet ſolùm, omnium inſtar, colũna Cochlis, quę Imperatoris maieſtatē populiq; Ro. oſtendit. Scripſit ea de re, figuraſque æri inciſas exhibuit Alfonſus Ciacconius, homo Hiſpanus. Cælatæ enim ſunt in circuitu res geſtæ Cæſaris Traiani bello Dacico, aliiſq; militaribus expeditionibus. Alta eſt pedes CXXVIII. cum baſi verò CXL. lapidibus ſtructa eſt XXIV. tantæ vaſtitatis, vt opus videatur non ab hominibus ſed à gigantibus perfectum. Singuli lapides gradus octo continent: per hos aſcenditur. Lumen præbent feneſtellæ XLIIII. Nihil vſquam terrarũ admirabilius, nihil magnificētius. Erecta autē eſt, quemadmodũ inſcriptio oſtendit, *ad declarandum quantæ altitudinis mons & locus tantis operibus ſit egeſtus*. Detentus verò bello Parthico Imp. columnam ſibi erectā non vidit, ſed rediens victor fluxu ſanguinis moritur Seleuciæ Syriæ. Corpus Romam relatum, oſſa cinereſque in pila aurea recondita. In foro hoc Traiani, templa ſunt S. Silueſtri, S. Baſilij, & S. Martini: quæ poſita ſunt à Symmacho I. Pont. Bonifacius quoque VIII. tres turres ibidem extruxit, dictæ hodie *Militiæ*, præſertim media,

media, quòd ſint eo in loco, vbi militum Traiani olim ſtationes fuiſſent.

Macellum *di Corui*, olim Coruini domus fuiſſe putatur. Iuxtà eſt domus Marci Macaronci. In porta caput eſt Alexandri Magni. In vaſe ſculptus Hercules, virtutis ingreſſus viam. In horto equus bene ornatus, inuentus in Thermis Antoninianis. Et Laocoontis ſimulacrum licet ſemiruptum, laudatum tamen à Mich. Angelo. Item, Apollinis, Dianæ, Sphyngis, & illuſtrium capita marmorea: Romuli, Herſiliæ eius coniugis, Alexandri Magni, Iulij & Octauij Cæſarum, Marcelli eius nepotis; Traiani, Hadriani, Antonini, Zoroaſtris Aſtrologiæ inuentoris, & denique Antonini Caracallæ.

## MONS ESQVILINVS.

A foro Neruæ incipit Suburra, & ſub Carinis extendebatur vſque ad Tiburtinam viam, quæ medias Eſquilias diuidebat. Vicus *Patricius* eſt dictus vallis illa quæ eſt inter Eſquilias & Viminalem: ſic dictus, quòd patricij plurimi eam partem incolerent.

Eſquiliæ, vulgo *l'Eſquille*, dictæ ab excubiis, quæ ibi tempore Romuli collocatæ. Differt hic collis à Cœlio, via Lauicana; ſeparatur à Viminali vico Patricio. Via Tiburtina, vt dixi, diuidit mediũ collem Eſquilinum, quæ à Saburra extenditur ad portã Næuiam. Tiburtina autem via, priuſquam ad Marij trophęa pertingas, diuiditur, dextrâ verſus Ioannem Lateranum, & cum Lauicana iungitur. Siniſtrâ vocatur Præneſtina, tenditque ad S. Laurentij portam.

Via Tiuurtina arcus eſt Galieni Imp. qui & à vicino templo, *Vitis* dicitur: conſtat è lapide Tiburtino, ſed ſimplex eſt ſtructura. Iuxta erat Macellum Liuianum, vbi obſonia vẽdebantur.

S. Mariae maioris hîc ædes eſt, auro, marmoribuſque ornata. Nititur columnis marmoreis Ionicis. Arca hîc ſeu labrum, quale ad Pantheon. Iſidi olim ſacrum templum fuit. Sepulcrum ibi S. Hieronymi. Oſtenditur imago B. Mariæ, quam S. Lucas depinxerit.

Prope eſt S. Lucæ ſacellum, iuxta S. Potentianæ. In colle decliui fuit olim lucus Iunonis, priſca religione ſacer.

In Diuæ Praxedis, inſcriptiones ſunt, & columna cui alligatus CHRISTVS virgis eſt cęſus. Hieroſolymis allatam aiunt.

In templo S. PETRI ad Vincula, ſepultus Iacobus Sadoletus Card. ſed titulus non extat. Ad ſacrarium, ſepulcrum Iulij II. P. Max. vbi Moyſes ille à Bonarota ſcalptus, qui nulli antiquorum operum cedit. Alia ibidem antiqua & admiranda. Vas pro foribus marmoreum, quàm magnum ferè ad S. Marcum ſpectari diximus.

Hinc itur ad templum Quadraginta Martyrum: à quo vſque ad templum S. Clementis via Labicana Eſquiliæ extendebantur, quæ ibi Carinæ dictæ.

Thermarum Titi Veſpaſiani hîc veſtigia ſunt ædificia ſubterranea, quæ dicuntur *Le ſette Sale*. Erant enim caſtella, ſeu aquarum receptacula, ad lauacra Thermarum neceſſaria. In proximis vineis Feliciorum fornices apparent, in quibus Groteſcorum picturæ inſignes. Pertinebât enim concamerata hęc loca ad palatium Titi. Hîc reperta illa Laocoontis ſtatua integra, quæ eſt in Palatio Vaticano Pontificum, & cum ſumma admiratione quotidie ſpectari, ne dicam ſtupore, ſolet.

Aedes S. Mariæ in montibus à Symmacho Pont. ſtructa in ruinis Thermarum Hadriani: vnde & hodie *Adrianello* locus nominatur.

Ad templum SS. Iuliani & Euſebij moles quædam latericia altè attollitur, in qua fuerunt caſtella aquæ Marciæ. Suprapoſita erant Trophæa Marij, hoc eſt, armorum ſpoliorumque congeries arboris trunco alligata: poſita bello Cimbrico è marmore in C. Marij honorem. Quæ cùm euertiſſet bello ciuili Sulla, reſtituta ſunt à C. Cæſare. A tergo Trophæorum in vineis magnæ ruinæ ſunt Thermarum Gordiani Imp. iuxtaque palatium exſtruxerat, in quo ducentæ erant duplici ordine marmoreæ columnæ: Præter murorum ſpondas tamen nihil hodie reperias, reliqua ornamenta in diuitum ac nobilium tranſlata domos ac familias.

Ab his Thermis via ad dextram, dicta Labicana, tendit ad portam *Maiorem*, vt hodie nominant: quæ etiam habet inſcriptionem. Inter hanc portam, quæ & hodie S. Crucis, olim verò Næuia dicta eſt; & inter Eſquilinam, quæ & vulgò, S. Laurentij, à templo quò ducit, ad mœnia conſpicies ruinas amplæ baſilicę, quam Auguſtus nepotum nomine Caij, & Lucij ædificauit. Reſtat adhuc fornix altiſſima. Vulgus corrupta voce, pro Caio & Lucio, nominant *Gallutio.*

Iuxta fuit olim palatium Licianum, vbi poſt templum S. Bibianæ Simplicius Pont. poſuit: ad quod palatium fuit *Vrſus pileatus*, locus ſic dictus ab vrſi ſtatua, quæ pileo tecta:

Secundùm mœnia perge ad Eſquilinam portam, quam & S. Laurentij, & Tibertinam hodie nominari diximus: à templo quod ei Martyri Conſtantinus Magnus ædificauit, antiquitate & religione clarum. In eo ſunt monumenta vetera, tabulæ, & ſarcophagi, præſertim figuris inſtrumentiſque ſacrificantiũ inſigniti.

Hac porta ſumptuoſo aquæductu inducitur in Vrbem aqua Marcia, quem Q. Marcius primùm

mum extruxit: pòſt vetuſtate conſumptum reſtituit M. Agrippa. Aqua verò deducta per millia xxxv. & per Eſquilinam hanc portam deriuabatur ad Thermas Diocletiani, locaque vicina. Salubris enim, & potui apta ciuibus. Inſcriptum aquæductui legitur: IMP. CAES. DIVI IVL. F. AVGVSTVS PONT. MAX. Cetera tu & lege, & deſcribe.

Ab altera huius portæ parte ingrediebantur aquæ, Tepula & Iulia. Huius ſcaturigo diſtat ab Vrbe milliaria ſex: Tepulæ vndecim, quæ ex Freſcatino agro oriebatur. His & Anio vetus iungebatur, qui è Tiburtinis montibus viginti milliaribus Romam perductus.

Super Aniene pons eſt Mammæus: ſic dictus à Iulia Mammæa, matre Alexandri Seueri Imp. cuius impenſis eſt reſtauratus. Hodie, *Ponte Mammoio* hinc etiam appellatur.

Ab Eſquilina porta via Prænestina Præneſte ducebat, & altera Labicana ad Labicanas, hoc eſt, ad Valmontonem ferebatur.

Exquiliarum pars ad S. Laurentij in Fontana vocabatur *Virbius Cliuus*, ad quem lucus erat *Fagutalis*: iuxta quem Seruius Tullius rex Rom. ſextus habitauit. Inde vicus eſt Cyprius: qui & *Sceleratus* dictus, quòd à genero cæſus Tullius, & per patris mortui corpus filia aurigam carpentum agere coëgit. Pertinebat autem vſque ad *Buſta Gallica*, ſic dicta quòd Galli Senones ibi cæſi, cremati, ac ſepulti à Camillo. Locum hodie corrupta voce *Porto gallo* nominant, vbi ſtructum templum S. Andreæ ad buſta Gallica. In ſummo vico ſcelerato palatium habuit Caſſius, quod ſolo eſt ęquatum, poſitumque Telluris templum, quod hodie S. Pantaleonis eſt.

Templum S. Gregorij in Damaſo ædificatum eſt in ruinis arcus Triumphalis Gordiani Cæſ-

Cæſ. qui variis erat marmoribus inſignis.

Ad S. Agathæ, ad radices collis Viminalis fanum fuit Siluani, cuius adhuc durant veſtigia.

## VIMINALIS Collis.

Viminalis collis adiacet Eſquilino, ad mœnia in longum extenſus, dictuſque à Iouis Viminalis inibi templo religioſe culto. Hinc & porta Viminalis dicta: & Nomentana, quòd Nomentum via ducat. Hodie porta S. Agnetis, ab eius templo, quod olim fuit Baccho ſacrum. In quo ſpectatur arca vaſtiſſima ex porphyro, qua nulla Romæ maior. Pueri vindemiam colligentes inſcripti ſunt. Falſò vocant plerique ſepulcrum Bacchi.

Via Nomentana longius paullo pons eſt Numentanus, à Narſete Eunucho ſub Iuſtiniano Imp. vt inſcriptio docet, ſtructus.

Inter Nomentanam & Salariam portas Nero Imp. habuit ſuburbanum, cuius adhuc apparent veſtigia: Donauerat Nero liberto, & in eo veritus publicum ſupplicium, pugione ſub papillam adacto, adiuuante Sporo liberto, mortem ſibi conſciuit.

Porta Querquetulana hodie clauſa manet: juxta apparent mœnia quadrata. Reliquiæ ſunt caſtelli, in quo diuerſabantur milites, qui cuſtodiæ Diocletiani Imp. erant deſtinati.

In dorſo Viminalis Thermæ ſunt Diocletiani admirandæ vaſtitatis, ac ſemidirutæ; nullæ tamen Romæ integriores. In his conſtituendis quadraginta Chriſtianorum millia per annos XIIII. ſeruili more dicuntur eſſe vexata. Diocletianus & Maximianus magno ſumptu inchoarant, Conſtantinus verò & Maximianus abſoluerunt, dedicaruntque. Hodie locus dictus, *alle Therme*, & ſubterraneus locus, *Bocca di*

*Therme*, receptaculum eſt aquarum, quæ ad lauacra erant neceſſariæ: Diocletianus etiam Palatium adiecerat: quod teſtantur ruinæ, teſtudinataque ædificia, quæ ſuperſunt, baſeſque columnarum ibi repertæ.

Hîc celebris illa fuit Bibliotheca Vlpia, in qua elephantini libri aſſeruabantur.

Ad Thermarum dextram ſunt horti Card. Bellaij amœniſſimi, fructibuſque abundantes. In ambulacris ſtatuæ ſunt, Iouis, Apollinis, Orphei, Palladis, Bellonę, Vertumni, Antinoi, aliorumque Deorum, virorumque illuſtrium, baſibus impoſitæ. In contignatione veró, duarum Naiadum, Hebes, Vulcani, Ganymedis, Iouis, Apollinis, Sabinæ vxoris Hadriani, Lucillæ, Fauſtinæ iunioris, &c.

Ad alteram Thermarum partem templum eſt S. Suſannæ: olim ſacrum Quirino. Romulus enim, Proculo Iulio Alba redeunti, in cęlum tranſlatus, ibidem creditur apparuiſſe. Propterea diuini illi ſunt à Senatu honores tributi, templumque poſitum, vt Deo. Et cliuus qui ad arcum vſque Conſtantini pertinet, vallis Quirinalis hinc dictus, quòd Quirinus Romulus Proculo ibi occurrerit.

Olympiadis balnea ſua habent veſtigia non procul à templo S. Laurentij in Pane & perna; vulgò *Paniſperna*. Et hîc Decius Imperator habuiſſe palatium fertur.

S. Pudentianæ templum Pius I. Pont. precibus S. Praxedis, eius ſororis, conſtituit: vbi etiam ruinæ balneorum Nouati.

In templo S. Laurentij in Paniſperna lapis oſtenditur marmoreus, religioſè cultus, in quo S. Laurentij aſſatum corpus & vſtulatum repoſitum eſt à morte. Quale marmor & viſitur in S. Laurentio extra muros. Sepulcrum hîc quoque Gul. Sirleti Card. linguarum peritiſſimi.

A tem-

A templo S. Suſannæ via Quirinali horti ſunt Rodolphi Card. Carpenſis : quibus nihil Romæ amœnius tunc fuiſſe Iac. Boiſardus audacter pronunciat, imò ne in Italia quidem, aut Neapoli,quæ vrbis hortis loci bonitate præſtat:vt ne Toletani ibidem horti ſuperent Carpenſes. Statuæ hîc multæ,vt amplius CXXXVI. idem numerarit : & certè erat Rodolphus vt doctus, ſic & Antiquitatis amantiſſimus, veſtigia patris ſecutus Alberti Pij,Carporũ Principis,qui & in Eraſmum doctè ſtylum ſtrinxit. Fons hîc,artis admirandæ, ſuperare omnia videtur. Statuas, qua potero breuitate, recenſebo : de ſitu non admodum laborans, quod transferri ſoleant ſigna,imò & migrare in alienas familias,precio empta. Romæ enim cupidè nimium quæruntur.

Ad portam primam Meduſæ caput: ad ſecundam Naturæ ſimulacrum, variis animalium figuris, & florum: & mammoſæ. Hieroglyphicum quid eſſe dixeris. Ad primos palatij gradus Sphynx eſt, & Aeſculapius è marmore. In corte Hercules clauæ læua innixus,cum exuuiis leonis. Senex quoque ignotus, cum ſandaliis. Pallas quoque galeata, & prope coluber ſe inſinuans Vrania hinc, & Tragœdia & quinque continenter Termini ſeu Hermæ, interiectis matronis. Pluto inſidens tricipiti Cerbero, & mulier è lapide ſubnigro.

In cœnaculi porta ad paſtoris dormientis baſim inſcriptio eſt:

*At ſecura quies,& fallere neſcia vita.*

Ad fontis ingreſſum eſt Hercules, continens manu mala Heſperidum : mox Faunus vtrem premens. Naias Nympha ſomnolenta ad fontem dormit, puer ponè adſtans blandè idcirco arridet. vt hinc artificis diuinum agnoſcas ingenium. Ex altera parte mulier veſtita,cuius è

vaſculo aqua ſcaturit limpida. Super ciſterna hinc inde, Pomona & Flora ſtant, ad dextram Serapis, è lapide Numidico, baſi variegatæ impoſita. Ibidem & Iupiter pallio tectus: & capita Meduſæ, Palladis, & Iani bifrontis: & in tabula marmorea ſculptus eſt Mithras Perſarum Deus, mactans taurum. Ad ciſternæ ingreſſum tabulam marmoream duo viri tenent, cum his litteris ΑΓΑΗΒΟΛΩ ΚΑΙ ΜΑΛΑΚΒΗΛΩ. In hortuli ingreſſu, hinc Pallas, illinc mulier eſt: in porta caput muliebre: & in tabula marmorea Hercules vi comprimens capillos mulieris, quæ in ſerpentem deſinunt. Lernæam paludem, ad quam Hydram Hercules vicit plerique interpretantur. In horto Pallas altera veſtita in vrna, variis animali um fuguris ornata. Candelabrum ingens triangulare, cum tribus figuris Herculis, Faunæ, & Fortunæ Ad dextram Apollo, cui ad pedes anas eſt: alterũ rurſum candelabrum triangulare, cum ſuis figuris, & Votis Ioui & Syriæ. Ad ingreſſum vineæ Nereis nympha incumbens vrnæ, ſub qua raptus Proſerpinæ. Hîc Terminus biceps, Domitiani ſtatua, cum leonis ſpolio, item Palladis & Liuiæ Druſillæ matris Auguſti: Apollinis, tripodes duo bene elaborati, Ledæ, Apollinis, Hermaphrodoti, & Faunæ, quæ eſt Bona Dea, ſtatuæ viſuntur. In vmbraculis arborum Satyri ſimulacrum, & Leonis egregium. Sunt & variæ Inſcriptiones. Huius Alberti Pij Card. Carpenſis palatium eſt in campo Martio, de quo infrà dicemus. Apud Laurentium Rodolphi fratrem videtur & Mercurius petaſatus, alter item cum lyra. Hermaphroditus cum cane, Diana ſuccincta, vt venatrix, ſingulari artificio. Bacchus, & laruæ quatuor. Tabula marmorea in qua tres ſacrificantium habitu matronæ. Capita varia Deorum, & Impp.

Traia-

Traiani, M. Aurelij, Catonis, Commodi, Hadriani, Antinoi, Antonini Pij, Septimij Seueri, Scipionis Africani, Bruti, Bacchi, Herculis cum leonis exuuiis circa fauces religatis. Inter hortos Carpenſes & S. Suſannæ templum via arcta & obſcura, ad quam ruinæ templi Solis monſtrantur.

## QVIRINALIS Collis

Dictus à Quiritibus, qui Curibus vrbe Sabinorum cum Tatio Romam migrantes, collem hunc occuparunt. Hodie *Monte di Caballo*, ab equis ſummi artificij, quos ibi ſpectari mox dicam. Diuiditur autem à Viminali ea via, quæ ducit ad portam S. Agnetis.

In hoc monte horti ſunt magnificentiſſimi Ferrarienſis Card. quibus nulli Romæ arboribus ſplendidiores, vt & Syluæ ſpeciē præbeāt, & Labyrinthi. Hac re vincunt Carpenſes hortos, ſed Antiquitatibus & Inſcriptionibus priſcis ſunt inferiores.

In dorſo Quirinalis coloſſeæ ſunt duorum virorum ſtatuæ, qui frenis duos ingentes equos atque indomitos è marmore retinent. Baſi inſcriptum leges, opus eſſe Phidiæ, & Praxitelis. Hinc monti nomen Caballino, Romam ferunt aduectos à Tiridate Armeniorum rege, & Neroni donatos: qui vt peregrinum regem Romano exciperet ſplendore, Theatrum Pompeij, in quo ludos exhibuit, laminis aureis tridui tantùm ſpacio, ſterni curauit. Quam magnificentiam non tam admiratus eſt rex Barbarus (nec enim Romam orbis opes aduehi ignorabat), quàm artificum ſolertiam atque diligentiam.

Prope eſt domus religioſorum S. Benedicti, qui S. Pauli ædis ſacrę curam habent, & è regione ingens Palatium æſtibus aptum à Xyſto V. exſtru-

exſtructum. Spectantur & altiſſimæ teſtudines, quæ ſunt reliquiæ Oratorij Neronis, quod hortis adiunxerat. Frontiſpicium altè ſe extollit, quod hodie vocant, *Fronton di Nerone*. Hinc Nero ſpectauit Vrbis incendium, quod per incendiarios clàm ipſe excitarat, & Chriſtianis imputauit, vt in odium eos S. P. Q. R. adduceret: Edicto etiam publicato, vt qui Chriſtum DEVM faterentur, comprehenſi & in Neronis hortis flammis excarnificati exurerentur.

In altera Quirinalis parte ſunt arcus, fornices, & cellæ ſubterraneæ plurimæ. Thermarum nimirum reliquiæ Conſtantini Imp.

Quà Suburram ſpectat Quirinalis, ſacellum adhuc exſtat, in hortis Bartholinorum, fornicatum, teſſellato opere ex conchyliis venuſtiſſimè exornatum, variorumque figuris piſcium. Id olim fuit Neptuno ſacrum.

Vicinus ei locus eſt, qui hodie *Bagnanapoli* vocatur, corrupto vocabulo, ex Balneis Pauli. Hæc enim Paulus Aemilius conſtrui curauit: & Palatium Comitum (hodie *di Comti*) ex his ædificatum, & exiles hodie ſunt reliquiæ. Turrim autem Comitum Innocentius III. Papa, qui ex hac familia erat, erexit. Altera turris Militiarum ſtructa eſt à Bonifacio VIII. P. M.

In hac Quirinalis parte domus eſt Corneliorum, à qua platea dicitur *il vico di Cornelij*, & templum S. Saluatoris *di Cornelij*, quod olim Saturno & Baccho ſacrum fuit.

A templo S. Saluatoris via ad portam S. Agnetis per dorſum Quirinalis, olim dicta *Alta ſemita*. Ad cuius dexteram non procul à S. Vitali, ædes Pomponij Attici cum luco erant, teſte Corn. Nepote.

In extremo Quirinali & Viminali fuit Saburra plana; & ad radices Viminalis templum Siluani.

In

In Quirinali ſummo templum fuit Apollinis & Clatræ,& Sacella Iouis & Iunonis,Capitoliumq́; vetus:quorum hodie veſtigiũ nullum.

Ad S.Suſannæ olim forum & domus Salluſtij: qui locus hodieque corrupta voce *Salloſtrice* dicitur. Horti eiuſdem amœniſſimi locum illum occupabant inter portam Salariam & Pincianam, colles & valles vtrimque. In horum medio fuit aliquando obiliſcus paruus Hieroglyphicis Aegyptiorum notis ſignatus,& Lunę dedicatus: nunc aliò tranſlatus.

In deſcenſu Quirinalis verſus forum Neruæ, turris eſt;hodie *Torre meza* dicta:creditur fuiſſe domus Mæcenatis pars, ad cuius etiam hortos amœniſſimos Auguſtus Cæſar ſæpè, vitandorum negociorum gratia, diuertit. Alij templi partem faciunt, quod Soli M. Aurelius dedicauit.

Apud Aſcanium Magatozzam,non procul à Comitum turri, capita ſunt marmorea Sabinæ mulieris.Alexandri Mammeæ filij, Hadriani, L.Veri,Claudij Imp. qui Galieno ſucceſſit, & Bacchi è rubro marmore, & alterius pampinis reuincti: pueri humeris vrnam ſuſtinentis. In tabula vir taurum conficiens,mirum opus. Silenus ebrius.Tabulæ item duæ, vbi Hercules rogo impoſitus ſpectatur. Termini duo. Martia Otacilla in ſolio ſedens, ſedens & Iulia Mamea,veſtita.Capita Aeſculapij, & coloſſi,aliaque in Cœlio monte effoſſa.

Apud Euryalum Silueſtrum,ad templum Pacis, Bacchus eſt hedera coronatus. Sabinæ mulieres aliquot intus.Capita Iouis, Auguſti, & Hadriani: Hercules, Diana, cum Lunæ cornibus, Bacchus alter pampinis redimitus, ſcyphum manu geſtans. Eudymion, Antoninus Pius;& quæ ad Gallica buſta effoſſa ſunt, Hadriani & Antinoi capita, Palladis quoque &

Auguſti Cæſ. Diana ſuccincta, cum pharetra ex humeris. Pan ſaliens. M. Antonij III. viri caput, Cupidinis pueri ſuauè ridentis, Iouis, Neptuni, Ledæ cum Cygno ludentis, Herculis, Lucretiæ: gladiatoris cum machæra; aliaque vetuſtatis miranda monumenta.

## ITINERIS ROMANI
### DIES QVARTVS.

A Burgo rurſum per Aelium pontem aduerſo Tiberi, venies ad locum qui hodie *Ripeta* dicitur, ad S. Blaſij ædem, quæ olim Neptuni fuiſſe putatur, ab Hadriano Imp. inſtaurata & ampliata. Hîc naufragi tabulas potenti maris Deo ſuſpendere ſolent, votaque ſoluere.

In valle Martia ad templum S. Rochi Mauſoleum Auguſti apparet; ab Octauiano extructum ſibi ſepulcrum, poſteriſque è familia Cæſarum. Amphitheatrum enim ſeu Circum à Iulio Cæſare ibi erectum ſuſtulit, & cum ſepulcro mutauit. Ambitus ferè adhuc integer eſt, opere per rhombos diſtributo: pertinetque ad Sanderinorũ ædes, vbi Galeriæ Fauſtinæ caput eſt elegans. In domo Franc. Sanderini ſtatua eſt Anteum mortuum ſpectans, quam maximè commendat Mich. Angelus. Ibidem Veſtalis cum inſtita; Gladiator; Diana ſuccincta cum pharetra. In pila viri IIII. equos frenis tenentes: prima & quarta inſcriptio deleta eſt: in ſecunda ſcriptum. HOC EST. in tertia, SIC EST. in quinta, ET CREDE NON LICET. Illinc viſuntur Triumphi Amoris, & aprorum venatio. In Mauſoleo eſt Cornucopiæ tenens matrona cum fructibus, & Aeſculapius coloſſeus cum ſerpente.

In Mauſoleo duo erant Obeliſci ex ophite lapi-

lapide Aegyptio, pedes alti XLII. quorum vnus in via Flaminia fuit ante templum S. Rochi, alter terra obrutus in hortis poſterioribus.

Circus veró Iulij Cæſaris, quem diximus, ab hac mole vſque ad montis vicini radices erat. Iuxta palatium Auguſtus habuit, & porticum ſuperbam; Lucumq́ue Diis manibus ſacrauerat, à templo B. Mariæ Populi vſque ad Trinitatis.

Sepulcrum Marcelli Mauſoleo iungunt quidam, & veſtigia monſtrant: quæ tamẽ ad Mauſoleum pertinere Boiſſardus opinatur.

Naumachiam quoque Auguſtus inſtituerat in depreſſiori parte vallis Martiæ, quæ vergit ad collem Hortulorum, in qua ludi fierent nauales. Domitianus eam vetuſtate collapſam reſtituit, nomenq́ue ſuum dedit: qui & Flauiæ genti templum ibidem collocauit: vbi hodie S. Silueſtri templum eſt.

Vallis Martia dicta eſt à campo Martio, cuius pars erat depreſſior. Eius locus à Tiberi verſus collem Hortulorum, & ab area Domitiani in Via Flaminia, vſque ad portam Flaminiam.

Via Flaminia (hodie, *El corſo*, à curſu animalium ac puerorum ſtato anni tempore) dicta eſt à Cn. Flaminio Coſ. qui Liguribus deuictis eam ſtrauit. Tenditq́ue à porta Flaminia (quæ olim etiam Flumentana, à Tiberi flumine cui adiacet, hodie, *Porta del popolo*) Piſaurum vſque & Ariminum. Extra hanc horti ſunt Inſcriptionibus pleni, præcipuè Franciſci Ragaterij, ſimulacris ornatur.

Iulius III. De monte Pont. Max. propè portam Suburbanam prędium & vineam extruxit, quæ Romana omnia maieſtate ſuperat: & quemadmodum inſcriptio ait, *publicæ commoditati* fontem irriguum in viam deriuauit. Colles

autem poſſidet ad pontem vſque Muluium: qui hodie, *Ponte mole* dictus eſt.

Ingredientibus occurrit vis magna illuſtrium virorum, Hirtij, Panſæ, Ciceronis, Cethegi, aliorum. In area variæ icones, Herculis, Ganymedis, Veneris, Apollinis, Dianæ, Opis, Aeſculapij, Bacchi, aliorumque, quæ in bacillis ritè collocatæ ſtatuæ ſunt.

Fontem hîc poſuit, tanti artificij & ſumptus, vt neſcias artificémne, an Pontificis celſum animum admireris magis. Certè ſtuporē ſpectanti præbeat; typū architectis, & Rhetorum hîc campus ſit deſcribendi ſingula, vt conatur Boiſſardus: ſed vidiſſe quā legiſſe magis iuuat, nec ſatiat. Inſcriptiones hîc ſed nouæ, quibus Dominus carpendi modicè, nō furandi, violandique facit poteſtatē: quas aut deſcribe, aut lege. Hîc in vicinis collibus ædificia, ad æſtiuas inambulationes. Duo obeliſci & pyramis altiſſima. Hortus hîc Inſcriptionibus plenus & marmoribus: in quibus eſt Terminus ex alabaſtro orientali candidiſſimo, & Suria (ſic enim Aegyptij Naturam vocant) facie velo tecta, & in pectore animalia omnis generis: Gradus vndique, ſignificans arcana Naturæ ignorari, ex effectis animalium cognoſci, & labore ad eam cognoſcendam aſcendi poſſe. Maior hinc hortus eſt, vineis ac vitibus conſitus, cum Terminis ingentibus, qui ſunt Hermæ, à Græcis ſic Mercurij nomine appellatę: vt Alcibiadis, Socratis, Ariſtophanis, &c. quas Tibure effoſſas ſtatuas in Hadriani villa, Romā allatas fuiſſe doctis aſſentior, ediderúntque imagines Achilles Statius Luſitanus, & bis Fuluius Vrſinus Romanus, homo Antiquitatis, omniſque adeò eruditionis princeps.

Vlterius pons eſt Muluius Tiberi impoſitus, hodie *Ponte de Mole*: ad quem Maxentium vr-

bis

bis tyrannum pugnando vicit Conſtantinus Magnus: qui ne in triumphum duceretur, equo in flumen ſe præcipitauit. In Conſtantini verò honorem Arcus erectus eſt, qui èſt inter amphitheatrum (vulgo Coliſeum) & Septizonium Seueri.

Porta Flaminia in vrbem reuerſo occurrit Arcus Domitiani, vulgò *Di Portugali* (à Luſitaniæ legato, qui iuxta habitarit) vel Tripoli dictus, ad Templum S. Laurentij in Lucina. Rudis eſt fabrica, ingens tamen eſt hîc Domitiani ſtatua, præterea nihil; quam tamen alij Claudij Imp. eſſe volunt, eiq́ue arcum dedicatum.

Templum S. Laurentij in Lucina, olim fuit Iunonis Lucinæ, quam puerperæ venerabâtur, ſi partum enixæ eſſent.

In ædibus Pauli Ponti, via Flaminia aper Calydonius à Meleagro cæſus: quod ſimulacrum quingentorum ducatorum precio vendi non potuit, propter operis excellentiam. Ibidem Hercules cum ſpolio leonis; Apollo, Pomona, Cupido, Siluanus, Diana pharetrata, Meleager alter mutilatus, Pallas, Hermaphroditus, Adonis, Nox ſeminuda, coronata ſtellis. Atalanta cum aprino capite, Silenus barbatus, hederaq́ue redimitus. Capita hîc Poppææ vxoris Neronis, Druſi fratris Tiberij, Iouis, pueri ridẽtis, & alterius galeati; duarum mulierũ incognitarũ, item Iani bifrontis; Tigres æneí duo. Hæc omnia inuenta extra Vrbem in vinea ad S. Laurentij extra muros.

Apud Franc. Aragonium in eodem vico Populi, varia monumenta marmorea. Pueri item & Naiadis nymphæ vrnam tenentis, Pomonæ item, aliaq́ue.

In domo quæ fuit Card. Sarmoneti, coloſſea ſtatua viſitur, & Hercules, cum claua, & leonis exu-

exuuijs;ad cuius pedes iacet taurus. Senex ſtolatus,& Nympha.

Apud Ambroſium Lilium ad radices collis Hortulorum Tabula pulcra Regis iudicantis in tribunali: niſi fortè contentio eſt Neptuni & Palladis. Hercules quoque iuuenis iubis tenens caput equinum.

Campus Martius, qui olim extra mœnia erat, locus à Quirinali ad Xiſti pontem & Tiberim pertinens. In eo iuuentus Ro. exercebatur armis ad bellum:& comitia fiebant creandis magiſtratibus.

Obeliſcus è regione ædis B. Mariæ Populi, portæque Flaminiæ ſpectatur, notis & litteris Hieroglyphicis illuſtris. Olim medio in campo Martio erectus ſtabat, pòſt prope templum S. Laurentij in Lucina iacuit in cellis vinariis. Hunc Auguſtus Cæſar ex Hierapoli transferri Romam iuſſit,cum aliis duobus, quos in Circo Maximo ſtatuit: Plinius altam ſcribit cx.ped. & à Marſodite ſculptum,in eoque Philoſophiæ Aegyptiorum interpretationem contineri. Baſi inſcriptum legitur, quod & Ioſephus Caſtalio I.C. commentario Romæ explanauit:

CAESAR DIVI. F. AVG.
PONT. MAX. IMP. XII.
COS. XI. TRIB. POT. XIV.
AEGYPTO IN POTESTATEM
P. R. REDACTA
SOLI DONVM DEDIT.

Apud Antonium Paloſum prope Doganam veterem,ſtatua equi impingentis, multi artificij. Capita item Druſi,Iuliæ Aug. filiæ, Galeriæ, Fauſtinæ iunioris, vxoris M. Aurelij Hadriani, Bruti priſci,Domitiani,Galbæ,& Sabinæ Hadriani:Herculis quoque,Bacchi,Siluani, & Mercurij: & in marmorea tabula Tiberij Cæſaris triumphus expreſſus.

Apud Iac. Iacobatium mulieris ignotæ ſtatua. Capita Hadriani, Neruæ, M. Aurelij, Antonini Pij, Scipionis Africani, & gladiatoris. Deorum quoque Iouis, Panis, Veneris marmoreum, & alterum æneum, aliaque viſu digna.

Apud Marcum Caſalem Antiquitatis perſtudioſum ſtatua muliebris coloſſea, & viri altera; Bacchum eſſe putant, alij Apollinem, qui ibidem & integer eſt & pharetratus. Mulier copiæ cornu tenens. Sed præceteris elaboratiſſimum caput Iulij Cæſaris ſeruat, quod precio negat æſtimari poſſe: imò Capitis illius dominum (ne heredes venderent aut alienarent) domum cum hortis proximis poſſidere teſtamento iuſſit. Clauditur itaque ſeruaturque in armario, peregrinis tamen oſtendunt heredes non inuiti, ſi qui his delectentur Antiquitatis monumentis.

Forum habuit Antoninus Pius Imp. in campij Martij ea parte, quæ vulgò vocatur *La piazza di Sciarra*. Altiſſimam hîc Columnam cochlidem idem erexit, altam pedes CLXXV. Feneſtellas habet LVI. quæ lucem intus præbent. Lapidibus confectam XXVIII. quidam volunt. At *Mihi non liquere* pronuncio. Gradus enim rupti ſunt, neque aſcenſus in ſuperiora, vt in ea quæ Traiano eſt dicata, patet. Exterius continet Antonini res geſtas, excellenti figurarum ſculptura. Locus hodieque à Columna illa, *in Colonna*, appellatur.

Ad templum S. Stephani in Truglio, columnæ illæ XI. reliquię ſunt porticus, quam in ſuo foro M. Antoninus Pius ſtruxerat, palatio ſuo coniunctam, quod ab hoc templo S. Stephani vſque ad Pantheum pertinebat.

Inter columnam Antonini & fontem Aquæ Virginis erant Sepę campi Martij, ſic dictę, quia vallatus locus erat denſo tabulato, in quem popu-

populus Ro. conueniebat magiſtratibus creandis ſuffragia laturus. Ouilia quoque dicta, ab ouium incluſarum ſimilitudine. Huc Tribus in Comitijs conueniebant.

Collis ille editior inter Columnam & S. Laurentium in Lucina, hodie *Monte Acitorio* corruptè fortaſſe appellatur, quaſi Mons citatorum, in quem è Septis ſingulis Tribus poſt lata ſuffragia ſe recipiebant. In eodem colle fuit Curia publica, qua hoſtium legati accipiebantur, quibus Vrbem ingredi non licebat, nec in Græcoſtaſi diuerſari: quæ, vt dixi, fuit prope Comitium & Roſtra, ad forum Romanum.

Aquæ Virginis fons eſt proximè, humili & depreſſo aquæductu, per cuniculos & tubos à vicinia pontis Salarij per portam Collinam, ſub Hortulorum colle, & per Martium campum influens: hodie *Fonte di Treio* vocatur. Huius aquæductum inſtauraſſe Nicolaum v. Pont. titulus ibidem indicat: ſolaque hęc aqua de tot Aquęductibus olim tanto ſumptu in Vrbem inductis, ciuium vſui ſuperſtes manſit.

Ad populi Ro. Septa via erat fornicata, in qua templum Neptuni, & Claudij amphitheatrum, cuius hodie nulla veſtigia.

Ad aquam Virginem templum quoque habuit Iuturna, ſoror Turni regis Rutulorum, nympha antiquitus inter Napæas habita, & inter Indigetes, quæ agrorum cultum iuuare credebatur: vnde nomen ferè conditum.

Domi Iacobi Colotij de Ieſi ſtatuæ ſunt & Inſcriptiones variæ. Iuxta eſt Arcus è lapide Tiburtino, qui pertinet ad Aquam Virginem, cum hac Inſcriptione: TI. CLAVDIVS DRVSI F. CAESAR AVGVSTVS. cetera tibi deſcribe, ex fide tamen bona, ne quid peccet ſcriptura. In fonte hi verſus leguntur: Sub ſtatua Nymphæ, quæ tamen ablata eſt:

*Huius*

*Huius Nympha loci ſacri cuſtodia fontis*
*Dormio, dum blandæ ſentio murmur aquæ:*
*Parce meum, quiſquis tangis caua marmora, ſomnum*
*Rumpere; ſiue bibes, ſiue lauere, tace.*

Pompilius Narus ſtatuas habet Herculis & Veneris, in vinea ſua collis Hortulorum repertas.

In monte Acitorio ædes ſunt Gaddiorum, olim Card. Gaddi. Hîc illuſtrium capita, & Auguſtorum:

| | |
|---|---|
| Iulij Cæſaris, | Alexandri Mammeæ, |
| Octauiani, | Pyrrhi regis Epir. |
| M. Agrippæ, | Claudij, |
| Septimij Seueri | Aureliani, |
| Getæ, | Antonini Caracallæ, |

Philippi Imp. è ſerpentino lapide viridanti. Statuæ item Antonini Pij, Galeriæ Fauſtinæ, M. Aurelij, Fauſtinæ iunioris, L. Veri, Traiani, Hadriani. Rurſum Apollo arcum tenens, Cupido dormiens in claua Herculis & leonis exuuiis. Tabula hîc oſtẽditur limbo inaurato, cuius precium ob marmoris excellentiam æſtimari non poteſt: aliaque κειμήλια gemmarum, & lapidum in Muſæo ſeruantur.

Apud Deſiderium Vrſacium, ad S. Magdalenæ & Pantheon, Dianæ ſtatua, vel Orcadis nymphæ, capreoli pellem tenens; & Orpheus mutilus, aliaque viſuntur.

Apud Antonium Gabrielem ad S. Mariæ ſupra Mineruam, capita ſunt Tiberij, Traiani, Germanici, Commodi: Hermaphroditus item & Druſus, quẽ alij Romulum faciunt in Thermis Antoninianis repertus, cum Remi capite, quod ad magnum Etruriæ ducem miſſum. Ibidem caput Pythagorę antiquiſſimum, Catonis, Lucillæ, Otacillæ, M. Agrippæ, qui Pantheon con-

condidit: M.T.Ciceronis, Bacchi, Cupidinis, Eratûs Muſæ, Cæſoniæ, Fauſtinæ, Termini, Satyri, & reliquorum.

Præter cetera Romæ ſpectandum maximè palatium eſt Cardinalis Rodolphi Pij Carpenſis, in campo Martio: de cuius hortis ſuprà dicere memini in Quirinali. Liber foret ſi quis omnia depingat, omnia colligat: quod vtinam aliquis præſtet. Nos recenſebimus pauca de multis. In hortulo Termini v. Nilus cum crocodilo, Nar fluuius; Matrona brachium ſerpente implicatum habens: vnde Cleopatram quidam putarunt. Muſeium illi triplex. Hîc ſimulacra Apollinis, Dianæ, Cereris, Atys paſtoris Idæi, & aliorum. Vrnæ ex cocto lapide toto palatio inter ſtatuas appoſitæ, aſpectu pulcræ. Libri duobus locis antiquiſſimi in membranis ſcripti, Græci, Latini, Hebræi, Arabici. Ad dextram capita Galeriæ Fauſtinæ, Iuliæ Cæſaris Aug. F., Antoniæ, Cupidinis. Inſcriptiones marmoreæ varię. Tabula vna è lapide biſalthe nigro & denſiſſimo, notis Aegyptiis illuſtris. Ad læuam capita Iuliæ Mammeæ, pueri ridentis, mulieris ornatæ calãtica, vel mitra Syria; Herculis, Fauni. Inſcriptiones rurſum plurimę: Alexander Magnus in tabula, cum puero alato. Canopi caput ex lapide Aegyptio viridi, & Iouis Hammonis. In ſecundo Muſeio Vaſa omnis generis, capita Antonini Caracallæ, Iuliæ Titi filiæ, Galbæ, Numæ Pompilij, Domitiani, Septimij Seueri, Philippi Imp. & aliorum. Libri rurſum antiqui, cùm in membranis ſcripti, tum in papyro Aegyptia. Inſcriptiones quoque & Epitaphia pretioſis in lapidibus. Tabula grandis marmorea cum Græca inſcriptione. Hîc puer ſedẽs; & Alexandri M. quaſi morientis caput. Item Bruti caput, hoc addito Elogio:

Quæ

*Quæ tibi cumq; mei potuerunt pignora nati*
*Nata dari populo ſunt ſacramenta data:*
*Et volui maiora nimis, ſed cura meorum*
*Fida tui prohibet me cinerem eſſe rogi.*

Ad dextram portę, Venus eſt, cuius artificium ſuperat reliqua omnia quæ Romæ ſunt: neque abs re (nec enim integra) creditur eſſe Venus Gnidia celeberrima veterum ſcriptis. Iuuenis quoque non minoris artificij, cum muſculis, adeò elegans, vt artificum oculos non ſatiet. In cœnaculo coloſſeum mulieris caput, & L. Veri iuuenis, & adulti, Poppeæ Sabinæ, Hadriani, Annij Veri, & Gręci hominis, Termini ex marmore æmathite; Satyri, Cupidinis. Hîc & præſtantiſſ. Italiæ pictorum imagines conſpiciuntur, Raphaëlis Vrbinatis, Michaëlis Angeli Bonaroti, & aliorum. Marmora quoque inſcripta variis & characteribus & linguis. In tertio Muſeio pulcro ordine ſunt capita virorum illuſtrium LXXVI. quorum XIII. maiora ſummi artificij, ex orientali marmore candidiſſimo: vnum Veneris, duo vetularum, totidem Herculis, vnum Palladis, &c. Hîc &, Satyrus & puer plorans, quibus nihil tota Vrbe eſt elaboratius. Simulacrum oſtenditur Cybeles ex marmore nigro Aegyptio, & Suriæ ſiue Naturæ ex candidiſſimo, cum mammis & animalibus, facie tamen nigra. Item Anubis cynocephalus. Terminus hæc receptacula ſuſtinet. Hercules item, Satyrus ex æmathite lapide, cornu inflãs. Fauni ſtatua, & Socratis, rarum opus & admirabile. In vaſe æneo ſculpti pueri piſcantes. Apollo, & gladiator, aquila, taurus, &c. Hîc & velut armamẽtarium omnis generis armorum. Illud affirmare poſſim, Romam nihil poſſidere magnificentius, nihil admirabilius, quàm quæ Rodolphus Card. Carpenſis vir doctus iuxta ac hu-

humanus collegit: vtinam ea heredes ſeruent, nec, vt ſæpè fit, diſtrahant, vel donent: exteroſq́; arceant, ne inſpicere poſſint, ignauia, vel odio adducti.

Apud Dominicũ Capotiũ, in plateæ Sciarrę principio, varia ſimulacra ſunt: Palladis veſtitę, & Dianæ. Capita Iunij Bruti, qui Tarquinium Roma exegit, Octaui Auguſti, Macrini, Hadriani, Antinoi, Septimij Seueri, Iulię Mãmeæ, Alexandri Seueri, Cleopatiæ, Veneris, Herculis, Apollinis, Siluani, pueri plorantis, Iani bifrontis, Parthorum regis captiui, & Bacchi inſidentis vaſi. Quæ omnia reperta in vinea eiuſdem Dominici extra portam S. Ioannis, qui locus dicitur vulgò Baſiliolo.

## Collis hortvlorvm

Extenditur ab æde S. Siluestri vſque ad portam Pincianam, ſiue Collinam, ſecundùm Vrbis mœnia: quamuis & alij eius magnitudinem producant vſque portam Flaminiam. In hoc colle Pincius Senator olim magnificentiſſimè habitauit, vnde collis, & porta vicina *Pinciana* dicta: Domus eius veſtigia in mœnibus apparent. In eodem colle & Domitiæ gentis ſepulcrum fuit, quo conditus & Nero tyrannus. In ſummo colle concameratio eſt ſeu fornix, aut arcus, pars templi Solis: Iuxta humi iacebat obeliſcus ex lapide Thaſio factus cum titulo: SOLI SACRVM.

Templum S. Trinitatis, monachorum Gallorum Minimorum, à Ludouico XI. Gall. rege conſtructum, in quo Cardinalium aliquot ſepulcra, & M. Ant. Mureti hominis diſertiſſimi, ad ſummam aram cernas.

Ad Collinam portam non procul à templo S. Suſannæ, Salúſtius hortos, vt dixi, amœniſſimos habuit, atque ędes, quarũ ruinę ſpectantur in

in valle, qua itur ad Salariam. Horti porrigebantur per colles inter portam Pincianam & Salariam. Obeliſcus hîc quoque fuit, nunc aliò tranſlatus, non adeò magnus, Lunæ ſacer, Hieroglyphicis ſignis notatus. Locus nomen ferè retinet, *Saloſtrico*.

Campus ſceleratus, ſeu via ſcelerata, in qua Virgines Veſtales quæ ſtupro violatę eſſent, viuæ defodiebantur; erat à porta Collina ſub ędibus & hortis Salluſtianis vſque ad portam Salariam.

Salaria porta, quæ & Quirinalis, Collina, & Agonalis dicta, digreſſo ad ſiniſtram viæ Salarię, ruinæ ſe offerunt templi Erycinę Veneris, quę à matronis Auguſto menſe colebatur vt Verticordia, quę maritos vxoribus conciliaret. Hîc & ludi Agonales fiebant, vnde etiam portæ nomen.

Tertio ab Vrbe lapide pons eſt Anieni impoſitus, integer adhuc, à Narſete, vt Inſcriptio longa docet. Ad hunc pontem ferunt Annibalem imbrium inundatione perterritum, ſoluto obſidio, caſtra mouiſſe ab Vrbe. Hîc inferiùs Tiberi Anio miſcetur, ibiq́ue Torquatus gigantem Gallum ſuperauit, & à collo torquem aureum detraxit: vnde & Torquati nomen adhęſit. Obſeruandum, Tiberinam aquam multis annis incorruptam ſeruari ſolitam, ſuauiſſimam & ſaluberrimam, quoties hauritur paulò ſupra Vrbem vſque ad mare. Accidit hoc ex miſtione Tiberis cum Aniene: quoniam hic aquas habet multo infectas nitro, quod ne putreſcat prohibet. Quiq́ue Tiberim ſupra Anienis oſtia accolunt, vtriuſque aquas Romano more, ne corrumpantur, miſcent. Inter Anienis arenas leguntur amygdala, aniſum, feniculum, aliaq́ue in petram verſa, vt in Romanorum conuiuiis in deliciis ſint, ludantq́ue arripientes, putantes

ſe dulciaria tragemata arripere, vocāturque paſſim, *Confetti da Tivoli*. Superioribus quoque annis corporis cadauer humani cęſum, & in flumen Anienem proiectum arboris radici adhærens in lapidem conuerſum eſt, & à putrefactione alienum, vt Titus Celſus, Patricius Romanus, à ſe viſum affirmat.

Ad Salariam portam templi Honoris reliquiæ ſunt: Item ſuburbanę domus Neronis, vbi Sporo liberto adiuuante, adacto ſub papillam pugione ſeſe interemit, cognito ſe à Senatu ad pœnam quæri.

In vrbe, ad vallem collis Hortulorum, & Quirinalis radices templum eſt *S. Nicolai de Archemoriis*; ſic dictum, quia olim eo loci forum fuit Archemorij.

Rurſus ad hortos Carpenſes, cameræ ſunt, & fornices longo ordine. Alij minij officinas, quę ibi ad Circum fuerunt, fuiſſe putant: alij meretricum ſedem, Floralibus ludis, qui Florę in Circo fiebant.

Ad templum XII. Apoſtolorum leo marmoreus erectus eſt, ſingularis artificij opus. In æde Columnarum marmor Meliſſæ mulieris, vt habet inſcriptio, oſtenditur.

Ad S. Mariam in via, apud Franc. Aragonium, in hortulo ad fontem Nilus eſt ſiniſtra innixus crocodilo: vtrimque duę ſtatuæ togatæ. Hinc capita plurima, rurſum XXIV. capita in altero hortulo.

Apud Hieronymum Frangipanem Cupido alatus, Statuæ IV. & Hercules. In pila ſiue arca ſculptum eſt iudicium Paridis de formæ præſtantia Iunonis, Palladis, ac Veneris. Mulier item laruam tenens, &c.

Apud Hieronymum Celotium ad S. Mariam in via, Nympha eſt dorſo monſtri marini inſidens, Doriden alij, alij Galatheam faciunt.

Tabu-

Tabula marmorea cum tauris duobus, quos viri duo cornibus retinent. Altera in tabula, Iupiter cum apro quem canis tenet. Victoriæ quoque deæ ſignum. Inſcriptiones item, & marmora varia.

Buffallorum ædes ſub Quirinali, paruæ quidem ſed refertæ monumentis Antiquitatis. Signa hic Apollinis, Veneris cũ Cupidine, Iouis, Iunonis, aliorumque Deorum. Capita Iouis, Palladis, Apollinis, Bacchi, Martis, Herculis, Mercurij & Aeſculapij. Hortulus optimè conſitus eſt exoticis arboribus. Palmæ multæ quidem Romæ, ſed dactylos tantùm ferunt in hortis S. Mariæ populi, & Tranſtiberinæ. Sunt hîc arborũ interuallis, coloſſeæ ſtatuæ, Cerberi tricipitis, & Tigridis. Statuæ Dianæ, Pomonæ, Sacerdotis Flaminis, Veneris, Herculis, Sabinæ mulieris, Perſæ ſerui è lapide precioſo. In cubiculo Marij ſepties Coſ. Tiberij, M. Aurelij, Commodi, Maximini Auguſtorũ, Græci alicuius illuſtris: Scipionis Africani, Hadriani Imp. Mox Herculis, Veſpaſiani, M. Aurelij, Getæ Imp. Antonini Pij duæ ſtatuæ, Lyſiæ quoque Athenienſium oratoris, hoc titulo ΛΥΣΙΑΣ. Ad horti extremum tabula marmorea, in qua tres Charites expreſſæ. Fons horto eſt additus, ex tophis marinis efformatus affabrè, in ſpeciem rupis naturalis, tantæ pulcritudinis, vt nihil ſpectari poſſit elegantius. Conchylia hîc precioſa, margaritarum ſplendore, & cochleæ Indicæ, colore Iridis, & vnionum. Rupes arboribus integitur atque inumbratur. Tres hîc Muſæ, & Caracalla Imp. In loculis verò repoſiti Demetrius, Maximinus, Philippus, Claudius. Per tubos aquas rupes eiaculatur limpidiſſimas. Lapidum hîc varia genera, teſſellato opere. Opus ſanè admirandum & mirum quidem, ſed pulcritudine par fonti Iulij III. Pont.

in vinea extra portam Flaminiam, de quo fonte initio huius diei agere meminimus.

## DE COEMETERIIS VRBIS ROMAE.

### *Ex Onuphrio Panuinio.*

### CAP. IX.

COemeterium omnium vetuſtiſſimũ *Oſtrianum*, via Salaria ad tertium ab Vrbe lapidem, in quo beatus Petrus Apoſtolus baptizaſſe dicitur, de quo Protonotarius S.R.Eccl. in actis Liberij Papæ c. 3. ſic ait: Erat non longè à Cœmeterio *Nouellæ*, ad tertium milliarium ab Vrbe, via Salaria Cœmeterium Oſtrianum, vbi Petrus Apoſtolus baptizauit.

Cœmeteriũ *Vaticanum* iuxta templum Apollinis, & Neronis circum, via triumphali ſitum in hortis Neronianis, vbi nunc eſt Baſilica S.Petri. Hoc Cœmeterium præter ſepulcra habebat fontem Baptiſmi, qui non omnibus cœmeteriis communis erat.

Cœmeterium *ad Nymphas*, in prædio Seueræ via Nomentana. lapide ab vrbe inter ſeptem & octo, in quo ſepulta fuerunt corpora ſanctorum martyrum Alexandri Papæ & cætera.

Cœmeterium vetus, à Papa *Caliſto* ampliatum, ex eius nomine appellatum eſt, via Appia, lapide ab Vrbe ſecundo, ſub baſilica S.Sebaſtiani ſitum: in eo Cœmeterio erant catacumbæ, vbi aliquando iacuerunt corpora ſanctorum Apoſtolorum Petri & Pauli.

Cœmeterium *S.Soteris* Papę, Cœmeterio Caliſti vicinum fuit.

Cœmeterium *S. Zepherini* Papæ, via Appia propè catacumbas, & Cœmeterium Caliſti.

Cœ-

Cœmeterium *Calepodij* Presbyteri, via Aurelia, lapide ab Vrbe ſecundo extra portam Ianiculenſem prope Eccleſiam S. Pancratij.

Cœmeterium S. *Pretextati* Presbyteri, via Appia, lapide primo abeuntibus per diuerticulum ſiniſtrorſum, vbi fuit Vrbanus Papa ſepultus.

Cœmeterium S *Pontiani* Papæ, non longè à Sanctis Abdon & Senen.

Cœmeterium *Cyriacæ*, in agro Veramo in Eccleſia S. Laurentij extra muros.

Cœmeterium *Lucinæ*, via Aurelia, extra portam S. Pancratij.

Cœmeterium *Aproniani*, via Latina, haud longè ab Vrbe, in quo ſepulta eſt S. Eugenia.

Cœmeterium S. *Felicis* Papæ, via Aurelia, miliario ab Vrbe, adiūctum eſt Cœmeterio S. Calepodij, prope S. Pancratium, extra portam Ianiculenſem.

Cœmeterium *Priſcellæ*, aliàs *S. Marcelli* Papæ, Via Salaria veteri, in cubiculo claro, iuxta cryptam S. Creſcentionis, lapide ab Vrbe tertio à *S. Marcello* Papa dedicatum.

Cœmeterium S. *Timothei* Presbyteri, via Oſtienſi, intra Baſilicam S. Pauli.

Cœmeterium *Nouellæ*, via Salaria, ab Vrbe Roma miliario tertio.

Cœmeteriū *Balbinæ*, aliàs *S. Marci* Papæ, inter vias Appiam, & Ardeatinam, iuxta Baſilicam *S. Marci* Papæ.

Cæmeterium S. *Iulij* Papæ, via Flaminia, prope Eccleſiam S. Valentini, extra muros Vrbis, adhuc extat in vinea fratrum Eremitarum S. Auguſtini.

Cœmeterium *S. Iulij* Papæ, via Aurelia.

Cœmeterium *S. Iulij* Papæ, Portuenſi via.

Cœmeterium *S. Damaſi* Papæ, inter vias Ardeatinam & Appiam.

Cœmeterium S. *Anaſtaſij* Papę, intra Vrbem regione quinta Eſquilina, in vico Vrſi pileati prope Eccleſiam S. Bibianæ.

*Vrſus Pileatus*, iuxta palatium Licinianum ad portam Taurinam in Via Tiburtina

Cœmeterium *S. Hermetis*, aliàs *Domitillæ*, factum à Pelagio Papa via Ardeatina.

Cœmeterium *S. Nicomedis* via Ardeatina lapide ab Vrbe ſeptimo.

Cœmeterium *S. Agnetis*, via Nomentana.

Cœmeterium *S. Felicitatis*, via Salaria.

Cœmeterium *Iordanorum*, vbi Alexander fuit ſepultus.

Cœmeterium *S. Nerei & Archilei*, via Ardeatina, in prædio S. Domitillæ, lapide ab Vrbe ſecundo.

Cœmeterium *Felicis* & *Adaucti*, via Oſtienſi, miliario ab Vrbe ſecundo.

Cœmeterium *Tiburtij* & *Valeriani*, via Labicana, tertio ab Vrbe lapide.

Cœmeterium *Marcellini* & *Petri*, via Labicana, iuxta baſilicam beatæ Helenæ.

Cœmeterium *Marci* & *Marciliani*, via Ardeatina.

Cœmeterium *Ianuarij*, reſtauratum à Gregorio Papa III.

Cœmeterium S *Petronillæ*, ornatum à Greg. Papa, via Ardeatina.

Cœmeterium *Agatæ* ad Girolum, via Aurelia.

Cœmeterium *Vrſi*, ad Portenſam.

Cœmeterium *Gardiani*, via Latina.

Cœmeteriũ inter duas *Lauros*, ad S. Helenam.

Cœmeterium S. *Cyriaci*, via Oſtienſi.

Aſtulfus Longobardorum Rex, multorum corpora Sanctorum effodiens circa Romam, eorum Cœmeteria ſubuertit.

Paulus & Paſchalis Papæ, multa corpora Sanctorum, quæ in dirutis Cœmeteriis iacebant,

bant, intra Vrbem in Eccleſiis Stephani, & Silueſtri, & Praxedis collocarunt.

Cœmeteria in quibus erant priuatorum ſepulcra marmorea, lateritia, & loculos habentia, in iis Chriſtiani ſepeliebantur.

Ex ſepulcris quædam fuiſſe hereditaria, quædam donatitia.

Cœmeteria loca erant Chriſtianorum ſepulturæ ſpeciatim aſſignata.

## STATIONES ROMANAE AD TEMPLA SANCTORVM, *magnis Pontificum indultis.*

DOMINICA ADVENTVS
- PRIMA, Statio ad S. Mariam maiorem.
- II. ad S. Crucem in Hieruſalem.
- III. ad S. Petrum.
  - Feria IIII. quatuor Temporum, ad S. Mariam maiorem.
  - Feria VI. ad XII. Apoſtolos.
  - Sabbatho, ad S. Petrum.
- IIII. Domin. ad Sanctos XII. Apoſtolos.

In vigilia Natiuitatis, ad S. Mariam maiorem.

NATIVITATIS Domini Miſſa
- I. ibidem ad præſepe.
- II. ad S. Anaſtaſiam.
- III. ad S. Mariã maiorem.

FESTO
- S. Stephani, ad S. Stephanum, in Cœlio monte.
- S. Ioannis Apoſt. & Euang. ad S. Mariam maiorem.
- SS. Innocentium, ad S. Paulum.

In Circumciſione Domini, ad S. Mariam trans Tiberim.

In Epiphania Domini, ad S. Petrum.

DOMINICA IN { Septuageſima, ad S. Laurentium extra muros. Sexageſima, ad S. Paulum. Quinquageſima, ad S. Petrum. }

FERIA { IIII. Cinerum, ad S. Sabinam. V. ad S. Georgium. VI. ad SS. Ioannem & Paulum. }

Sabbatho, ad S. Tryphonem.

DOMINICA I. Quadrageſimæ, ad S. Ioannem in Laterano.

FERIA { II. ad S. Petrum ad vincula. III. ad S. Anaſtaſiam. IIII. Quatuor temporum, ad ſanctam Mariam maiorem. V. ad S. Laurentium in Paniſperna. VI. Quatuor temporum ad SS. XII. Apoſt. }

Sabbatho ad S. Petrum.

DOM. II. Quadrageſimæ, ad S. Mariam in Dominica.

FERIA { II. ad S. Clementem. III. ad S. Sabinam. IIII. ad S. Cæciliam. V. ad S. Mariam trans Tiberim. VI. ad S. Vitalem. }

Sabbatho, ad SS. Marcellinum & Petrum.

DOM. III. Quadrag. ad S. Laurentium extra muros.

FERIA { II. ad S. Marcum. III. ad S. Potentianam. IV. ad S. Sixtum. V. ad SS. Coſmam & Damianum. VI. ad S. Laurentium in Lucina. }

Sabbatho, ad S. Suſannam.

DOM. IIII. QVADRAGES. Lætare Hieruſalem Statio ad S. Crucem in Hieruſalem.

FE-

FERIA { II. ad SS. Quatuor Coronatos.
III. ad S. Laurentium in Damaſo.
IIII. ad S. Paulum.
V. ad SS. Silueſtrum & Martinum.
VI. ad S. Euſebium. }

Sabbatho, ad S. Nicolaum in carcere.

DOMINICA IN PASSIONE, ad S. Petrum.

FERIA { II. ad S. Chryſogonum.
III. ad S. Cyriacum.
IV. ad S. Marcellam.
V. ad S. Apollinarem.
VI. ad S. Stephanũ in monte Cælio. }

Sabbatho, ad S. Ioannem ante portã Latiam.

DOMINICA PALMARVM, ad S. Ioannem in Laterano.

Maioris hebdomadæ Feria { II. ad S. Praxedem,
III. ad S. Priſcam.
IV. ad S. Mariam maiorem.
V. In cœna Domini, ad S Ioannem in Laterano.
VI. in Paraſceue, ad S. Crucem in Hieruſalem. }

Sabbatho ſanĉto, ad S. Ioan. in Laterano.

DOMINICA RESVRRECTIONIS DOMINI STATIO ad S. Mariam maiorem.

FESTO { II. ad S. Petrum.
III. ad S. Paulum.
IV. ad S. Laurentium extra muros.
V. ad SS. XII. Apoſtolos. }

Sabbatho in Albis, ad S. Ioannẽ in Laterano.

DOM. IN ALBIS, & Oĉtaua Paſchæ, ad S. Pancratium.

FESTO ASCENSIONIS, Statio ad S. Petrum.

In vigilia Pentecoſtes, ad S. Ioan. in Laterano.

DOM. PENTECOSTES, ad S. Petrum.

FERIA { II. ad S. Petrum in vincula.
III. ad S. Anaſtaſiam.
IV. Quatuor temporum, ad S. Mariam maiorem. }

FERIA { V. ad S Laurentium extra muros.
VI. ad SS. XII. Apoſtolos.

Sabbatho, ad S Petrum.

Stationes Quattuor Temporum in Septembri.

FERIA { IV. ad S. Mariam maiorem.
VI. ad SS XII. Apoſtolos.

Sabbatho, ad S. Petrum.

Reliquæ STATIONES ſuis quæque diebus Sanctorum Apoſtolorum, Martyrum, Confeſſorum, ac Virginum, quorum in Vrbe templa ſunt, magno piorum concurſu frequentantur: Pontifice Max. vel ſacris operante, vel præſente: ſtipante etiam ingenti Patrum purpuratorum, atque Epiſcoporum cateruа. Nunc eædem STATIONES, animi relaxandi gratia, carmine legantur. Amant enim alterna Camenæ.

EAEDEM

## STATIONES ROMANAE

QVADRAGESIMALI IEIVNIO:

Verſibus à Pomponio Læto redditæ.

*Qvæ tua præſidio Sanctorum crimina tolli*
*Quæſieris, voti, me duce, compos eris.*
*Feſta quadragenæ, nec ſit graue, tempora ſerua,*
*Quaq; dies veniam continuata dabit.*
*Primus Auentinum labor eſt conſcendere mõtem,*
*Audiat vt primas Diua* Sabina *preces.*
*Proximus vt properes galeati ad fana* Georgi,
*Hinc vbi Velabro ſunt fora iuncta boum.*
Ioannis Pauliq; *colas hinc numina fratrum,*
*Inde* Typhon *humili voce rogandus erit.*
*Mox ſubeunda genu Laterana palatia flexo,*
*Templaq; qua* Petri *ferrea Vincla tenent.*

*Poſt*

*Poſt ibi* Anaſtaſiæ *ſanctum venerabere numen.*
*Circa Palatinum ſuſpicis vnde iugum.*
*Hinc maior veneranda parens, nix plurima templi*
*Fixit vbi Icario ſub cane lapſa notam.*
*Atque tuas illa excipiat* Laurentius *ara,*
*Quæ* Paliſpernæ *eſt nomine nota, preces.*
*Datq́; pias votis duodenus* Apoſtolus *aures,*
*Hic vbi Virginea campus obitur aqua.*
*Conſpicuas opibus magnis vbi Iulius ædes*
*Struxit quarte tibi Sixte colende nepos.*
*In Vaticano eſt* Petri *veneranda poteſtas:*
*Huic dedit in terras iura ſuperna Deus.*
*Hic veros* CHRISTI *referentia lintea vultus,*
*Et madida illius ſanguine tela coles.*
*Hinc adeas* Mariæ *templũ, cui* Dominica *nomen,*
*Marmorea ante ipſas eſt vbi Cymba fores.*
*Funde preces ſacra pariter* Clementis *in æde,*
*Stagna Nero abductis hic vbi fecit aquis.*
*Et tibi* Balbinæ *viſenda eſt Virginis ara,*
*Edita Auentini quam iuga montis habent.*
Ceciliæq́ue *ſacrum flauas trans Tyberis vndas*
*Te vocat, & Chriſti* Transtyberina *parens.*
Vitalemq́ue *roges, quà mons decliuior ipſas*
*Vergit in Eſquilias alme* Quirine *tuas,*
*Et* Marcellino *ac* Petro *communia quæras*
*Templa, aderit precibus miſsis vterque tuis.*
*Te ſacer hinc extra videat* Laurentius *Vrbem,*
*Acceſſus teneat nec via longa tuos.*
*Inde colas* Marcum, *cui celſa Palatia ſurgunt,*
*Fundata auſpiciis Paule ſecunde tuis.*
*Eſt quoque patricio veneranda* Potentia *Vico,*
*Continuò Eſquilias vnde Suburra videt.*
*Publica mox vbi iam populo piſcina patebit,*
*Optatam excepto det tibi* Sixtus *opem.*

*Fra-*

*Fratreq;* iam Coſma Damiani *numen adora,*
*Quorum ſunt ſacra fana propinqua Via.*
*Mox in Lucinæ* Laurentius *æde colendus,*
*Flaminia Domiti quà tegit arcus iter.*
*Suntq; Quirine tui ſuperanda cacumina montis,*
*Annuat vt votis caſta* Suſanna *pius.*
*Adq; crucis Domini ſacras acceſſeris aras:*
*Poſt vbi* Sanctorum quattuor *oſſa iacent.*
*Et pete qua colitur Damaſi* Laurentius *æde,*
*Hîc vbi Pompei lapſa Theatra vides.*
*Rianuſq; nouo ſumptu noua templa Raphael,*
*Marmoream pariter reſtituitq; domum.*
*Trigemina per quam Tybris petit oſtia porta,*
*Efferet ad* Pauli *maxima templa pedem.*
*Quæq; tibi in ſummis fuerat Martine carinis,*
Sylueſtro *nunc eſt ritè dicata dies.*
*Fana quoque* Euſebij, *Marij vicina trophæis,*
*Ad Præneſtinam ſunt adeunda viam.*
Nicoleonque, *vbi carcer erat pietatis, & ædes*
*Marcelli, nec non iuncta theatra, coles.*
*Ecce autem* Petrus *reuocat tua vota preceſq;,*
Chryſogoni *orandum poſt tibi numen erit.*
Iulictam *pro* Cyriaco Quiricumque *rogabis,*
*Quîs data ſunt* Neruæ *proxima templa foro.*
*Et quod* Marcello *poſuit Lucina ſacellum*
*In lata tibi ſit cura ſubire via.*
*Mox in Flaminiis pratis pete* Apollinis *ædem:*
*Hæc* Apolinaris *dicere metra vetant.*
Sphęrica *dehinc* Stephani *ſtudioſus fana requiras,*
*Cælius in ſummo mons habet illa iugo.*
Ioannis portæ *delubra propinqua* Latinæ
*Sunt tibi non lento mox adeunda pede.*
*Expecta, ſubeas* Laterana *palatia rurſus,*
*Quem peperit ſterilis factaq; mater anus.*

*Con-*

*Confer in Eſquiliis hinc te* Praxedis *ad aram,*
Priſcaque *Auentino colle roganda tibi eſt.*
*Inde* patens *iterum* maior *tibi prabeat aures,*
*Et* Laterana *domus tertia vota ferat.* (*ta eſt.*
*Crux repetenda etiam, cui Nauia proxima por-*
*Templa habeant quartas &* Laterana *preces.*
*Adijce pramiſſis* Paſchalia *feſta diebus,*
*Vt venia referas vberioris opem.*
*Curaq; maiorem ſit viſere tertia matrem,*
*Tertius &* Petri *templa ſubire labor.*
*Expedit &* Paulum *geminato accedere voto,*
*Eſt labor, at meriti gratia maior erit.*
*Mœnia te rurſus videat* Laurentius *extra,*
*Rurſus* Apoſtolica *eſt & veneranda cohors.*
Pantheon *hinc adeas*, Mariæ *nunc templa ro-*
*tunda,*
*Clarum opus Agrippa conſpicuumq; decus.*
Ioannes*que quater* Laterana *cultus in ade,*
*Excipiat quintas, qua prius aure, preces.*
*Vltimus emerito* Pancratius *ore rogetur:*
*Et tua ſic tolli crimina poſſe puta.*

## DE VATICANA BIBLIOTHECA SVMMI PONTIFICIS.

### CAP. X.

BIBLIOTHECA Vaticana Pontificis quotidie à doctis hominibus meritò frequentatur. Abundat enim, refertaque eſt, ſi quæ alia in Europa, antiquiſſimis omniū diſciplinarum artiumq; libris cùm Græcis, tū Latinis ac Hebraicis, calamo in membranis olim exaratis, multis retro ſæculis accumulati à ſummis Romanæ ſedis Pontificibus, quibus colligēdi libros, ſeruandiq; ſtudiū fuit, in tot bellorū ciuilium, exterorumque calamitatibus, direptionibus, ac cladi-

bus, quas ea Vrbs à Barbaris gentibus accepit; quód vrbium reginam extinctam cuperent.

Xiſtus V. P. M noſtra memoria nuper mirificè auxit, ornauit, illuſtrauitque picturis, atque ædificio immenſo: quod ſingulari poëmate à Gulielmo Blanco Gallo, & Hiſtorica deſcriptione depingitur à F. Angelo Rocho, Epiſcopis. Schidis etiam nondum editis ab Onuphrio Panuinio, eiuſdem ordinis Eremitarum cum Rocho, monachi pereruditi.

Illud ſummis votis optant, atque efflagitant docti viri, Pōtificis Max. beneficio INDICEM librorũ Græcorum Latinorũque bono publico edi atq; euulgari. Sic enim fieret, vt inflammati eruditi, qui ad veteres ſcriptores illuſtrandos animũ appellunt, frequentes Romã venirent: proderẽt innumerabiles auctores, qui vel latent in tenebris, lucemque nondum aſpexerunt, vel longè deprauatiſſimi, mutili, ac manci circumferuntur. Præſtitit hoc Auguſta verè Reſpub. Vindelicorum per Indicem inuitatis eruditis hominibus, qui Græcos Patres, cōparando vulgatas editiones cum M.SS illuſtrare vellent. Et Galliæ Regibus Chriſtianiſſimis Franciſco I. & Henrico II. quot quantoſque ſcriptores Græcos cùm hiſtoricos, tum Theologos acceptos referam, neceſſe eſt? vt & Mediceæ bibliothecæ Reginæ matris, Magniqúe Etruriæ Ducis: cui familiæ litteræ multum ſe debere libenter agnoſcunt. Auguſtior verò, longeque copioſior Pontificia eſt, imò Regia etiam bibliotheca, quæ in Carpetanis Hiſpaniæ eſt ad Diuum Laurentium: quam & Didacus Huctadus Mendoza, Cæſaris olim apud Venetos legatus, accepta è media Græcia Græcorum librorum plena naui, mirificeè ornauit.

Sunt & aliæ Romæ egregiæ bibliothecæ: vt collegij Canonicorum S. Petri in Vaticano: Car-

Cardinalis quoque Gul. Sirleti, libris Græcis plena, vt erat ille ad miraculum doctiſſimus: quæ nunc bibliotheca xx. millibus aureorum æſtimata, Aſcanij Card. Columnæ eſt, patetq́; doctis hominibus. Sforciana quoque auctoribus Græcis manuſcriptis abundat, & Farneſiana.

Taceo innumeras priuatorum bibliothecas rarorum librorum, rerumq́ue precioſarum: Qualis eſt Fuluij Vrſini Romani, hominis vtriuſque linguæ doctiſſimi: & altera Aldi Manutij Pauli F. Aldi N. qui nuper in medio vitæ curſu vita decedens, octoginta millium librorum bibliothecam à ſe collectam, Piſanæ Academiæ in Etruria, vt audio, teſtamento legauit.

Nam extra Romam bibliothecas audio celebrari, Ducum Florentini & Vrbini: Græcis illa, hæc Mathematicis referta.

Mediceæ Bibliothecæ hic
Florentiæ legitur Titulus:

DEO PRAESIDIB. FAMILIAE DIVIS.
CLEMENS VII. MEDICES P.M.
LIBRIS OPT. STVDIO MAIOR. ET SVO
VNDIQVE CONQVISITIS
BIBLIOTHECAM AD ORNAMENTVM
PATRIAE. CIVIVMQ. SVORVM
VTILITATEM D.D.

Hanc Bibliothecam COSMVS MEDICES Tuſcorum magnus Dux perficiundam curauit anno Domini M.D.LXXI.III.Id. Iulij.

*Coſmus in has ædes meliora volumina* Κόσμος
*Tranſtulit, & primas quas habet orbis opes.*
*Sic genuit tandem ſterili de nomine* COSMVS
*Rem ſibi cum mundo, cælitibuſq́; parem.*

Hic Pandectæ Iuris ciuilis in membranis ſcripti aſſeruantur, Piſis huc tranſlati: quos ab anti-

antiquitate mirificè prædicant Angelus Politianus, & Petrus Victorius, homines longè doctiſſimi, qui eos libros tractarunt, & hinc emendarũt infinita loca deprauata: itẽ v.c. Antonius Auguſtinus, vir ſui ſæculi & eloquentium Iuriſconſultiſſimus, & Iuriſconſultorum eloquentiſſimus, vt ſcripta teſtantur; aliique poſt Galli doctrina politi, eaſdem Pandectas emendandi prouinciam ſuſceperunt.

Ad libri calcem ibi legitur:

*Ego Marſilius Ficinus interfui, dum hoc reperiretur opus: idq; manu propria ſcripſi, 9. Apr. anno Do. 1496. Petro Bernhardo Bernhardus ſedente Vexillifero Iuſtitia.*

Sed Romam ad Vaticanam Bibliothecam tanquam in viam redeamus.

## DE BIBLIOTHECA VATICANA

### *Ex non editis Panuinij,*

Gentiles ſuos libros in Bibliothecis publicis, & priuatis conſueuiſſe aſſeruare, ex eorum monumentis, & ex his, quæ nuper ſcripſimus, facili cõiectura poſſumus conſequi, permultiq; tradiderunt. Eccleſiã verò Catholicã iam inde à primo poſt Chriſtũ exordio in præcipuis quibuſdam locis Bibliothecas ſacras habuiſſe, quibus ſtudioſorũ ingenia paſcerentur, non eſt obſcurum. Nam D. Athanaſ. in narratione *de perſecutione Arianorum* in Eccleſia Alexandrina tradit; Bibliothecas in Eccleſiis Chriſtianorum fuiſſe, libroſque magna cura conſeruatos: & in eo Arianorum impietatem accuſauit, quòd libros Eccleſiæ ereptos indigniſſimè combuſſiſſent.

ſent. Hieronymus earundem meminit, cùm ad Pammachium pro libris ſuis aduerſus Iouinianum ſcribens ait: Eccleſiarum Bibliothecis fruere. Euſebius præterea lib. 1 x. cap. 11. ſcribit, Eccleſiam libros ſacros in oratoriis habuiſſe; eoſque temporibus Diocletiani excifis oratoriis ad delēdam prorſus memoriam Chriſtianorum exuſtos eſſe. Neque verò deſunt in ſcriptura coniecturæ. quoniam Paulus ad Timotheum ſcribens, libros ſecum Romam apportare iubet, maximè verò membranas: atque idem libros Propheticos in Eccleſia Corinthiorum legi ſolitos, 1. ad Corinth. teſtatur. Bartholomæum verò Indis verbum Dei prædicaſſe, ibique Euangelium Matthæi Hebraicè manu ſua deſcriptum reliquiſſe, lib. v. cap. x. hiſtoriæ Eccleſiaſticæ prodidit Euſebius. quod exemplar in India repertum Origenes (teſte Hieronymo) Alexandriam reportauit; cùm ex Oriente libros canonicos veteris teſtamenti Melito (vt ait Euſebius) attuliſſet. Hebræi tandem libros ſacros diligentiſſimè cuſtodiebant, & in ſynagogis ſuis Moyſen per ſingula Sabbata legere ſolebant. Quare eoſdem Chriſtianos factos in deſcribendis, & conſeruandis libris Propheticis, & Apoſtolorū. atque Euangeliſtarum ſtudium ſuum collocaſſe, meritò eſt credendum.

Sed loca vbi libri ſeruabantur, non vno nomine fuerunt appellata; nam & *archiuia*, & *ſcrinia*, & *Bibliotheca* (vt ex auctoribus citandis patebit) dicebantur. Bibliothecarius in vita Cæleſtini Papæ: *Hic*, inquit, *fecit conſtitutum de omni eccleſia, maximè de regionibus; quod hodie in archiuio eccleſia tenetur reconditū*. Et in vita Leonis Papæ: *Multas epiſtolas ſcripſit Papa Leo, quæ hodie in archiuio Eccleſia tenentur*. Et in Gelaſio Papa: *Gelaſius libros aduerſus Eutychem, & Neſtorium edidit,*

*edidit, qui hodie in Bibliotheca Eccleſiæ archiuio reconditi tenentur*. Tandemque in vita Bonifacij Papæ II. *Bonifacius Papa chirographum damnationis Dioſcori archiuio Eccleſiæ recluſit*. Anaſtaſius prætereain vita Martini Papæ. *Synodus*, inquit, *Lateranenſis à Martino Papa contra Syrum Alexandrinum, Pyrrhum, Sergium, & Paulum Conſtantinopolitanos Patriarchas hereticos Monothelitas celebrata, hodie archiuio Eccleſiæ continetur*. Et in Leone: *Hic fecit conſtitutum, quod in archiuio Eccleſiæ continetur, vt qui ordinatus fuerit Archiepiſcopus, nulla conſuetudine, pro vſu pallij, aut diuerſis officiis Eccleſiaſticis quidquam perſoluere debeat*. In Ioanne VI. ait: *Ioannes Pap. facto concilio ſacerdotum Nouellum Epiſcopum, qui ab Archiepiſcopo Rauennate ordinatus fuerat, ſub ditione ſedis Apoſtolicæ reintegrauit, & confirmauit: cuius rei chirographum in S.R.E. archiuio retinetur*. Vltimo in vita Stephani II. *Pipinus Rex Francorum victo Aſtulfo Rege Longobardor. eidem multas ciuitates, quas vi occupauerat, abſtulit; quas beato Petro, S. R. E. & Romanis Pontificibus donauit, ſcriptiſq́; ſuis donationem fecit, quæ hactenus in archiuio S. Eccleſiæ recondita tenetur*. Hieronymus quoque in prologo Eſther ſcribit: *Quem librum ego de archiuiis Hebræorum eleuans, verbum è verbo expreſſius tranſtuli*. D. autem Gregorius Papa in prologo XL homiliarum ſuarum ad Secundinum Epiſcopum Tauromilitanum refert, XL. homilias ſuas in ſcrinio S.R.E. detineri. Et Iulius Papa, qui Marco Silueſtri ſucceſſori ſuffectus eſt, inſtituit, vt in Eccleſiæ ſcriniis reponerentur cautiones, inſtrumenta, donationes, commutationes, traditiones, teſtimonia, allegationes,

ac

ac manumiſſiones clericorum in Eccleſia. Sed nominis *Bibliothecæ* exempla, & teſtimonia non eſt quod afferantur.

Ex his igitur facilè cognoſcere licet, permulta eorum quæ in Bibliothecis reponebantur: verùm non iſta ſolùm, quin etiam & præcipuè *Bibliorum libri* conſeruari ſolebant, vt ſatis ſuperque ex Euſebio, & Eccleſiarum vſu conſtat: in quibus quatuor Euangeliſtarum libri, Epiſtolæ Pauli, Petri, Iacobi, Ioannis, & Iudæ, nec non Acta Apoſtolorum, & Apocalypſis Ioannis legi fuerunt ſolita. Opera tandem ſacrorum Doctorum in eiſdem Bibliothecis ſeruabantur; vt Ignatij, Martialis, Clementis Romani, Iuſtini, Egeſippi, Irenæi, Tertulliani, Origenis, Cypriani, & aliorum, quorum permulta ad noſtra vſque ſæcula peruenerunt. Quare dicendum eſt, Bibliothecas propter librorum Bibliorum, memoriæ Doctorum, & ſcriptorum Eccleſiaſticorum, veræque Eccleſiæ hiſtoriæ conſeruationem, atque ad poſteros propagationem ſtructas, & inſtitutas fuiſſe.

Ad ſtructuram autem, & conſeruationem Bibliothecæ non mediocres ſumptus erant neceſſariò faciendi librorum conquiſitoribus luculentis, ac peritis ſcriptoribus totique veræ Bibliothecæ. hi partim fidelium diuitum liberalitate, partim ex communi Eccleſiæ ærario fiebant. In quo ſanè Magni Conſtantini eximium, & ſingulare prædicatur ſtudium; qui (vt tradit Euſebius lib. III. de eius vita) imperatorios theſauros liberaliſſimè effudit in colligendis, ſcribendiſque libris ſacris, quos Gentiles temporibus perſecutionum ab Eccleſia ferè excuſſerant.

Verumtamen munus Bibliothecæ condendæ, conſeruandæ, ac curandæ Epiſcoporum præcipuum fuit, nec non & presbyterorum: quoniam ad

ad hos maximè ſpectabat & ſacros euoluere, ac cuſtodire libros; & *authenticos* ab *apocryphis* (teſte Euſebio) diſcernere. Quamobrem Notarios, librarios, & puellas ad ſcribendum exercitatas, qui libros deſcriberent (vt apparet ex Ambroſij, Origeniſque hiſtoria) alere, & ſuſtentare ſolebant. Inter hos Panthenius rector ſcholæ Alexandrinæ diligentiſſimus librorum conquiſitor perhibetur. Pamphilus etiam presbyter, & martyr Cæſarienſis magno ſtudio, & induſtria (vt ait Euſebius) Bibliothecam inſtituit: eamque tum Origenis, tum aliorum ſcriptorum voluminibus exornauit. cuius Cæſarienſis Bibliothecæ in apologia aduerſus Rufinum meminit Hieronymus. Alexander præterea celeberrimus Hieroſolymorum Antiſtes mirificam Bibliothecam Hieroſolymis conſtruxit, eodem teſte Euſebio; in qua libros Berilli, Hippolyti, Caij, & aliorum ſcriptorum Eccleſiaſticorum repoſuit: quibus ſe adiutum, & inſtructum in ſcribenda hiſtoria Eccleſiaſtica Euſebius teſtatur.

Sed ne diligentiam, & ſtudium noſtrorum ſilentio prætereamus, Clemens primus poſt Petrum Pont. Max. qui multas ſcripſit vtiles epiſtolas in Eccleſia Romana conſeruatas, ad poſteroſque tranſmiſſas; Romæ, vbi fons pietatis, doctrinæque erat, ſeptem *Notarios* in ſingulas regiones diſtributos inſtituit, qui cenſibus Eccleſiæ nutriti, geſta Martyrum diligenter perquiſita, & ſigillatim indagata litteris, & monumentis conſignarent. Anterus Papa res geſtas Martyrum à Notariis deſcriptas requiſiuit, & in Eccleſia recondidit. Fabianus Anteri ſucceſſor ordinauit ſeptem Diaconos iis notariis imminere, vt Martyrum res geſtas vndique ſingulatim colligerent. Actiones præterea Synodi Romanæ ſub beato Silueſtro celebratæ eo-

rundem

eundem Notariorum teſtimonium tribuunt. Ad hæc Iulius Papa, qui poſt Marcum Silueſtri ſucceſſorem præfectus eſt, cōſtituit, vt cuncta, quæ ad Chriſti fidem conſeruandam, propagandamq; pertinerent, per Notarios S. R. E. colligerentur, atque ea omnia monumenta à Primicerio Notariorum approbata in Eccleſia reconderentur. Hilarius autem Papa, primus quod legerim, Bibliothecas duas Romæ iuxta fontem Laterani ædificauit, in quibus Eccleſiæ Romanæ ſcripta, & Epiſtolas decretales Romanorum Pontificum, Conciliorum actiones, hæreticorum palinodias, & hæreſes, ſanctorumque Patrum libros publico vſui Chriſtianorum conſeruaret: cùm eo tempore libri ob paucitatem, & librariorum caritatem difficilè admodum inuenirentur.

Sed tamen præter has (vt iam ad originem Vaticanæ deueniamus) fuit etiam alia, fortaſſe omnium maxima, in ipſo Lateranenſi Patriarchio ſtructa Bibliotheca optimis voluminibus referta: quæ eo loci ferè annis M. quamdiu Romani Pontifices Lateranum incoluerunt, permanſit. Poſtea veró quàm Clemens V. in Galliis Romanam ſedem conſtituit, Pontificia bibliotheca fuit Auinionem tranſlata, libris iuſſu Pontificum ex Laterano aduectis, atque Auinione in Apoſtolico Palatio ferè ſpatio CXX. annorum retentis; quouſque Dei benignitate ſublato ſchiſmate, poſt Martini V. creationem eius bibliothecæ magna pars fuit iterum Romam perducta; & non Laterani, ſed in Vaticano, vbi Romanus Pontifex ſedem fixerat, collocata: confuſis tamen, ſparſiſque libris, neque vllo certo, aut digno loco interclufis. Quod indignè ferens Sixtus IV. Pont. Max. incredibilem librorum copiam à ſuis prædeceſſoribus relictam, qui partim vetuſtate, partim hominum

iniuria

iniuria conſumebantur, certo, & opportuno loco digeſſit armariis, pluteis, ceteriſque inſtructæ, & bene cultæ Bibliothecæ neceſſariis exornauit: atque Bibliothecam Vaticanam multis additiſ voluminibus, Eccleſiæ decori, fidei Catholicæ amplificationi, publicæ eruditorum hominum commoditati, & honori conſecrauit. Hæc igitur Vaticana Bibliotheca omnium, quæ in orbe terrarum ſunt, inſtructiſſima eſt, optimiſque, & antiquiſſimis ſcriptis in membranis libris refertiſſima, quorum numerum ſex millium excedit. huic, vt facilius conſeruaretur, & augeretur, Sixtus IV. ſtrenam centum aureorum, quam Romanis Pontificibus collegium ſcriptorum Apoſtolicarum litterarum quotannis donare conſueuit, in perpetuum addixit. hanc ſumma induſtria, & diligentia curant, & adminiſtrant Bibliothecarius, cuſtodes, correctores, librarij, ſarcinatores, & is, qui Bibliothecam verrit: quæ omnia ferè munera fuerunt à Sixto IV. inſtituta.

Qui ergo Bibliothecæ præerat, iam olim *Bibliothecarius*, & aliquando *cancellarius* vocabatur. Huius munus erat, Bibliothecam, & omnia eius volumina ſcripta, mēbranas, & ſimilia accuratiſſimè cuſtodire; Bullas, ſiue diplomata, vel Epiſtolas decretales Pontificum ſcribere, & ſi opus erat, dictare, acta Conciliorū, & Synodalia exſcribere, ac conſeruare; tandemque apud Rom. Pont. ea omnia præſtare, quæ ſedis Apoſtolicæ Cancellarij noſtro tempore faciunt. Cōueniens etenim viſum fuit, vt is potiſſimum eſſet Papæ amanuenſis, ſcilicet ſcribarum princeps, vel à ſecretis, qui etiam Pontificiam Bibliothecam, quæ tunc erat veluti *Cancellaria* quædam, ſiue, vt nunc loquimur, *ſecretaria*, tractaret. Noſtris verò temporibus hæc munera ſunt diuiſa. Bibliothecæ autem Romanæ ſem-

per

per clariſſimi, & optimi viri probatæ doctrinæ, & ſanctitatis præfuerunt: nam Anaſtaſius in vita Gregorij II. ſcribit, Gregorium, antequam Pontifex crearetur, Bibliothecæ Lateranenſis curam ſuſcepiſſe: *qui*, inquit, *eſt vir doctiſſimus, & Conſtantinopolim ad Imperatorem Iuſtinianum II. cum Conſtantino Papa profectus, & ab eodem Principe in multis difficillimis quæſtionibus interrogatus, peritiſſimè omnibus ſatisfecit*. Bibliothecarius præterea in eiuſdem vita refert, Gregorium ab ineunte ætate in Patriarchio Lateranenſi nutritum fuiſſe, atque à Papa Sergio ſubdiaconum & ſacellarium creatum, Bibliothecę Lateranenſis curam ſuſcepiſſe, poſtmodumque diaconum factum fuiſſe. Xiſtus verò IV. idib. Iulij, Pontificatus ann. VI. & ab orbe redempto M.CCCC. LXXV. perpetuum cuſtodem, & veluti Bibliothecarium Vaticanæ Bibliothecæ tunc à ſe erectæ bulla plumbea inſtituit

1. Bartholomæum Platinam Cremonenſem, ſcriptorem Apoſtolicum, familiarem ſuum, ſtipendio menſtruo decem aureorum decreto, additis victu pro ſe, & tribus famulis, & equo vno, iunctiſque regalibus quæ Palatinis Papæ familiaribus dari conſueſcunt: lignis nimirum, ſale, aceto, candelis, oleo, ſcopis, & ſimilibus. Deinde mortuo Platina idem Xyſtus IV. Kal. Nouembr. Pontificatus ſui anno XI. is eſt annus Domini M. CCCC. LXXXI

2. Bartholomæum Manfredum, clericũ Britonnenſis diœceſis, Decretorum Doctorem, familiarem ſibi gratum, linguarum peritia inſignem, ſcriptorem Apoſtolicum, Bibliothecarium creauit: atque vt huic muneri priſtinum ſplendorem, dignitatem, & amplitudinem reſtitueret; ſtatuit, vt Bibliothecarij deinceps futuri, ſcutiferi primi Romani Pont. perpetuò eſ-

ſent,

ſent,reciperentque ſtipendia, honores, & emolumenta conſueta, facta prius decem millium ducatorum cautione in camera Apoſtolica, datoque de fideli, ac diligenti Bibliothecæ cura iureiurando. Poſt hos creati ſunt temporibus ſuis qui ſequuntur.

3. Chriſtophorus Perſona Romanus, Prior ſanctæ Balbinæ, creatus anno M. CCCC. LXXXIV.

4. Iohannes de Dionyſiis Venetus anno M. CCCC. LXXVII.

5. N. Hiſpanus Archidiaconus Barcinonen. anno M. CCCC. XCII. hic eſt fortaſſe Hieronymus Paulus Cathalanus, Canonicus Barcinonẽſis I.V.D. qui fuit Alexandri VI. cubicularius, inter cuius fragmenta inuenta fuit *Practica cancellariæ* Romæ edita anno M. CCCC. XCIII. Pontificatus Alexandri VI. anno ſecundo.

6. Iohannes Fonſalida Hiſpanus, Epiſcopus Interannenſis anno M. CCCC. XCV.

7. Fr. Volaterranus Archiepiſcopus Raguſinus anno M. D. V.

8. Thomas Iugerannis, aliàs Phædrus: Volaterranus anno M. D. X.

9. Philippus Beroaldus iunior, Bononienſis, anno M. D. XVI.

10. Fr. Zanobius Accarolus Florentinus, ordinis Prædicatorum, anno M. D. XVIII.

11. Hieronymus Aleander; Carnus, Archiepiſcopus Brunduſinus, Cardinalis, anno M. D. XXXVII.

12. Auguſtinus Steuchus Eugubinus, Epiſcopus Chiſamenſis, congregationis S. Saluatoris, Bononienſis, anno M. D. XXXVIII.

13. Marcellus Ceruinus Politianus, presbyter Cardinalis tit. S. Crucis in Hieruſalem, anno M. D. XLIIX. creatus à Paulo III. hic ſtipendium, & quattuor ſportulas Bibliothecariis dari

ſtari ſolitas recuſauit:atque inter duos correctores Latinos,& eum, qui Bibliothecam verreret (vt inferiùs dicetur) diſtribuit.

14. Robertus de Nobilis Politianus, diaconus Cardinalis S. Mariæ in Dominica, anno Domini M.D.LV. creatus à Paulo IV.

15. Alfonſus Carafa Neapolitanus, diaconus Cardinalis S. Mariæ in Dominica, anno M.D. LVIII. à Paulo IV. creatus.

16. Marcus Antonius Amulius, presbyter Cardinalis Venetus, anno M.D.LXV.

17. Gulielmus Sirletus, presbyter Card. Calaber, die XIIX. Martij anno M.D.LXXII.

18. Antonius Carafa Neapolitanus, presbyter Cardin. tit. SS. Iohannis, & Pauli, die XV. Octobris anno M.D.XXCV.

Cùm autem vnus vix, aut nulla ratione poſſet tot millium librorum conſeruationi vacare, & neceſſariis Bibliothecæ rebus conſulere; idem Xyſtus duos cuſtodes perpetuos ſpectatæ fidei, & diligentiæ, qui Bibliothecarium iuuarent, inſtituit: dato vnicuique triùm aureorum ſtipendio menſtruo, victuque, & aliis neceſſariis, vt oleo, ſale, aceto, lignis, faculis, pro ſe, & famulo. Atque omnium primi fuerunt Iohannes Chadelli clericus Lugdunenſis, IV. Kalend. Maij; & Petrus Demetrius Lucenſis, qui in tinello Pontificis lector erat, Kalend. Maij Pontificatus Xyſti anno X. creati. Demetrio mortuo ſuffecit Iulius II. die VI. Iulij, Pontificatus anno IIX. Laurentium Parmenium de S. Geneſio, presbyterum Camerinenſem; & Iohanni Chadelli Romulum Mammacinum Bernardi, Canonicum Aretinum, cubicularium, & familiarem ſuum, Kalend. Septembr. an IX. Idemque Iulius XXIII. Auguſti, Pontificatus anno primo in ſingulas hebdomades hiemali tempore ſalmam carbonum cuſtodibus con-

ceſſerat: ſed nunc XXIV. ſalmæ dantur.

Prædictis ſuccedunt M.D.XXXIV. Fauſtus Sabæus, Brixianus, poëta, & Nicolaus Maioranus Hydrantinus: huic ſucceſſit Gulielmus Sirletus Squillacen. per promotionem ad Epiſcopatum Monopolitanum.

Hieronymus Sirletus Gulielmi frater ſucceſſit per promotionem ad Protonotariatum.

Federicus Ranaldus Valuen. ſucceſſit Fauſto Sabæo.

Marinus Ranaldus Valen. Federici frater ſucceſſit Hieronymo Sirleto.

Addidit quoque Xyſtus (vt nihil ad ornamentum, & decus Palatinæ bibliothecę deeſſet) librarios tres, Latinum, Græcum, & Hebræum; cum victu, & menſtruo ſalario quattuor ſcutorum. Paulus verò IV. ſcriptori Græco portionem, & ſtipendium duplicauit, alioſque tres librarios adiunxit, duos Græcos, & vnum Latinum: illorumque vni duas ſportulas, & quinque aureos menſtruos aſſignauit; alteri verò ſportulas duas, & aureos quattuor. Latino verò ſcriptori portionem duplicem, & aureos quinque dari iuſſit: inſtituitque librorum ſarcinatorem, & confectorem; cui IV. ſcutorum menſtruum ſalarium dedit.

Tandem Marcellus Ceruinus Bibliothecarius prędictus inſtituit duos librorũ correctores, & reuiſores Latinos; quibus emolumenta Bibliothecariis dari ſolita, quæ ipſe, vt diximus, recuſauit, conceſſit; ſingulis tribuens bonas ſportulas ex IV. quæ ſibi contigerant: vni verò menſtruum ſalarium V. ducatorum, & alteri quattuor ducatorũ tribuit. eum autem, qui remanebat ex X. Bibliothecario dari ſolitis, aſſignauit vt ſtipẽdium menſtruum ei, quem Paulus IV. inſtituerat vt verreret Bibliothecam, cui tamen regalia fuerunt negata. Primi correctores

ctores Latini fuere Gabriel Faërnus Cremonenſis,& Nicolaus Maioranus.quibus Pius IV. correctorem Græcorum librorum adiunxit,cui in ſingulos menſes x. aureos attribuit.

## DE OSCVLATIONE PEDVM ROMANI PONTIFICIS.

### CAP. XI.

*Ex Ioſepho Stephano, Epiſc. Oriolano.*

*Iure optimo à Romano Pontifice ſandalia Cruce inſignita geſtari, & oſcula pedibus eius à piis hominibus imprimi.*

ROMANI PONTIFICES cùm multa & dignitatis & glorię inſignia à Conſtantino Magno accepiſſent, quibus per longa tempora culti ſunt; *Vdones* quoque ex lineo candidiſſimo,ad pedes ornandos acceperunt;de quibus in actis S. Syluestri : ὐδόνοις τε τοῦτ' ἔςι λευκοτάτῃ ὀθόνῃ περὶ τὰ ὑποδήματα χρῆσθαι, id eſt, *Vdonibus ex candidiſſimo lineo ad pedes, uti debere Pontifices*. Volebat enim Conſtantinus illos vel linteaminibus candidiſſimi coloris ornari,vel calceamenta candidiſſima deferre;more veterũ Sacerdotum & Vatum, qui huiuſmodi calceamentis vtebantur; vt apud Herodianum lib.5 legimus : Antonium more Vatum eius regionis vbi ſacerdotio fungebatur,calceos candidiſſimos ex lino geſtaſſe . Hoc tamen compertum habeo, *Sandalia* Romani Pontificis aliquo ornatu vel ſigno peculiari,ab aliis omnibus,quibus Epiſcopi inter Miſſarum ſolemnia vtuntur, fuiſſe diſcreta: cum B. Antidius apud Segebertum anno 411. ex *Sandalio*, quo Ro-

manus Pont. erat ornatus, ipſum agnouerit. *Sandalia* verò inter inſignia Pontificum enumerari, quibus ipſi in ſolemni ſacrificio vtuntur; docet S.Bernardus epiſtola 42.& Innocentius III. epiſtola decretali ad Patriarchã Conſtantinopolitanum, Rupertus lib. 1. de diuinis officiis cap. 24. Iuo Carnotenſis epiſtola 76. & ſermone 3. de ſignificatione indumentorum: Rabanus lib.1.cap. 22.& Durandus lib.3. cap. 28. aliique quàm plurimi.

Sed licet olim Pontifices hoc candidiſſimi ornatus genere vterentur, multis tamen ab hinc annis, eam conſuetudinem intermiſſam fateri neceſſe eſt; cùm iam lintea calceamenta frequenter in vſu Eccleſiæ Romanæ non ſint, ſed purpurea *Cruce* omnium ornamẽtorum precioſiſſimo intexta. Cuius rei duplex eſt caput; alterum populorum reuerentia, alterum Pontificum perſona.

In primis Pontificum humilitas atque demiſſio hac vna in re maximè commendari debet, qui cùm omnes populos communi voto, vt docuimus, ad ſuos pedes adorandos propenſos agnoſcerent, *Cruci Chriſti* oſculationem potiùs quàm ſibi ipſis, tantum honorem deferri maluerunt, vt omnes Chriſtianos benignè ad oſcula pedum exciperẽt. Itaque vt expreſſam Chriſti imaginem referrent, & Saluatoris paſſionem in hominum memoriam redigerent, *crucem* ſandaliis affixerunt, vt Chriſtiani homines eos honores, quos debitos & neceſſarios Pontifici deferebant, *cruce* perſpecta, alacriùs exhiberent. Meritò igitur Pontifex maximus, gentes quas ad ipſius pedes procumbere videbat, ad *crucem* Domini quam ſandaliis impreſſit, oſculandum traduxit; cùm in totius Eccleſiæ more, teſte Nicephoro lib.17. cap. 15. ſit poſitum, non ſolùm *crucem* venerationis cauſa oſculis petere, ſed

etiam

etiam *Chriſti* & Sanctorum imagines capitibus & faciebus admouere, vt refert Zonaras tom. 3. in vita Theophili his verbis. *παραλαμβάνοντα τὰς ἁγίας εἰκόνας σπάζεσθαι καὶ προσκυνεῖν, καὶ ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν ἐπιτίθει, καὶ ταῖς προσόψεσι*, id eſt, *aſſumebat ſacras imagines colendas & adorandas, & capitibus & faciebus admouebat*. Sed de *Crucis* adoratione cùm abundè multis in locis Prudentius egerit, in Apotheoſi hoc ampliſſimum edidit teſtimonium.

*——Iam purpura ſupplex.*
*Sternitur Æneadæ Victoris ad atria Chriſti;*
*Vexillumq́; Crucis ſummus dominator adorat.*

Et lib. 1. contra Symmachum, totius Senatorij ordinis exemplo, *crucem* adoratam memorat:

*Chriſtus purpureum gemmanti textus in auro,*
*Signabat labarum, clypeorum inſignia Chriſtus*
*Scripſerat, ardebat ſummis crux addita criſtis.*
*Ipſe ſenatorum meminit clariſſimus ordo,*
*Complexusq́; pedes Victoris, a! inclita flendo*
*Procubuit Vexilla iacens, tunc ille ſenatus,*
*Militis vltricis titulum Chriſtiq́; verendum*
*Nomen adorauit quod collucebat in armis.*

Signum verò ſublime Romanorum in ſpeciem *crucis* Dominicæ formatum, quod Imperatorem Conſtantinum præcedebat, & à militibus & Senatu adorabatur, *Labarum* dictum fuit: fortaſſe quia laborantibus aciebus ſubueniret: vel quia in eo deferendo exercituque luſtrando, milites qui illud alternis vicibus veherent, maximè laborarent: vt Paulus Diaconus lib. 11. hiſtoriarum, & Nicolaus 1. ad conſulta Bulgarorum cap. 7. & 33. retulerunt, moremque in deferenda & oſculanda *cruce* vberiùs enarrarunt. S. Paulinus Nolanus epiſtola 42. cùm de Chriſti Imperio ageret, ita habet.

*Hinc iam & potentes ſæculi curuant genu,*
*Deduntq; ceruices Deo.*
*Regemq; Chriſtum confitentur principes,*
*Et ſceptra ſubmittunt* cruci.

Nec modò *crucem* Principes adorabant, illiſque ſceptra ſubmittebant, ſed etiam inſtrumenta paſſionis Chriſti, quibus ſalutaris hoſtia Patri fuit immolata, demiſſiùs venerabantur; vt S. Ambroſius in oratione de obitu Theodoſij refert: Ecce, inquit, clauus Chriſti in honore eſt, & quem ad mortem impreſſimus, remedium ſalutis eſt. Ferro pedum eius Reges inclinantur, Reges adorant, clauum crucis eius diademati præferunt Imperatores, & Ariani eius poteſtatem imminuunt.

Sed ex altero capite Romani Pontifices expreſſam Apoſtolici muneris imaginem prætulerunt. Qui cùm docendi vniuerſum orbem curam acceperint, & euangelizādi poteſtatem, pedum quoque pulchritudine ornati ſunt ad pacem & euangelium deferendū, vt mundi & perfecti *crucis* virtutē, in toto orbe decurrerent. Quàm pulchri (ait Eſaias) pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Miratur Propheta in quas terras euangelij præcones abierint, quàm ornatis pedibus inceſſerint, quos Chriſtus ſua virtute abluiſſet; quanta lætitia perfuſæ gentes, ad quas Apoſtolici viri talibus ornamentis inſignes acceſſerant; vt non ſolùm illæ gratiam in nuncio atque euangelio eſſe arbitrarentur, verùm etiam totos pulchros ac ſpecioſos agnoſcerent, ad quorum vſque pedes Spiritus ſancti virtus crucíſque gratia decurriſſet. Solent enim quædam externa pedum ornamenta ad gratiam & venuſtatem apponere, & ſpectantium conciliare animos, cùm in eis nihil indecorum & molle conſpicimus. Ob quam cau-

cauſam ſponſus ſuam ſponſam commendabat, quod in calceamentis ſuis pulcherrimi eſſent inceſſus, quod illa in euangelij præparatione, non per vagas & ancipites vias, in compoſito aut molli greſſu, aut fractis paſſibus aberraret, ſed cum decore maximo, & externo quodam pedum ornatu incederet. Tertullianus libro de Habitu mulierum, *cultum* appellat, qui in auro, & argento, & gemmis, & veſtibus continetur: *ornatum* verò in habitudine partium corporis, quæ oculos trahunt, conſtituit. Vtrumque Apoſtolici viri, qui pacē cum Deo toti mundo conciliant, & euangelium pacis per legatos & epiſtolas quotidie euulgant, magna omnium admiratione aſſecuti ſunt. Nam vt muneris maieſtatem, & pedum decorem oſtenderent, & ſe ad Euangelij prædicationem expeditos ac promptos indicarent, crucem calceamentis addiderunt, vt non à profanis rebus pulchritudinem pedum occupari, ſed ex ipſomet officio & munere cultum & ornatum colligere viderentur.

Præterea omnium Chriſtianorum fronti & pectori crux Chriſti infigitur, ne fidem erubeſcerent, vt ait Auguſtinus in Pſal. 30. ſed ſuperato diabolo, trophæum in frontibus reportarent: Romani verò Pontificis pedibus imprimitur, vt crucis virtute fulctus, greſſus noſtros in viam pacis ducat ac muniat. Qui cùm totius gregis Chriſtiani ductor ac præceptor ſit, oportebat quidem ne pedibus aliquò incurreret, aut laberetur; ne temerè ipſe dux omnium lapſus, populum Dei in grauiſſimos errores præcipitem ageret. Quare vt Pontifex hoc ſacroſanctum priuilegium cruce Chriſti, in qua omnia myſteria & ſacramenta omnia continentur, (vt ait Auguſtinus Serm. 19. de ſanctis tom. 10.) ſibi donatum oſtenderet, pedes ſuos

Chriſti cruce fulciuit; ne ipſe qui nobis viam monſtrat,& nos qui eius veſtigia ſequimur,aliquam aberrationem haberemus. *Non enim dat Dominus ſanctorum pedes in commotionem*, cùm eorum animas ſeruet ad vitam,cùm in eorum ſanctitate, virtute, & exemplo vita ſaluſque omnium Chriſtianorum ſit poſita. *In commotionem*, inquit, εἰς σάλον, id eſt, in fluctuationem, ne omni vento doctrinæ ferantur; ſed immoti & ſtabiles, in pietate & vera religione perſiſtant. *Seruat enim Dominus pedes ſanctorum ſuorum*, vt cecinit Anna 1. reg. 2. *Dirigit greſſus*, vt ait Angelomus Monachus lib.1.commentariorum in libros Regum,*quia Dominus Apoſtolicos viros inter perſecutionum ſcandala conſeruat & tuetur, vt omnes ad illorum pedes tutò accedant*; *iuxta illud Deuteronomij* 33. *Qui appropinquat pedibus eius accipit de doctrina eius. A quibus omnia impedimenta terrenarum cogitationum expelli Dominus præcipit, cùm pedum puluerem excutere imperauit, ne prædicationis muneri impedimento forent; ne vlla hæretica prauitatis fæce inquinati, ad prauum laberentur opus, aut à recta ratione deflecterent.*

Quæ omnia cùm à paſſione Chriſti habeant firmitatem,non abs re Pontifices, vt hanc myſticam intelligentiam ſignificare viderentur, crucem pedibus impreſſerunt, iuxta illud pſalmi 67. *Vt intingatur pes tuus in ſanguine, lingua canum tuorum ex inimicis ab ipſo.* Tunc enim pedes ſanguine tinguntur, cum cruce Chriſti decorantur, tunc linguæ canum ipſomet ſanguine imbuuntur,cũ hæretici,more canum,veſtigiis ſummi ſacerdotis obuoluti pedes lambunt,veniã poſtulant, miſericordiã exorãt, & ſandaliis impreſſam crucem oſculantur.

Qui mos,vſque adeo verus & firmus eſt habitus,

bitus, vt nuſquam Romanum Pontificem depictum, aut marmore expreſſum, aut ære ductum videas; quin etiam præter infulam & Sacerdotij ornamenta, crucem pedibus appictam cernas: vt ex imaginibus venerandæ vetuſtatis, quæ in baſilicis Laurentiana & Vaticana multis abhinc annis depictæ ſunt, conſtat.

Quare noſtros recentiores facilè deducitur in ſummo errore verſari, cùm hanc calumniam Ramano Pontifici temere inurant. Nam ſi olim, vt ait Cyrillus in Iulianum tom. 3. ædium veſtibulis cruces appingebantur, & cælitus miſſæ veſtibus militum impreſſæ fuerunt, vt Nazianzenus oratione 2. in Iulianum retulit: Eccleſia etiam vt morituris opem ferat, ſacroſancto ſigno crucis pedes notat: beſtiarum item corpora, vt ait Seuerus, ſanctus Rhetor, carmine *de mortibus boum*, & Chryſoſtomus in demonſtratione quod Deus ſit homo; *crucis* forma ſignantur domus, plateæ fori, ſindones, promptuaria omnia, veſtes denique, vt ait Leontius Cyprius lib. 5. contra Iudæos, hac nota pinguntur, vt ſtatim Chriſti paſſionem in memoriam reuocemus. Quod ergo dedecus, quod probrum Romanus Pontifex admittet, quam turpitudinis notam, quem pietatis neglectum, cùm ſandaliis Chriſti ſacratiſſimum ſignum inducit? Quod ſanè non ſolum in memoriam redigit, quàm primùm pedes Pontificis cruce decoratos inſpicimus, vanas terrenaſque cogitationes eſſe calcandas, & futiles animi perturbationes, quæ pedum nomine exprimuntur, affigendas cruci: verùm etiam omnia, ſiue quæ in cælis ſiue quæ terra continentur, ſacratiſſimo ſigno, in quo Dominus noſter acerbiſſimos pertulit cruciatus, & ampliſſimum egit de hoſtibus triumphum, eſſe proſternenda. Quod ſanè nuſquam alibi æquè ac modò verius experimur,

cum omnes ad Pontificis pedes ruant, & ad crucem oſculandam, communi voto præcipites ferantur.

## IDEM
## IOS. STEPHANVS
### DE LEVATIONE, SEV PORTATIONE ROM. PONT.

*Cur Romanus Pontifex humeris deferatur.*

NOn eſt alienum, vt de *leuatione Pontificis* diſſeramus. Nam veteres rerum ſcriptores, vt aliquem in Regem vel Imperatorem electum ſignificent, *leuatum* dicunt; ita Claudianum loquutum arbitror:

*Sed mox cùm ſolita miles te voce leuaſſet.*

Fuit verò id moris, non barbararum tantùm gentium, ſed ipſorum quoque Romanorum, vt quem Imperatorem facerent, eum in altum tollerent, & in humeros efferrent. Ammianus Marcellinus lib. 21. de Iuliano à Gallicanis militibus renunciato; *impoſitus*, ait, *ſcuto pedeſtri, & ſublatus eminens, populo ſilente Auguſtus renunciatus, iubebatur diadema proferre.* Corn. Tac. lib. 20. *impoſituſque ſcuto, more gentis, & ſuſtinentium humeris vibratus, dux eligitur.* De Gothis Caſſiod. lib. x. Variarum epiſt. 31. *Indicamus parentes noſtros Gothos inter procinctuales gladios, more maiorum ſcuto ſuppoſito, regalem nobis contuliſſe, præſtante Deo dignitatem, vt honorem arma darent, qui bella opinionem pepererant.* Ado Viennenſis de Clotharij filijs ſcribens: *Sigibertum contra Chilpericum fratrem profectum à Fran-*

*cis more gentis, clypeo impoſitum, regem eſſe conſtitutum.* Capitolinus in Gordianis: *Propere ventum eſt ad oppidum Tyſdrum, inuentuſq́; ſenex venerabilis iacens in lectulo, qui circumfuſus purpura, humi ſe abiecit, ac detrectans eleuatus, & Imperatorem ſe appellari paſſus eſt.* Herodianus lib.7. *Erat puer quidam infans ex Gordiani filia natus, nomen aui referens, hunc ſubmiſſis quibuſdam, afferri ad ſe iuſſerunt, qui cùm domi ludibundum offendiſſent, impoſitum in humeros, per mediam ferebant multitudinem, plebi oſtentantes, ac nepotulum Gordiani dictitantes, vocantéſque eum nominatim, populo acclamante, & conſpergente puerum frondibus.*

Eiſdem quoque temporibus non modò principes leuabantur, ſed etiam Vrbis præfecti, vt ſuum faſtigium altiùs tollerent, carpento vehebantur; & eos iam aduentare, publica voce præconis denunciabatur. Symmachus lib. 1. *præcedebat præco, aduenire præfecturam vbique denuncians.* Caſſiodorus lib.6.form. 4. *Carpento veheris per nobilem plebem, publica te voce comitantur; fauores gratiſſimi conſona tecum voce procedunt.*

Pontifices verò Romani qui in æterna Vrbe ſummam auctoritatem diuinitus gerunt, vt ſuam dignitatem oſtenderent, olim vehiculis per vrbem deferebãtur, circumſpectè veſtiti, vt A. Marcellinus lib.27. in Damaſi & Vrſicini contentione, narrauit: *Neq; ego abnuo, oſtentationem rerum conſiderans vrbanarum, huius rei cupidos ob impetrandum quod appetunt, omni contentione laterum iurgari debere: cùm id adepti futuri ſint ita ſecuri, vt ditentur oblationibus matronarum, procedantq́; Pontifices vehiculis inſidentes, circumſpectè veſtiti, epulas curantes profuſas, adeò vt eorum*

*eorum conuiuia regales ſuperent menſas*. Quo planè tempore infelix ille Prætextatus iam conſul deſignatus, cùm Epiſcopatus amplitudinem conſulatui prætuliſſet, homo quidem ſacrilegus & idolorum cultor, ſolebat, vt ait Hieronymus epiſtola ad Pammachium, *Audens B. Papa Damaſo dicere; facite me Romanæ vrbis Epiſcopum, & ero potinus Chriſtianus*. Ex quibus verbis liquidò conſtat, in vrbe, Romani Pontificis dignitatem,,etiam principum virorum oculos pellexiſſe, cùm omnes reipub. magiſtratus huic vni magiſtratui cederent: vt Caſſiodorus lib. 10. per varias epiſtolas docuit.

Fuiſſe verò veterum ſacerdotum morem, vt carpento ob muneris amplitudinem veherentur, auctor eſt Tacitus lib. 12. *ſuum quoque*, ait, *Agrippina altius tollere; & carpento capitolium ingredi, qui mos ſacerdotibus, & ſacris Druidibus antiquitas conceſſit, venerationem augebat fœmina*. Id planè virginibus in vſu fuiſſe, liquidò ex Artemidoro lib. 1. de Inſomniis conſtat, & præcipuè Veſtalibus, quæ comitatu & pompa miniſtrorum circumfuſa lecticæ, publicè deducebantur: vt narrat S. Ambroſius lib. 1. epiſt. ad Valentinianum.

Romani verò Pontifices præter vehicula & carpenta, quibus publicè per vrbem deferebantur, geſtatoriam quoque ſellam habuere; quam lecticarij homines ſuis humeris ſuſtinebant.

Quod præter Euodij locum, in V. Synodo, vbi Apoſtolicæ confeſſionis ſellam fuiſſe commemorat; ex ordine Romano vetuſtiſſimo, ante Gelaſium papam conſcripto, ſatis in aperto eſt; vbi ſic egitur: *Cùm verò eccleſiam introierit Pontifex, non aſcendit continuò ad altare, ſed prius intrat ſecre-*

*ſecretarium ſuſtētatus à diaconibus, qui eum ſuſceperunt de ſellari deſcendentem*. & alibi: *Diacones eum deſcendentem de ſellario accipiunt obuiis, vt aiunt, manibus: vbi dum venerit, & in ſella ſua ſederit, diacones ſalutato Pontifice egrediuntur de ſecretario*. & alibi: *Sellam Pontificis cubicularius laicus deportat, vt parata ſit, dum in ſacrario venerit*. pauló poſt: *Pontifex prius intrat in ſecretarium ſuſtentatus à Diaconibus, qui eum ſuſceperant de Sellario deſcendentem, vbi dum venerit ſedet in ſella ſua.* Hæc eadem ordo Romanus multis in locis, & eiſdem ferè verbis inculcat.

Quid veró ſit *ſellare*, licet à multis dubitatum hactenus fuerit, credo tamen, ni fallor, huius vocis lucem inueniſſe, cùm in veteri Gloſſario hæc vox, ex Græco, aperta ſignificatione explicetur. *δίφρος, Sella*, *διφροφόρος*, *Sellarius*. Hæc Gloſſarium. *διφροφόρος* apud probatæ fidei auctores, *ferentes ſellas curules* dicuntur, quemadmodum *δίφρος*, apud Plutarchum in Galba, & in Problematibus Romanis, *ſellam curulem* ſignificat. In Etymologico Græco. *δίφρος, dicitur, παρὰ τὸ δύο φέρειν, quod à duobus deferatur: eſtq́ genus ſellæ vel Regij throni atque conſenſus, apud Menandrum, & Homerum. ſic διφροφόροι, ſunt illi qui ſellas curules deferunt, vt moris erat apud Perſas, teſte Herodiano, apud quos eæ geſtationes in vſu fuerunt, quæ à duobus lecticariis fierent.*

Conſtat igitur Pontificem maximum à *Sellariis*, id eſt, lecticariis hominibus per vrbem, in *Sellari*, id eſt, in ſella curuli inſigni delatum fuiſſe, & ab eo deſcendentem obuiis manibus, vt ait ordo Romanus, exceptum. Quod multorum Pontificum exemplis apertè demonſtrari poteſt. Nam Stephanus II. vt refert Platina, & Franciſ-

cus

cus Ioannetus cap.90. humeris in Baſilicam Conſtantianam, & inde Lateranam delatus eſt: Et Hadrianus II. Lateranenſem Eccleſiam à clero & proceribus deportatus; vt habetur diſt. 63. cap. *Cùm Hadrianus ſecundus ad Romanum Pontificatum ab Eccleſia Dei genitricis Dominæ noſtræ quæ dicitur ad præſepe, traheretur ad Lateranenſe patriarchium; certatim à clero & proceribus, & plebe deportatus eſt.*

Leo etiam VIII. cùm ſummus & vniuerſalis papa Romanæ Eccleſiæ tertiò fuiſſet acclamatus, ad Lateranenſe palatium, *ſecundùm conſuetudinem cum laudibus ducitur*, vt ait Liutprandus lib. 6. cap. 11. *& certo tempore, in Eccleſia S. Petri ad ſummum ſacerdotium, facta conſecratione attollitur.* Gregorius IX. gemmis auroque circumtectus, ad Lateranum ducitur.

Quod planè cuiquam mirum videri non debet, cùm ab Eſaia hæc Pontificum celebris geſtatio prædicta iam fuerit, cap.49. *Et afferent filios tuos in vlnis, & filias ſuper humeros portabunt.* ea quidem cauſa, quia in magno pretio à mundi principibus futuri erant Eccleſiæ præſides, nec aliquod honoris, ſtudij, officiique genus, ab illis prætermiſſum, quod Eccleſiæ magiſtratibus conſonum videretur. Accidit hoc ideo Pontificem in altum deferri oportere, vt populum ouesque Chriſti ſibi creditas circumſpicere, eiſque fauſta precatione benedicere; & populi rurſum illum in ſublimi loco præſidentem commodè ſpectare, & ex vultu paſtorem poſſent agnoſcere: vt inde proteſtationem fidei conciperent maximam, quoties aſpicerent Chriſti Vicarium, & Petri in eo quaſi throno gloriæ ſucceſſorem.

IDEM
# DE CORONATIONE
## ROM. PONTIFICIS.

*AVream Coronam* omnes principes, vt imperij maieſtatem oſtenderent, honoris cauſa capite geſtarunt. Primùm Dauid, qui ante Homerum & omnes veteres ſcriptores regnauit, coronam auream, vt lib. 2. Reg. cap. 12. legimus, talenti pondere, gemmis precioſiſſimis illuminatam, ex vrbe Ammonitarum, quam bello ſubegerat, geſtandam ſibi ſumpſit. *Congregauit*, inquit Scriptura, *Dauid omnem populum, & profectus eſt aduerſum Rabbath, cumq́ dimicaſſet, cepit eam. Et tulit diadema regis eorum de capite eius, pondo auri talentum, habens gemmas pretioſiſſimas, & impoſitum eſt ſuper caput Dauid.* Cyaxares Medorum Rex (vt ſcribit Zonaras tom 1.) filiam pulcherrimam ad Cyrum miſit cum aurea corona, quam capiti impoſuit, & totam Medicam prouinciam pro dote dicauit. Romani in triumpho *auream coronam* deferebant, vt Gellius eſt auctor: quod profectò abſurdum videretur, cùm hiſtorici omnes, lauro, Imperatorem qui triumphum agebat, redimitum & ornatum memorent; niſi nos Tertullianus in *Corona militis*, ab hac dubitatione eximeret: *Triumphis*, inquit, *laurea foliis ſtruitur, aduerſus lemniſcis inauratur lamulis.* Plinius lib. 21. cap. 3. lemniſcatas coronas ſiue radiatas, foliis aureis & argenteis conſtructas fuiſſe memorat. Zonaras tom. 11. triumphi pompam deſcribens, duas coronas inter triumphandum geſtari refert, *lauream* vnam, quam victoribus

bus imponebant, *auream* alteram gemmis radiiſ-que interpolatam, quam publicus miniſter, qui eodem curru vehebatur, ſupra caput Imperatoris tenebat; de qua Iuuenalis Satyra 10.

*Tantum orbem, quanto ceruix non ſufficit vlla,*
*Quippe tenet ſudans, hanc publicus, & ſibi conſul*
*Ne placeat, curru ſeruus portatur eodem.*

Hanc verò radiatam coronam colori arcus cæleſtis ſimilem fuiſſe, vt diuinitatis ſpecimen indicaretur; auctor eſt Velleius Paterculus lib. 2. de Octauio Cæſare loquens: *Aduentanti Romam immanis amicorũ occurrit frequentia, & cùm intraret vrbẽ, ſolis orbis ſuper caput eius curuatus, æqualiter rotundatuſq; in colorem arcus, velut corona tanti mox viri capiti imponens conſpectus eſt.* Suetonius in Aug. cap. 94. *Videre viſus eſt filium mortali ſpecie ampliorem, cum fulmine & ſceptro, exuuiiſq; Iouis Opt. Max. ac radiata corona ſuper laureatum currum, biſſenis equis candore eximio trahentibus.* Plinius in Paneg. *Horum vnum ſi præſtitiſſet alius illi iam dudum radiatum caput, & media inter Deos ſedes auro ſtaret, aut ebore.* Incertus auctor Panegyrici Maximiano dicti: *Trabeæ veſtræ triumphales, & faſces conſulares, & ſella Curules, & hæc obſequiorum ſtipatio, & fulgur, & illa lux diuinum verticem claro orbe complectens, veſtrorum ſunt ornamenta meritorum pulcherrima & auguſtiſſima,* Latinus etiam Pacatus in Panegyr. *Olim ſeueri credidere maiores Caſtoras geminos albentibus equis, & ſtellatis apicibus inſignes, puluerem cruoremq; Theſſalicum aquis Tyberis abluentes.*

Coronas etiam capitibus ſtatuarum additas fuiſſe, Ammianus Marcellinus lib. 17. de obeliſco loquens. *Ei ſphæra ſuperponitur ahenea aureis*

*laminis nitens: qua confeſtim vi ignis diuini contacta, ideoq́ ſublata facis imitamentum, in figura areum ibidem in auro imbracteatū, veluti abundanti flamma canentis.* Ibidem lib. 25. *Maximiani ſtatua Cæſaris locata in veſtibulo regia, amiſit repente ſpharam aneam formatam in ſpeciem poli quam geſtabat.* Ex quibus planè teſtimoniis collegit Lazius lib. 9. *Commentariorum Reipub. Romana*, fluxiſſe apud maiores noſtros morem illum, quo ſanctorum imagines in templis cum ſolari corona formantur; præſertim cùm iis radiatis coronis ſplendidiores appareant, diuinitatiſq́ue ſpecimen oculis intuentium exhibeant. Sed licet curioſius inde petitam conſuetudinem fingendi formandique radiatos ſacrarum imaginum vertices, abſurdum videri non debeat; magis tamen veritati conſonum arbitror, ab ipſomet lumine quo ſæpe ſanctorum facies enitebat, hanc conſuetudinem deſcendiſſe; nam vt ait Abdias lib. 5. & Euſebius lib. 2. hiſtoriæ, ſæpe Apoſtolos ingens lux circumfulſit vt eam nullus aſpectus ferre poſſet, exemplo Moyſi, cuius facies ex Dei congreſſu fulgebat.

Ergo vt ad inſtitutum regrediar, olim Perſarum Reges tiaram rectam capite geſtabant, quam *στέφανον νικητήριον* appellat Zonaras. Apud quos lex erat (vt ait Dion Chryſoſtomus oratione 1. *de libertate & ſeruitute*) vt capitalis eſſet is, qui eam ſibi capiti imponeret. Gentium quoque ſacerdotes coronas capitibus deferebant vt decus illud oſtenderēt, quod maximè ad ſacerdotij præſidium ſplendoremq́ue ſpectare videretur. Vnde veteres admirati ſunt ſacerdotem Comanorum in Ponto, cui, vt à Strabone litteris proditum eſt, maximus ſecundùm regem honos habebatur, & regium

regium diadema geſtare licebat. Præterea in Emeſa vrbe Phœniciæ, ſacri viri qui ſacerdotio fungebantur, tunicas intextas, manicatas, ad talos vſque demiſſas deferebant, & capite coronam pretioſorum lapidum, variegatis coloribus fulgentem, honoris cauſa geſtabant. Quem ornatum Antoninus Cæſar, qui ex Solis ſacerdote, militis turba, Imperator Romanorum electus eſt, inter ſerias graueſque cauſas retinuit, vt Herodianus lib. 5. teſtatur: *Antoninus Cæſar ex Syria profectus, Nicomediæ hiemauit, & ſtatim cultum patrij numinis celebrare cæpit: purpura auroq; redimitus coronas ſuſtinens ad tiaræ modum, auro, lapilliſq; precioſis inſignitas. forma habitus inter Phœnicum ſtolam, & Medorum amictum.* Poſtea verò Conſtantinopolitani Imperatores inter triumphandum, hoc ornamenti genus vſurparunt, quod *tuphum* dixere, vt in vita Baſilij Porphyrogeniti legimus. κατήγαγε θρίαμβον τιάρᾳ ὀρθίᾳ, ἣν τοῦφαν καλεῖ, id eſt, *Triumphum duxit tiara recta, quam illi tuphum appellant.* Sed illud nonnulli recentiorum *Calyptram* dicunt, auctore Nicephoro Gregora lib. 6.

Noſtri verò Pontifices maximi, cùm duplicem perſonam ſuſtineant, duplici etiam, dignitatis cauſa, corona ornantur, vt Innocentius III. Serm. 3. de coronatione Pontificis, confirmauit: *Eccleſia ſponſa non nupſit vacua, ſed dotem mihi tribuit abſque precio precioſam, ſpiritualium plenitudinem, & latitudinem temporalium: magnitudinem, & multitudinem vtrorumque. In ſignum ſpiritualium contulit mihi mitram:* (loquitur enim de ſe Innocentius Papa) *in ſignum temporalium, dedit mihi coronam, mitram pro ſacerdotio, coronam pro regno, illius me conſtituēs in vi-*

*in vicarium, qui habet in veſtimento & ſemore ſuo ſcriptum*, Rex Regum & Dominus dominantium.

Sed age nunc de *mitra*, & de regia *corona* aliquid dicamus, vt quantum Eccleſiaſticis moribus hæc ornamenta accommodata videantur, breuiter explicemus.

*Mitra* igitur apud Suidam, ἀνάδεσμη κεφαλῆς, capitis redimiculum dicitur, & l. 28. ff. de auro & argen. legat. vt explicat Briſſonius. Apud Euſebium lib. 2. cap. 1. πέταλον, ſiue lamina nominatur, qua Iacobus frater Domini ornatus eſt, quàm primùm ab Apoſtolis in Epiſcopum Hieroſolymitanum fuit conſecratus. Quod planè ornamenti genus licet ab Aaron, & eius filiis originem duxerit, poſtea tamen in eccleſiam tranſlatum eſt, vt eo omnes omnium ferè nationum Epiſcopi vterentur. Polycrates Epheſinus laminam geſtauit, vt ait Euſebius lib. 3. cap. 31. cùm Epheſi ſacerdotio fungeretur. Alij quoque Pontifices omnia ferè ſacerdotum veterum ornamenta, talarem tunicam, ſtolam ſeu ποδήρη, cæleſtem gloriæ coronam, hoc eſt, *Mitram*, apud Euſebium lib 10. cap. 4. geſtabant, vt ornatiores & inſigniores apparerent, & de iis plura Amalarius Rabanus, & alij grauiſſimi auctores docuerunt.

Sed hæc quidem quæ de *mitra* dicuntur, multorum hominum conſenſione recepta ac comprobata ſunt; quæ verò de *regno* ſeu *regia corona* explicari debent, nonnullis ſunt tenebris inuoluta, quæ pro ingenij tenuitate diſſoluam.

Primum igitur omnes communi ſententia exiſtimant, hoc ornamenti genus, à Conſtantino Magno originem duxiſſe, vt ex actis B. Sylueſtri colligitur. Quam ſententiam omnes Pontifices ample-

amplectuntur, vt Leo IX. epiſt. aduerſus præſumptionem Michaelis cap. 13. & Innocentius III. ſerm. I. de B. Syluestro confirmauit: *Conſtantinus ſecedens Byzantium, coronam capitis ſui voluit B. Syluestro conferre, ſed ipſe pro reuerentia clericalis corona, vel vtilitatis cauſa, noluit eam portare. Veruntamen pro diademate regio vtitur auri* Phrygio *circulari*: & paulò poſt: *Romanus itaq; Pontifex in ſignum Imperij, vtitur* regno, *& in ſignum Pontificij, vtitur* mitra; *ſed mitra ſemper & vbique vtitur, quia Pontificalis auctoritas eſt prior, & dignior, & diffuſior quàm Imperialis.* Arbitror tamen *coronam* illam, ſiue *diadema* quæ ſola cingebat tempora (cuius Plutarchus in vita magni Pompei meminit, & in vetuſtiſſimis numiſmatibus exprimitur,) ob reuerentiam clericalis coronæ à Syluestro Pontifice reiectam fuiſſe; cùm dedecus videretur, raſo capiti diadema imponere, vel apertum & ad cutem vſque detonſum, vitta purpurea cingere. At verò Syluester Pontifex *Phrygium circulare* geſtandum ſibi ſumpſit, id eſt, Phrygiam tiaram, vt Iuuenalis Satyra. 6. ait.

*Et Phrygia veſtitur bucca tiara.*

Vel illud ornamētum ex Phænicia, vel ex Phrygia vſurpatum, amborum enim idem erat ornatus; quia Phryges, vt Herodianus eſt auctor, à Phænicibus origenem duxerunt. *Phrygium* enim ornamētum acu depictum dicitur, & *Phrygia* veſtis picta, eiuſque artifices *Phrygiones* appellantur, apud Non. Marcellum. Hoc verò *Phrygium* ex auro confectum, circularique forma præditum, idem cum *tiara recta* eſt, vt ex eiſdem S. Syluestri actis, tanquam ex certiſſimis tabulis, cōſtat. Nam cùm omnia ornamenta enumeraſſet Imperator,

quæ

quæ dono contulerat Pontifici Sylueſtro, & in *Phrygij* vocem incidiſſet, fortaſſe multis obſcuram, eam explicauit, vt omnibus innoteſceret, de qua re eloqueretur. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ φρύγιον τοῦτ' ἔστι καλυπτῆρα ἢ τὴν μίτραν οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπωμίον, ἤγουν, τὸ λῶρον ὅπερ εἴωθε τὸν βασίλειον περικυκλοῦν αὐχένα, *Similiter*, inquit, *& Phrygium, nempe tegmen capitis ſiue mitram; atque ſuperhumerale, nempe Lorum quod imperatoris collum ſolet obnubere*. Ergo conſtat *mitram* dictam fuiſſe *Phrygium*, & à *Loro* diſtinctam; cùm *mitra* propria Phrygum eſſet, vt poeta:

*Et tunicæ manicas, & habent redimicula mitræ.*

Sed codex quidam Latinus ſatis vetuſtus habet, *Pileum, vel mitram, Phrygium: nec non & ſuperhumerale, videlicet lorum*. vt notat Aug. Eugubinus de donatione Conſtantini.

Theodorus Balſamon has voces parum diſtinguens, multis errandi anſam præbuit. Qui cùm *Phrygium & lorum* obſcurè confunderet, neſcio quam inde recentiores opinionem excogitarunt de *pallio*, quo Archiepiſcopi, Rom. Pontificis auctoritate, induuntur; quaſi Phrygium idem eſſet cum pallio & loro: quæ minus aptè videntur conuenire hiſtoriæ, quam Nicephorus lib. 14. cap. 34. de B. Cyrillo cõſcripſit. Eſt enim lorum idem fortaſſe cum ſtola & pallio, quod Alexandrini Patriarchæ ex collo defuncti accipere conſueuerant, vt narrat Liberatus cap. 20. ſui Breuiarij, & Ant. Auguſtinus in Epitome Iuris veteris lib. 2. tit. 3. *Phrygium* tamen nihil quicquam commune habet cum pallio; vt ex veteri pictura S. Cyrilli Alexandrini, qui Phrygiũ à Cæleſtino acceperat, luce clarius perſpicitur.

Alij auctores non ad Conſtantinum, ſed ad Clodo-

Clodoueum huius *corona* originem reuocant, vt ex Segeberto Anno Domini 550. colligere contendunt. *Clodoueus rex*, ait Segebertus, *ab Anaſtaſio Imperatore codicillos de conſulatu, & coronam auream cum gemmis, & tunicam blatteam accepit, & ea die conſul, & Auguſtus appellatus eſt. Ipſe verò Rex miſit Romam S. Petro coronam auream cum gemmis, quæ* regnum *appellari ſolet.*

Aimoinius lib. 1. capite. 24. idem prorſus affirmat, & Anaſtaſius bibliothecarius ſub Hormiſda Pontifice, multa dona B. Petrum accepiſſe teſtatur. Apud quem Conſtantinum II. Pont. Max. Anno 766. in S. Petro coronatum legi, & Philippum 1. Papam, eodem anno, conſecrationem & coronationẽ accepiſſe. Sed veteres ſcriptores *conſecrationis* nomine coronationis ritum amplectuntur: nam cùm multi Carolum Magnum in Imperatorem conſecratum referũt, eum populi applauſu *coronatum* fuiſſe ſignificant, & ſub ea voce, etiam coronationis ritum intelligunt. Vnde facilè colligi poterit, coronationem Pontificis à priſcis temporibus originem duxiſſe: cùm anno 683. ſub Agathone 1. & Benedicto II. fuerit abrogata conſuetudo, qua pecuniam pro conſecratione Pontificis dare, vel aſſenſum conſecrandi & coronandi ab Imperatore expectare oportebat. Eugenius II. anno 824. II. Kal. Iunij, coronatus eſt. Benedicto anno 855. corona impoſita. Formoſus 1. papali corona, anno 891. inſignitus. Sed poſt Clementem II. anno 1044. auctore Panuino, omnes Pontifices coronationis inſignia acceperunt: vt inde veriſſimè ab Iſaia cap. 61. vaticinatione prædictum agnoſcamus, ſacerdotes *veſtimentis ſalutis indutos, & quaſi ſponſos corona decoratos fuiſſe.* Quem locum apertè Aquila tranſtulit, ἱερατευόμενος στεφάνῳ, id eſt, *eum conſtitu-*

*ſtitutum eſſe Pontificem, qui in ea ſacra dignitate coronam capite deferret.* *Erit*, inquit, cap. 22. *in die illo, vocabo puerum meum Eliachim filium Elchia, & induam illum ſtola, & coronam dabo ei.* *Corona* ſymbolum eſt Imperij, *ſtola* ſignum œconomiæ, quæ varia eſt in domo Domini. Subiūgit Propheta ex interpretatione Euſebij, *Imperium & œconomiam tradam in manus Eliachim*, vt cum omni auctoritate & poteſtate præeſſet Pontificatui, in regno Iuda. Sic in Apocalypſi cap. 14. Filius hominis *corona aurea* inſignitus, nube innixus apparuit. & cap. 19. Verbum Dei equo albo inſidens, & multis diadematibus (quibus ſe ſuoſque coronaret) decoratus viſus eſt à Ioanne; ea quidem cauſa (vt ait Anſelmus) quia ob ſummam ſapientiam, quæ per aurum exprimitur, victoriam de omnibus reportauit, & ſuo fidei Imperio ſubegit. Sic etiam Pontifex maximus, qui omnibus auctoritate præeſt, gentes, populos, tribus, & nationes ſua auctoritate ſubiecit, vt Chriſti poteſtati ſubiugaret. Qua de re meritò triplicem coronam capiti aptauit Pontifex maximus, vt ſe aliis regibus gloria, auctoritate, rebus geſtis, ſuperiorem oſtenderet.

Poſt omnes Pontifices, noſtro ſeculo Paulus II. qui maximè ornamenta Pontificia excoluit, *Regnum* gemmis, auroque diſtinctum mirum in modum decorauit, cùm omnibus aliis dignitate antecederet. Quare vt meo munere defunctus videar, Cęſar Coſta (lib. I. Variarum ambiguitatum cap. 3.) ſolùm huius rei veritatem per tranſennā aſpexit. Nā neq; *triplex Corona* à tribus illis, quas ipſe exiſtimat, cauſis duxit originem, neq; ad tituli myſticā ſignificationem reuocari debet: cùm hæ omnes parū ponderis & auctoritatis obtineāt apud eos qui veritatē inquirunt,

## STEPHANI PIGHII DE IVBILEII ANNO SACRO, EIVSQVE CAVSSIS & origine.

### CAP XII.

NONNVLLA hîc de cauſis & origine *anni Iubileij*, *& portæ ſanctæ* vetuſtis cæremoniis, in medium proferre non incongruum videtur.. Antiquiſſimam eius quidem anni inſtitutionem eſſe, conſtat apud Hebræos, quem Moſes eorum primus legiſlator ex dei oraculo non ſine myſticis rationibus ordinauit ex ſeptem hebdomadibus annorum perfectis, quæ ſimul XXXXIX. annos conſtituunt. Supplet ac perficit hunc ſeptem ſeptenniorum, vt ita dicam, circulum ipſa monas in quinquageſimo: non quidem per ſe numerus, cùm ſit indiuiduus, ſed numeri principium & finis, fons, radix, ac parens. Non ineptè propterea vni indiuiduoque Deo, ſummo bono, rerum omnium auctori, atque parenti, conſeruatorique comparata: qui, non ſecus ac monas numerorum ſeriem, mundum, rerumque in eo cunctarum ſtatum ac ordinem ſuo nutu immutabilis, ac ſemper idem ipſe moderatur, atque continet. *Septenarium* numerum quidem ab ipſo mirificè commendari, plurimis argumentis cognitum eſt: & maxima quæque ingenia cauſſas indagare ſatis nequeunt. Mundum inprimis ornauit ſeptem ſtellis vagantibus, quas *Planetas* ideo vocamus. Et quia variis eximiiſque virtutibus præpotentes in elementa, ac inferiora corpora cuncta dominantur, haud malè κοσμοκράτορας, tāquam mundi principes veterum iudicio nuncupatos fuiſſe legimus. Quin etiam homo, quem

quem ad imaginem ſuam factum, ac ratione dotatum, veluti delicias ſuas orbi terrarum rebuſque in eo creatis omnibus præpoſuit, tota membrorum ſymmetria, corporiſque compagine ſic conflatus diuino numine videtur; vt ſeptenarij numeri vis atque poteſtas in eodem luculenter eniteat. Conſtat etenim ipſum ſeptenaria ratione concipi, formari, viueſcere, perfici, adoleſcere, & roborari; nec non decreſcere, atque debilitari. Quemadmodum Platonici copiosè demonſtant, argumentiſque perųincunt totam humani corporis fabricam atque hominis vitam iſto diſpenſari numero. Quin etiam ſenſuum officia quatuor, viſus, auditus, olfactus, & guſtus, in capite velut in arce poſita, quo rationis temone regerentur, ſeptem foraminibus, oris videlicet vno, oculorum, aurium & narium ter binis adminiſtrari: Quintum verò, tactus, per totum corpus diffundi: vt torporem viuentis arceat, & vigilantiam excitet ad noxia quæque fugienda. Quapropter hunc numerum perfectionis, vniuerſitatiſque plenitudinem in ſe continere, doctorum opinione receptum eſt: idemque perſuadent eius virtutes & effectus: veluti pulcherrimè docet tanquam in digitos argumenta diducens, Macrobius in ſuis commentariis, quos in Scipionis ſomnium Tullianum luculētiſſimè conſcripſit. Ad quem huius myſterij curioſum lectorem remitto, quandoquidem vlterius nunc pergendum nobis eſt.

Quantum igitur excellentiæ ac dignitatis ſeptenarius rebus à Deo creatis adferat, hîc diffuſiùs explicare, neceſſe non videtur. Non prætereibo tamen quod ad rem attinet, eundem ab omnipotente Deo conſecratum ab initio fuiſſe: cùm omnipotente verbo mundum ſex dierum ſpatio crearet, & tantis operibus con-



BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

ſummatis, ſeptimo die quieſceret, qui inde *Sabbathum*, id eſt, *quies* dictus eſt. Itaque diem ſeptimum quemque ſanctitudine peculiari ſublimauit, feriatumque ab operibus profanis eſſe voluit, cùm hebdomadam abſoluat, nempe ſeptem dierum ſpatium: cuius circulo ac repetitione menſes, anni, & ſæcula peraguntur non ſolùm, verumetiam ætates, animantiumque vitæ per climacteras quaſdam ſuas reguntur. Quare per Moſen populi ſui ducem ſanciri legibus iuſſit, vti ſeptimum quemque diem, menſem, ac annum religioſiſſimè colerent: hunc numerum in ſacris cæremoniis, & arcanis myſteriis reuerenter obſeruarent. Septimo die populus ab omni opere abſtineret, rebus diuinis vacaret: quia ſabbatum domini Dei, & ſignum fœderis ipſius eſſet. Septimo menſe tubæ clangerent, afflictioneque fierent expiationes à peccatis. Sex annis agriculturam exercerent, fructus colligerent; ſeptimo quieſcerent, fructus pauperibus relinquerent. Sex annis Hebræus emptus ſeruitutem ſeruiret, ſeptimo, ſi velit, liberaretur gratis: ſi nolit, aure pertuſa domini maneret in ſæculum *Iubileij* ſequentis. Vtique poſt ſeptem hebdomadas annorum plenas, quæ conſtituunt quadraginta nouem, ſequenti quinquageſimo feriarentur; quem tubarum ſeptem clangore, quadrageſimi noni anni menſe ſeptimo indicerent, publicarentque: quia Iubileius ac remiſſionis omnium vocaretur, eſſetque ſanctiſſimus. Eodem non ſererent, nec ſponte naſcentia meterent, colligerentve primitias. Eodem contractus, obligationes, & debita quæuis diſſoluerentur, exilia & ſeruitutes omnes tollerentur, venditæ alienatæque poſſeſſiones redirent ad primos dominos, & vnuſquiſque ad familiam priſtinam, natiuumque ſtatum ſuum. Admodum igitur appoſitè hunc annum Iubileium,

leium, quaſi remiſſionis, reditus, atque lætitiæ haberi, ac nominari legiſlator voluit, à voce primigenia יבל *Iobel*: quæ lingua Hebræorum ſonat *reductionem* vel *reditum*; Chaldæis autem *arietem*: Ex arietum enim cornibus erant compoſitæ illæ tubæ vel buccinæ ſeptem, quibus hic annus à ſacerdotibus publicari ſolet. Nec ineptè quidem. ſignificabat etenim ipſis *aries* regnum ac ſacerdotium: dux enim & cuſtos eſt gregis. Principes igitur ſacerdotum, ſeptem ex lege tubis ſuis arietinis, priſtini ſtatus reductionem, velut maximi gaudij nuntium, populo publicabant. Latini verò gaudium ineffabile, quod verbis explicari nequit, voce tamen teſtatum, non diſſimili, nec minus antiquo vocabulo, *Iubilum* appellant: quemadmodum & Celtæ, Germaniquè rem precioſam, charam, & gaudio afficientem, *Iouuelum*: ijdem Iubileum annum ſua lingua vocant *aureum*, à metalli eius precio; vt & omnia chara dicunt *aurea*. Quæ quidem nomina ex eodem fonte prognata ſunt; & anni dicti non minus, quàm legis virtutes & effectus declarant. Quid enim non gaudij & exultationis adferunt debitorum remiſſio, bonorumque recuperatio pauperibus, libertas ſeruis? quid non deſiderij tantorum beneficiorum expectatio? Non immeritò quidem annus hic, quem & *aureum* Germani nuncupant, ab afflictis & oppreſſis, tanquam precioſus & charus haberi, votis omnibus exoptari, & excipi ſumma cum lætitia poterat. Ceterùm non ſine diuinis rationibus legiſlator ille ſummus eos ritus inſtituiſſe, legeſque tales præfracto, & barbaræ ſeruituti adſueto populo impoſuiſſe videtur; quibus eum ad humaniorem cultum reduceret, & ad ſui timorem ac reuerentiam compelleret: cùm nimirum ſibi hunc, velut in hæredium, & in eius fundo ſtirpem delegiſſet, ex qua denique Ser-

uator humani generis *Chriſtus Dominus* noſter diuina prædeſtinatione naſceretur in terris, ex tribu videlicet Iuda,& ſemine Dauid,quemadmodum plurimi prophetæ vaticinati ſunt. Ne igitur familiarum ac tribuum fieret confuſio, temporum longo ſucceſſu,quæ naſci plerumq; ſolet ex longinquis & promiſcuis coniugiis, & bonorum hæreditariorum alienatione: cautum diligenter legibus, ne quis extra familiam aut tribum ſuam matrimonium iniret, néve nuberet.Vti vxorem viduam fratris ſui defuncti ſine liberis, frater ducat in matrimonium, ſemen ſuſcitet, & primogenitum eius nomine appellet. Vti in tribubus XII. familiæ ſingulæ reſtituerentur in integrum anno quoque quinquageſimo; poſſeſſiones, villæ, bonaque omnia quocunque modo diſtracta redirent ex prima ſortium diſtributione ad eaſdem, & ad primos hæredes ſuos, atque in ſeruitutem addicti, in libertatem, & ad cognationem quiſque ſuam. Harum igitur legum beneficio ſanguinũ commixtio,hæreditariarumq; portionũ, quas Ioſue dux populi Hebręi tribubus ac earum familiis ſingulis in terra promiſſionis ab initio aſſignauerat, alienationes perpetuæ prohibebantur. Nã & anni Iubileij recurſus,velut aureũ quoddam ſæculum, conlapſa reparando priſca iura, poſſeſſiones, libertates familiis ſingulis, atque priuatim cuique; nec non felicem ac quietum reip.totius ſtatũ reducebat. Non itaque difficile fuit familiarum ſtemmata & propagines à prima ſtirpe deducere, cùm intra familiam & cognationem manerent coniugia. Et cùm maximè illi populo fuerit ſemper vſitatum genealogias colligere, & natalia quorumcunque curioſè ſcriptis mandare. Vt liquidè ſatis ex patrum ſacris voluminibus atque vaticiniis conſtet,aducntum expectatũ Meſſiæ in CHRISTI

libe-

liberatoris noſtri, ex ſanguine Dauid, & tribu Iuda nati vita & paſſione, in terris expletum fuiſſe: quod in confuſione illa cognationum ac familiarum haud facilè demonſtrari potuiſſet. Iam verò ſabbathi, & anni ſeptimi, ac rurſum cum Iubileio recurrens illa quies atque vacatio laborum publica commodi plurimum adferebat; hominibus videlicet, atque iumentis virium reſtaurationem, agris fœcunditatem, pinguiaque noualia poſſeſſoribus agricolis. Libertatum denique atque bonorum recuperatio, hoc eſt, reſtitutio in integrum & priſtinum ſtatum vniuſcuiuſque, certam quandam ſuis temporibus conditionum ac fortunarum æqualitatem pariebat, quæ vt conciliatrix amoris & concordiæ, ſic & iniuriarum, inuidiæ, atq; contumelioſæ ſuperbiæ profligatrix eſſe ſolebat. Itaque viſum illi ſupremo legiſlatori, hiſce ritibus, aliiſque legibus oportunis, gentem in vſuras, auaritiam, ac ſordidos quæſtus pronam compeſcere: ne diuitiis ſupra modum euecti, inſoleſcerent, pauperes opprimerent, virtutem ac cultum diuinum vilipenderent. Atque hæ quidem haud leues inſtituti apud Hebræos *Iubileij* anni fuiſſe cauſæ videntur. Verùm enimuerò, cùm in veteris legis oneribus, & vmbratilibus ſacramentis, quæ Moſes obuelata facie legem ferens Iſraelitis impoſuit, gratia dei, qua genus humanũ crimine primi parentis conlapſum per filiũ ſuum IESVM CHRISTVM Seruatorem noſtrũ, ordinatiſſima temporum diſpoſitione reſtaurare decreuerat, operta multis ſæculis iacuerit, quæ tandem per Chriſti Euangelium, ac eius paſſionem, velo templi ſciſſo, in lucem prodiit: iam mihi facilè perſuadeo, ſub prima illa ſabbathi atque anni Iubileij inſtitutione ſublimiora etiam myſteria comprehenſa latitaſſe. Sic etenim neceſſe eſt intelligamus,

quæcunque ſub veteri lege decreta, facta've eſſe legimus: vt cogitemus in his eſſe plurima, quæ ſignant poſtmodum in eccleſia Chriſti gerenda, & nobis etiam imitanda eſſe, quemadmodum D. Gregorius teſtatur. Quid enim ſignificat *ſeptimi diei ſabbathum*, quod Deus ipſe ab operibus quieſcendo ſancire voluit, & vacatione diligenti profanorum atque ſeruilium laborum ſacrari à Iudæis? Non aliud ex D. Auguſtini ſententia, quam à ſeruitute perpetui hoſtis & peccatorum iugo liberandos nos eſſe per CHRISTI paſſionem & ſpiritum ſanctum, quo beneficio vinculis peccati diſſolutis in veram libertatem aſſerimur. CHRISTVS igitur nos oneratos, ac laborantes ſubleuat & reficit, feſſis criminum ſublato pondere veram quietem præſtat. Hic libertatis noſtræ vindex legem adimplēs ipſe, ſabbathū feliciſſimum nobis attulit, miſſus à Patre, vt ſuis nunciaret annum *Iubileum*, plenum ſalutis & gaudij ineffabilis; vel, vt Iſaiæ prophetæ verbis dicam, annum placabilem, vel acceptabilem Domino, & diem retributionis Deo noſtro. Quod vaticinium in ſe compleri palàm indicauit CHRISTVS ipſe, cùm in terris inciperet Euangelium, atque annum hunc acceptabilem prædicare; iam in Iordane baptiſmatis tinctus ac vnctus ſacramento; nec non ſuperueniente figura columbæ Spiritus ſancti numine, & Dei Patris oraculo commendatus, vt ipſum audiremus. Tunc patriæ ſuæ ſynagogum ex more ſabbatho ingreſſus, cùm librum lecturus aperuiſſet, in eadem incidit Iſaiæ verba hæc: *Spiritus Domini ſuper me, eo quòd vnxerit me; ad euangelizandum manſuetis miſit me, vt mederer contritis corde*, & quæ ſequuntur. Cumque legiſſet, & omnium oculi in eum eſſent intenti, cōuoluto libro, cœpit ad eos dicere: *Hodie cōpleta eſt ſcriptura hæc in auribus veſtris*,

& fa-

& facundiæ ad miraculum ex eius ore fluentis gratia cunctis hoc facilè perſuaſit. CHRISTVS igitur Seruator noſter *Iubileum* & gratiæ verum annum à Iudæis ex lege per figuram celebratum nobis attulit, & ſimul per euangelium annunciauit manſuetis, hoc eſt, ſpiritu pauperibus, vt D. Hieronymus prophetæ verba interpretatur. Miſſus ad ſananda vulnera contritorum, & vt prędicaret captiuis, peccatoque ſeruis libertatem, clauſis apertionem, vel vinctis ſolutionem. Hic legis aboleuit obligationes, & reliqua vetera. Hic primi parentis crimine genus humanum infeſtiſſimi hoſtis ſeruituti mancipatum ſua morte liberauit, peccatorum vincula ſoluit, clauſos in barathro patres antiquos à morte reſurgens eduxit, apertaque cæli porta, beatitudinis æternæ theſauros patefecit, hæreditatem amiſſam, & felices paradiſi poſſeſſiones, cæleſtemque patriam exulibus nobis ad eum redeuntibus benignè reſtituit. Aduentus quidem tam exoptati temporis, vel potius Iubileij noſtri etiam arietinarum tubarum ſeptem clangore nobis prænunciatus fuit; nempe vaticiniis prophetarum plurimis, vt ſeptenarius numerus item multitudinis ſymbolum eſt. Notum eſt itidem, in veteri lege menſis ſeptimi initio *tubarum feſtum* celebraſſe Iudæos, nihilque aliud ſibi hoc voluiſſe, vt interpretantur Theologi, niſi ex prophetarum oraculis, Euangelij, & Apoſtolorum vocibus, quarum ſonus cæleſtium tubarum inſtar in omnes terræ fines exire deſtinatum erat, inſtituere & initiari ſacra omnia nos debere. Quin etiam arietes Nabaioth, qui apud Iſaiam cap. IX. miniſtrabunt & offerent: D. Hieronymus interpretatur de electis in ſacerdotium, & de miniſtris eccleſiæ. & vbi pſalmographus cecinit, *filios arietum* Domino adferendos eſſe, eos *Principes Eccleſia-*

*rum* Eucherius exponit,vel, vt Auguſtini verbis dicam, quos per euangelium duces gregum Apoſtoli genuerunt. *Arietinæ* igitur *tubæ*, videlicet Moſes & prophetæ, nobis hunc annum remiſſionis & gratiæ per figuras & ænigmata obſcurè clangere cœperunt;ac demum ille præco buccinator D. Ioannes præcurſor in fine quadrageſimi noni anni, in ipſo liberatoris noſtri aduentu; imo etiam angelicus è cælo concentus in ipſius natiuitate, cùm ex virginis vtero procedens, portam gratiarum auream cunctis aperuiſſet,paſtoribus apertius,pacem & gaudium magnum bonæ voluntatis hominibus promittentes nunciarunt. Admodum igitur appoſitè & hos *arietinas* nobis fuiſſe *tubas* opinabimur, qui nobis *Chriſtum* monſtrarunt, vt agnum innocuum & immaculatum,qui mundi peccata ſua morte tolleret, & æternæ vitæ reſeraret aditum.Quin per *arietem* illum, quem iuſſus erat Aaron pontifex pro populi peccatis offerre in holocauſtum, *Chriſtus* etiam repræſentatus fuit, vt D.Auguſtinus, Heſychius,aliique veteres Theologi interpretantur. Nam hic idem per crucis extenſus cornua, ſpiniſque coronatus olim adumbratus fuerat, per arietem cornibus ſuſpenſum in vepribus; quem pro filio iuſſus Abrahamus immolauit. Hæc victima ſola ſanguine ſuo ſupremæ iuſtitiæ moriens ſatisfecit,primi parentis,vniuerſique generis humani crimina, quibus immortalitati eramus facti inhabiles,diluit,ac ſuſtulit;amiſſas æternæ beatitudinis poſſeſſiones hæreditarias, libertatemque illam priſcam reſtituit cunctis, eius euangelium ac legem gratiæ, ſine qua vetus lex ad ſalutem inualida eſt, recipere volentibus. Cuius quidem tanquam *Iubileij* veri ac placatiſſimi anni buccinator etiam ipſe non minus, quàm auctor,& effector in Iudæa fuit. Et cùm

cor-

corporis & ſanguinis ſui teſtamentum credentibus relinqueret, per mortis tramitem vitæ portam mox aperiret, per crucis arma noſtræ ſeruitutis tyranno profugato, caſtriſque eius expugnatis, vincula captiuorum ſolueret, mortis & inferni victor rediuiuus triumphans in cęlum ſcanderet; abundantiſſimè pro noſtra ſalute & reſtitutione debitum ſoluit, Deoque Patri ad eius gratiam ſe conferentes cunctos reconciliauit. Iam verò cùm viuificus dictæ gratiæ, noſtræque reparationis theſaurus cunctis quidem pateat accedere ad ipſum volentibus: non tamen ad eius vſumfructum quis peruenire poteſt, niſi per legem gratiæ, & ſacramenta à Chriſto liberatore noſtro inſtituta renatus, in Eccleſiæ gremium priùs admittatur. Huius igitur inæſtimabilis theſauri diſpenſationem abſolutam è terris diſcedens Chriſtus, Petro, & Apoſtolis, eorumque ſucceſſoribus commendauit, vt eundem per eccleſiæ ſuæ membra fideliter & prudenter, prò animarum ſalute diſtribuerent. Itaque completis rurſum ſeptem ſeptenariis myſticis, quinquageſima poſt reſurrectionem die, cùm iam in cælum aſcendiſſet, promiſſum ſuis Spiritum ſanctum miſit, cuius afflati numine, nihil non ritè facerent ac docerent in eius eccleſia. Remanet igitur hæc plená diſtribuendi poteſtas per Spiritum ſanctum in D. Petri, quem paſtorem in terris conſtituerat, & curam ſui gregis cum clauibus regni cælorum dederat, ſucceſſore, hierarcha Romano: vt is pro vſu & neceſſitate temporum, paſſionis & ſanguinis ſui incomparabili precio ſuccurrat imbecillitati noſtræ; quando variis in hac miſeriarum valle malorum periculis & ærumnis expoſiti, perduellis inimici inſidiis atque infeſtationibus aſſiduè vexemur. Sic enim viſum ſupremo Numini, proprio non parcere filio,

ſed humiliatum humanæ fragilitatis conditione morti ſubſternere, pluribus onerare calamitatibus, noxæ dedere: vt tanti pignoris precio ſalutis æternæ porta ad eam tendentibus aperiretur. Itemque voluit, vt filij ſui veſtigia hîc inſequamur, noſtram & ipſimet crucem portemus, licet inualidi. Adſit, vt D. Pauli verbis dicam, ſtimulus carnis, vel angelus Sathanæ, qui colaphiſet per errores, & carnis paſſiones; vt vigilemus diligenter per aduerſitates, ne extollamur in ſuperbiam. Huius improbitatem & colaphos cùm non ſemel Paulus fuiſſet deprecatus, repulſam ſe paſſum eum tali reſponſo ſcribit: *Sufficit tibi gratia mea*. Cuius quidem ope laboremus oportet continuè, vt deſtruatur in nobis peccati iugum: eoque diſſipato, Chriſti Seruatoris nos adaptemus auxilio, veræ libertatis beatitudini, nequiſſimamque dæmonum tyrannidem orationibus & ieiuniis feliciter excutiamus. Chriſti enim ſolius meritis noſtra qualiacumque bona opera ad eam beatitudinem conſequendam conferre quid poterunt. In eum itaque finem à Romanis Pontificibus, D. Petri ſucceſſoribus, ad imitationem veteris Iubileij Hebræorum, inter alios, quibus in officio eccleſiam gregemque ſibi commiſſum continent, modos, & ille ab antiquo repertus eſt, quo populum ad pœnitentiam errorum & ſcelerum, vitæque correctionem, & ad pietatis exercitia pellicerent: quo reuocant ſtatis diebus ac annis in memoriam hominum Chriſti Seruatoris noſtri benignitatem & merita, per quæ culparum omnium venia atque cõdonatio gratuita eius clementiam implorantibus præſentatur. Omnes etenim, vt Flaccus poëta canit,

*Non ſecus ac pueris olim dant cruſtula blandi*
*Doctores, elementa velint vt diſcere prima,*

magnis

magnis propoſitis præmiis inuitāt ad veri illius *Iubileij* à Deo per filium nobis promulgati communionem, veluti ad ſolemne regis ſuperni conuiuium, & hymeneïas epulas, ad quas neminem niſi in habitu nuptiali ſplendidum, niſi fœdis vitiorum ſordibus expurgatum venire decet. Quarum eluendarum cauſa ſummus Pontifex paratos ac limpidos nobis oſtentat fontes, nempe ſanguinem ſacroſanctum, ac merita Chriſti. Ad quos precibus, ieiuniis, eleemoſyniſque pro noſtro modulo præparati, Diuorum patrociniis adiuti properemus licet, ea cum fiducia & perſuaſione, ſolum illum liquorem nos emundare, & candidatos adaptare tanto conuiuio poſſe. Nam nihil redemptoris noſtri gloriæ decedet propterea, (vt hæretici malignè calumniantur) quòd noſtræ imbecillitatis memores, noſtriſque viribus diffiſi, patronos ipſi gratos imploremus, & adminicula oportuna ſolliciti quæramus. Cùm autem publicæ cærimoniæ & epiphaniæ vel apparitiones quædam adiaphorę partim olim admiſſę inter ſacra tanquam imagines & picturæ moueant, & incitent hominum animos; doceant, & renouent memoriam rerum gerendarum; quas D. Auguſtinus eleganter admodum *eſcas* appellat, quibus in vtero ſuo ſuſceptos, & ex baptiſmo renatos fouet, ac reficit ſancta mater Eccleſia, vt hilares & benè paſtos nos exhibeat Chriſto: non incongruum profectò vel ineptum videri poterit, quòd ſummus Pontifex populū omnem Chriſtianum ſibi commiſſum exhortatur ad pietatem, preces, operaque bona, inſtante Iubileio gratiarúmue tempore ſacro; vel ingruente Turcico bello, periculoſaque tempeſtate quapiam remp. Chriſtianam turbante. Non abſurdum apparebit, quòd nos inflammet ad opem diuinam implorandam, conuocet gregem vniuerſum

ſum ad ouile ſuum;ad Eccleſiam videlicet Romanam,tanquam ad fidei petram, & Eccleſiæ fundamentum: Immò velut congreget ad arcam illam Noë, extra quam (vt D. Hieronymus ad Damaſum ſcribit) regnante diluuio, qui manet, peribit. Non ocioſum, inquam, videbitur, quòd orando, pulſandoque gratiæ cæleſtis portas aperiri poſſe cærimoniis demonſtret; dum omnibus ordinibus ſacris ſtipatus, maxima cum pompa portā baſilicæ D. Petri Apoſtolorum Principis in Vaticano ſemper alioquin muro lateritio clauſam anni illius initio precibus & malleo recludit, atque per eandem crucis ſacroſanctæ ſignum triumphale, cereaque benedicta ſancti Spiritus lucem mentes illuminantem, ac diuini amoris flammam corda ſuccendentem infert,populi multitudine ingenti ſubſequente. Quantus tum, ô ſuperi, hominum omnis generis ex vniuerſis Chriſtiani orbis prouinciis ad ea ſacra Romam venientium confluxus? expoſita cuiuis ex inexhauſto paſſionis & meritorum Chriſti, Diuorumque theſauro pleniſſima peccatorum indulgentia; non propter dictas illas cærimonias, non ob noſtras preces, peregrinationes aut labores, ſed propter vnicum noſtræ ſalutis aſſertorem IESVM CHRISTVM. Quod ipſum etiam in ſuis edictis ſummi Pontifices promulgare nunquam prætermittunt. Ob has igitur rationes, & in eum modum anni Iubileij feſtum à D. Petri ſucceſſoribus inſtitutum indicitur: Non quidem Iudaico prorſus ritu, ſiue ex veteris legis decreto, cuius cærimonias per Euangelij gratiam ablatas eſſe, Paulus vbique contendit; ſed vt legis Moſaicæ adimpleat myſteria, cùm illa Iubileij tempore poſſeſſiones & bona his in terris dumtaxat redderet, nexos ſolueret, & corpora in libertatem vindicaret. Nobis autem per Euan-

Euangelium Iubileius annus exoptabilior offertur, quo nexus animorum ſoluuntur à criminum vinculis, amiſſæque cælorum poſſeſſiones in libertatem aſſertis reſtituuntur. Vt autem anno quoque centeſimo hæc feſta repeterentur, *Bonifacius* VIII. ſummus Pontifex primum decreuit; & portam baſilicæ in Vaticano aperuit: largiſſimamque ſtatuit peccatorum omnium indulgentiam cunctis qui vrbis inquilini triginta eius anni diebus, quiue peregrini aut aduenę, quindecim diebus, confeſſione, pœnitentia, ac corporis Chriſti communione prius luſtrati, ad ſacra religioſè per eam intraſſent. *Clemens* poſt eum *ſextus* eius nominis, flagitantibus Romanis, ad annum quinquageſimum Iubileia reduxit, cui & grata tanti muneris diſpenſandi occaſio viſa fuit. Is alteram addidit portam baſilicæ D. Ioannis Lateranenſis in Cælio, ſtatuitque vt totidem vicibus & ibidem ſacra viſitarentur. Adiectæ poſtea ad ſimiles viſitationes faciendas duæ ſanctiores aliæ baſilicæ, D. Marię Maioris in Exquiliis, & D. Paulli via Oſtienſi. Atque ita portæ patefiunt in vigilia Chriſti Natiuitatis, initio Iubileij, eadem hora quatuor; vna, vt diximus, per ſummum Pontificem, aliæ tres per baſilicarum dictarum Antiſtites ſynmyſtas Cardinales. *Sixtus* IIII. denique temporis interſtitium contraxit ad annos XXV. ratus vitam hominis mille caſibus & periculis expoſitam rarius ad quinquageſimum annum peruenire, gratiæque illius expertem infinitam hominum multitudinem idcirco fieri. Aetati cuiuis anno quoque XXV. rectè conſuli, cùm vnius hominis vita ter annum illum felicem & optatum attingere poſſit: in iuuentute nimirum, virili ętate, & ſenectute; fraudarique dumtaxat, quibus lubricam adoleſcentiam excedere non contingit. Hæc præcipua

pua contrahendi temporis cauſſa fuit, vt videlicet maior frequentiorque cœleſtium gratiarum copia proueniret; non pecuniarum, ſicut quidam falsè, magis quàm ſalsè iactitant. Quid enim hoc ſæculo his moribus tantum lucri pontificio ærario ex ſtipe illa collatitia & arbitraria accedat, non video; quæ potius ad baſilicarum, ſiue ædium ſacrarum fabricam, pietatiſque culturam conſeruari ſolet. Summo Pontifici interea non leuis incumbit cura, vt in vrbe, & eccleſiæ ditionibus vbique locorum ad tantum populorum confluxum commeatus abundet copia, annonæ prouideatur vilitas, vtique itinera reddantur à latrociniis tuta peregrinis, quæ quidem ſine magnis ſumptibus præſtari nequeunt. Sed de Iubileij origine & cauſſis iam ſatis.

EIVSDEM PIGHII
## DE INSIGNIBVS MILITARIBVS A PONT. MAX. PRINCIPIBVS *deferri ſolitis.*

### CAP XIII.

HOnos ingens à ſummo Pontifice deferri interdum ſolet, qui principibus maximis rarò contingit ob occaſionum raritatem. Mos etenim vetuſtus iam à multis ſæculis inoleuit, deſumptus, vt apparet, ex Machabæorum hiſtoria ſacra: in qua libro II. cap. XV. legimus, Iudam ducem exercitus Iudaici, priuſquam iniret contra Nicanorem prælium, vidiſſe in ſomnio ſummum ſacerdotem Oniam pro populo orantem, Hieremiamque prophetam tradentem ſibi gladium aureum cum tali exhortatione

tione ad prœlium capeſſendum: *Accipe ſanctum gladium munus à Deo, in quo deiicies aduerſarios populi mei Iſrael*. Aggreſſus igitur prælium Iudas, compulſus ab hoſtibus Sabbatho; victor, occiſo Nicanore, proſtrauit ad XXXV hoſtium milia. Atque hinc occaſio deſumpta videtur ſacri ritus iſtius, vt Romani pontifices ſingulis annis in præclara natalis D.N. IESV CHRISTI nocte, priuſquam exordiuntur ſacrificia, thure & aqua luſtrali conſecrent, & ſanctis precibus inaugurent *enſem* affabrè factum, aurea *vagina, baltheo, capuloq;* aureo inſtructum; & eius mucroni impoſitum *galerum* ex holoſerico molli ianthino conſutum, duplicatumque exuuiis muſtelarum, vel, vt qu dam vocant, inalpinorum murium candidiſſimis, faſcia vel diademate aureo circumdatum, & margaritis plurimis circumtextum, exornatumque. Nobilis & opima hæc ſemper habita eſt ſtrena, quam parat ea nocte ſolam Pontifex ſummus magno cuipiam principi donandam, qui bene de rep. Chriſtiana meritus eſt, vel bene mereri adhuc poteſt. Nec caret ſuis myſteriis aptiſſimis, quorum meminiſſe & exequi ſignificata, Chriſtiani ac pij principis intereſt. Rituales etenim pontificum libri docent, per *enſem* illum conſecratum ſignari imprimis Dei infinitam potentiam permanentem in Verbo, quo cuncta creauit, & quod tali die caro factum eſt: nimirum in CHRISTO Deo Filio, homine vero, Patrique æquali: cui data eſt omnis poteſtas in cælo & in terra, vt ipſe cœlum ſcanſurus ad Patrem, dixit; mandans eandem poteſtatem Petro, ſuiſque collegis in Eccleſia vel ciuitate noua nuper ab ipſo condita, & ſanguine ipſius conſecrata, aduerſus quam portæ inferorum nõ eſſent præualituræ. Cuius cùm fundamenta firma in ouili ſuo paſtor bonus ieciſſet, eius, vt dixi, gubernacula

diſcipulis, ac Petro tanquam capiti, Vicarioque ſuo, cum clauibus regni cælorum commiſit: Iubens vti docerent omnia, quæ mandauerat & docuerat ipſe; per baptiſmum & euangelium inuitarent omnes gentes ad ſalutem, & reciperent quoſcunque in ciuitatem illam ſanctam, extra quam vera ſalus nulla; & in qua cæleſtis politiæ leges ac mandata ipſius ſeruarentur, atque imperium omne legitimum in terris à Deo prouenıens Spiritus ſancti nutu, & auſpiciis recte diſtribueretur. Diuinæ prouidentiæ, cuius nutu regna conſtituuntur humana, ſacra myſteria quis dignè ſatis admiretur, & veneretur? dum perpendimus; eam ſacræ illius politiæ ſuæ prætorium ac regale ſolium in arce imperij terreſtris vrbe Roma collocare voluiſſe; quo gladius ille poteſtatis ſupremę, cui terrarum orbem iam ſubiecerat, auro diuinæ legis, Chriſtianæque fidei tutiùs conſeruaretur, atque ſalubriùs regeretur. Itaque Petrus Apoſtolici ordinis Princeps ad hanc deſtinatur prouinciam, inferreque trophæum crucis Chriſti Romano Capitolio iuſſus eſt: quo veritatis æternæ lumen in ſalutem omnium efficacius faciliuſque ſe ab ipſo capite per totum mundi corpus effunderet. Deſignat igitur conſecratus gladius item ille, ius, imperium, ac poteſtatem ſummam regendi in terris à Chriſto relictam Præſidi Eccleſiæ ſuæ Petro, & eius ſucceſſoribus. A quibus Chriſtiani, & pij principes etiam maximi quique haud grauatim hoc iuris acceptant, & acceptarunt hactenus, qui ſe membra corporis eccleſiaſtici, & ſanctæ à Chriſto conſtitutæ ciuitatis ciues agnoſcũt; & intelligunt, eius corporis eſſe caput vnum, cui membra ſingula (ni tabeſcere, & perire velint) ſubſeruire debent. Atque in illa ciuitate rectorem à Chriſto poſitum eſſe cum poteſtate ſuprema Vicarium ſuum, cui magiſtra-

tus

tus ſubdelegati obſecundare pacis & concordiæ cauſſa debent: ac nos omnes obtemperare, quamdiu eius reip. priuilegiis gaudere volumus, cogimur, propter Chriſtum, cui nos in baptiſmo ſubiecimus. Manifeſtum enim eſt, nauem illam magnam reip. Chriſtianę ab vno gubernatore regi diuino nutu, tanquam ab animo ſolo totum corpus: & licet ille clauum tenens in puppi ſedeat quietus, eius tamen imperia parendum tam nautis, quàm qui vnà nauigant, ſi proſperè ferri cupiunt. Iam gladius à maiore poteſtate principi traditus ſimul commendat prudentiam & rationem rectam quæ bonum à malo diſcernit: Admonet iuſtitiæ ad æquitatis æquilibrium cum cura perpendendæ. Quapropter eius acumen anceps, ad prauum non minùs paratum, quàm ad bonum deſtinatum, ſi in temerarij vel maligni hominis manum incidat, non ſine cauſa tegitur, atque munitur auro, per quod veteres olim Sophiam, ſiue ſapientiam allegoricôs ſemper intellexerunt: quæ inter artes & ſcientias omnes ita excellit, vt *aurum* virtute, pulchritudine, ac precio cetera metalla ſuperat. Hinc Salomonis in prouerbiis exhortationem legimus: *Poſſide ſapientiam, quia auro melior eſt; & acquire prudentiam, quia pretioſior eſt argento.* D. Ioannes in reuelatione ſua hoc *aurum ignitum* appellat; ardore ſancti Spiritus inflammatam & pectora penetrantem ſapientiam intelligens. Hoc ipſum Magi ab Oriente venientes infanti obtuliſſe Chriſto regi nato; hoc auro ab Hebræis Aegyptios fuiſſe ſpoliatos, per anagogen ſacra etiam innuit hiſtoria. Et quidem diuinus ille Plato, à noſtræ religionis placitis haud longè diſſitus, cum ſuis aſſeclis ſapientiam, & animi pulchritudinem *obryzo, vel auro* defecatiſſimo ſæpius comparat. Quinimo gryphes atque formicas Indicas Aethiopicaſq;

aurum in montē coaceruare, nec non cuſtodire diligenter, fabulati ſunt antiqui; inſinuantes labore ac diligentia, & item animi magnitudine ſapientiam adipiſcendam eſſe. Nam formica laboris indefeſſi nobis exemplum præbet: & gryphus ex aquila & leone conflatum animal, vt fabulantur, ſimulachrum eſt generoſi, & magni animi: ideoque non ineptè gryphes & formicas Apollini, ſapientiæ præſidi, dedicarunt. Iam vides quàm aptè principis gladius, id eſt, legitima poteſtas à Deo data, ne lædat vel lædatur, ſapientiæ ac boni conſilij aureo tegmine conſeruetur. Quoniam verò linguam conſtet in homine membrum peſſimum atque optimum eſſe, paci atque concordiæ tam peſtilens ac ſalubre, gladium quoque conuenienter veteres eſſe pronunciarunt, maledicos gladium in ore geſtare dicentes. Admodum quidem aptè Diogenes Cynicus, cùm audiret iuuenem formoſum impudēter multa deblaterantem, Non te pudet, inquit, ex eburnea vagina plumbeum educere gladium? Ceterùm gladij iſtius multo melior eſt vſus, vt vaticinia de Chriſto redemptore noſtro apud Iſaiam docent. *Poſuit os meum quaſi gladium acutum.* Nimirum D. Hieronymi ex ſententia, vt ſpiritu oris ſui interficiat impium. De quo gladio & Chriſtus ipſe loquitur in Euangelio: *Non veni pacem mittere, ſed gladium.* Malos quippe à bonis ſeparando. Similiter Paulus *viuum* ait eſſe fidei *ſermonem, efficacem & omni gladio ancipiti acutiorem* penetrabilioremque. Ad Epheſios item ſcribens, verbum Dei *gladium ſpiritus* appellat. Aliter de Iudæis Chriſti perſecutoribus, qui malè vſi ſunt gladiis ſuis, Pſalmiſta canit: *Dentes eorum arma, & ſagittæ, & lingua eorum gladius acutus.* Item: *Exacuerunt vt gladium linguas ſuas*: vbi de calumniis & inſidiis prauorum loquitur. At

ille

ille Chriſti Pontificis noſtri gladius eſt vera ſeceſpita, non tamen vt illa Romanorum Pontificum, ac Flaminum à Sexto Pompeio nobis deſcripta, & in Antiquitatum reliquiis inter ſacrificorum inſtrumenta adhuc apparens, qua carnem & oſſa victimarum diſſecabant: ſed quæ diſpartitur, vt Paulus ait, mortiferos carnis appetitus à viuifico ſpiritu, *pertingens vſque ad diuiſionem animæ & ſpiritus*, compagum quoque ac medullarum, cùm ſit diſcretrix cogitationum & intentionum cordis. Ceterùm eximio huic ſummi ſacerdotis muneri *baltheus* accedit ex auro puro contextus, & pulcherrimè elaboratus, quo cum honor & dignitas militaris conferri ſolet antiquitus, eratque ducum, comitum, ac principum geſtamen. Quocirca non ineptè vitioſum magnatem ſic notat Satyricus poëta:

*———————— ilia ſubter*
*Cæcum vulnus habes, ſed lato baltheus auro*
*Protegit.*

Arguit libidinis & obſcœnitatis vulnus, quod nobilitatis ac dignitatis titulo tegere & excuſare plures volunt. Additur item *gladio* non ſolùm *baltheus*: ſed *galerus, ſiue pileus*, capitis nimirum, quo nihil in vnaquaque re prius ac nobilius eſt, tegmen præcipuum: quod quidem abſolutæ libertatis, ſummæque nobilitatis habetur inſigne, non minus æſtimatum ſua ſignificatione, quàm auri, gemmarum, ac materiæ precio: cuius antiqua forma hemiſphærica grandioris oui alicuius in æquas partes diſſectæ teſtæ ſimilis ab initio fuit: qualia capitis tegumenta ex ſtruthionum ouis capacioribus facta Garamantas olim lubenter geſtaſſe, Lucianus in Dipſade tradit; nunc tamen planiore vertice formant artifices myſteriorum ignari. Etenim
illa

iſta galeri rotunditas ſuperior cæli nos tegentis figuram concauam repræſentans mentem vitæque rationes omnes dirigendas ad æthera beatorum domicilium eſſe ſedulò principem monet, cuius quadam imagine caput ſuum contegit. Idem ſignificat *galeri color ianthinus*, ſiue cæruleus, cæli ſereni ſpeciem habens: ſcilicet, vt Ennij poëtæ verbis dicam, *Cæli cærula templa* Principibus eſſe contemplanda docens: cui præſidet ſummus omnium conditor Deus, ab eodemque tanquam iuſtitiæ Sole procedens ſancti Spiritus igneum numen: quorum hoc in latere per columbam candidam, ille per ſolis radiatum globum ex auro vnionibuſque in ipſius Galeri vertice figurantur. Nec ocioſus eſt *pellium* ac *margaritarum* candor ille niueus, Deo pergratus color, ad animum maximè tranſlatus propter ſynceritatem, mentiſque puritatem, quæ nos Deo conciliat, beatorum cætui adiungit, & quaſi diuinos reddit; quando ſanctiore ſpiritus flamma ſuccenſus animus, Dei mandatis ſe conformat, turpe nil admittit, nil conſcire ſibi patitur. Alba quidem omnia ex Pythagoræ etiam ſententia ſemper habebantur bona, felicia, feſta, & bene ominata: & propterea veteres Romani, cùm Magiſtratus petere vellent, boni ominis cauſa cum toga candida prodibant in publicum. Ponticos autẽ, & Alpinos mures candidos, quos Armenios nunc vocamus, talis intemeratæ ſynceritatis atque etiam caſtitatis immaculatæ ſymbolo nobilitatos fuiſſe legimus, vtpote, qui candorem ſuum ament, atque ſpurcitias tantopere abominentur, vt, cùm fouearum ſuarum oſtia cœno illita vident, ſe potiùs à venatoribus capi patiantur, quàm eo fœdari velint. Pellis igitur ac margaritarum nitor admonere principem debet, vt animi candore, vitæque ſyncera probitate ſe gratum Deo homi-

hominibuſque præſtet. Nec ab ipſo ſcopo prorſus diſſitum, quòd nationum omnium ferè conſenſu candida tanquam diuinis congrua ſacris adhibeantur, atque imprimis *albatæ veſtes*, id eſt, puræ religioſæque, vt Seruius commentatur. Erant autem *lineæ* omni ſolutæ vinculo, nullis maculis, nullis obſitæ ſqualoribus, nec funeſtæ aut fulguritæ, vt Caper & Hyginus annotarunt in illud Virgilij: *Velati lino, & verbena tempora vincti*. Et noſtra iubet religio linteis, iiſque puriſſimis indutos tunicis ſacra Deo canere. Colorem album ait Tullius libro ſecundo de legibus, præcipuè decorum eſſe Deo, cùm in cæteris, tum maximè in textili. Quid autem Tullium adfero? quando ſcimus CHRISTI noſtri Seruatoris indumenta, cùm gloriam ſuam charioribus diſcipulis patefaceret, niuis in ſpeciem alba apparuiſſe, atque etiam angeli illius, de cælo deſcendentis, qui lapidem ab oſtio monumenti reuoluit. Hæc quidem luce clarius nobis oſtendunt, quàm à nobis requirat Deus cor mundum, vitam immaculatam, & animi ſynceritatem; quum votis, & precibus hæc expetere, & eius rei memoriam in ſignis iam dictis etiam inter ſacra nobis obuerſari perpetuò velit. Et hæc quidem de ſtrenæ pontificiæ myſteriis ideo diffuſiùs, quòd pauca diſertè prodita de his inueniam.

Summus Pontifex munus ipſe Principi genua ſubmittenti tradit, & defenſionem Chriſtianæ fidei, Eccleſiæque Romanæ Catholicæ commendat; ſolemnibus verbis Deum Opt. Max. precatus, *vti Catholicum Principem, Chriſti tyronem, ac deuotum ſanctæ matris Eccleſiæ filium, ſua gratia ad heroicas virtutes proueha, armis ſuæ iuſtitiæ, ſyncera fidei, rectaq́ religionis muniat, & inſtruat aduerſus quoſcunque fidei*

Catho-

*Catholicæ, & ſanctæ Romanæ Eccleſiæ inimicos: vtiq; per ipſum vim æquitatis bonorum ad tutelam exerceat; molem iniquitatum malarum ad vindictam pariter euertat* : Princeps è dextra ſummi Pontificis munus acceptans, veneratur ex more CHRISTI in terris Vicarium, Latinis verbis pro tanto honore gratias agit immenſas: teſtatus Superos, ſibi nihil magis in votis eſſe, quàm vt diuina ſuffragante clementia, poſſet vel ex parte ſummi Pontificis, totque Procerum exſpectationi ſatisfacere. Gladium deinde nobili miniſtro ſuo deferendum tradit: qui ante Crucis ſanctæ ſignum donum illud geſtat, dum è ſacrario ſummus Pontifex deducitur. Tum valedictis poſt factam congratulationē Cardinalibus cum Legatis, Princeps, cui gladius cum galero præfertur, à caſtri Angelici Præfecto, Palatij item magiſtro, omniquc adeò nobilitate familiaque Pontificia, & ſatellitio Palatino ſtipatus, magna cum pompa, & tympanorum ſonitu, tubiſque præcinentibus per porticum miliariam è Palatio domum deducitur.

## DE TIBERIS AVCTV,

### CAP. XIIII.

### ANNO CHRISTI

M.CCC.LXXIX. 9. die Nouemb. ad tres cubitos flumen creuit. Signum apparet ad S.Mariam ſupra Mineruam

1422. die feſto S. Andreæ, ſub Martino V. Pont. creuit altius cubito ſeſquialtero.

1476. Sixto IIII. ſedente alueo exceſſit die VIII. Ianuarij.

1495.

1495. menſe Decembri, Alexandro VI. PP. anno III. altitudine XIII. pedum. Iterum Leone X. Pont. Max. excreuit.

1530. CLEMENTE VII. Pont. Max. anno VII. VIII. Id. Octob. altitud. XXIIII. pedum à terra creuit. Signum ad S. Euſtachium oſtenditur, & in pariete iuxta templum B. Mariæ populi, ad portam Flaminiam, è regione obeliſci. Rurſum in caſtro S. Angeli ſignum poſuit Guido Medices arcis præfectus.

1542. Vt carmine Marius Mulſa eleganti teſtatur,

*Auctus aquis, rapidoq; trahens ſe gurgite, ciues*
*Terrebat canis Albula verticibus, &c.*

1598. IX. Kal. Ianuarij CLEMENTIS VIII. anno. VII. Põtificatus, Tiberis extra alueũ elatus tantã Vrbi ſtragem dedit, vt nullam poſt hominum memoriam maiorem. Põtifice iam triduo Ferraria, quam receperat, ſediq́ue reddidit Apoſtolicæ, reduce, & ſaluo. Adeò verè ſapiens, extremum gaudij luctum occupare. At quæ eſt pietate beatiſſ. Pater, pro anno ſęculari ſacro Iubileij milleſimi & ſexcenteſimi inſtaurat omnia, domoſq́ue eluuione euerſas exædificandas curat.

## DE TVENDA ROMAE VALETVDINE

SCripſit eruditè Alexander Petronius, medicus Romanus, &, ni fallor, Hieronymus Mercurialis quædam in Variis lectionibus, & Marſilius Cagnatus Veronenſis, Romanus medicus, libello, de ordine in cibis ſeruando, ad IIII. Variarum lect. libros, aliiq́ue Romæ exſtabunt.

Cæ-

Cælum Romanum graue, intemperans: quare diluculo, & in crepuſculo ne prodeas, niſi Sole ſplendente.

In æde ſacra S. MARIAE ſupra Mineruam hæc leguntur ad vitandam Romæ inualetudinem.

*Enecat inſolitos reſidentes peſſimus aër*
*Romanus; ſolitos non bene gratus habet.*
*Hic tu quo viuas, lux ſeptima det medicinam;*
*Abſit odor fœdus, ſitq; labor leuior.*
*Pelle famem, frigus: fructus, femurq; relinque.*
*Nec placeat gelido fonte leuare ſitim.*

## VINA ITALICA, QVÆ ROMAE BIBVNTVR.

ROmani, & tota curia vina bibunt optima, & non contemnenda. Sunt autem:

Vin Græco di ſomma opt. albi coloris in Veſuuio Campaniæ oppido naſcens.
Chirello album Neapolitanum acre.
Latino della torre album Neapolitanum mediocre.
Aſparino Neapolitanum album ſtipticum.
Mazzacan album Neapolitanum tenue.
Græco de Iſchia Campan. ex Inarinæ Inſula optimum.
Salerno nigrum, bonum.
Sanſeuerino album & nigrum, bona vtraque.
Corſo de Elba album
Corſo de Branda album } grauia.
Corſo de Loda album
Da Riuiera ex Liguria album & nigrum.

Gileſſi album & nigrum
Ponte Reoli album ex agro Genuenſi
Muſcatello di Sarnia coloris medij } tenuia ſalubria.
Vindellia Taia album Genuenſe,

Lacryma nigrum optimum.
Romaneſco album tenue varij ſaporis.
Albanum album & nigrum.

De S. Paulo album
De Franza nigrum
Salinum album & nigrum } mediocria
Tyburtinum & Veliternum cocta
Signium de Segno

Mania guerra nigrum optimum.
Caſtel S. Gangolpho album optimum.
Della Ricia album optimum tenue.
Raſpada eſt ſecunda expreſſio ex vuis.
Malua ſia ex Creta.
Muſcatellum & vinum de Taglia optima & præcellentia.

Ceterùm de diuerſorum Vini generum natura Italici Medici quoque ſcripſere.

Iacobus Præfectus, Netinus, Venetiis 1559.
Io. Bap. Confalonerius Veronẽſis, Baſil. 1535.
Andreas Baccius, Romæ 1597.

Sed vt à laudatione Vrbis ROMAE incœpi, ſic deſinam.

P VR.

# VRBIS ROMAE ENCOMION.

Fauſti Sabæi Brixiani.

*Martia progenies, quæ montibus excitat vrbem,*
*Ciuibus & ditat, coniugibuſq; beat:*
*Tutaturq; armis. Patribus dat iura vocatis:*
*Iam repetit cælum poſt data iura Ioui.*
*De nihilo imperium vt ſtrueres te hac Romule cauſa,*
*Gignit, alit, ſeruat, Mars, lupa, Tibris aqua.*

## IVLII CAESARIS SCALIGERI.

*Vos ſeptemgemini, cæleſtia pignora, montes,*
*Voſq; triumphali mœnia ſtructa manu;*
*Teſtor, adeſte, audite ſacri commercia cautes,*
*Et Latios animos in mea vota date.*
*Vobis, dicturus meritis illuſtribus Vrbes*
*Has ego primitias, primaq; ſacra fero.*
*Quin te vnam laudans, omnes comprenderit orbem,*
*Non Vrbem, qui te nouerit, ille canet.*

# VRBIS ROMAE ENCOMION.

## Fauſti Sabæi Brixiani.

*Martia progenies, quæ montibus excitat vrbem,*
*Ciuibus & ditat, coniugibuſq́ beat:*
*Tutaturq́ armis. Patribus dat iura vocatis:*
*Iam repetis cælum poſt data iura Ioui.*
*De nihilo imperium vt ſtrueres te hac Romule cauſa,*
*Gignit, alit, ſeruat, Mars, lupa, Tibris aqua.*

## IVLII CAESARIS SCALIGERI.

*Vos ſeptemgemini, cæleſtia pignora, montes,*
*Voſq́ triumphali mœnia ſtructa manu;*
*Teſtor, adeſte, audite ſacri commercia cautes,*
*Et Latios animos in mea vota date.*
*Vobis, dicturus meritis illuſtribus Vrbes*
*Has ego primitias, primaq́ ſacra fero.*
*Quin te vnam laudans, omnes comprenderit orbem,*
*Non Vrbem, qui te nouerit, ille canet.*

# ITINERARII ITALIÆ LIBER III.

## ITER ROMA NEAPOLIM, INDEQ. PVTEOLOS: ET REDITVS TIBVR.

# ITER NEAPOLIM VERSVS.

*Ex Hercule Prodicio Steph. Pighij.*

VIA Latina Marinum proficiſcere, atque inter nobilium villarum vaſtas ruinas: Quæ quidem frequentes, & admodum ſumptuoſæ, quondam florente Romano imperio, Tuſculanum agrum omnem Apenniniq́ue cliuos illos occuparunt. Hinc *Marianam villam* antiquam *Marmo caſtello* nomen dediſſe volunt. Cui à dextris vicinæ Liciniorum Luculliana, Murenianaque; nec non illa M. Tullij Ciceronis quæſtionibus Tuſculanis immortalis. Hodie *Freſcata* oppidum appellatur, XII. miliaribus ab Vrbe diſtans. Item *Porciorum*, aliæq́ue Principum reipublicæ Romanæ plures, quarum memoriam apud Strabonem, Plinium, Senecam, Plutarchum, alioſq́ue veteres ſcriptores reperimus.

Hinc ad Appiam viam deflecte, relictis ad ſiniſtram *Velitris*, ad dextram *Aricia* & *Nemorenſis Dianæ ſpeculo*, vt lacum oppido vicinum Seruius vocat, Dianæ Tauricæ ſacrum, cum nemore ac templo quod *Artemiſium* à Strabone dicitur. Antiqua ſed barbara religione locus olim celebris fuit, Scythicumq́ue humano ſanguine ſacrificandi ritum ibidem ab Oreſte & Iphiginia inſtitutum fuiſſe memorant; cùm è Taurica profugi, ſimulacrum Dianæ abſconditum in faſce lignorum eò tranſtuliſſent. Vnde

*Faſce-*

*Faſtelidis* vel *Faſteline Dianæ* cognomen vetus in Latio fuit. De qua quidem ſuperſtitioſa religione diſſerendi latiùs alibi melior occaſio dabitur.

Perge ad Pomptinas vſque paludes: Non procul inde, ni fallor, *Tres tabernæ* fuêre in Appia via celebris quondam manſio XVII. ab Aricia lapide, & ab vrbe XXXIII. velut antiqua Romanorum itineraria, & ipſa locorum diſtantia demonſtrant. Diuus Lucas in actis Apoſtolorum ſcribit, quoſdam Chriſtiana religione iam initiatos fratres ab vrbe per Appiam viam ad *Tres tabernas*, quoſdam ad Appij forum vſque occurriſſe Diuo Paulo Apoſtolo, cùm à Porcio Feſto procuratore ſub cuſtodia militum reus è Iudæa mitteretur Romam. Inde Appiam viam per *Pomptinas paludes* maximis impenſis olim ductam, nunc verò paluſtribus aquis atque pontium ædificiorumque ruinis impeditam & imperuiam à dextris relinque; atque per *Volſcos & Apennini* crepidines ſcrabroſaſque montium cautes *Terracinam* petens, ambages quærere cogeris. *Setiam* à ſiniſtris vides, ob *vini* nobilitatem à veteribus poëtis celebratam: pauloque vlteriùs in plano *Priuerni* à Germanis Brittonibuſque, Blondo teſte, deſtructi mœnia ruinaſque deſeris. Hinc tranſcendens *Priuernum* nouum, in proximo, quem *Amaſenus* fluuius lambit, monte poſitum, contemplare à longè Tyrrheni mediterranei maris littora, & velut à continente auulſa promontoria, oppidis præclaris quondam exculta, nunc penè deſerta. Monſtrantur ibi quibus olim in locis *Lauinium* ab Aenea conditum, & eiuſdem antiquitatis *Laurentum*, vbi in littore fuerit, ad ſacrum Aeneæ vel Iouis indigetis fontem ac lucum; vbi *Ardea* Turni regis, vbi *Antium* Volſcorum caput cum *Fortunæ* celeberrimo templo, nec non *Aſtura* ce-

*ac Marci Tullij* oratoris infamis. Proſpecta inde poëticis fabulis decantatam veneficæ *Circes domum*, olim inſulam, nunc promontorium excelſum mari rupibus imminens continenti vadis ac paludibus iunctum, ſyluis ac fruticibus denſum, vbi *Solis* pulcherrimam filiam Circen ferunt hoſpites ſuos magicis, ſi non meretriciis, artibus in pecora, & beluas transformaſſe. Augusti etiam ætate, vt auctor eſt Strabo, *Circes ſacellum* atque *ara Mineruæ*, poculumque oſtenditur, è quo bibiſſe dicunt Vlyſſem, cùm eius ſocij mutarentur in beſtias, vt Homericis carminibus proditum eſt. Secretarum virtutum multiplicibus plantis, & efficaciſſimis herbis montem abundare volunt, atque fabulis materiam eſſe datam. Nam Circen, vel *κιρκὴν circumvolutionem ſolis* interpretantur Phyſiologi: cuius calore & directionibus radiis plantæ animataque vegetantur & transformantur. Perges inde per vdos & ſpacioſos *Pomptines campos*, quos regina viarum *Appia* recto tramite ſecat. Cuius miſerandæ ſparſim in aquis cernuntur reliquiæ, cum Mauſoleis, ſepulchris, ædiculis, villis, atque prætorijs dirutis; quibus ab vtroq; latere quondam magnificentiſſimè fuit exculta.

Per Pomptinas paludes, reflecte ad Appiam; inde porrò rectà perge *Tarricinam.*

## TARRICINA

VEtus fuit Romanorum colonia, & priùs Volſcorum: *Anxur* primùm appellabatur, vel ipſorum lingua, vt quidam volunt, vel Græca potiùs, vt plures opinantur, à *Ioue Anxuri* fano celeberrimo & antiquiſſimo: quod ibidem conſtituiſſe Spartanos tradunt, vt & *Feroniæ deæ* in Pomptinis campis, apud Circeios & Rutilos: cùm obduras Lycurgi leges exceſſiſſent patria,

patria,& poſt longos errores in his Italiæ maritumis oris ſedem fixiſſent, vt Dionyſius Halicarnaſſæus libro Antiquitatum ſecundo memoriæ prodidit. Meminit nominis & Virgilius in octauo Aeneidos his verbis:

*Circeiumq́; iugum, queis Iupiter Anxurus oris Præſidet.*

Quem locum commentator Seruius ſic explicat: *Circa tractum Campaniæ colebatur puer Iupiter, qui Anxurus dicebatur, quaſi ἄνευ ξυροῦ, id eſt, ſine nouacula; quia barbam nunquam raſiſſet.* Et alio loco, *Feroniam Iunonem virginem ait exiſtimatam fuiſſe: veluti Iouem Anxurum, vel ſine nouacula, & perinde non abraſum; qui coleretur Tarricinæ, quæ etiam aliquando Anxur dicta fuit.* Et memini quidem me vidiſſe marmoream aram *Ioui puero* dicatam *ex voto*, ſicut ipſa teſtabatur inſcriptio antiqua. Strabo *Trachynam* alio nomine Græcis appellatam fuiſſe ſcribit, quaſi aſperam, à τραχὺ: quód in ſcabro,& ſaxoſo monte poſita ſit. A qua voce poſterius hoc nomen *Tarricina* Romanis defluxiſſe videtur, quemadmodum in correctis inſcriptionibus antiquiſſimis hoc nomen reperitur ſcriptum. Ad quarum normam corrigendum illud vbiq; in auctoribus autumo: vt etiam in T. Liuij libro quarto, vbi ſic in plurali numero nomen hoc proferendum. *Anxur fuit, quæ nunc Tarricinæ ſunt, vrbs prona in paludes.* Alluſiſſe ad ſaxoſum vrbis aſperumq́ue ſolum videtur Horatius poëta, eundem *Appiæ viæ* tractum pulchrè deſcribens Sermonum libro ſecundo:

*Ora manuſq́; tua lauimus Feronia lympha,*
*Milia tum pranſi tria repſimus, atque ſubimus*
*Impoſitum ſaxis latè candentibus Anxur.*

Ad tertium igitur miliare à Feroniæ fano inter Appiam & Circeium promontorium poſita

*Tarricina* eſt: quam mari circumfuſam olim fuiſſe, teſtatur Solinus: nunc oppidum eſt frequens,ſed exiguum. Ager latere maritumo fœcundus & amœnus admodum eſt, olim ditium Romanorum prætoriis,villis, prædiis,ac hortis frequentibus excultiſſimus: quorum multæ ſparſim viſuntur adhuc reliquiæ atque ruinæ, quemadmodum & celebris illius portus ab Antonino Pio ſumptuoſiſſimè refecti.

Per Appiam ſilice ſtratam Fundos perges. Quæ quidem ibi detinet peregrinum viatorem ſtructura ſua eximia, & conſideratione reliquiarum antiquarum: atque inprimis, vbi in planum ac rectum ſcalpris ferreis ad littus in Tarricinenſi promontorio excisa eſt è duriſſima caute. Stupet ſpectator admirabundus rectæ viæ planum vnius ſaxi pauimentum ſub pedibus porrectum per paſſus plus minus viginti in longitudinem, ac trinis ferè paſſibus in latitudinem:munitum quidem (vt Appia tota fuit) ab vtroq; latere limbis bipedali latitudine eminentioribus, qui viatori pediti ſemitam ſiccam præſtabant. Quibus adiecti lapides eminentiores,veluti baſes quædam, per decimũ quemque pedem: è queîs in vehicula,vel equos ſcanſio fieret commodior. Quis non miretur ſolidum ex eadem candenti rupe parietem explanatum in ſummam altitudinem, quam per pedum decades multas characteribus numerorum magnis ſingularum decempedarum diſtantia ſculptis curioſa vetuſtas poſteris demonſtrare voluit? Quem non delectatione adficeret graphicotera characterum illa ſymmetria, proportioque, qui æquè magni à longè in altiſſimi parietis ſummitate, ac in imo intuentium oculis occurrunt? Quis non marmorum ornatiſſimis veſtibus ſuis nuda nunc atque ſpoliata templa, mauſolea, prætoriaque doleat: quæ tranſeunti-

euntibus ſparſim vtrimque in Appia, ſicut & in alijs Italiæ publicis viis per viros triumphales munitis, occurrunt? Sic viſum maioribus maieſtatem ac auctoritatem Imperij Romani per terrarum orbem propagare, ſummiſque laboribus atque impenſis efficere, vt eius magnitudinem & potentiam timeant exteri populi, quorum principes atque legati è tranſmarinis, tranſalpiniſq; prouinciis Romam ſæpius commeantes, vrbis atque Italiæ maximum cultum atque ſplendorem attoniti non poterant non admirari. Delectant igitur atque morantur nunc etiam temporis aduenas quoſcunque, nec non exercent ingenia magna, Romanorum operum ruinæ immenſæ paſſim itinerantibus obuiæ, quamuis admodum deformatæ.

## FVNDI

OPpidum quidem paruum, ſed ſitu iucundum, ad *Appiam* in planitie poſitum, ex ruinis antiquæ eiuſdem nominis præfecturæ ſurrexit. cuius adhuc cernuntur in vicinis paludibus veſtigia propè lacum *Fundanum.* Ceterùm *Fundi* nunc, vt Germani poëtæ cuiuſdam verſibus obiter dicam:

*Collibus hinc, atque inde lacu, ſimul æquore cinctum,*
*Citria cui florent hortis. & littore myrti,*
*Heſperidum decus, & bene olentia culta Diones.*

Noſtrò quidem ſæculo hoc oppidum inſigni eſt adflictum calamitate per archipiratam Caradinum Barbaroſſam Turcicæ claſſis præfectum. Qui illud ſubita incurſione cepit, ac ciuibus omnibus in ſeruitutem abductis, & ædibus ſacris profanatis, totum diripuit.

## CAIETA

INde Caietam perge, vbi & portus & arx eſt, quam in angulo promontorij verſus orientem poſuit olim Ferdinandus Arragonum rex, pulſis ex regno Neapolitano Gallis. Noſtra memoria Carulus V. Imp. & rex adiecit rupem vicinam.ponteque ſublicio iunxit arci ſuperiori. Atque ita moles turribus ac propugnaculis adauctas duplicauit,& promontorio toto ſimul incluſo,vrbi foſſa muriſque connexuit. *Acradinam & Tychen* Syracuſanorū diceres, ex iiſdemque tueri vicina littora, portum, atque vrbem ſubiectam poſſe. Quare ſelectiſſimo ſeruantur arces Hiſpanorum militum præſidio,nec ignotis peregriniſue datur in has acceſſus: immo nec ciuibus, aut inquilinis.

Vrbs itaque non minus operibus quàm ſitu vndequaque valde tuta eſt. Simul etenim cum promontorio,è cuius cliuo dependet, poſita eſt in quadam peninſula, fereque tota marinis aquis cingitur:vt terreſtri itinere, niſi vna porta è continenti pateat ad eam acceſſus per Iſthmum anguſtum, atque ponte,porta,propugnaculiſque munitiſſimum. Aſſurgit duplici vertice promontorium, & qua mediterranea ſpectat, vrbe veſtitur in planiore cacumine cliuoſo. Altera pars altior multò præcepſque procurrit in mare meridiem ac occidentem verſus, atque per medium à ſummo ad imas vſque radices vaſta ruptura ſciſſa eſt terræ motu, ni fallor, antiquo; qui in iis Italiæ tractibus aliquando contingere ſolet. Quemadmodum conſtat Neptunū (*Ennoſigæum* & *Siſichtona* poëtæ theologique veteres quem idcirco nuncuparunt) magno tridenti ſuo mota montium fundamenta ſæpius ſubuertiſſe. Scaphis intrant hiatum

lon-

longo ſpatio nautæ venerabundi, locumque colunt religioſè. Nec impiè creditur ab incolis atque vicinis, montem illum, quo tempore IESVS CHRISTVS redemptor noſter pro ſalute humani generis in cruce mortem perpeſſus eſt, ita diuulſum terræmotu fuiſſe, cùm petras tunc fiſſas eſſe tradat Euangelica hiſtoria. Extructum eſt ex piorum hominum donariis, propter fiſſuram montis, monaſterium, atque templum opulentiſſimum, dicatumque ſacroſanctæ *Trinitati* ter maximæ, à quo monti quoque nomen nunc inditum, vt vulgo mons *Trinitatis* appelletur. Miraculi inſtar ſaxum ſuſpicitur immane è ſummo montis cacumine prolapſum, quod inter medij hiatus, vbi anguſtior incipit eſſe, ſcabros parietes in caſu ſuſpenſum, fixumque manſit. Sacrarium in hoc extruxit pulcherrimum *Summæ Trinitati* Ferdinādus Arragonum rex è mari conſpicuum, ad quod via manufacta per ipſam montis rupturam aſcenditur è monaſterio. In cuius ſolidis & vaſtis parietibus vtrimque conſiderare iucundum, mutilos ſaxeos ſparſim extantes: & ex aduerſo loca vacua & concaua, è quibus vi ſumma terræmotus ſunt diuulſi, quemadmodum duriſſima ſaxa inæquali ſemper ruptura finduntur.

Inter alia ibidem viſu digna, pręclaris noſtri ſæculi exercituum ducibus poſita monumenta marmorea, ſumptuoſa, cum elogiis admodum honorificis: *Caroli* nimirum *Borbonij*, qui in oppugnatione funeſta Romæ ignito glādis plumbeæ iactu vulneratus interiit. Item *Odeti Lautrechij* ducis aduerſarum partium, qui in obſidione Neapolitana contagioſo morbo quinquaginta milium exercitu amiſſo deceſſit. Cuius tamen licet inimici cadauer eius vrbis propugnator *Philibertus Aurangius*, humanorum caſuum non immemor, eo loco peramplo cōdidit.

Sed vt breuitati conſulamus nõnihil, percurrere dumtaxat ea conſtitui, ex quibus præclara ingenia doctrinæ fructum aliquem legendo capere poſſunt.

In ſummo Templo monſtrantur precioſiſſima quæque domus illius auguſtæ donaria & ornamenta; in qua noua ſedes Epiſcopi fuit collocata primùm ante annos circiter ſexcentos, poſt Formias vicinas à Saracenis excifas. E cuius vrbis ruinis extractus etiam eſt *crater* ille *Bacchicus* ingens, cadorum plurium capax, ex vno ſaxo Pario candidiſſimo cauatus, quo nunc ibidem vtuntur in templo pro ſacri Baptiſmatis lauacro. Inter antiqua eius generis vaſa nil ſe vidiſſe pulchrius, perfectiúſue teſtatur Corona Pighius. Nam in eo cęlatura Gręca conſpicitur artificioſiſſima, cuius non puduit ſculptorem, qui nomen ſuum crateri inſcripſit. *Salpiona Athenienſem* fuiſſe, characteres hi Græci in eo ſculpti docent:

ΣΑΛΠΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕ

Cælauit eleganter in eo vaſe figuris artificioſiſſimis vt *Dionyſium* illum *bimatrem ignigenam* (ſicut illum poëtæ vocant) recens natum Mercurius detulerit Iouis ex mandato ad materteram *Leucotheam*, quam & *Matutam* poëtæ Latini appellarunt; eadem *Ino* veteribus dicta: quæ, vt Orpheus, Pauſanias, & Ouidius auctores ſunt, Baccho infanti vbera primùm dedit, qui deinde Nymphis nutriendus eſt traditus. Sic enim poëta lib. III. Metamorph.

*Furtim illum primis Ino matertera cunis*
*Educat, inde datum Nymphæ Nyſeides antris*
*Occuluere ſuis, lactiſq; alimenta dedêre.*

Hanc igitur vides matronali in habitu ſedentem

tem in rupe præſentatum à *Mercurio* infantem vlnis acceptare, poſitumque in linteo recondere ſinu, dum *Satyri & Bacchæ* euantes ad tympana tibiaſque bifores ducunt choros. Cuius fabulæ myſteria hîc explicare longum eſſet; ideoque loco commodiori eam reſeruabimus; vt & alia multa in iſto itinere viſa, quæ diligentiſſimus antiquitatum inueſtigator Corona Pighius mihi communicauit. Quem non piguit in altiſſimum *Caietani* illius promontorij cacumen ſcandere, vt videret ac dimetiretur antiquiſſimum illud *L. Munatij Planci* oratoris, Ciceronis diſcipuli, cuius adhuc extant inter familiares, epiſtolæ, mauſoleum marmoreum, quod ibidem extructum ante mille quingentos annos ſub Auguſto Cæſare, adhuc integrum longè lateque proſpectat in mare. *Turrim Orlandianam* nunc vulgus appellat, vti maiorum opera factaque ſublimia fabuloſis inuoluit originibus poſteritatis ruditas, & hiſtoriæ veteris inſcitia. Eſt autem forma rotũda, vt illud *Metellæ Q. Cretici filiæ* in Appia via non procul ab vrbe; ad cuius imitationẽ architectus hoc *Plancianum* conſtruxiſſe videtur. Conſtat tota moles enim ex duobus murorum ſolidorum circulis. Quorum exterior ex ſaxo ingenti quadrato compactus habet in diametro paſſus circiter XXVIII. vel pedes LXXXIV. ex eoque colligere eſt totius ſepulchri magna latitudo, ſi diametri lineam ducas in circulum. Nec minor eſt eius altitudo, prout oculi conſideratione dimetiri ab ipſo potuit, cùm XXVII. ſaxorum ſeſquipedalium ordinibus euehatur in altum. Quibus eſt impoſita ſuperior corona, ſuis murorum pinnis tanquam in radios efformata, & hoſtilium armorum ſpoliis inſigniter adornata. Intranti per oſtium occurrit ambitus ſeptem circiter pedes latus, quem facit circulus interior opere lateri-

tio.

tio ſpiſſo, altaque teſtudine iungit exteriori. Hic igitur interior altiſſima clauſus concameratione formam rotundi templi in medio mauſolei repræſentat cum quatuor peramplis ſtatuarum loculis. Parietes interiores omnes tectorio marmorato videmus expolitos tam fuiſſe tantoque candore renitentes, vt vitri ſplendorem habuiſſe, niueiſque repercuſſibus luminis radios duplicaſſe videantur. Qui per oſtium dumtaxat intromiſſi (nullas enim feneſtras habet tota moles) locum illuſtrant abundè. Supra oſtium *L. Planci* oratoris titulus cum elogio rerum ab ipſo geſtarum characteribus pulcherrimis velut in tabula ſculptus integrè legitur. Cuius inſcriptionis exemplum, vt correctiſſimum à Corona Pighio accepi, ſtudioſis antiquæ hiſtoriæ hic communicare non pigebit. Vidi autem antea tituli iſtius exemplaria plura, cùm impreſſa, tum à diuerſis exſcripta: hoc tamen quod ex architypo ſcriptum eſſe nobis conſtat, nullum vidi correctius. Eſt autem titulus talis:

L. MVNATIVS L. F. L. N. L. PRON.
PLANCVS. COS. CENS. IMP. ITER. VII. VIR.
EPVL. TRIVMP. EX. RAETIS. AEDEM. SATVRNI
FECIT. DE. MANIBIS. AGROS. DIVISIT IN. ITALIA
BENEVENTI. IN. GALLIA. COLONIAS. DEDVXIT
LVGVDVNVM. ET. RAVRICAM.

Ex quo nobis manifeſtum fit quantæ ſit antiquitatis hoc mauſoleum, quod ante CHRISTVM natum annis ferè XV. vel XVI. ibidem ſtetiſſe colligimus ex *L. Planci* oratoris magiſtratibus in hac inſcriptione nominatis. Quorum poſtremam cenſuram viginti annis poſt conſulatum geſſiſſe, in eademque mortuum eſſe vrbis anno DCCXXXI. lectori patebit ex noſtris *Magiſtratuum annalibus*. Non dubium igitur, cùm cenſuræ mentionem facit titulus, quin paulò poſt mortem eius operi abſoluto ſummi magi-

magiſtratus ac elogium rerum ab ipſo geſtarum honoris cauſa fuerit inſcriptum. Ceterùm de Planciano mauſoleo iam ſatis multa. Promontorium verò in quo poſitum eſt, Strabo ſcribit *Lacones* olim, qui in ea littora colonias deduxerãt, à curuitate *Caietam* appellaſſe: ſicuti Spartana voce curua quæq; *καιάδα* dixere, oppidumq́ue nomẽ inde ſortitum etiam eſſe, Foſſas inſuper, ac voragines terręmotu factas *καιάδε* nuncupata fuiſſe legimus à veteribus. Aliqui claſſem Troianorum in eo portu cõcrematam, indeq́ue Caietam ἀπὸ τοῦ καίειν à *comburendo* dictam fuiſſe volunt. Melior tamen veterum ſcriptorum pars Principi poëtarum Virgilio ſuffragatur, qui Aeneam ab inferis reuerſum à *Caieta* nutrice ibidem ſepulta loco nomen indidiſſe canit. Itaq́ue ſummam eius antiquitatem eſſe, veterum opinione receptum ſemper fuit.

Iuuabit perluſtrare Capuam, agrum Falernum, Stellatem, campoſq́ue Leborinos, pulcherrimamq́ue partem Italiæ; vbi vitiferi colles, ac temulentia ſucco nobilis per omnes terras inclyto celebratur; atque vbi veteres ſummum Liberi Patris cum Cerere certamen eſſe dixerunt. *Portus* autem *Caietanus* vt ob amplitudinem atque vetuſtatem apud auctores percelebris, ſic etiam ſitu ac natura loci tutiſſimus eſt. Cùm à meridie & occidente tempeſtates flatuſq́ue marinos arceat promontorium, ab Aquilone, Cæcia & Euro tutentur Apennini brachia, Italiæq́ue tellus ſtabilis. Inter ædificia publica magna & famoſa ab Antonino Pio Auguſto facta, vel reſtaurata, celebrat Iulius Capitolinus *Caietæ portum ac Tarracinenſem*.

Ad viam Appiam rediens, inde *Sueſſam Auruncorũ* proficiſcere, vbi Palatiũ Ducis Sueſſani.

In itinere occurrunt in Caietana, quæ ad Appiam ducit, via, ſepulchrorum antiqua ædificia

ficia magna,ſed ruinoſa. Et in angulo, qua ſe via in Appiam fundit, *Marci Tullij Ciceronis* ſepulchrum oſtendunt Campani antiquitatum ſtudioſi ex *Iouiniani Pontani* ſententia,cuius ætate volunt ibidem repertum fuiſſe fragmentum epitaphij Ciceronis. Pighio Coronæ tamen non tantæ videtur antiquitatis monumentum illud eſſe: quod rotundum opere lateritio concameratur, media columna teſtudinem ſuſtinente; & ad dexteram introitus per ſcalas lapideas patet aſcenſus ad ſuperiora quæ dumis & arbuſtis obſepta ſunt.

## SVESSA.

PErluſtra vrbem antiquitate, veterumque ſcriptorum frequenti mentione celebrem; in quam *Pometinos* á Tarquinio Priſco rege Romanorum *Pometia* deleta pulſos commigraſſe Dionyſius Halicarnaſſæus lib. v. tradit, vnde *Sueſſa Pometia* vocari cœpit. Hodie, *Seſſa*. Poſtea & *Auruncorum Sueſſa* dicta,teſte Liuio,cùm *Aurunci* á T. Manlio conſule Sidicinis opem ferente victi cum liberis & vxoribus eò patria deſerta confugiſſent. Poſita quidē vrbs in agro Veſtino ad montem *Maſſicum* in Appia via & in regione amœna atque fertili: quæ aliquandiu Volſcorum inter præcipuas vrbes nominata,tandem Romanis ceſſit.factaq; colonia circa annum vrbis CDXL. vt ex Liuio colligimus. Velleius autem triennio pòſt Luceriam deductam ſcribit. Paſſa deinde eſt ſæpius clades Annibalico,ciuilibuſque Romanorum bellis: quam tamen admodum poſtea floruiſſe Cæſarum ſub monarchia,maximè ſub Hadriano & Antoninis Piis, colligimus ex ſtatuarum titulis,& elogiis, atque marmorum ſcripturis, quæ ſparſim ibidem reperiuntur.

CA-

## CAPVA & Campani.

ANtiquitus *Capua Campaniæ* caput inſolentis arrogantiæ proteruiæque vitio laborauit. Nam & M. Tullius in agraria ſecunda contra P. Rullum teſtatur *Campanos* ſemper ſuperbos fuiſſe bonitate agrorum,& fructuum magnitudine,vrbis ſalubritate & pulchritudine. Ex eademque copia & rerum omnium affluentia natam arrogantiam , quæ alterum vrbi *Romæ* conſulem è Capua poſtulauit : eamque luxuriem natam , quæ ipſum Annibalem armis inuictum voluptate vicit,& eneruauit . Eleganter igitur appellat *Capuam domicilium ſuperbiæ , ac ſedem luxuriæ*: aitque ingenerari hominibus mores,non tam à ſtirpe generis ac ſeminis , quàm ex iis rebus quæ ab ipſa natura loci , & à vitæ conſuetudine ſuppeditantur , quibus alimur & viuimus . Atque ita *loci Genius ſibi ſimiles plerumque colonos gignit*.

Poſita eſt noua *Capua* ad Volturni ripam, altero lapide ab antiquæ ruinis,quæ ingentes adhuc cernuntur iuxta *D. Mariæ Gratiarum* ædem : vtpote portarum vrbis,theatri,aquæductuum , aliæque moles immenſæ templorum, porticuum, thermarum , atque ædium ampliſſimarum . Item ſubterraneæ concamerationes vaſtæ, & aquarum caſtella , viſunturque in vepribus ac dumis columnarum ac marmorum omnis generis infinita fragmina,ex quibus potentiam ac ſuperbiam *veteris Capuæ* colligere poſſumus,quamuis magnas eius reliquias noua Capua vicinæque vrbes inde diſtraxerint.Strabo *Capuam* appellatam tradit ab agro campeſtri, eademque ratione P. Maro *Campanam vrbem*, & Tullius Liuiuſque frequenter eius ciues & incolas *Campanos* nominare videntur à cam-

porum vberrimorum cultu. Poëtæ tamen, Maro iam dictus, Lucanus, & Silius, aliique *Capyn* Troianum Æneæ ſocium vrbi colonos, mœnia ac nomen dediſſe canunt. Eam, auctore Strabone, prius *Opici* & *Auſones* tenuêre: dein *Oſci* Tuſcorum gens, à quibus *Oſca* dicta. Hos eiecêre Cumani, poſteaque iiſdem pulſis Etruſci eam ampliatam caput vndecim vrbium aliarum inſtituêre, *Volturnumq;* etiam dixêre à vicino flumine, vt Liuius teſtatur. Potentem atque vicinam in Italiæ meditullio, nec non inimicam ſemper atque æmulam Imperij non minùs quàm ipſa Carthago, ferocemque præſentis Annibalis amicitia atq; ſocietate, Romani maximis operibus circumuallatam & obſeſſam fame demum ſubiugarunt: Senatuque ſecuri percuſſo, ciuibus reliquaque multitudine ſub haſta venditis, vrbem atque agrum omnem publicarunt. Nec impoſterum ciuitatis vllum corpus, non concilium publicum, non magiſtratus aut ſenatum vrbi permiſere, vel vlla inſignia reip. ſed ædificia ſedes aratorum eſſe iuſſerunt; vtique dumtaxat vrbs à Libertinis, & inſtitoribus, vilique operaria plebe frequentaretur, permiſſum fuit. In hunc itaque modum *Capua* adflicta iacuit vltra annos centum triginta, atque ager Campanus populi Romani publicus fuit vſque C. Cæſaris conſulatum. Qui lege Iulia contra ſenatus optimatumque ſententiam lata militibus eum viritim diuiſit, Capuamque muro ductam, vti fragmēta Iulij Frontini demonſtrant, primus coloniam fecit. Quæ ex eo quidem tempore reſurgens auſpiciis Imperatorum, floruit ſub populi Romani poteſtate; donec à Genſerico Vandalorum rege capta ſubuerſaque, ab Oſtrogothis dein occupata, atque his pulſis à Narſete reſtaurata, tandem à Langobardis iterum exciſa fuit atque deleta. Cete-

rùm

rùm quo tempore hæc *noua Capua* ex ipſius ruinis excitata, quóue auctore ad ſecundum ab altera lapidem, vt dixi, traducta fuerit, non ſatis conſtat. Et quidem veriſimile, quòd vi metuq́ue barbarorum pulſi, atque diſperſi ciues tandem eò confluxerint, atque ſenſim extra deſertæ Capuæ ruinas ſedes fixerint ibidem ad Volturni ripam; vbi nunc nouam Capuam in vrbem peramplam atque potentem emerſiſſe videmus. De qua Iulius Scaliger poëta non minus falsè quàm obſcurè cecinit:

*Flammea ſi valeat ſuperare ſuperbia faſtum,*
*Pinguem luxuriam delicioſus amor:*
*Hoc mollem pinges Capuam, Capuaq́ colonos,*
*Et qua aliis viſa eſt, nec ſibi meta fuit.*

## AVERSA.

PEr agrum *Stellatem* inde campoſq́ue Leborinos perges *Auerſam* Hiſtoriæ Neapolitanæ ſcriptor Pãdulphus Collenucius *Aduerſam* priùs oppidum appellatum fuiſſe contendit, eo quòd ibidem olim Normanni caſtra in ruinis Attellæ veteris munierint aduerſus *Capuã Neapolimq́;* medio itinere noui huius oppidi initia firmantes, vti duarum potentium vrbium vires ex eo loco diuellerent.

## ATTELLA OSCORVM.

FVit quidem *Attella* vetus ab antiquiſſimis Oſcorum populis conditum oppidum, famoſum inprimis ac celebre quondam Satyricis fabulis, laſciuis, ridiculis atque dicacibus; quę ab ipſo dicuntur *Atellanæ*: & hæ quidem iocis ac ſalibus ridiculis eam auctoritatem nactæ ſunt poſtmodum: vt è municipalibus ludicris irrepſerint etiam in theatra Romana. Nunc temporis

poris autem illuſtrium aliquot palatiis atque prætoriis ſuburbanis excultum eſt oppidum.

## NEAPOLIS

PEr octo millia paſſuum vlterius *Neapolim* itur.

Celebria quæque loca in vrbe atque ſuburbanis circumquaque viſu digna occurrunt. Et ea quidem ſunt plurima ſumptibus ſtupendis atque cultu magnifico ſuperba Nam vrbs ſpatium complectitur magnum, poſita inter amœniſſimos colles à Septentrione & Oriente, & maris ſinum à Meridie & Occidente; è cuius portu *Miſenus*, *Mineruæque* promontoria, celebreſque antiquitus inſulę *Capreæ*, *Iſchia* & *Prochyte* ſereno cælo conſpicua ſunt. Eam *Cumanos* vicinos primùm condidiſſe, & *Parthenopen* à Sirenarum vna ibidem ſepulta nominaſſe, Strabo, Virgilius, aliique auctores conſentiunt. Subuerſam deinde fuiſſe volunt ab ipſis conditoribus, cùm nimiũ efflorefcere & augeri propter agri vbertatem, matremque vicinam *Cumas* ſenſim ſupplantatura videretur Quo facto *Cumanos* immani peſte vexatos, oraculoque monitos ferunt, vt vrbem reſtituerent, & *Parthenopes* deæ ſepulchrum annuis ſacrificiis colerent. Itaque cùm eam reſtauraſſent, Neapolim voce Græca tum appellari à re cœpiſſe volunt. Sunt tamẽ & aliorum opiniones diuerſæ. Lycophron enim Chalcidenſis in Alexandra ſua Phaleri murum eam vrbem appellat: & eius interpres Iſacius Tzetzes adijcit, Phalerum Siciliętyrannum Neapolim in Italia condidiſſe: & quia crudeliter is torquebat, occidebatque ſuos hoſpites, atque aduenas quoſcunque; natam inde fabulam eſſe, Parthenopen Sirenam ibi excidiſſe, eiuſq; ſepulchrum ab incolis exſtructum,

deamque volucrem ſacrificiis annuis ipſam colli. Nobis quidem perſpectum eſt, à Campanis in eo tractu magnæ Græciæ pro deabus cultas olim fuiſſe *Sirenas*, inter tutelares, & topica numina, Romanorum etiam florente Imperio. Nam memini me Neapoli ante plures annos vidiſſe *Sirenas cum Hebone & Sebetho* tutelaribus Neapolitanorum diis exſculptas in ara rotunda marmorea, quæ quidem nunc eſt accommodata in cratere fontis excitati in extrema mole portus Neapolitani. Rurſum ab Hercule *Neapolim* extructam eſſe, veterum aliorum ſcriptorum teſtimonia ſunt: vt Diodori Siculi, & Oppiani, qui ad vrbis nomen alludens in poëmate ſuo *de venatione, nouum Herculis campum Neapolim* appellat. Omnium tamen vna eſt opinio, eam antiquiſſimam eſſe, & ante Romana tempora celebrem inter præcipuas vrbes Græcas Italiæ floruiſſe Pythagorica philoſophia. Ceterùm creſcente per Italiam Imperio Romano, quod ſe facilius ſubmiſiſſet ea ciuitas cùm Campania ſubigeretur, inter liberas atque fœderatas eſt recepta: quæ deinceps in amicitia fideq́ue populi Romani cōſtanter permanſit, vt Liuius, aliiq́ue plures teſtantur. Quinetiam adflictis Annibalico bello rebus contra *Capuam* vicinam & alias perfidas vrbes, illa Romanis adhærere non ſolùm non dubitauit: verùm etiam legatos *Romam* mittere, pateras aureas quadraginta magni ponderis, vt idem Liuius pulchrè memorat: immo vires, opes, & quicquid à maioribus theſauri relictum, ad Imperij, vrbiſq́ue Romæ ſubſidium in curia ſenatui liberaliter & ingenuè præſentare voluit. Quibus tum actæ ſunt gratiæ pro munificentia curaq́ue, atque vna dumtaxat patera, quæ minimi ponderis fuit, accepta eſt. Itaque propter fidem ſingularem atque perpetuam inter ciuitates Italiæ liberas & fœde-

fœderatas *Neapoli* amiciſſimè ſemper eſt habita cultaque, tam Conſulum quàm Imperatorum temporibus. Quæ *Capua* oppreſſa atque præfecturæ iugo grauata, plurimum incrementi cepit, feliciterque diutiſſimè fidei ſuæ fructu gauiſa eſt. In hanc etiã vrbem, vt Strabo nobis auctor eſt, ſtudiorum cauſſa iuuentus, aut ætate confecta ſeniores, quietis & ocij cauſſa plerumque ſecedere ab vrbe Roma ſolent: quemadmodum & Silius Italicus (& antea Horatius Flaccus) de eadem cecinit dicens, eſſe

*Nunc molles vrbi ritus, atque hoſpita Muſis*
*Ocia, & exemptum curis grauioribus æuum.*

Cælum etenim nuſquam eſt mollius aut elementius in Italia, bis floribus annuè vernans: ager vndecunque fertiliſſimus, & varietate nobilium fructuum, fontium, aquarumque ſalubrium copia, nec non naturæ multiplicibus miraculis abundans, & prorſus inæſtimabilis eſt, vt non immeritò *Paradiſus Italiæ* dici poſſit. Quæ tam preclaræ dotes in cauſſa fuere, vti hæc ſemper vrbs ab Imperatoribus, regibus, principibuſque maximis, atque etiam nobilibus ingeniis frequentata ſemper fuerit. Quemadmodum & noſtra hac ætate multi reguli, illuſtres atque potentes viri ſua ibidem habent magnifica palatia, & ſplendidas ædes: in quibus plerumque vitam pro anni maiore parte degunt. Conſtat Titum Liuium Patauinum hiſtoricum, Q. Horatium Flaccum, Statium Papinium, Claudium Claudianum, poëtas celebres, Anneium Senecam philoſophum, alioſque infinitos, qui ingenio ſcriptiſq; ſuis præclaris nomen ſibi pepererunt immortale, ſæpius eò ſtudiorum cauſa ſeceſſiſſe. P. Virgilium Maronem Neapoli diu ſuauiſſimè vixiſſe, atque Georgicorum libros ibidem compoſuiſſe legimus, ſic enim extremo IIII. Georg.

*Illo Virgilium me tempore dulcis alebat*
*Parthenope, ſtudiis florentem ignobilis oti.*

Et cùm Brunduſij moreretur, corpus ſuum eò transferri ac ſepeliri voluiſſe, vt & veterum poëtarum plura teſtimonia ſuffragantur. Seruius cõmentator illius, altero lapide à Neapoli via Puteolana prope fauces perfoſſæ per *Pauſilypum* cryptæ monumentum eius fuiſſe ſcribit. Locum nunc oſtentant accolæ, monſtraturque è vicinis hortis S. Seuerini.

Nec procul inde à Pauſilypo *Actij Synceri Sannazarij* poëtæ, *Virgilij* æmuli, domus viſitur, quæ ex teſtamento in cœnobium vertit, templumq; B. Virgini dicatum. Eſt ibi marmoreum ſepulcrum, affabrè ſculptũ. Hinc Orpheus, ſeu Apollino, illinc Sibylla ſiue Muſa è marmore cãdenti cum hoc Petri Bembi Card. Epigrammate:
*Da ſacro cineri flores, hic ille Maroni*
SYNCERVS *Muſâ proximus, vt tumulo.*
Vixit an. LXXII. Obiit anno CIↃ IↃ. XXX.

Sed Neapolim inde reuertamur, vrbem nunc quidem temporis ciuium & incolarum nobilitate magnificentiaque non minus quàm ſtructuræ ſumptibus atque ædificiorum omnis generis ſplendore celebrem. Etenim Caroli V. Aug. ac deinde Regis Hiſpaniarum Philippi auſpicijs hãc mirum in modum adampliarunt, muris, propugnaculis, foſſis, turribus, atque caſtellis munierunt, & quaſi inexpugnabilem fecerunt eorum principum legati, qui proximis annis regnum Neapolitanum prouinciam obtinuere. Sacris etiam ædibus, & collegiis, item curiis, atque principum hominumq; illuſtrium palatiis mirificè vbique locorum eſt exornata. Extant & antiquorum ædificiorum priſcæ reliquiæ plures, epitaphia, ſtatuæ, cippi, columnæ, aræ, marmoraque ſculpturis artificioſis precioſa, quæ longum hic eſſet recenſere. Inter hæc

hæc inprimis non immeritò placere poſſunt quadrati templi *Caſtorum* magnæ illæ ruinæ, licet incendiis deformatæ: cuius ex præclaro propylæo columnæ ſex priores marmoreæ cum impoſito faſtigio viſuntur adhuc erectæ ſymmetria Corinthia pulcherrima conſpicuæ, nec non amplitudine & artificio ſuſpiciendæ. Quarum capitula calathorum in effigiem efformata, volutis floribus, atque reflexis acanthi foliis eleganter veſtiuntur. In trabeationis autem zophoro legitur Græca talis inſcriptio:

ΤΙΒΕΡΙΟΣ. ΙΟΥΛΙΟΣ. ΤΑΡΣΟΣ. ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙΣ. ΚΑΙ. ΤΗΙ. ΠΟΛΕΙ. ΤΟΝ. ΝΑΟΝ. ΚΑΙ. ΤΑ. ΕΝ. ΤΩΙ. ΝΑΩΙ. ΠΕΛΑΓΟΝ. ΣΕΒΑΣΤΟΥ. ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΟΣ. ΚΑΙ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ. ΣΥΝΤΕΛΕΣΑΣ. ΕΚ. ΤΩΝ. ΙΔΙΩΝ. ΚΑΘΙΕΡΩΣΕΝ.

Liquet igitur ex eadem, *Caſtorum* hoc templum fuiſſe, linguamque Græcam apud Neapolitanos vſitatam quoque tum florente monarchia Romana; quemadmodum ex ipſa inſcriptione, characteribus, & operis totius ſuperbo ſumptu, ac artis exquiſita perfectione colligimus. In faſtigij quidem tympano triangulari ſupra columnas exſculpta fuêre plura deorum ſimulachra, ſed maiore ex parte flammis ac vetuſtate conſumpta ſunt. *Apollo* cognoſcitur adhuc ſtans ad tripodem, & vtrinque in angulis inferioribus Terra & Aqua, quo formari ſolent modo, iacētibus ac ſemierectis ſignis, & ad vmbilicū vſque nudis. Nam *Tellus* ad dextram poſita tumulo incūbens dextro cubito, ſiniſtra tenet erectū Copiæ cornu: *Sebethus* ad ſiniſtrā manu cannam tenēs, fluuiorum more dolio euerſo, & aquam effundente pronus incumbit. Reliqua ſunt indiſcreta atque comminuta nimium.

Aedes noſtræ religionis ſacræ maximis impendiis

pendiis apparatiſſimæ atque ornatiſſimæ per vrbem plures, non ſecus ac in horto cultiſſimo varij flores, ſparſim viſuntur. Vt *D.Claræ* templum cum parthenone ſacro peramplo: liberaliter extructum opus ab Hiſpana *Sanctia* regina, Roberti regis coniuge, quam *Agnetem* alij vocant. Excomptum eſt atque celebre regum veterum ex illuſtri Dyrrachina domo ſepulchris eximiis, quæ hîc monſtrantur: ſicut in D. Dominici, & Olïueti montis, aliiſque ſacris delubris Hiſpanorum regum, heroum, aliorumque Principum ditiſſima monumenta, ſtatuæque marmoreæ ad viuum factæ.

In religioſiſſimo D.Ianuarii ſanctuario, Diuorum ſacræ reliquiæ plurimæ ſeruantur: videbis ſingulatim viſu digna quæque, vtpote Diuorum oſſa atque reliquias, auro, argento, gemmiſq; incluſas & regum principumq; precioſiſſima donaria, & quæ vix ſemel annuatim in publicum proferuntur, atque oſtenduntur. Inter quæ magna cum religione ſeruatur caput *D.Ianuarij* Epiſcopi Puteolani, & martyris: item ſanguis eiuſdem in ampulla cryſtallina conſeruatus, ſed ob ſiccitatem durus & concretus. Quæ quidem ampulla cùm producitur in altari, & capiti martyris, choro preces cõcinente, admouetur; ſanguis ille (ſtupendum) liqueſcere, ac muſti recẽtis in modum incipit ebullire, quemadmodum ab omnibus non ſine magna admiratione quotannis ſpectatur. Itur inde ad *Annunciatæ virginis Mariæ*, quam vocant, ædem ſacram, multa religione celebrem, donarijſque locupletem: vbi etiam multæ inſignes ac raræ Diuorum reliquiæ oſtenſæ ſunt, & inter alias infantum innocentum ab Herode rege, Chriſto ſeruatore noſtro nato in Bethleem, occiſorum corpuſcula duo ſeſquipedalia, adhuc integra cute contecta; in quibus vulnerum patent

hiatus in vnius capite, & alterius pectore.

Tranſitur hinc in ἀποργηκομεῖον, vt vna voce dicam, templo iunctum, magnitudine atque ſtructura municipij perampli inſtar: in quo ſupra duo millia pauperum, omnis generis, ægroti, ſenes, debiles, & ad operandum impotentes aluntur, atque curantur pro cuiuſque conditione, ætate, atque valetudine. Pluſquam octingenti vtriuſque ſexus orphani, & expoſitij in eodem ab infantia & vnguiculis primis educantur, literis imbuuntur, ac artibus variis pro ingenio & indole cuiuſque diligẽter inſtituuntur ad ætatis vſque maturitatem. Horum exercitia atque ſtudia diuerſa in ſuas claſſes diſtributa diligenter animaduertere & perluſtrare, valde iucundum. Præclara profectò, laudandaque modis omnibus eſt hæc Chriſtianæ pietatis inſtitutio, quam Platonicæ politiæ quandam ex parte ſpeciem referre, atque apum imitari œconomiam illam pulcherrimã à Xenophonte nobis deſcriptam, & à Marone poëtarum principe ad imaginem Platonicæ ciuitatis elegantiſſimè depictam, Corona Pighius declarauit; eſſeque magnis ciuitatibus, quæ nunquam ſine pauperibus & egenis ſunt, valde neceſſariam, ac veluti nutricem pacis, fomentum tranquillitatis publicæ, atque calcar ad virtutem. Haud quidem hæc abſurdè. Ex veterum etenim hiſtoriarum lectione cognoſcimus & experimur, prô dolor, quotidie, quòd inteſtina ciuitatum mala plerunque naſcuntur ex nimia fortunarum inæqualitate. Quæ cùm excedit inter ciues ſub iiſdem viuentes legibus, extrema paupertas infrequenti populo, rerum nouarum inducit cupiditatem, adfert ſcelesta conſilia, & excitat temerariam audaciam. Rurſus priuatorum aliquot opes immenſæ ſicuti pariunt luxum, ſuperbiam, ambitionem, contumelias, atque ty-
rannị-

tannidem:ita pauperum animos pungunt, inuidiaque perſtringunt, & maturant diſcordiarum ſeceſſionumque ſemina. Quæ cùm inualeſcunt, potentiſſimis monarchiis, atque feliciſſimis etiam ciuitatibus haud dubium adferunt interitum. Florent igitur & vigent potiſſimùm illæ, in quibus Euangelici præcepti temperatura quadam ſalubri mutua flagrat charitas, & amor proximi colitur in eum maximè finem, vt quæ propria ſingulis natura vel ſorte ſunt, religioſa ſpontaneaque largitate communia quodammodo fiant neceſſitati publicæ, atque expendantur in ſeminaria virtutum. Curentur ex iiſdem, foueanturque piè & prudenter tenera ac debilia Chriſti membra, ne illa torpeant, néve putreſcant: ſed ita vegetentur & adoleſcant, vt tam digno corpori ſint vtilia, ſemperque cohæreant.

Νεοφρούριον, vel *caſtrum nouum*, vt nunc appellant; ante trecentos amplius annos extructum à fratre D. Ludouici Francorum regis *Carulo primo* Neapolitanorum rege, & Andium comite; vt vrbi & portui aduerſus maritumos hoſtium inſultus eſſet præſidio. Inſtaurauit proauorum memoria rex Arragonum *Alphonſus primus*, Gallis expulſis, regnoque ſubiugato; maximiſque operibus ampliatum adeò muniuit, vt inter Italiæ firmiſſimas arces nunc celebretur: cùm maximè proximi reges Carulus v. Imp. & Philippus eius filius, noſtro ſæculo hâc, & alias eius vrbis, annona, præſidio militari valido, nec non omni apparatu bellico ad hoſtes propulſandos neceſſario firmarint abundè.

In medio caſtri ampliſſimi vmbilico refulget inſtar Palatij *prætorium* ingens, refertum regia ſplendidaque ſupellectile: in quo Rex quiſpiam vel etiam Imperator cum aulico comitatu ſuo hoſpitari commodè poſſet. Stupent aduenæ

machinas, vaſta tormenta, globorum ferreorum cumulos magnos, auro argentoque fulgentes galeas, clypeos, gladios, lanceas, & reliquum Martium apparatum: ſed in prætorio perſtringunt intuentium oculos aulæa holoſerica, gemmis auroque intexta, ſculpturæ, ſtatuæ, atque picturæ artificioſæ, variuſque ſplendor ſupellectilis planè regius.

Viſendum & *Oui caſtrum*, quod propter formam oualem ſcopuli marinis vndis inſulæ in modum circumfuſi, in quo poſitum eſt, illud nomen accepit. Conditam arcem illam Colenutius prodit à Guilielmo III. Normanno, & inde *Normannicam* appellatam diu fuiſſe. Reſtaurauit hanc item Alphonſus primus Arragonum rex, ornauitque plurimum. At ſcopulum veteres Græca voce *Myagram* vocitaſſe ferunt, vel à plantæ ſilueſtris nomine, vel ob loci atque ſitus conditionem, difficileſque elapſus, quaſi captorum muſcipulam.

Monſtrãt niquilini ſingulatim exciſa in cautibus antra, vias anguſtas, atque exſtructa in ſaxis præruptis munimenta; ſimul armorum telorumque vim maximam.

Operæprecium erit exſpaciari in prætoria per ſinum maris, quem Strabo *craterem* vocat à forma, vti cognoſcas diſciplinam atque labores ſeruorum naualium, & perluſtres obiter vicina littora, circumiacentes inſulas ac promontoria; *Miſenum, Prochyten*, *Pithecuſas, Capreas*, *Herculaneum ac Athenæum, ſiue Mineruium*, vbi *Sirenum* quondam ſedes fuit, teſte Plinio. Promontorio nomen eſt, quòd Vlyſſes ædem ſacram *Mineruæ* dedicarit in eius ora, cùm Sirenum inſidias euaſiſſet, vt Strabo memorat.

Stant ſæpe in portu triremes ferè quadraginta, exploratoriis, nauibuſque aliis exceptis. Portus ampliſſimus à tempeſtatibus præmunitus

eſt aggere latiſſimo per quingentos plus minus à littore paſſus in mare, brachij incurui forma, procurrente. Is quidem veſtitur, atque in altum euehitur è mari quadrato ſaxo immani. Per medium aggerem fons aquæ dulcis ab vrbe tubis ſubterraneis deductus in capite molis ſolet erumpere, cuius crater marmoreus ibidem adhuc extat. *Molem* ex re nunc vulgò quoque Latina voce nominant aggerem iſtum, cuius initia poſita conſtat fuiſſe annos ante ducentos octoginta à rege Gallo Carulo ſecundo. Adampliauit maiorem in modum operibus maximis adiectis Alphonſus primus Hiſpanus: qui rex eius vrbis ædificia publica magnificentiſſimè prouexit, & exornauit; ſicut etiam noſtri ſæculi reges Carulus v. Imp. & eius dein filius ſucceſſor Philippus ſplendidiſſimè munierunt, excoluerunt, & adauxerunt.

Actuariolis in triremes vehens ſpectatorem nauta, atque per ageas inter tranſtra circumducens oſtendit ſeruorum nitida lacertoſaque corpora, varias eorum artes ſedentarias, quas ibidem dum ociantur, magiſter & ingenij largitor venter (vt Perſij poëtæ verbis dicam) aſſiduè docet. Deinde perluſtra armamenta, bellicumque naualem apparatum multiplicem: atque demum in vno ducum tabernaculo conſidens diſces nauticam illam diſciplinam, atque diæteticam, qua corporum ſanitas ibidem conſeruatur: officia nauſtidicarum, nauſtologorum, & comitum celeuſtarum: nec non ſingula quorumcunque, vel meſonautarum, miniſteria.

Perluſtra ſumptuoſiſſima regis equilia, in quibus generoſorum equorum armenta ſelecta ſtabulantur atque domantur.

Detinent principum oculos atque animos equorum pulcherrimorum pernices in ſtadio curſus: rotationes agilliimæ, tolutim glomeratis

hinc inde circulis: multiplicati ad virgulæ ſeſtricis nutum ſaltus in altum quadrupedantes.

Perge ad *Santeremenſe* caſtrum, longè munitiſſimum, quod in vertice vicini montis poſitum deſpectat ac detegit vrbem, littora, portum, atque maris inſulas. Exſtruxit autem illud Caroli ſecundi filius *Robertus rex*, ante annos ducentos quinquaginta. Auxit propugnaculis magnis, reddiditq; quaſi inexpugnabile Carolus v. Aug. atque rex. At verò Philippus eius filius his annis prætetlapſis ampliato pomœrio coniunxit vrbi, eamque prolatis mœnibus atque caſtellis magno ſpatio nouis ædificiis ſuppleto adauxit. Medio cliuo in adſcenſu montis occurrit pulcherrimum atque ſumptuoſiſſimum templum cum cœnobio *Carthuſianorum* peramplo.

Nec poterũt ſatis admirari qui prius caſtrum non viderint peregrini, ſummis impenſis atque laboribus opera è ſaxo viuo exciſa. Plura nimirum propugnacula, atque caſtella: cuniculi, viæ, ſcalæque iumentis æquè ac hominibus commodæ: Machinarum item atque armorum vis vbique magna, nec non annonæ copia inæſtimabilis, tormenta bellica prægrandia ex ære & ferro monſtrantur.

Ex itinere inuiſes hortos *Garciæ Toletani* non longè diſſitos, ſpatio cultuque peramplos & conſpicuos. At ſumptibus æſtimantur vulgò ſuperbi, feruntque compeditorum maledictis damnatos ſæpius deuotoſque fuiſſe: quorum ſudore & ſanguine ſunt elaborati, dum pater illius *Petrus Toletanus* per non pauca luſtra Caroli v. Cæſaris auſpiciis vrbi regnoq; dominatur.

Sereno cælo ſuburbana viſu digna perluſtrare iuuat. Quæ quidem in agro circumquaque fertili, præſertim litoreo reperiuntur vt amœniſſima ſitu, ſic ædificiis villarum ſplẽdidis, hortorum.

torumq́ue pulcherrimorum ſumptuoſa cultura per principes viros exornata. Quis narret ſingulatim Fontiũ ædiculas, antra Nympharum, atque piſcinas,coralliis & vnionũ oſtreis,omniq́ue conchyliorum varietate renitentes? Quis laudet digne porticus, ambulacra, ſcænas frondibus concameratas,florum fructuumq́ue multiplici colore diſtinctas; parietes malorum punicorum tapetis veſtitos; periſtylia, & exedras picturis,ſignis,ſtatuis,& marmorum antiquitatumq́ue reliquiis precioſis decoratas; quibus horti magnatum variis in locis reſplendent? Ex his oſtenduntur pulcherrimi, atque celebriores: vt *Marchionis Vicenſis*, aliorumq́ue principum: vt in littore maris, Veſeuum verſus, *Bernardini Martizani* villa, variis antiquitatum decorata reliquiis: item ſeceſſus regalis, ampliſſimum Palatium extructum olim à rege *Ferdinando* Arragonio,quod vulgari voce *Pogium* vocant Itali. Eo namque ſe recipere rex ſolebat, quieſcere à laboribus, animumq́ue recreare cupiens: tanquam è negociorum fluctibus in portum tranquillum. Quatuor quadratæ turres totidem porticibus peramplis in quadrum coniunctæ *Palatium* ſtatuunt, quod in longum duplici latitudine patet. Singulæ turres infra, ſupraq́ue cænaculis & cubiculis ſplẽdidis commodiſſime ſunt: è quibus patet tranſitus ab vna in aliam per porticus illas tectas: In area media gradibus deſcenditur paucis ad fontem atque piſcinam limpidam: vbi per pauimentum circumquaque pro nutu domini aquarum vberes venæ ſubterraneæ per infinitas ac tenues fiſtulas artificio ductæ, tam erumpunt è latebris copioſe: vt incautos ſpectatores ſubitò conſpergant, & largiſſimè contra calores æſtiuos refrigerent. Aquarum enim dulcium copia felix atque fœcundus is ager eſt propter vicinum Veſuuium;

cuius circum radices interna incendia non poſſunt non expellere frequentes dulcium aquarum ſcaturigines affatim purgatas & percolatas. E quibus *Sebethus* item in alueum collectus, & aquarum caſtellum inde per aquę ductus ſubterraneos totam Neapolim vicatim fontibus irrigat abundanter, adeò vti per palatia, diuerſoria, & ædes etiam priuatas diuiſæ in plurimos digitos fonticulorum venæ diſtribuantur; quas vbique locorum in atriis & cænaculis videmus erumpere. Tantas igitur commoditates rerum omnium adfert incolis ſuis *Paradiſus Italiæ* (velut à Corona Pighio vocari non ineptè ſolet) florentiſſimus ille Neapolitani territorij tractus: licet grauibus ſæpè bellis adflictus fuerit, & terræmotibus aliquando ſit obnoxius. In eodem eſt, ab vrbe vix quatuor millia paſſuum diſtans, pulcherrimus, atque optimi *vini Græci* largitor *Veſeuus* vel *Veſuuius* mons, quem & *Veſuium* à fauillis veteres appellarunt. Nam *Ætnearum* flammarum imitator eſt, & aſſecla: ex terræmotibus atque incendiis natus, quorum materiam in imis viſceribus perpetuò fouet. Quæ cùm annorum plurium ſpacio matureſcens inualuerit, atque ſuperabundauerit: accenſus ſpiritibus ſubterraneis ignis montium clauſtra rumpit, intimaque terræ viſcera cum ſaxis, flammis, fumis atque cineribus eructat in altum ſummo cum fragore, tantaque cum vi, vt Gigantæum Veſuuius bellum imitari, atque Iouem, ſuperoſque flammis, & ſaxorum ingentium telis oppugnare, ſolem in terram trahere, diem in noctem vertere, cælum ipſum obruere videatur. Conſtat experimentis multis, item Vitruuij, Strabonis, pluriumque veterum auctorum teſtimoniis, eſſe ſub *Veſeuo*, & aliis illius oræ maritumæ montibus atque inſulis ex ſulphure, bitumine, atque alumine maximos

ignes

ignes ardentes: vti oſtendunt etiam ſudatoria, ſulphureique fontes bullientes. Hinc *Veſeuus* cùm ignibus redùndat, accenditur aliquando, nonnunquam terræmotus & clades ingentes concitare ſolet. Ceterùm illud fuit famoſiſſimum incendium, quod Titi Veſpaſiani ſub Imperio contigit, & graphicè nobis à Dione Caſſio aliiſque auctoribus deſcribitur: cùm eius incendij cineres non ſolùm Romam, ſed & vltra mare in Africam & Aegyptum deferrētur ventis: cùm in mari bulliente piſces coquerentur, aues in aëre ſuffocarentur, celebres vrbes vicinæ, & antiquiſſimæ *Stabiæ*, *Herculaneum*, atque *Pompeij* ſaxis, & cineribus, dum populus in theatro ſedebat, obruerentur: cùm C. Plinius Hiſtoriæ naturalis ſcriptor celeberrimus, qui claſſem *Miſeni* cum imperio tunc regebat, dum auidiùs cauſas eius incendij perſcrutari & propius accedere cupit, ad *Herculaneüm* portum vi æſtus atq; vaporis ſuffocaretur: quem Franciſcus Petrarcha falsè notans, videt in ſuæ *Famæ triumpho multa ſcribentem, & incautè morientem.*

*Mentr' io miraua; ſubito hebbi ſcorto*
*Quel* Plinio *Veroneſe ſuo vicino*
*A ſcriuer molto, à morir poco accorto.*

Non potuit tamen non ipſe etiam Steph. Pighius, cùm iuuenis ante annos triginta ſtudiorum cauſſa Latium, Campaniam ac Neapolim perluſtraret, propius tantorum miraculorum ſedem licet præcelſam & adſcenſu difficilem perſcrutari, atque diem integrum huic labori impendere. Cum duobus igitur comitibus montem peragrauit penè totum, atque verticem illius exuperauit: nec ſatiari contemplatione potuit, cùm ipſius, tum latè patentis circum regionis, inſularum, ac maris. Exurgit namque ſolus in altum è planicie fertiliſſimorum agrorum, &

vicini littoris ab aliis montibus ſeparatus. Itaque cineres eius flammis diſperſi per agros proximos, item ſaxa, glebæque ignibus excoctæ, pluuiiſque diſſolutæ, mirifica ſtercoratione lætificant, & fœcundant omnia: vt nunc appoſitè vulgus agrum atque montem ipſum *Summanum*, ac oppidum quoque, quod vnum monti ſuppoſitum eſt, *Summam* appellet: a ſumma vini nobiliſſimi, atque optimorum fructuum abundantia. Veſtitus eſt etenim maiore ex parte circumcircà *Veſeuus* pulcherrimis vineis: vti colles, agerque vicinus. Sic ſuo quoque tempore Martialis poëta *Veſeuum pampineis vmbris viridem* fuiſſe canit, eius atrox illud incendium, quod Imperatore Tito contigit, eleganti deplorans epigrammate, lib. primo. Vertex tamen eius ex omni memoria temporum, ætatum, hiſtoriarumque ſemper aduſtis ſaxis ſterilis ac veluti flammis depaſtus manet. In medio verticis vaſta patet vorago rotunda, velut ingentis amphitheatri quædam cauea: craterem vocant à forma, cuius tamē fundum in intima terrę viſcera penetraſſe conſtat, cùm ignium eruptio per illam olim fieret. Nunc tamen friget, nec quippiam caloris aut fumi videtur emittere. Nam in barathrum illud ipſe deſcendit, quo vſque non impediebant præcipitia, vel locorum obſcuritas. Superius enim crateris labrum non ſecus ac amphitheatri ſedilia decliue, terra cineribuſque ſuperfuſis fertile eſt: & viret abietibus, magniſque arboribus: vbi ſolis calor penetrat, atque cæleſtibus pluuiis irrigatur. Inferiora verò, quæ ſicuti fauces contrahuntur in maiores anguſtias: rupium & ſaxorum fragmina immania, nec non trabes & trunci prolapſarum arborum obſtruxerunt. Quas tamen obſtaculorum moles, ignium materia interiore ſuperante, tanquam leues palearum faſciculos fumi

flam-

flammarumque vis illa præpotens facilè exturbat,& in cœlum euehit. Certum eſt etiam,non ſolùm per craterem, ſed prout caſus aliquando poſtulat, alibi quoque, vel per ima montis latera ſibi viam incendium aperire. Sicut ante ducentos ſeptuaginta ſex annos, Benedicto IX. Pontifice ſummo, contigiſſe tradunt Italorum annales;cùm ingẽs flammarum flumen è latere montis erupit, atque igne liquido in mare profluxit;cuius alueus,ſcrobiumque veſtigia videri etiamnum poſſe ferunt. Atqui præter craterem habuiſſe meatus alios, exituſque flammarum antiquiſſimis etiam temporibus, ex hiſtoria Romana colligimus. Nam *Spartacus* gladiator, cùm bellum fugitiuorum in Campania Romanis concitare cœpiſſet, montemque *Veſeuum* cum ſua cohorte velut arcem ac ſedem belli primam ac tutam occupaſſet, obſidionem Romanorum,qua circumuallatus erat, rara via feſellit. Nam per fauces caui montis vitigineis delapſus catenis, ad imas eius radices cum ſuis deſcendit, vt L. Florus hiſtoriæ Romanæ libro tertio ſuccinctè memorat: *& elapſus exitu inuiſo nihil tale opinantis Clodij obſidentium ducis caſtra ſubito impetu diripuit*. Nunc verò temporis, an per latera montis reperiantur in vineis meatus aut cuniculi vergentes in craterem, incompertum mihi eſt. Meminit tamen Pighius ſe in cacumine circum craterem plura vidiſſe ſpiracula calorem continuum exhalantia, vulpium foueis haud abſimilia; in quibus cùm insereret manum, facilè calores emergentes ſentiebat, tenues tamen,ac ſine fumo vel vapore. Sed hæc de *Veſeuo* vel *Veſuuio* ſatis.

ITER

# ITER PVTEOLOS VERSVS.

*Ex eodem Steph. Pighio.*

PAVSILYPVS mons arduus quidem, vineis attamen pulcherrimis excultus,& villis etiã olim, vt ex Plinio & aliis conſtat,opulentis habitatus;inſtar promontorij procurrit in mare Siculum,viam prçcludit inter Neapolim & Puteolos: qui quidem ſummo cum labore moleſtiaque viatoribus ſuperandus erat, vel ambitu longo circumeundus; priuſquam maiorum induſtria perfoderetur. At verò per imas radices atque intima viſcera pertuſus, viam itinerantibus recto tramite planam atque facilem aperire cœpit. Hinc quidem ab antiquo Græci montem non inepto videntur inſigniiſſe nomine, παυσίλυπον appellantes,velut ademptorem moleſtiarum atque laboris: quo cognomine & *Iouem* ipſum celebrarũnt Græci veteres, vt apud Sophoclem legimus. Mons quidem pertuſus eſt ad paſſus plus minus mille, viaque per fodinam illam patet lata pedes XII. ac totidem alta: qua ſicuti Strabo teſtatur, duo contraria plauſtra ſimul commeare,& tranſire poſſunt. *Speluncam* appellat ipſe, Seneca *cryptam Neapolitanam*, (hodie *Crota* paululum inflexa voce) vbi ſortem athletarum omnem ſe perpeſſum ſcribit ad Lucilium epiſtola LVIII. cùm per illam Baiis Neapolim repeteret. Repperit nimirum in via luti cæromata perabundanter, & in ipſa crypta Puteolani pulueris haphen. Eandẽ experti ſumus inſperſionẽ, ſicuti omnes ſolent, qui multi ſimul vel pedites vel equites illam trãſeunt. Itaque cùm ex tenebris illis flaui prodiremus, inuicem intuiti non ſine cachinno admirabamur, excutiendumque ſatis repperimus. Cauſſa

per-

perpetui pulueris iſtius in promptu eſt, quòd ventus, aut pluuia nunquam eò penetret, nihilq́ue, niſi in ſpecus oſtiis, humectet. Cùm igitur illic *puluis motus*, vt idem Seneca dicit, *in ſe volutatur, & ſine ſpiramento ſit incluſus; in ipſos, à quibus incitatus eſt, recidit*. Ex cuius verbis quidem colligimus, Neronis temporibus nullas ſpeluncam iſtam habuiſſe luminum feneſtras, vel aëris ſpiracula, præterquam in vtriſque faucibus. Nam *carcerem longum & obſcurum* appellat Seneca; in quo nil aliud, quàm ipſas tenebras videre eſt. Aſſerit attamen Cornelius Strabo, per montis crepidinem olim feneſtras plures variis locis ex alto lumen infudiſſe. Quibus omnibus demum vel terræmotu vel negligentia temporum obturatis; tenebras profundas ſpeluncam longiſſimam illam obſediſſe, nõ eſt mirum. Hoc quando contigerit, in obſcuro nunc item eſt. Petrus Raſſanus Siculus, Epiſcopus Lucerinus, ante ſua tempora, ſcilicet ante annos centum quinquaginta plus minus; foramina, quibus lumen admitteretur, in ea crypta fuiſſe nulla, teſtatur. Obſtructas item ferè ruinis, atque vepribus vtrimque fauces; vt ingreſſus abſq; lumine cunctis eſſet perhorrendus. Tunc Arragonum regem Alphonſum primum in poteſtatem prouincia redacta, complanaſſe, dilataſſeq́ue viam ac fauces; perforaſſe montis dorſum, atque duas aperuiſſe feneſtras, quæ lumen obliquum in mediam ſpeluncam ex aduerſo nũc infundunt. Tanquam nix quædam inſparſa ſolo lux illa tranſeuntibus apparet à longè reſplendens in obſcuro, priuſquam feneſtræ videri poſſunt. Eſt item in tenebroſæ viç medio ſacellum exiguum exciſum in pariete ſaxeo; in quo nocte dieq́ue lampas ardens viatoribus æternæ lucis memoriam ſuggerit, nec non in tabula picta noſtram ſalutem è virgine matre diua Maria natã oſten-

dit,

dit. Adampliauit opus immortalitate dignum, reſtauranitque magnificè noſtra memoria Petrus Toletanus, dum Caroli v. Imp. auſpiciis regnum Neapolitanum adminiſtrat. Itaque nunc tam recto tramite via per montem ducta eſt, vti cryptam intrantibus lumen à longè veluti ſidus quoddam per oſtium, aduerſum reſplendeat, ad quod euntes in tenebris iter dirigant: quibus item facile atque iucundum eſt, obuios quoſque per lumen illud in ſpeluncam intrantes, tanquam pygmæos procul, vel equites vel pedites cernere. Quiſnam primus animo Xerxeio tam immenſum opus aggreſſus fuerit, aut quo tempore factum ſit, feruntur eruditorum variæ ſententiæ. Sed prætereamus vulgi ſermonem inſulſum, magicis poëtæ Virgilij (cuius ante fauces cryptæ ſepulchrum fuiſſe plures tradunt) incantamẽtis iſtud attribuentis. Item eos, qui Baſſum, neſcio quem, eius auctorem adferunt; cuius nemo, quod ſciam, veterum meminit. Nos ex Strabone Cornelio quidem colligere videmur, atque is ex Ephoro, Homero, Græciſque ſcriptoribus aliis, Cimmerios antiquiſſimos populos in illo Campaniæ tractu iuxta Baias, Lucrinum, atque Auernum in antris atque ſubterraneis ſpecubus habitaſſe, cauerniſque quibuſdam inter ſe commeantes effodiſſe metalla, pertudiſſe montes: nec non per ſacerdotes ſuos necyomantiam, ac diuinationes ſuas in ſpeluncis profundis exercuiſſe, peregrinos & aduenas ad inferorum oracula deducẽdo. Qua gente delata, Græcos, qui regionem illam poſt incoluere, quique Cumas ac Neapolim condidere, Cimmeriorum fodinas illas, vt opinãtur plures, ad hypocauſta, thermas, vias, alioſque varios vſus accommodaſſe. Nec minus Romanos Græcorum exemplo pro ſua magnificentia pluri mũ auxiſſe ſubterranea illa opera,
cùm

eũm iam rerum domini, ſeceſſus ac villas oppidorum inſtar ibidem exſtruerent, atque Puteolani pulueris ex iis montibus extracti raræ virtutes ad ædificiorum ſtructuras firmandas, fundamentaque in aquis ſolidanda iam innotuiſſent. Adfirmat autem Strabo, ſua quidem ætate, cùm Auerni montis ſaltus aërem corrumpẽtes excinderet ſub Auguſto M. Agrippa; tum inter alia antiqua & magnifica opera, ſpecum ſubterraneum vſque Cumas effoſſum apparuiſſe, quem vnà cum alia, quæ inter Puteolos atq; Neapolim eſt, Cocceium quendam perduxiſſe, fama tenebat. *Cuius*, inquit, *ætate fortaſſis vſus regionis obtinuit, vt eiuſmodi ſubterraneæ viæ, cauernæq; fierent*. Ex eius autem hiſce verbis elicimus, diu ante Strabonis tempora Cocceiam gentem in Campania floruiſſe, cryptamq́; dictam ibi fuiſſe, nec de eius auctore quid aliud tum certi conſtitiſſe. Nec veriſimile mihi videtur, opera L. Luculli, quæ maxima & ſumptuoſa ſupra modum in iis locis fecit, quorum ob cauſam Xerxes togatus à Pompeio Magno, Tuberone, Cicerone, ceteris principibus vrbis appellatus fuit, Straboni ignota fuiſſe. Quapropter nec in eorum ſententiam pedibus eo, qui volunt ab ipſo propter villam ſuam ibidem Pauſilypum perfoſſum errore ducti quòd à Marco Varrone, Plinio atque aliis memoriæ proditum ſit, à Lucullo montem iuxta Neapolim maiore impendio, quàm villam ſuam ædificauerat, exciſum eſſe. Sed in quem vſum? quæſo. Non vt iter viatoribus commodum faceret, ſed vt euripum aperiret, ac maris vndas, cùm placeret, piſcinis ſuis immitteret: vtique piſcibus per viuaria tam æſtate, quàm hyeme commodas ſtationes intra montis cauernas pararet.

Occurrit exeuntibus cryptam paulatim ſulphureus odor per aëra ſparſus ex diuerſis terræ cauer-

cauernis hinc inde promanans. Nec diu poſt oſtenditur lacus *Anianus amphitheatri* in modum circularis, & collibus vndique concluſus, atque per apertum ferro montem immenſæ maris vndæ: exciſi rupium parietes, cauique ſpecus ad piſcium ſtabula, atque receſſus facti, ſed arenis ac limo nunc, ædificiorumque ruinis oppleti. Fundum in medio non reperiri, ex accolarum relatione Leander, & alij quidam ſcribunt; vernoque tempore ſerpentium globos conuolutos è ſummis rupium crepidinibus magno cum impetu prouolui in aquas, nec denuo conſpici.

Nec procul inde monſtrantur cellæ ſudatoriæ *D.Germani* concameratæ, ſub quibus è ſolo calidi vapores erumpunt vehementes; vt ſi quis vel nudus introierit, repentè ſentiet extrahi è corpore ſudores quàm maximos. Itaque conſulunt hæc vaporaria plurimum podagricis, euacuantque noxios ac nimios humores, vlcera interiora ſanant, & valent ad multiplices corporum morbos: quæ ſi quis accuratiùs cognoſcere cupit, legat Io Franſciſci Lombardi ſynopſim eorum, qui *de balneis, atque miraculis Puteolanis* ſcripſere tam proſa quàm carmine. Nobis ad alia properantibus ſingulatim omnia perſequi non vacat.

Eſt enim in agro Puteolano, Baiano, Cumano, atque in *Ænariis* vicinis inſulis, quas & *Pithecuſas* Græci veteres appellarunt, miraculorum ſimilium multitudo, varietaſque magna: vti naturam credere ſit in iis locis Apollini, Æſculapio, Hygiæ, atque Nymphis perpetuò ſeruire, nec non pro coqua famulari. Quod autem nō ſine ratione certa fieri videmus. Quandoquidem terræmotus, atque ignium eruptiones frequentes, qui contingunt, abundè demonſtrant, diuerſis in locis ſub maris etiam fundo,

mon-

montiumque radicibus, in imis terræ penetralibus æſtuare quàm maximos ignes: quorum feruidi vapores atque flāmæ per interuenia meantes inter aluminis, ſulphuris, bituminis, aliaſque materias, variis in locis calidos ac bullientes excitant fontes, formantque vaporaria in montium cauis ad ſudationum vtilitates egregiè commoda. At horum omnium natura virtuſque diſſimilis eſt, pro materiæ, terræque, è qua naſcuntur, proprietate. Nam inter medicas tot aquarum, & exhalationum terreſtrium vires, non deſunt etiam noxiæ atque peſtiferæ: cùm nimirum aquæ vel calidi vapores ex vliginoſis, ac malè affectis terræ viſceribus erumpunt. Plinius libro naturalis Hiſtoriæ ſecundo teſtatur, cùm alibi in Italia, tum in agro *Sinueſſano, &* *Puteolano* eius generis reperiri ſpiracula, vocarique *Charoneas* ſcrobes, mortiferum ſpiritum exhalantes. Oſtenditur quidem ad pedem montis, quo lacus *Anianus* cingitur, haud procul ab aquis ipſis, antrum ſimile fundo plano in montem abiens per paſſus decem vel octo: cuius fauces amplæ ſatis duos vel plures in ingreſſu ſimul intromittere poſſunt: ſed ſenſim decliui in arctum teſtudine deſinit, vbi è profundo per ſaxi poros inuiſibiles feruentes exhalat ſpiritus, verùm adeò tenues, ſiccos, atque ſubtiles, vti eorum nullus videatur fumus aut vapor: quamuis aërem ventis infuſum, cauernæque frigora calore vehementi mox ſpiſſent, & mutent in aquam: ſicuti ſtillæ in ima teſtudine dependentes, & ex obſcuro aduerſus oſtij lucem ſtellularum in modum ſcintillantes indicant. Hydrargyrij, vel argenti viui guttæ apparent à longè; quemadmodum etiam plurimorum fert opinio, vulgoque perſuaſum eſt. Quin etiam ab omnibus creditum eſt, ſi quid viui vltra limitem in ingreſſu foſſula deſignatum tranſierit,

rit,vel proiiciatur in cauernam interiorem ; idipſum mox cōcidere,&exanimari,immo prorſus enecari, niſi protinus extractum in aquis ſtagni vicinis immergatur, quarum frigore recreari quamprimum,ac ſenſim reuiuiſcere conſtat. Cuius rei periculum faciunt indies peregrini & aduenæ cognoſcendarum rerum ſtudioſi, pullos gallinaceos, aut canes funibus nexos, aliúdue quid viui in antrum proiicientes. Leander Albertus memoriæ prodidit, Caruli VIII. Galliæ regis iuſſu (cùm is ante annos centum quatuordecim plus minus, pulſis Hiſpanis, aliquandiu regno potiretur Neapolitano) aſinum intruſum confeſtim vertigine captum cecidiſſe & expiraſſe. Alius, qui de balneis illis ſcripſit ante ducentos ferè annos, temerarium militem armatum ſuo tempore in eodem antro miſerè periiſſe tradidit. Ceterùm præſente Carulo Cliuiæ principe, veluti Corona Pighius aſſeruit ſe vidiſſe, ductores Hiſpani duos validos canes villaticos proiecerunt in antrum, quamuis admodum reluctantes, ſic vt idem periculum & antea ſubiiſſe viderentur. Extracti exanimes, per aquarum baptiſma reuocati ſunt ad vitam: ſed alter eorum principis iuſſu retiactus in antrum denuò, cùm periclitari coactus eſſet, nec anabaptiſmate reuiuiſceret, tanquam cadauer in ripa relictus eſt: non magna tamen interpoſita mora, veluti excitus profundo ſomno reſurgens, nonnihilque ceſpitans ac vacillans, quàm ocyſſimè potuit, fugam arripuit: cunctis, qui videbant, ridentibus, & Carulo canem laudante, quòd Orco victima cadere noluiſſet. Poſt hæc facem ardentem vltra limites in cauernam porrexere: quæ demiſſa ſolum verſus extingui protinus, euecta nonnihil in altum rurſum inflammari viſa eſt. Illúdque profectò docuit experimentum, ſpiritus ex fundo

do prodeuntes feruore ſiccitateq́; validiores in imo, mox leuia flammarum nutrimenta diſſipare: laxiores autem atq; imbecilliores in alto, rurſum calidos, ac pingues facis fumos inflammare: quemadmodum videmus accenſæ candelæ flammam per alterius extinctæ fumum in admotam tranſilire, ſoliſq́ue radios vehementiores ſpeculo iniectos ſtupam admotam comburere. Certè cùm ante annos triginta ſtudiorum cauſſa peragraret Italiam Pighius diligentius perſcrutandi ſingula, ex quibus doceri poſſet, cupidine flagrâs: & *Puteclis* iam dicta naturę miracula videns attonitus, cauſſas eorum non potuit non inueſtigare propius. Non perſuadebatur enim Hydrargyrij vel argenti viui guttas eſſe, quas à longè reſplendentes in extremo cauernæ videbat. Igitur iuuenili quadam audacia foſſulam tranſgreditur, & corpore paululum inclinato propius accedens, aquæ limpidiſſimæ guttas eſſe didicit, digitiſque detergens eas è ſcabra montis teſtudine comitibus oſtendit: iuſſitque vt crederent, vel intrarent & experirentur: Quod & factum fuit. Nam acceſſerunt ambo, ſcilicet *Antonius Amſtelus, & Arnoldus Niueldius* Bataui Vltraiectini, ex equeſtri ſtirpe iuuenes, qui erant eius itineris comites. Et quamuis aliquantiſper moram in antro traxerit, vel ad horæ ſemunciam, ampliúſue; atque calores à pedibus per crura genuaque ſenſerit exurgentes: non tamen vertigo, vel capitis dolor vllus acceſſit: ſudores tantùm in fronte ac temporibus ob loci caliditatem erumpebant. Experientia itaque didicit, feruores ſiue ſpiritus illos noxios prope ſolum, vbi primùm erumpunt, vehementiores eſſe: atque opprimere ibidem animalia puſilla, vel quadrupedia verſus terram ſemper capite prona: atque æſtu nimio quamprimùm ſuffocare vitales eorum ſpiri-

ſpiritus, dum ſiccas illas & feruentes exhalationes anhelitu coguntur attrahere: quas aquarum repentina frigora rurſum expellunt, ſi confeſtim ſtagno mergatur animal caloribus nimiis oppreſſum. Interim ductor Italus, ſtabularius, mirari vehementer temeritatem illam, obſtupeſcere ſucceſſum & exitum, & rogitare non ſemel, an magiæ peritus eſſet; nec aliud ſibi perſuadere, quàm ſecretis quibuſdam incantamentis præſentiſſimam illam peſtem auerruncaſſe. At verò ille plebeiam hanc ſimplicitatem riſit affatim, quæ magicis artibus adſcribere plerumque ſolet opera quæcunque magna, & effectus raros; quorum cauſſas non intelligit. Iam ad iter reuertamur.

A ſcrobe Charonea ducimur ad *Sulphuraria*, ſicut nunc appellant hæc loca, poëtarum fabulis antiquiſſimis celebria propter naturæ miracula. Etenim cecinere ſub his montibus Gigantes ſepultos eructare flammas ab inferis:

*Et moto ſcopulos, terraſq; inuertere dorſo,*

nimirum, quando terræmotus interueniunt. Montes autem ſunt ſulphuris, aluminis, atque vitrioli, vt appellant, venis fœcundi: quorum præcipuus coloniæ Puteolorum antiquæ vicinis admodum imminebat olim, teſte Strabone, nunc tamen ab oppido nouo diſtat vltra mille paſſus. Cuius vertex quondam præaltus perpetuis tandem ignibus depaſtus in vallem profundam ſubſediſſe, ex ipſa loci forma colligere eſt. Itaque qui quondam vertex, nunc ingens in plana valle foſſa eſt: quæ coſtæ vel latera montis olim, nunc ſcopulorum ac rupium cacumina ſunt, vallo quodam circum ambientium planitiem extenſam ouata forma per pedes plus minus mille quingentos in longum, & in latum circiter mille. Plinius colles illos ab albedine Leucogæos, planitiem verò, campum *Phlegræum*

à flam-

BIBLIOTECA
ROMA

à flammis & ardore vocari ſcripſit, cui Silius Italicus aſtipulatur. Cornelius autem Strabo *forum Vulcanium* appellat locum vbi & ab Hercule ſuperatos Gigantes quidam fabulantur. Colles illi paſſim flagrare videntur in imo fundo. Nam magnos vbique cum odore ſulphureo per plura foramina ſemper exhalant fumos: qui per omnem vicinam regionem vētis, etiam Neapolim vſque defertur. Antiquitus hi colles, vt ex Dione Caſſio, atque Strabone colligimus, maiores quidem ignes euomebant: & alij vicini montes plures circa *Lucrinum* & *Auernum* ardebant, & velut è fornacibus fumos eiiciebant ſpiſſos, ac aquas igneas. Nunc temporis autem ipſa planicies, non ſecus ac colles Phlegræi flammis perpetuis exhauſti foraminibus infinitis cauernoſi ſunt, & materia, coloreque ſulphureo flauent vbique. Solum itaque pedum ingreſſu cùm tangitur, quaſi tympanum propter concauitates reſonat & crepitat: ſentieſque non ſine ſtupore ſub pedibus feruentes aquas, fumoſque denſos & ignitos ſibilare, ac fluere hinc inde cum magno fragore per tubos atque cauernas ſubterraneas vi exhalationum factas. Quæ quanta ſit, experieris; ſi foramen aliquod obtures vel graui lapide, eūdem mox impetum fumi videbis eiicere.

Lacuna ingens in eadem planicie ſemper reperitur aquis nigris bullientibus plena: quæ locum aliquando mutat, ac indureſcentibus aquis (vt in lebete pinguedo frigeſcens per margines ſolet) arctatur vel ampliatur ſimul cum exhalationum impetu maiore vel minore. Tum verò cùm aderam, ingentis inſtar cacabi liuido luto pleni bulliebat cum magno ſonitu, fumoque, non tamen euehebatur extra limites, ac labra ſua. At memini, cùm locum perluſtrarem, voraginem illam aquas vltra humanam ſtaturam

ad

ad octo vel decem pedes in altum eieciſſe in modum pyramidis; eaſque pingues ac luteas ſulphureique ferè coloris. quod etiam vicini Puteolani non diffitētur; qui perhibent ad XVI. vel XXIV. aliquando palmos ebullire, cùm tempeſtatibus æſtuat mare. tum color aquarum varius, ac plerumque ſulphureus, nimirum quas varia materia mixtas è profundioribus terræ venis maiore cum impetu venti ſubterranei agitati marinis æſtibus, & inter flammas inualeſcentes eructant. at cùm venti ſub terra quietiores ſunt, hærentes tantùm in Lacunæ faucibus, pingues ac nigra fuligine ſqualidas aquas propellunt. Hæc quidem ingeniis naturæ ſecreta perſcrutātibus offerunt conſiderationem haud inutilem aut iniucundam; quam M. Cicero perappoſitè, atque luculenter *naturale* quoddam *animorum pabulum* appellat: vtpote terrarum orbem non vbique ſolidum, ſed anfractibus multis cauernoſum, venis ac poris infinitis peruium eſſe, experientia cognoſcimus: atque velut corpus animantis viuum à contiguis elementis, aëre aquáque, motu continuo penetrari: ab iiſdem vegetari, augeri ac minui cum plantarum & ſtirpium excrementis ſuis omnibus: quin etiam per fiſtuloſos ſuos meatus terram æquoris circumfuſi vim multam abſorbere, & ſpiritus vehementes aquarum concurſum motumque concitare in imis eius viſceribus, ſtrictiſque latebris, ibidem colliſos inter ſaxa ventos efferueſcere, & ignes incendere maximos: qui cùm deuorant obſtantia quæque; exhauriunt & euacuant terræ penetralia, contrahunt eò per terræ poros, velut laxis & expanſis follibus, vicinos ventos & fumos ſimul ingentes: vbi tandem inualeſcentes ſupra modum, quærunt exitum, horrendoque cum mugitu, terrarum ac montium conquaſſatione

*Pellunt*

*Pellunt oppoſitas moles, ac vincula rumpunt.*
Sicut latiùs in *Ætna* ſua Cornelius Seuerus doctiſſimus poëta cecinit. Atque hiſce de cauſis terrarum motus, voragines & hiatus exurgunt: nec non flammarũ eructationes, ignium riuos, bullienteſque fontes, atque feruidas è terris exhalationes oriri hinc conſtat. Memoriæ proditum autem à Dione Caſſio, iam dictos montes *Puteolanos* ſuo tempore plures habuiſſe fontes fluidorum ignium, in quibus aquæ nimiis caloribus igneſcerent, & ignes aquarum commixtione liqueſcerent: ſic vt contraria illa elementa nunquam ſepararentur. Ceterùm nunc quoque temporis videmus ibidem aquis conſeruari atque nutriri flammas & ſulphura, totque iam ſæculis perpetuari, nec conſumi; quamuis in iiſdem ferè meatibus ſemper durent, atque ſcaturiant. Quod item poëta Seuerus non prætériit, pulchre canens in *Ætna* ſua, quo pacto flamma nutriatur humoribus:

*Atque hæc ipſa tamen iam quondam extincta*
*fuiſſent,*
*Ni furtim aggeneret ſecretis callibus humor*
*Materiam, ſiluamq́; ſuam; preſſoq́; canali*
*Huc illuc ageret ventos, & paſceret igneis.*

Iam & de campis *Phlegræis*, & eodem, de quo nunc agimus, loco inter Neapolim & Cumas dicit, quòd

*Eius ab æterno pingueſcens vbere ſulphur*
*In merces legitur.* Quemadmodum nunc temporis vectigal ingens ex ſulphurariis illis atque aluminis mercibus regi prouenire dicitur. Videmus inſuper aquas illas ſulphureas maris ſalſugine, cineribuſque incendiorum infectas, cùm longiùs profluẽdo refrixerint, lapideſcere, atque propagare vim eandem in amnes ac riuos, quibus commiſcentur: experimenta non

ſolùm

ſolùm ibi, ſed & in aliorum Italiæ fluminum aquis occurrunt omnium oculis; vt in *Anienis*, *Albulæ*, *Velini*, *Naris*, & aliorum; quæ riparum margines, & aquæductuum formas, per quas fluunt; item aquarum caſtella, in quibus ſtagnant & conſeruantur, ſolent incruſtare. Luce clarius conſtat, & videmus indies, earundem aſperginibus continuis ligna, plantas, ſtirpium ramos, truncos, ac radices, herbarumque ſtramina ac folia ſenſim corticibus lapideis inuolui atque veſtiri: quin illas caſu formari in coriandri, aniſi, fœniculi, cinnamomi, amigdalorumq; dulciarias quaſi condituras, veluti ſaccaro candidiſſimo tectas: quibus incautum, & auidum gulonem decipere haud difficile eſt. Nec ſanè nobis abſurdum videtur, neque etiam ex Vitruuio, Seneca, Dione, Plinio & aliis, qui de *Veſuuij* & *Puteolanis* miraculis ſcripſerunt, aliud ferè colligere eſt; quàm aquas naturam atque contagionem illam accipere ex tenuiſſimis exuſtarū glebarum cineribus, quos ignis velut in atomos partim contriuit, partim in liquores diſſoluit, vaporque ſubterraneorum incendiorum per terrarum ac fontium interuenia permeans egerit. Videmus etenim denſiorem quoque terram ac ſaxa ſimilibus incendiis exhauſta, diſſolutaque in groſſiorem puluerem, quem Puteolanum à loco veteres nuncuparunt, receptis aquis conglutinari & humore ſolideſcere in ſaxum. Et aquas per ea loca permeantes viciſſim tale quid glutini contrahere; vt corpori, quod contingunt, cohæreſcant, & coeant in petram. Stupenda, me hercle, viſu in Apennini ſpeluncis & cauernis occurrūt eius rei miracula ſub Anienis alueo veteri in Aequicolis ad Vicum *Varium*, ſiue *Varronis*, vt de nomine docti diſcrepant; in quibus olim ſtillantes per rupium fiſſuras, ac hiatus aquæ, dum ſenſim in ſaxa concreſcunt, multi-

multiformes atque ſublimes columnas, arborum magnarum ramoſos truncos, centaurorum ac gigantũ monſtroſa corpora temerè cadendo fabricarũt. Ingredere ſpeluncas obſcuras, vel potiùs cæcum labyrinthũ cum tædis; inuenies affatim, quibus indagatorem rerum ſecretarum animum paſcere & ſatiare poteris. Sed lumen obſerues oportet diligenter, ne veſpertilionum ingruentium crebro volatũ ſuffocetur; quorum aliquot milia in iis antris ſtabulantur, atque dum lucem diurnam fugiunt; eò ſe, tanquam in tuta caſtra recipiunt.

Tum colles Leucogæos, & in eorum circumquaque radicibus diuerſas medicatorum fontium ac balneorum ſcaturigines, vaporaria, cryptaſque perluſtrans, per veteris coloniæ ruinas latè patentes perges Puteolos.

## PVTEOLI.

FLorente Romano Imperio, fuit ille maritumus tractus Cãpaniæ circum *Cumas, Miſenum, atque Puteolos*, propter cæli temperiem, ſitus amœnitatem, aquarum ſalubrium copiam, agrorumq; ſummam fertilitatem nobiliſſimus; ideoque frequentibus, & penè contiguis optimatum prædiis, principumque virorum ſumptuoſiſſimis villis vbique locorum excultus renitebat. Nec vlla pars Italiæ prouinciarũmue Imperij Romani viſa fuit accommodatior ad earum ſpolia dilapidanda, vel ad opes orbis terrarum effundendas: quàm ille Campanus ager à Capua Neapolim vlteriuſque protenſus, atque inde per littus vſque Cumas recurrens; vbi *Liberi Cererisq;* certamen eſſe dicitur: in cuius ora marituma atque inſulis vicinis luxus atque deliciarum illecebræ Sirenum domicilia atque diuerſoria conſtituerunt in antiquiſſimis

poëtarum fabulis. Quapropter etiam non ineptè veterum poëtarum quidam non poſtremi volunt, non in *Ogygia* Thebanorum, vel *Lacinij* promontorij, ſed in Puteolani littoris inſula contigiſſe, quæ de Vlyſſe & Calypſone nympha narrantur. Hæc autem dea nomen à cultu & deliciis obtinuit, quam & Homerum νύμφην ἐυπλοκάμον appellat, quaſi pulchris cincinnis bene comptam. Nil etiam *Puteolano* litore cultius, delicioſúmue magis; mari quoque nil hoſpitalius eſſe ſolet: vt ibi Vlyſſem cum nympha diuerſatum peregrinationis ac fumi Ithacenſis immemorem hæſiſſe fingant. cuius item apud Dionem Caſſium, atque Philoſtratum Lemnium in Apollonij vita mētionem factam inuenio. Et quamuis in præſentiarum ibidem omnia ſint ruinis oppleta, nec non bellorum temporumque iniuriis proſtrata iaceant; infinita tamen ſunt, quæ non perſunctoriam, ſed diligentem conſiderationem flagitant ab iis, qui ex antiquarum artium & hiſtoriarum indagatione fructus aliquid conſequi volunt. Iam verò *Puteoli* iuxta litus ad ſinum maris impoſita colli ciuitas eſt: quæ licet non inelegans aut exigua ſit; nulla tamen ex parte reſpondet opulētia, vel amplitudine veteri coloniæ: quemadmodum ex viis ſilice ſtratis, & publicorum ædificiorum fundamentis colligimus. Huius enim partem iam occupauit haud exiguam mare; magnam terræmotus & bella ſepeliere. Antiquiſſima fuit olim Græcorū colonia, Tarquinio Superbo regnante per *Sameos* condita in fine Olympiadis LXII. ſicut Euſebius in Chronico prodit, & Stephanus Buzantius aſtipulatur in vrbium onomaſtico. Cùm ſcilicet Samiorum reſp. tyrannide premeretur trium fratrum, *Polycratis, Syli, & Pantagnoſti.* Tum & Pythagoras Samius fugiens relicta patria manebat apud

apud Crotoniatas potentes Italiæ populos, atque princeps nouam philoſophiam, quam *Italicam* appellarunt, inuehens, admodum clarus habebatur. cuius legibus Italæ Græcorum ciuitates reformatæ per trecentos eius diſcipulos, vt Diogenes Laërtius ſcribit, ariſtocraticam in rebus publicis adminiſtrationem acceptarunt, feliciterque per aliquot ſæcula continuarunt. tum & hanc *Samiorum* coloniam à iuſtitiæ principatu, ac ſanctiſſimo Imperio *Dicæarchiam* nuncupatam volunt: quo nomine Græci ſcriptores omnes illam appellarunt, ac ſæpius etiam Græcorum exemplo Latini. Strabo *Dicæarchiam* aliquando *Cumanorum* emporium fuiſſe ſcribit, appellatamque dein à Romanis *Puteolos*, vel à *puteorum* frequentia; vel vt aliqui volunt, ab aquarum ſalientium *putore* ſulphureo. In poteſtatem verò Romanorum veniſſe conſtat Annibalico bello Capua obſidione capta, grauiſſimeque multata propter perfidiam, & ingratitudinem. Cui ius magiſtratuum, atque libertas omnis adempta eſt; impoſituſque quotannis à populo Romano præfectus, qui ius diceret, anno vrbis D.XLII. Tum oppida Campaniæ plura, quòd Annibalem armis defendiſſent, eandem fortunæ conditionem ſubiere, ſicut ex Liuio manifeſtum fit. Itaque Sex. Pompeius nominat *Puteolos* inter decem Campaniæ præfecturas, in quas præfecti iuris dicundi quotannis à populo Romano creati mittebantur. Lege Acilia deinde poſt annos XVII. eò colonia deduci ciuium Romanorum cœpit inter quinque maritumas, quæ lege eadem tribunitia tum deductæ ſunt, anno vrbis D.LIX. vt Liuius auctor eſt. P. Scipione Africano II. & Ti. Sempronio coſſ. Velleius autem Paterculus tribus amplius luſtris tardiùs deductam ex quorundam opinione tradit, additq; non hoc planè tamen liquere.

R 2. Cete-

Ceterùm à Liuio nil ferè diſcrepant Puteolana monumenta vetuſta, quæ Neapoli quondam exſcripſimus in ædibus Hadriani Guilernij, viri non minus humanitate ſumma præſtãtis, quàm eruditione & antiquæ hiſtoriæ ſtudio præclari. Vbi inter alia multa vidimus; vnam ex marmoreis tabulis, in quibus publicorum operum in eadem colonia faciundorum lex architectonica ſecunda legebatur, quę Publio Rutilio Ruſo, Cn. Mallio Maximo coſſ. lata fuerat, vrbis anno DCXLIIX. ſicut Capitolini Faſti demonſtrant. Atque is fuit tum annus deductæ coloniæ Puteolanæ nonageſimus, vt in ipſo capite legis oſtendunt hæc verba:

AB. COLONIA. DEDVCTA. ANNO. XC.
N. FVFIDIO. N. F. M. PVLLIO. DVO. VIR
P. RVTILIO. CN. MALLIO. COS
OPERVM. LEX. II.

Ex quibus liquidè cõſtat, eius coloniæ deductæ primum annum fuiſſe M. Porcio Catone, & L. Flacco coſſ. vrbis DLVIII. quam Liuius anno ſequenti DLIX. deductam dicit. Auguſtus deniq; bellis ciuilibus victor, cùm pace parta Ianum clauſiſſet, & veteranis militibus præmia daret, inter duodetriginta colonias, quibus, vt Suetonius ait, Italiam frequentauit, & Puteolos coloniam militarem fecit. Idipſum nobis ex Frontini fragmento *de colonijs militaribus* manifeſtum fit. Nimirum Puteolos ab Auguſto deductam, & coloniam Auguſtam appellatam tunc eſſe; agrum eius in iugeribus veteranis & tribunis legionarijs aſſignatum fuiſſe: iter tamen vno latere pedum XXX. populo deberi. Ex prædictis autem liquet eius coloniæ antiquitas, in eamque ſæpiùs deductos vel adſcriptos eſſe colonos: quapropter iam dudum ſuſpectus mihi fuit Taciti locus Annalium

lib.

lib.xiiij.tanquam truncus & malè multatus per librariorum ignauiam: quem optarem doctos, ac inprimis *Iuſtum Lipſium*, penſitare, & excutere diligenter, qui nunc temporis præclaram in illo auctore reſtituendo illuſtrandoque nauat operam. Etenim in actis anni vrbis DCCCXII. Nerone Aug. IV. & Coſſo Lentulo coſſ. legimus hæc Taciti verba: *At in Italia vetus oppidum Puteoli ius coloniæ, & cognomentum à Nerone adipiſcuntur.* Et nil addit præterea, quaſi non antea ius habuiſſent, quod tamen ante annos CCXL. Puteolanis fuiſſe docuimus ex Liuio. Sed cur non verius, per antitheton, vna, quæ deeſt, adiecta vocula, ſic legeretur? *At in Italia vetus oppidum Puteoli nouum ius coloniæ, & cognomentum à Nerone adipiſcuntur.* Nam cùm prius colonia Auguſta, tum etiam Auguſta Neroniana dici cœpit: vt nouum ius ac cognomentum tum etiam adepta fuerit. Nec explicat Tacitus cauſſam tum deductæ coloniæ, vel qui nam eò, vel quale nam ius adepti fuerint; vt plura deeſſe videantur. Etenim, *At*, copula diſcretiua ſuperiorum dictorum, ac differentias rerum notans; & dein particula (non tamen) in medio ſequentis periodi, truncum eſſe locum oſtendunt; cùm intuentibus nebulas offundant, atque ſcrupulos diligenter excutientibus moueāt: qui neſcio an auferri rectè poſſint, niſi in hanc ferè ſententiam totum illum orationis circuitum ſuppleamus. *At in Italia vetus oppidum Puteoli * nouum * ius colonia & cognomentum adipiſcuntur * aquè cladem paſſi. Queis irritum principis beneficium fecere coloni ex diuerſis legionibus vndecunque coacti. Numero licet frequentes, vt * veterani Tarentum & Antium adſcripti, non tamen infrequentia locorum ſubuenere, dilapſis pluribus in prouincias, in quibus ſtipendia ex-*

*pleuerant*. Atque eo modo diſcernetur per, *At*, copulam inter Laodiceæ Puteolorumq; fortunas; quarum vrbium illa propriis viribus reualuit, hæc veró nec ſuis, nec principis beneficio reſurgere potuit, ſicut nec Tarentum, nec Antium. Cuius etiam infelicitatis cauſſas pulchrè Tacitus mox explicat. Sed examinent, inquam, locum docti, aſteriſcis notent hiatus; donec ex antiquis exemplaribus quid certius conſtet. Iam veró non diu poſt Neronem denuo *Puteolos* deductam coloniam Veſpaſianorum ſub Imperio, tumque *Flauiam* appellatam fuiſſe, animaduerti ex antiquis eius coloniæ monimentis; quas ipſe, cùm ibi eſſem, diligenter exſcripſi. Nam inter ea tunc repperi quadratum marmor ingens literis pedalibus inſculptũ, ac marinis fluctibus diu pulſatum, veluti exeſi docent vndequaque characteres: in quo pars elogij adhuc extat pluſquam tertia in arcu marmoreo quondam inſcripti: quem gratitudinis ergó Colonia Flauia erexerat Antonino Pio Cæſari propter portus ſtructuras, eius liberalitate reſtauratas. Fragmentum elogij pauló poſt adferam.

Puteolis in oppido atque vicinia, quæ viſu digna, perluſtra. inprimis ſummum templum *D. Proculo* martyri nunc ſacrum, quod olim Auguſto Cæſari dedicarat opere Corinthiaco pulcherrimum Calpurnius: quemadmodum porticus in frontiſpicio tituli fragmentum teſtatur his verbis:

* L * Calpũ RNIVS. L. F. TEMPLVM.
AVGVSTO. CVM. ORNAMENTIS. D. D.

Quis autem fuerit hic *Calpurnius* L. F. quæritur inter tot *Calpurnios* illuſtres ſub Auguſto, qui non infimæ ſortis inter primos templum illi viuo dedicauit. Si coniecturæ locus, nemo meæ vicinior eſt eorum temporum; quàm *L. Calpurnius L. F. Piſo Frugi*, qui poſt conſulatum & prouinciam

uinciam in vrbis etiam præfectura ſucceſſit, T. Statilio Tauro bis conſuli, ac triumphali, & eandem ſub Auguſto Tiberioque viginti per annos adminiſtrauit, vt auctor eſt Tacitus Analium lib. v. qui patrem eius *Cenſorium* fuiſſe teſtatur. Quare non potuit non pater eius eſſe *L. Piſo* tantopere M. Tullij oratoris facundiæ proſciſſus, quod in ipſius cōſulatu pulſus in exilium fuiſſet: qui *Cenſuram* geſſit anno vrbis DCCIII. bellante cum Pompeianis Cæſare dictatore. Inter ampliſſimos enim honores plurimos gens *Calpurnia* duas tantùm cenſuras habuit: quarum priore L. Piſo Frugi, qui tribunus plebis legem primus *de repetundis* tulit, quod conſulatum functus eſt anno vrbis DCXLV. & ante ſecundam iam dictam LVIII. vt *præfecti vrbis* ille pater eſſe non potuerit. Non tempus edax rerum, non hoſtiles iniuriæ tot ſæculorum ſpacio ſoliditatem eius ædificij conuellere potuerunt. Nam ex quadris marmorum trabibus ita compactum eſt, vt vno ex ſaxo videatur, & vix iuncturas oſtendat. At terræmotuum impetus crebri nonnihil illud conquaſſarunt, vt tympani dexter deciderit angulus cum tituli parte, & ſciſſuræ quædam videantur. Quare non puduit architectum operi ad vnguem facto nomen ſuum adſcribere, qui fuit *L. Cocceius* L. & C. *Poſtumiorum libertus Auctus*: vt in pariete templi ſiniſtro legitur his characteribus:

L. COCCEIVS. L.
C. POSTVMI. L.
AVCTVS. ARCHITECT.

Aliæ, quæ plures ibidem ædes ſacræ fuerunt, vel funditus interiere, vel grauiores paſſæ ſunt iniurias. Templum Neptuni, in ea colonia magnificentiſſimum fuiſſe conſtat ex Cicerone, viſunturque adhuc eius reliquiæ magnæ ad ædem *D. Franciſci*, vtpote teſtudines, arcus,

groſſi, atque alti muri cum ſtatuarum loculis. Sed omnia nunc columnis marmoreiſque ornamentis ſuis nudata ſunt. Apparent item non procul ab amphitheatro veſtigia & ruinæ templi, quod opulentiſſimum exſtruxerat *Antoninus Pius Auguſtus Hadriano patri Imp.* mortuo Baiis in Ciceroniana villa, velut Spartianus auctor eſt. Ex eius ruinis ſtatuæ pulcherrimæ plures, columnarum atque marmorum ingentia fragmenta proximis annis extracta ſunt, cum *Neruæ*, *Traiani*, atque *Hadriani* Imperatorum elogiis: patris videlicet, aui, ac proaui. Quibus in diuorum numerum relatis, ibidem *Antoninus* ſacrificia, agones, flaminum ac ſodalium ſacerdotia inſtituerat; vnde & *Pij* cognomentum ipſum obtinuiſſe quidam opinantur, vt ex eodem Spartiano, & Iulio Capitolino diſcimus.

## *Templum Nympharum in litore maris extra Puteolos.*

NYMPHARVM verò templum fluctus marinos, aut terræmotus abſorbuiſſe veriſimile eſt: quod extra Puteolos in litore maris fuiſſe Domitiano Imp. legimus apud Philoſtratum Lemniũ in Apollonij Tyanei vita libro viij. Ex albo lapide conſtructum, & vaticiniis olim celebre ſcribit, in eoque fontem aquæ perennis fuiſſe, quæ nunquam ſumma crateris labra excedere, nec exhauriendo decreſcere viſa fuerat. Sed hæc cum infinitis aliis veterum monimentis iam interierunt. Fons tamen aquæ dulcis in mari ipſo non procul à continẽti apud viam Campanam exilit adhuc cum impetu vehementi; cuius ſcatebra in fundo pelagi tranquilli ex arenis emicans ſpectaculo ſemper eſt, & ingentem cunctis præbet admirationem. An verò ibidem *Nympharum* templum quoque fuerit,

rit, videant antiquitatum ſtudioſi. Nec adeò hæc abſona veri coniectura Philoſtrati verba diligenter excutienti videbitur, referẽtis Apollonium Tyaneũ apparuiſſe diſcipulis Damidi ac Demetrio extra *Puteolos* ſecus mare in templo Nympharum de dicti fontis natura diſputantibus; vbi Calypſonis eſt inſula, & contigiſſe feruntur, quæ de hac, & Vlyſſe narrantur in fabulis. Iam in coloniæ veteris ferè medio viſitur adhuc amphitheatrum ex quadrato ſaxo peramplum & integrum penè. Quod quamuis terræmotibus nonnihil deformatum, ſaxiſque multis ſpoliatum ſit, atque eius arena nunc aratro ſæpius proſcindatur: apparet attamen eius forma & magnitudo circumquaque protenſa circulo oblongiore, quàm Cæſarum temporibus in vſu fuit. Interioris enim areæ longitudo eſt pedes CLXXII. latitudo tantùm XCII. quemadmodum Leander Albertus eandem dimenſus eſt.

*Amphitheatrum* antiquiſſimum eſſe colligit Ferrans Lofredus Marchio Treuicinus, & ante libertatem à Cæſaribus oppreſſam extructum autumat; quandoquidem marmoris inſcriptio vetus ibidem reperta eſt; quæ docet ſub quibus conſulibus Puteolanorum impenſa publica reſtauratum hoc opus fuerit. Quam quidem inſcriptionem videre mihi, quod doleo, non contigit.

*Aquæductuum* reliquiæ multæ, qui vel montes penetrabant vel ambiebant circumducti, ſparſim vbique locorum apparent. Nec numerari facilè poſſunt aquarum caſtella multiformia, partim integra, partim terræmotibus ſubuerſa: quorum ſunt ſubterranea pleraque, & admodum ſpatioſa, labyrinthis per angiportus, & oſtiola, ſemitaſque flexuoſas diuerſimodè fabricatis inextricabilia ſine lumine, funiculo,

aut peritiſſimo duce. Aquarum igitur dulcium copiam abundantem in litore, & illo maritimo tractu cultiſſimo maximis impenſis Romanos olim congeſſiſſe cognoſcimus: quibus quod natura negauit, labor & induſtria ſemper & vbique ſuppeditarunt. Inſcia veteris hiſtoriæ plebecula per vſus ignorantiam hæc ſimiliaque ædificia nominibus ridiculis inſigniuit; *piſcinas mirabiles, centum cellas, & cryptas Traconarias* appellando. Nec minore macularunt ineptia fontium, thermarum, & hypocauſtorum nomina: quæ inter Puteolos, Miſenum & Cumas varij generis ac medicaminis efficaciſſimi aduerſus morbos quoſcunque numero vltra quadraginta reperiuntur. Ceterùm noſtri nunc non eſt inſtituti, ſingulatim hæc omnia perſequi, cùm Leander Albertus, & alij à me priùs adducti, quæ rara, & viſu digna in iis locis reperiuntur, locupletiſſimè iamdudum explicarint. Ad quos auidum huius cognitionis lectorem remittere ſatius videtur.

## PORTVS ANTIQVI PVTEOLANI *deſcriptio.*

DEtinent hîc peregrinum ſpectatorem non immeritò tanta rerum miracula paſſim occurrentia. Nam exeuntibus ad litus, apparent à longè tanquam alti in vndis tumuli, vel colles aliqui Gigantea *veteris portus* opera: pilæ nimirum vaſtiſſimę tredecim turrium quadratarum inſtar è mari exurgentes, fornicibus denſiſſimis connexæ pontis in formam quondam omnes quæ fuerunt. Nunc verò tempeſtatibus, atque vetuſtate ſtructuræ tam ſtupendæ ſoliditas diuulſa eſt; & cōcamerationes collapſæ multis in locis pilas ab inuicem ſeperarunt, vt ab vna in aliam non pateat tranſitus. Vniuerſum opus lato-

lateritium eſt, teſtudineſque ſpiſſas ac fornicatas è lateribus coctis in quadrum bipedalis latitudinis citius credere eſt terræmotuum, quàm fluctuum vehementes impetus diſſoluiſſe. Latiſſimi pontis forma procurriſſe conſtat in mare, & circumflectendo ſe nonnihil arcus in modum, litus atque Auernum reſpexiſſe; atque ita defendiſſe portum aduerſus tempeſtates & æſtus aperti maris: cuius impetum periculoſum ſpiſſitudo pilarum facilè coërcebat. Fornicibus idcirco concauum ac peruium opus antiquitas feciſſe videtur, vt fluxu atque refluxu continuo limum expurgarent vndæ marinæ; quem riui & aquæ pluuiales è continenti & vicinis collibus defluentes in portum ingerunt: qui alioquin congeſtus ibidem, annorum paucorum interuallo profunditatem illius adimpleret, niſi per meatus vndæ inter pilas ingruentes limum ac terram è ſolido maris fundo diſcuterent, & euerrerent. Quod ſanè vitium in Neapolitano portu, & in multis aliis aggere continuo ſeptis nunc primum agnoſcitur. *Molem Puteolanam* à magnitudine vocat Suetonius Tranquillus in vita Caligulæ, qua per maris ſinum Baias vſque per tria milia ſexcentos ferè paſſus pontem temporarium ex nauibus ad anchoras collocatis feciſſe Caligulam ſcribit aggere terreno ſuperiecto, & in Appiæ viæ formam directo. Per quem vltro citroq; commeauit biduo continenti. Primùm in equo phalerato, deinde quadrigario in habitu in curriculo biiugi, comitante prætorianorum agmine, & ſequente in eſſedis cohorte amicorum. Denique cùm multos è litore in pontem euocaſſet ad ſe, repente præcipitauit omnes; quoſdam gubernacula nauium apprehendentes remis contiſque detrudi in mare iuſſit. Hæc eius monſtri ludicra tum ibidem ſpectacula fuere. Igitur ante

Gali-

Caligulæ tempora molem iſtam ſtetiſſe, haud dubiè colligimus: atque etiam ſilice ſtratam, pluteiſque marmoreis ab vtroque latere ſeptam fuiſſe putamus. Pilas appellat Seneca in epiſtola LXXVIII. *Omnis,*inquit, *in pilis Puteolanorum turba conſiſtit, cùm Alexandrinarum nauium conſpicitur aduentus.* Itaque Puteolanis, quando ſudum erat, moles iſta tanquam in hypęthrio periucundæ de ambulationis commoditatem præbebat. In cuius ingreſſu ſtetiſſe diximus ſublimem arcum marmoreum Antonino Pio Aug. quondam à Puteolanis erectum gratitudinis ergò, quòd ad molem portus reſtaurandam liberaliter reip. ſubueniſſet: quemadmodum ex elogij fragmento nobis liquet, cuius antè mentionem fecimus: quodque hic ſtudioſorum ingratiam adiicere libet:

AESARI, DIVI,
IICI. NEPOTI. DIVI,
ONINO. AVG. PIO,
OLONIA. FLAVIA
VPER. CETERA. BEN
VSPILARVM. VIGIV.
QVO. ET. MVNITION.

Et quamuis hæ paucæ characterum eius reliquiæ, marinarumque aquarum attritu non parum deformatæ ſint: attamen ex arcu tali ibidem decidiſſe, qualem in Anconitano portu Traianus Aug. habet, ipſius elogij forma demonſtrat: cuius argumentum, ac ſententiam ex paucis iſtis characteribus non ſolùm diuinare; verumetiam ex ipſo linearum ductu atque ordine qualitercunque ſupplere nos poſſe videmur in hunc ferè modum.

IMP. CAESARI. DIVI. *Hadriani. filio. diui. Traiani.*
*Part*HICI. NEPOTI DIVI. *Neruæ. pron. T. Ael. Hadriano*
*Anto*NINO. AVG. PIO. *pont. max. trib. pot.* *. *coſſ.* *. *p p.*
COLONIA. FLAVIA. *Aug. Puteolanorum.*
*Quod* ſVPER. CETERA. BE*neficia. ad huius. etiã. tutelã.*
*port*VS. PILARVM. VI*ginti. mole. cũ. ſumptu. fornicum.*
*reli*QVO. ET. MVNITION*. ex. ærario. ſuo. largitus. ſit.*

Adſtipulatur huic elogio non parum Iul. Capitolinus, ſcribens in Antonini Pij vita, ipſum multas ciuitates adiuuiſſe pecunia; vt opera publica vel noua facerent, vel vetera reſtituerent.

## MISENI PROMONTORIVM.

CVm emporij atque naualium antiqua & vaſta fundamenta perluſtraueris, à portu, atque pilis nauigio recta traiicias ad *Miſeni* promontorium Virgiliano carmine, celebriumque auctorũ ſcriptis famoſum, & immortale. Mons ille procurrẽs in mare ſicut olim, ita nunc etiam cryptis atque cauernis multis pertuſus atque concauus eſt, vt admodum appoſitè poëta ingenioſus, ac locorum illorum gnarus, *Aërium* prius appellatum fuiſſe canat, quaſi propter meatus & concauitates ventoſum. Inſuper ſub eodem mortuo, vel immolato ad *Auernum*, vt Seruius tradit, Miſeno tubicini remigique ſuo ſepulchrum Æneam poſuiſſe: qui, inquit Aeneidos libro VI.

*Imponit ſuaq; arma viro, remumq;, tubamq;*
*Monte ſub Aërio, qui nunc Miſenus ab illo*
*Dicitur, æternumq; tenet per ſæcula nomen.*

Inſinuans & deſignans per *remum ac tubam*, montem illum celebrẽ perpetuò futurum, propter claſſem atque bellicarum nauium ſtationem, quam ibi iuxta Miſenum Auguſtus ad tutelam maris inferi mediterranei tunc colloca-

uerat

uerat primùm. Accommodauit ſtationem illam *M. Agrippa*, ſicut à Dione memoratur, bello Siculo contra Sex. Pompeium præfectus claſſis ab Auguſto factus, atque in eo ſinu maris poſuit, qui inter Miſenum & Cumas collibus cinctus inſtar lunæ corniculatæ incuruus & inflexus erat: loco nimirum capaciſſimo, vel maximè claſſi oportuno propter vicinos maris ſinus triplices ab altero Miſeni latere inter *Baias* atq; *Puteolos* ingruentes: *Baianũ* videlicet, *Lucrinum & Auernum* lacus: quædam *maris ocia* pulchrè nuncupatos à L. Floro. Quorum *Auernus* ab intimo ſtationis ſinu (quem *Mare mortuum* nunc appellāt, quòd eius faucibus oppletis arena ſtagnum, vel palus videatur) vix mille paſſuum ſpatio diſtat. Itaque claſſiariorum militum hibernis ora circumuicina, atque etiam Miſenus mox adaptari cœpit. Exciſus Auerni ſaltus propter ſiluarum denſitatem aëris ſalubritati aduerſus, ſicut Strabo, & commentator Virgilij Seruius tradunt. Perfoſſi montes, atque duræ cautes, quo viæ paterent planæ per compendia ad Baiani Lucriniq́ue littora. Atque ne deeſſet vnquam aquarum dulcium copia, maximis ſumptibus laboribuſq́ue fluminum ac fontium procul adducuntur riui; ædificantur ciſternæ & aquarum caſtella ſpacioſa & multiformia pro locorum oportunitate; vel in plano, vel ſubterranea: atque etiam in exciſis montium penetralibus, vti per æſtiuos calores frigida ſemper eſſet præſto. Hinc eſt quod videmus magna ex parte Miſeni montis exhauſta viſcera: immo totum ferè concauum & cacumine penſilem eſſe. In quo nunc etiam apparent lauationum ſolia, balnea, lacus, & ad cænas faciundas triclinia. Nam cryptis, viis; ædificiiſq́ue fornicatis intus plenus eſt, quæ crebris hinc inde columnis incumbunt, partim lateritiis, partim ex ipſo

montis

montis ſaxo cæſis. Atqui inter ea quidem ædificia imprimis eſt ſpectabile caſtellum illud aquarum ampliſſimum, quod *Traconariam cryptam* appellant vulgò, à fiſtulis ſiue meatibus, vt aiunt, per quos in illud aquæ pluuiæ ex promontorio defluebant. Eius, mehercle, capacitas eſt immenſa, quæ multis doliorum milibus impleri nequiret. Nam in altum exurgit vltra pedes x x v. longitudo latitudoque non ſatis comperta eſt, quia collapſæ teſtudines quædam loca ruinis oppleuerunt. Intus autem omnia tectorio denſo tunicata ſunt, quemadmodum caſtella eius generis munire contra fiſſuras conſueuit antiquitas. Medium eius ſpatium patet inter duos parietes in longum pedes cc. in latum pedes octodecim. In vtroque latere medij tranſitus per portas quatuor intratur in cellas amplas quaternas, quarum teſtudines decuſſatim fornicibus iunctæ parietibus intermediis impoſitæ ſunt. Sunt non minoris amplitudinis & alia in vicino caſtella, ſtructuræ tamen artificio, & mole differentia. *Centum camerellas*, quod vulgò nunc appellant à cellarum, in quibus aqua conſeruabatur multitudine, inter eius generis opera non minus eſt admirabile tam magnitudine, quàm architectura. Cuius interiores parietes decuſſatim inter ſe commiſſi totam ſuſtinent teſtudinem, & quadratas efformant vbique cellas, oſtiolis anguſtis à quouis latere peruias ad inuicem: vt penetrare in ſingulas ſerui publici poſſent, cùm aquis exhauſtis caſtella purgari debebant. Per concamerationum teſtudines ſpiracula & foramina ſunt; per quæ tanquam è puteis aquæ in vſum quemlibet hauriri poterant. In *Piſcinam* quoque *mirabilem*, vt noto nunc nomine nuncupem celebre caſtellum illud, ibis, quod integrum penè totum adhuc conſpicitur in cliuo Miſeni promontorij,

claſſis.

claſſis portum, ac Cumas verſus. Spatio patet illud ædificium, vt Leander Albertus adfirmat, inter quatuor extremos parietes in longum pedes D. in latum pedes CCXX. Cuius ſuprema concameratio modicum à parietibus ſubuexa pilis XLVIII. quadratis innititur pedes ternos ab vnoquoque latere craſſis: quæ quatuor ordinibus numero duodenario partitę ſymmetriam quintuplicis porticus elegantem per caſtelli longitudinem efficiunt. Totum opus eſt lateritium, ſummæ ſoliditatis propter murorum craſſitudinem magnam: cuius interiores parietes atque pilæ diligenti tectorio contra percolationes aquarum veſtitæ ſunt. Atque in teſtudine ſunt item foramina multis in locis, per quæ olim aqua hauriri ſolebat. Et ex alto patebat ingreſſus vtrimque, tam à fronte, quàm à tergo per ſcalas lapideas graduum XL. quorum alter iam obſtructus eſt. Pauimentum à lateribus altius eſt ad mediam porticum vſque, per cuius intercolumnia gradibus quinque deſcenditur vtrimque in aliud inferius mediæ porticus, in cuius fine gradibus rurſum aliquot deſcenditur in humilius aliud quoddam ſolium iuxta ſcalas & ingreſſum obſtructum; in quod olim aquarum ſordes confluxiſſe videntur, quæ per ſcalas exhauſtis aquis denique per caſtellarios ſeruos exportabantur. Pauimentum autem omne ex opere ſignino denſo diligentiſſimè conſtipatum atque complanatum eſt; vt nunc etiam temporis aquas facilè contineat pluuiis infuſas, & in infimo dicto ſolio reſtagnantes. Tantæ molis fabricam quis primus ædificauerit, coniecturæ ſunt variæ. Plures arbitrantur *L. Licinium Lucullum* auctorem eſſe, propter vicinas villæ Lucullianæ ruinas, quam ipſum magnificentiſſimam in Baiano ad Miſeni promontorium habuiſſe conſtat ex Plutar-
cho.

cho,& Marco Varrone *de re ruſtica*; quibus adſtipulantur etiam Suetonius,& Corn. Tacitus, cùm ſcribant in eadem villa deceſſiſſe Tiberium Imperatorem, quando tempeſtatibus impeditus non poterat æger inde traiicere in inſulam *Capreas*. Sunt qui Neronis opus illud autumant eſſe, atque inde piſcinam quoque nunc appellari;eo quòd apud Suetonium in eius vita legatur, Neronem inchoaſſe piſcinam à Miſeno ad Auernum contectam,porticibuſque concluſam, quo quicquid totis Baiis calidarũ aquarum eſſet,committeretur. Ceterùm hęc quidem coniectura, non mihi,non aliis,qui loca illa diligentiùs perſcrutati ſunt , & veterum ſimilium ſtructurarum rationes non ignorant , ſatis probatur; quibus nil aliud vnquam , quàm aquarum caſtellum fuiſſe videtur. Et quia hæc tantæ magnitudinis, atque capacitatis vaſa vel caſtella, quæ tria iam deſcripſimus, tam ſibi propinqua, portuique vetuſto, mariue mortuo vicina reperiuntur: non abſurdè quis opinari poſſet,ad vſum claſſis,atque claſſiariorum militum, quorum ibi hiberna,ſtationeſque perpetuę fuerunt, Auguſtum, ſucceſſoreſque principes ea condidiſſe. Caſtrorum enim in iis locis magna ſunt veſtigia, claſſiariorumq; militũ epitaphia è ſepulchris vicinis extracta me quondã vidiſſe, & exſcripſiſſe memini; in quibus etiam erant expreſſa prætoriarum nauium nomina, veluti *Fides,Iſis,Gallus*: in quarum claſſe ſinguli militauerant. Breuiora ex his quædam ſtudioſorum antiquitatis in gratiam adſcribere non pigebit

D M

TI. PETRONI. CELERIS

NAT. ALEX. EX. III. ISIDE. VIX

ANN. XL. MIL. ANN. XVII. TITI

VS. AQVILINVS. EPIDIVS. PANSA. III. ISID.

M B M FECERVNT

D M

D M
C.SENIO.SEVERO
MANIPLARIO.EX.III.FI
DE.NATIONE.BESSVS
VIXIT.ANNOS.XXXXVI
MILITAVIT.ANNOS.XXVI.
AEMILIVS.DOLENS.ERES.
B.M. FECIT.

D M
C.IVLIO.QVARTO
VET.EX.PR.N.GALLO
M.CECILIVS.FELIX.S
INONIA.HERACLIA
S ET S

Habebant etiam ibi continuè manentem claſſis præfectum. Vt erat *Aniſetus* libertus Neronis antè pædagogus qui fuerat, cuius miniſterio & technis ille princeps ibidem apud Baulos matrem Agrippinam occidit. Vt item huic diſſimilis C. *Plinius* naturalis Hiſtoriæ ſcriptor ſub T. Veſpaſiano; qui Miſeni erat, claſſemque imperio præſens regebat, quando Veſuuius ardebat cum terræmotu, atque ipſe cum quadriremibus tam ad ſuccurrendum oppreſſis, quàm ad explorandos eius ignes propius accedens, eius cineribus atque vapore ſuffocabatur: quemadmodum nos antè diximus, & Plinij ex ſorore nepos C. Cæcilius, qui tum cum auunculo Miſeni erat, ad Tacitum hiſtoricum ſcribit latiùs. Non equidem refragor, quin & Lucullianæ, villarumque plurium, quę in illo tractu pulcherrimo ſtabant circumquaq; frequentiſſimæ, vſui deliciiſque dulces aquæ adductæ conſeruatæque fuerint. Negari etenim hoc non poteſt, cùm inter ædificiorum veteres reliquias tot vbique locorum reperiantur tubi, formæ, canales, & aquarum caſtella. Horrent profectò nunc ruinis pagorum, atque villarum litora, & oræ maritumæ totius Campaniæ: ſed omnis maximè plaga inter Formias, atque Surrentum, quæ, florente Imperio Romano vnius cōtinuæ quaſi ſpeciem vrbis à longè nauigio appellentibus ſereno cælo repreſentabat ædificiorum omnis generis maximo ſplendore maximaq; frequentia.

Sed

Sed quis ea nunc diſtinguet, aut in tabulas referet? Alterius opus commentarij hoc eſſet, atque iuſti voluminis.

## VILLAE ROMANORVM.

Villas tantùm nobiliores percurrere, non incongruum erit ſtudioſorum in gratiã. *L. Luculli* illa celebris hiberna in continente ad Miſeni promontorium tegebat collis alti verticem cum cliuis vicinis inter claſſis portum, & Baianum ſinum: vbi C. Marij à L. Sulla proſcripti villam à Cornelia prius comparauerat, eandemque prætoriis, hortis, atque piſcinis ſumptuoſiſſimis ampliarat. Hortorum ſpacia diſcernuntur adhuc Cumas verſus, non procul à Centumcellis: & piſcinarum grandia veſtigia in Baiano litore cum cryptis & ſtagnis in montem exciſis, quæ piſcibus æſtate contra ſolis ardores erant manufacta refugia. Quemadmodum & M. Varro *de re ruſtica* luculenter meminit, ſcribens L. Lucullum poteſtatem architectis ſuis feciſſe dilapidandi pecuniam quantamcunque ad facienda piſcibus æſtiua contra calores ſub montibus ſtabula: atque opere hoc abſoluto dicere ſolitum, ſe non amplius inuidere Neptuno bonitatem piſcium. Adeò non vno loco prætoria, & piſcinas ſuas habuiſſe videtur. Et apud eundem Q. Hortenſius orator redarguit M. Lucullum, quòd non eandem, Lucij fratris ſui exemplo, piſcibus commoditatem æſtiuandi extra ſolem in frigore feciſſet in ſuis viuariis. M. Luculli villam autumant fuiſſe ad radicem Miſeni in litore verſus Prochyten, vbi & ſub vndis viſuntur piſcinarum ruinæ.

Q. *Hortenſij* oratoris autem villa in ſinu Baiano iuxta Baulos fuit, cuius ruinæ partim in vndis marinis, partim in litore viſuntur. Ipſum ibidem

ibidem habuiſſe magnificentiſſimas piſcinas conſtat, cum ſtagnis item ſub monte tectis. Vir etenim erat in ſimiles luxus vltra modum propenſus, quem ſæpius M. Cicero cauſſam ob eandem falsè ſuggillat: ipſum *Tritonem* appellans, & *piſcinarium beatum*: quòd eius piſces cicures ad manum vocati venirent, & quòd murenæ mortem flere poſſet; quódque petenti amico duos è viuariis mullos, duos ſe lubentius lecticæ ſuæ mulos daturum dixerit. Villam hanc Hortenſianam poſſediſſe poſtea Claudij Imperatoris matrem *Antoniam* Neronis Druſi, & in iiſdem piſcinis amatæ ſibi murenæ inaures addidiſſe Plinius ſcribit: eiuſque propter famam nonnullos videre Baulos concupiuiſſe. An in eadem deinde villa Neronis Cæſaris mater Agrippina filij iuſſu trucidata fuerit, dubito: certè, ſi non in eadem, haud dubiè proxima fuit illa Agrippinæ, quantum ex Corn. Tacito colligi poteſt: qui Annalium XIV. ſcribit Neronem Baiis exiſtentem matri aduentanti Antio per mare obuium exiiſſe in litora, manu & complexu excepiſſe, & duxiſſe B*aulos*. *Id*, inquit, *villæ nomen eſt*, *quæ promontorium Miſenum inter*, & *Baianum lacum flexo mari alluitur*. Ad Baulos igitur & ad Lucrini fauces fuiſſe iſtam, ſortitamque nomen à vetuſto loci nomine, Tacitus oſtendit. Fabulantur autem Herculem cùm Geryonis per Italiam boues ageret, eo loci ſtabulaſſe, nec non aggerem inter Lucrinum lacum, mariſque fretum feciſſe boum traducendorum gratia, ſicut Strabo tradit. Hinc prius *Boalia locum* dictum Seruius Virgilij commentator ait: poſteros corrupiſſe vocem, & *Baulos* breuitatis cauſſa dixiſſe. Cùm igitur ad Miſeni radices inter Lucrinum & Baianum ſinum fuerint *Bauli*: Neronem *natatoriam* piſcinam ſuam inde per Lucrini margines ad *Auernum* duxiſſe

veriſimilius videtur. Hoc enim ex Suetonio ferè colligere poſſumus, cuius paulò antè locum adduximus.

Habuit & in vicinia villam cũ piſcinis *Domitia*, Neronis amita, in Baiano ſinu; cuius Agrippina meminit obiter apud Tacitum lib. xiij. dicens *Domitiam Baiarum ſuarum piſcinas excoluiſſe, cùm ipſa Neroni adoptionem, & cetera adipiſcendo Imperio prepararet*. Nec præteriit Dio Caſſius, ſcribens Neronem amitæ Domitiæ veneno ſublatæ bona poſſeſſioneſque, quæ Baiis, & ad mare Rauennas habebat, inuaſiſſe. Ceterùm erga matrem, atque ſuos magis pius *Alexander Seuerus* Imp. fuit. Nam vt apud Ælium Lampridium legimus, præter ea quæ Romæ in honorem matris *Iuliæ Mammeæ* conſtruxerat ædificia: palatium etiam magnificentiſſimum cum ſtagno, quod *Mammeæ* vocauit, exſtruxit. Sic & alia ibidem opera magnifica, in honorem affinium ſuorum, & ſtagna ſtupenda, admiſſo mari, fecit. Vt opinatur Ferrans Lofredus, Marchio Treuicinus, iuxta Baias illud Mammeæ Palatium fuit.

Atque ibidem ſub monte apud ſudatorium, & calidos fontes villa *C. Piſonis*: ad quam Nero Imp. eius amœnitate captus crebrò ventitabat, balneaque & epulas inibat, omiſſis excubiis, & fortunæ ſuæ mole; quemadmodum ait Tacitus annalium xv. In eadem autumant, & haud vero diſſimile eſt, ipſum epulis in multam noctem protractis illuſiſſe matri Agrippinæ inuitatæ ad Quinquatrium ſolemnia, cùm inde nauigio repetentem nocte Baulos villam ſuam, naufragio per inſidias præparato perdere vellet: ſicut Suetonius & Tacitus pulchrè deſcribunt. Iam verò primos etiam illos principes, ad quos fortuna populi Romani publicas opes tranſtulit, C. Marium, Cæſarem, atque Pompeiũ Magnum

gnum Anneius Seneca docet epiſtola LII. ad Lucilium villas ſuas in regione Baiana ſummis montium iugis impoſuiſſe, potiuſque caſtra eas fuiſſe, quàm villas. *Videbatur enim*, inquit, *hoc magis militare ex edito ſpeculari longè lateq; ſubiecta.*

## C. MARII VILLA QVAE *poſtea Luculli.*

DE *Marij villa* ſuffragatur idem ferè Plinius libro XVIII. cap. VI. *Poſuit*, inquit, *in Miſenenſi villam C. Marius ſepties conſul, ſed peritia caſtrametandi: ſic vt comparatos ei ceteros etiam Sulla Felix cæcos fuiſſe diceret.* Hanc à Lucullo poſſeſſam, & ampliatam fuiſſe diximus, & Miſeno proximam, quà claſſis portum ſpectat.

*C. Cæſaris* autem dictatoris *villa* ſupra Baias in monte fuit, quod ex Taciti verbis colligimus, qui XIV. Annalium ſcribit Agrippinam occiſo Nerone tandem domeſticorum cura leuem accepiſſe tumulum, viam Miſeni propter, & villam Cæſaris dictatoris, quæ ſubiectos ſinus editiſſima proſpectabat. Et viſuntur adhuc eius inſignia fundamenta ſupra *templum Veneris*, cuius ruinæ ſuum vetus nomen adhuc retinent.

*Magni Pompeij villam* locant in monte tertio inter Auernum & vicinum ſudatorium Tritulinum: aiuntque reſtare cognominis veſtigia in loco, & repertam ibidem olim eſſe Pompeij Magni ſtatuam.

## M. CICERONIS ACADEMIA VILLA.

AT *M. Ciceronis* vbi fuerit *villa* ſcriptis eius immortalis, quam velut Muſarum ſuarum ſedem ſæpius laudat: nobis veluti digito demonſtrat Plinius libro xxxj. cap. ij. occurriſſe videlicet illam ab Auerno lacu Puteolos tendentibus

adentibus litori impoſitam, celebratamque porticu & nemore: cuius ob cauſſam Athenarum ab exemplo vocauerat *Academiam*: ibidem compoſitis eiuſdem nominis voluminibus hanc illuſtrans excitarat in illa ſibi monumẽtum quoque, tanquam in toto terrarum orbe non hoc feciſſet. Admodum ſibi in delitiis locum illum fuiſſe, ad Atticum ſuum ſcribens, frequenter indicat. Nam ſingulis ferè epiſtolis libri primi commendat eidem, qui tum Athenis & in Græcia verſabatur, villarum ſuarum ornamenta, atque inprimis *Academiæ* quam in Cumano tum excolebat & inſtruebat cum gymnaſio, nemore, xyſto, porticu atque bibliotheca. Nec defuit Atticus, ipſi naues plenas omnium elegantiarum mittens vtpote ſigna, ſtatuas, ac hermas omnis generis, quæ tam huic quàm *Tuſculano* videbantur conuenire: in quibus villis cum ſuo Tullio Pomponius Atticus ſæpiſſimè familiariter atque fraternè manebat. Probat itaque in dictis epiſtolis Pomponij ſui curam diligentem Tullius, laudatque miſſa ſigna *Megarica, & Hermas*: inprimiſque *Hermeraclas*, atque *Pentelicianos Hermas* ex Attico marmore cũ capitibus æneis. Item *Hermathenam*, ornamentum, inquit, Academiæ proprium meæ: quod & *Hermes* commune omnium villarum, & *Minerua* ſingulare eius eſſet gymnaſij ſui. Hæc in dictis ad Atticum epiſtolis explicatiùs inuenies lector. Cùm verò in hac villa laceſſeret literarium otium ab vrbe, republica ſeditionibus perturbata, ſecedens Cicero; maximi ciuitatis principes ad ipſum excurrere, viſitandi eius, atque conſultãdi cauſſa ſæpius ſolent. Fuit ibi C. Cæſar ipſe iam victor belli ciuilis: fuit C. Octauius ſucceſſor eius, qui poſtea Auguſtus, priuſquam inuaderet Imperium: fuerunt alij plures qui tum temporis erant præcipui in rep. quemadmodum ex illius

epiſto-

epiſtolis colligimus. Poſt eius verò proſcriptionem atque cædem, poſſedit villam *C. Antiſtius Vetus*, qui legatus Cæſaris partes eius bello ciuili ſequutus fuerat. Tum in prima villæ parte, non diu poſt Ciceronis obitum, vt Plinius loco ſuprà citato teſtatur, eruperunt calidi fontes oculis ac viſui perquam ſalubres, quos *Tullius Laurea* Ciceronis libertus, à Phœbi corona poëtica cognomen habens, inſigni celebrauit epigrammate, quod dignum Plinius iudicauit, de aquarum miraculis ſcribens, vt operi ſuo inſereret. Cecinit etenim poëta perappoſitè, villam ipſam fontes iſtos honori Ciceronis ſui dediſſe, nimirum,

*Vt quoniam totum legitur ſine fine per orbem,*
*Sint plures, oculis quæ medeantur aquæ.*

Cùm non alia reperiantur inter Auernum ac Puteolos circum litus ædificia antiqua, quàm in loco, qui nunc *Stadium* appellatur, Ciceronianæ à porticus forſan longitudine, cuius ruinæ viſuntur, ac dimetiri adhuc poſſunt: doctis veriſimile videtur, eo loci ſitam fuiſſe *Ciceronis villam*. Nam atrij iuxta, nec non habitationum ruinæ atque fundamenta diſcernuntur adhuc. Verùm hæc nunc procul ſatis à litore diſſita ſunt. Quod non mirum. Nam receſſit inde mare terræmotibus ſubinde, ac temporum interuallo mutans lectum ſuum; atque multis indiciis palam eſt, eò quondam perueniſſe. Itaque tum quidem foſſa vel euripo tam contigua marinis vndis fuit villa, vti Tullius è cænaculo ſuo manu paſcere piſces, & hamo capere poſſet. In eadem villa Hadrianum Imperatorem apud Baias mortuum ſepulchro temporario condidit Antoninus Pius ſucceſſor, vt Spartianus auctor eſt: ex quo colligere eſt, tum quoque *Ciceronis villam* appellatam fuiſſe. Fontium aquæ calidæ, quas Plinius *Ciceronias* vocat, in vicino prato viſun-

viſuntur in crypta ſubterranea ad rupis radicem: quæ mirificæ ſunt naturæ & virtutis. Nam interdiu fons ſemel, ſic item noctu cum Lunæ exortu occaſuque, non ſecus ac maris fluxus atque refluxus, calidam ac fumantem aquam in balnei lacum immittit: qui cùm repletus exundat, pars aquæ riuulo quodam defluit in mare; pars ad fontem ſuum reuertitur. Vocat vulgus *Ciceronianum balneum*, medici verò *Pratenſe* vel *Tritulinum* à loco: quod prædicant rheumata capitis, atque oculorum vitia detergere, corpus ab humoribus pigris expurgare, & podagram ſanare, pituitam ac hydropiſin educere, muſculos ac neruos emollire. Sed hæc de Ciceronis illa celebri villa ſatis. Nam quæ ſupra cryptam in eadem rupe, & circum Auernum in eadem regione ſunt balnea & hypocauſta varij generis atque multiplicis virtutis, à Leandro & aliis abundè deſcribuntur.

A Ciceronis hoc *Cumano prædio* vel *Academia* non adeò procul diſſitam fuiſſe Romanorum doctiſſimi M. Terentij Varronis villam, ex Academicarum quæſtionum exordio colligimus: ſed locus vbi fuerit, ignoratur.

*Seruilij Vatiæ villam* Seneca ad Lucilium epiſtola LVI. oſtendit fuiſſe ad litus inter Cumas & Auernum lacum: cuius magnificentiam antiquæ nunc etiam indicant ruinæ. *Speluncas habebat laxo atrio magni operis*, inquit, *duas: quarum altera ſolem nunquam recipiebat, altera toto die in occidentem vſque tenebat. Riuus piſcibus alendis ſufficiens euripi in modum prata diuidebat, partim in mare, partim in Acheruſium lacum defluens*. In hac villa Seuilius ille prætorius ac diues, *Romam fugiens conſenuit, captans ocium atque ſeceſſum: & ob hoc vnum felix habebatur, quo tempore Tiberij Cæſaris crudelitate plures adfligerentur*

*gerentur in vrbe proceres. tum etenim exclamabant homines, O Vatia ſolus ſcis viuere: eo quòd in villa ſua latitans, ſe de periculo ſubduceret.* Sed hactenus de Baianis veterum principum villis celebribus. Ceterùm thermas, ſudatoria, hypocauſta, calidorumque fontium miracula ab aliis abundè deſcripta prætereo. Nimis enim longum eſſet, omnia hic percurrere: immo deſcribere exactius quid vbique fuerit, nunc quidem impoſſibile eſt. Nam maiorum barbaries, bellicæ frequentes clades, atque terræmotuum impetus crebri totam illam politiſſimam regionis faciem mutarunt in ruinas deformes, quæ vix diſcerni nunc poſſunt.

## BAIAE VETERES.

BAIARVM antiquiſſimarum pulcherrima fundamenta cum plateis ſilicatis nunc demerſa pelago viſuntur in vndis. Oppidi vix vllæ in continenti reliquiæ, balneorũ atque thermarum cauernæ, & ædificia vetuſta, & admirandi operis extant circumquaque in vicinis montium cliuis, & radicibus. Interim multæ ſtructuræ in cineribus incendiorum ſepultæ iacent, multæ vaſtis terræmotuum voraginibus abſorptæ ſunt. *Portus Baiani* veteres pilas ex cocto latere maximas Puteolanæ molis inſtar ſumptibus immenſis factas inter fluctus ſcopulorum extantes forma videmus; ſicut & clauſtrorum moles ac fundamenta, quæ quondam piſcoſos *Lucrinum Auernumq́;* lacus aduerſus aperti maris tempeſtates muniebant. Ab Hercule primum aggerem iactum ferunt longitudine ſtadiorum octo, latitudine, qua duo vehicula commeare poterant, vt Strabo teſtatur: cùm, vt dixi, Geryonis boues traducere vellet. Grata poſteritas illum ad Baulos propterea templo ro-

tundo coluit, cuius adhuc oſtenduntur reliquiæ. Portum verò Baianum atque Lucrini Auerniq́ue lacuum clauſtra tempeſtatibus diſſoluta reſtauraſſe C. Iulium Cæſarem, colligimus ex Maronis Georgicis, & eius commentatore Seruio: quibus ſuffragari & Suetonius videtur ſcribens *portum Iulium apud Baias Auguſtum perfeciſſe, cùm immiſſo in Lucrinum & Auernum lacum mari, ſtationem claſſi pararet*. Sed quo, inquies, in magiſtratu hæc Iulius Cæſar Lucrino & Auerno clauſtra poſuit? Atqui in primo, ni fallor, conſulatu: cùm optimatum conſenſu futuris Cæſari & Bibulo conſulibus prouinciæ minimi negotij, id eſt, ſiluæ calleſq́ue decernérentur à ſenatu, vt idem Suetonius in vita Iulij tradit. A ſenatu namque publicanis orantibus, ne ibidem vectigalia deteriora fierent, eò Cæſarem miſſum fuiſſe vti prouideret, Seruius commentator indicat; & proinde opus id *Iulium* appellatum eſſe exponens Maronis hos verſus in Georgicorum ſecundo:

*An memorem portus? Lucrinoq́; addita clauſtra,*
*Atque indignatum magnis ſtridoribus æquor?*
*Iulia qua ponto longè ſonat vnda refuſo,*
*Tyrrhenuſq́; fretis immittitur æſtus Auernis.*

Iam verò Lucrini & Auerni ſpacia magna mons nouus occupat, ex imis terrarum penetralibus excitus anno ſalutis noſtræ ∞ DXXXVIII. in fine menſis Septembris, cùm ferè biennio totus ille regionis tractus crebris terræmotibus fuiſſet concuſſus. Tum autem III. Kal. Octobris vna nocte inter *Gauri* radices & mare iuxta dictos lacus mons ille ſemet erexit in altitudinem mille amplius. paſſuum, & maris fluctus cum litore toto per paſſus ferè CC. ſubmouit Tripergulanum vicum peramplum cum celeberrimis balneis penitus abſorbuit, & lacus duos

Lucrinum Auernumque vicinos magna ex parte ſaxis,cineribus & terra compleuit. Quaterna paſſuum milia nunc radicum ſuarum ambitu complectitur. Quantum igitur veterum monumentorum ſub ſe ſepelierit, haud facilè dixeris. Crater in eius cacumine circularis, per quem flammas eructauit, latè per diametrum patet paſſibus circiter quinquaginta, cliuoſeque deſcendens in arctum adhuc temporis in fundo fumantes atque calidas aquas continere dicitur.

## LACVS AVERNVS.

Monſtratur & *lacus Auernus*, Homeri, Maronis, aliorumque celebrium poëtarum carminibus illuſtris, & à Strabone, pluribuſque diligenter deſcriptus propter Saturnia veterum ſomnia atque ſuperſtitiones: quibus perſuaſum fuit, quòd illic

*Noctes atque dies patet atri ianua Ditis.*

Acceſſum videlicet ad inferos ibidem fuiſſe, euocari manes humana cęde, diriſque ſacrificiis ſolere, nec non antiquiſſimos accolas *Cimmerios* ſacerdotes oracula petentes aduenas inde per ſpecus ſubterraneos ad Plutonem duxiſſe. vulgoq; nunc etiam perſuaſum eſt, per vicini montis viſcera, quem idcirco *Sibullæ* vocant, aditum patere ad *Cumanæ Sibullæ* penetralia ſubterranea, in quibus operatam ſacris, oraculaque dediſſe ferunt. quæ Leander Albertus in Italia ſua non minus diligenter, quàm eleganter deſcripſit. Hæret adhuc opinio nunc temporis apud Campanos atque vulgus imperitum, ab *Auerno* vel inferis iſtac Chriſtum ſeruatorem noſtrum, morte per mortem domita, retuliſſe ſpolia opima; ſanctorumque patrum animas ex infernis carceribus extractas per montem Auerno, & nouo monti vicinum traduxiſſe, qui propterea

Chriſti mons nunc etiam appellatur. Suffragantur huic opinioni veteres item poëtæ quidam, de balneis Puteolanis ſcribentes, vt Alcadmus:

*Eſt locus, effregit quo portas Chriſtus Auerni,*
*Et ſanctos traxit lucidus inde patres.*

Item Euſtaſius quidam:

*Eſt locus auſtralis, quo portam Chriſtus Auerni*
*Fregit, & eduxit mortuus inde ſuos.*

Quinetiam creditum fuit, ob propinquas circumquaque feruentium aquarum ſcaturigines, lacum iſtum ex aquis Stygiis, vel infernis Acherontis fluuij venis ortum habere ſuum, ideoque vocari quoque paludem Acheruſiam. Nec ab eadem opinione Maro poëta diſcrepare videtur canens:

*Quando hic inferni ianua regis*
*Dicitur, & tenebroſa palus Acheronte refuſo.*

Sed hanc auxere vanam credulitatem tam locorum conditio, quàm naturæ rara miracula vulgo ſtupenda: quòd abruptis ferè montibus cinctus in profunda valle lacus olim ſiluarum denſitate tenebroſus, horridus, & incultus acceſſum vix admitteret, ventiſque difficulter peruius tetros ab imo ſulphureoſque exhalaret odores, quibus ſuprà volantes aues enecabantur. Hinc etenim Latinis *Auernus*, Græcis ἄορνος, quaſi *ſine auibus* lacus ſemper nuncupatus fuit. Et proauorum quoque memoria ex imo telluris peſtilentes in lacum prorupiſſe venas è ſubterraneis vicinis incendiis, teſtatur & *Ioannes Bocatius* in libello *de lacubus*, ſcribens ſe vidiſſe Roberti regis temporibus eiectam ex *Auerno lacu* in litora magnam piſcium mortuorum vim, quos ſcaturigo recentis alicuius noxiæ venæ ſulphureæ in lacum immiſſæ vi ſua repentè necaſſet: quemadmodum ex atro piſcium colore, nec-

non grauiſſimo odore ſulphureo, vix acceſſum hominum admittente, colligi tum facilè poterat. Demonſtrabimus quidem ex Liuio in *Magiſtratuum annalibus* noſtris, belli Samnitici tempore Romanis in Campaniam irruentibus hoſtium legiones integras aliquando ſaltus in iſtos tanquam in tutiſſima caſtra ſe recepiſſe. Ex quo colligere eſt, montes illos circum *Auernum & Lucrinum* tum temporis deſertos & incultos iacuiſſe. Strabo tamen teſtatur, ſuo tempore cultu diligenti peramœnos fuiſſe, cùm iam Auguſtus aëris ſalubritati conſulens, ſiluas lacum obſidentes excindere iuſſiſſet, veluti nos antè diximus ex Dionis hiſtoria, & Seruio Virgilij commentatore. Auiū igitur, animaliumq́; omnium acceſſum poſtea non reppulit Auernus nomini ſuo non reſpondens ampliùs; vti nec etiam hoc tempore: quin aues aquaticæ frequentes in eius vndis natantes haud raró viſuntur.

## CVMAE.

AB Auerno lacu deſcendentibus occurrũt in eadem via Cumarum ruinæ ingentes, vrbis nunc penitus deſertæ; cuius viſuntur adhuc templorum, turrium, aquæductuum, atque operum ampliſſimorum magnæ moles, ſed ruinis horridæ atque indiſcretæ. Nec non in alto montis vertice templi item Apollinis longè conſpicui celeberrimiq́; ſunt veſtigia, cuius Virgilius, & eius commentator Seruius Grammaticus, meminêre. *Arcum Felicem* nunc vulgó vocant altitudinis ſtupēdæ fornices è coctо latere euectos in ſublime; vti per eos via plana inter duos montium vertices pateret. Condiderant vrbem antiquiſſimam Græci ex Euboica Chalcide, qui ſedem quærentes, cum claſſe in Italiam profecti, primùm vicinam Campaniæ, promontorióque Miſeno Pithecuſas inſulam occuparunt.

Nec

Nec diu pòſt etiam in continenti montem in litore iuxta *Auernum*, atque in eo condiderunt opidũ Hippocle Cumęo, & Megaſthene Chalcidenſi ducibus: quod ab vndis marinis Græca voce Cumas appellarunt, vel ἀπὸ τῆς κύοντος, id eſt, à prægnante. Nam ibidem grauida prægnans mulier inuenta fæcunditatis omen ipſis dederat: quemadmodum Strabo, Dionyſius, ac Liuius, alijq́ue plures auctores ſunt. Floruêre deinceps admodum per vicinam Campaniam, imperium, rempublicamq́ue ſuam diſciplinâ Græca Pythagorica temperantes æquiſſimè: ſic vt colonias in eodem litore plures, videlicet Puteolos, Paleopolim, atque Neapolim, ſucceſſu temporum feliciter deduxerint. Antequam ex vrbe Romani reges ſuos expuliſſent, legimus *tyrannis Cumanos* obtemperaſſe: non quia violento premebantur imperio, ſed quia tum Gręci principes ſuos, qui abſoluta gubernabant poteſtate, *tyrannos* vocabant. Celebris ac potens tum apud eos *Ariſtodemus* tyrannus, cognomento *Malacus*; vt à Liuio, & Dionyſio Halicarnaſſæo ſcribitur. Qui principatum ſuæ reipublicæ plebiſcito eſt adeptus ob inſignem fortitudinem, quòd exiguis cum copiis ingentes Etruſcorum, Vmbrorum, atque Auſonum exercitus contriuiſſet, quodq́ue ducem hoſtium Aruntem Porſenæ regis filium manu in prælio trucidaſſet. Ad quem confugiſſe Tarquinium Superbum exulem, & Cumis in exilio mortuum eſſe, ab iiſdem auctoribus traditur. Poſtea tamen à Campanis in poteſtatem redacti Cumani, ſeruitute graui, crudeliq́ue diu premuntur, vt Strabo memoriæ prodidit. At præualentibus tandem Romanis, cùm nec Annibal, nec Capua, nec Italia denique tota diutius eorum potentiæ reſiſtere poſſet: ſimul cum Campanis viciniſq́ue populis libertatem nimis pertinaciter defenſam amiſe-

re Cumani, atque eorum ciuitas in præfecturæ formam redacta eſt. Multarum igitur vrbium Italiæ fortunam deinceps experitur, quæ Romæ potentia & amplitudine oppreſſæ in obſcuros decreuere vicos: maximè cùm Campania vniuerſa capaciſſimis Romanorum principum villis oppleta luxuriaret nimium. Tum Cumæ quaſi vacuæ ad ſeceſſum tenuiorum ac plebeiorum ciuium patebant in introitu videlicet Baiarum,& Puteolani ſinus ac litoris: quandoquidem horti, prætoria, & villæ locupletiſſimorum occupaſſent circumquaq; vicinitatem omnem, vt agri nihil Cumanis relinqueretur. Tale quid ex Iuuenalis poëtę Satyra tertia colligimus,qui Cumas Baiarum ianuam videtur idcirco vocare,dum Vmbricij ſui diſceſſum ab vrbe Roma dolet his verſibus:

*Quamuis digreſſu veteris confuſus amici,*
*Laudo tamen, vacuis quòd ſedem figere Cumis*
*Deſtinet,atque vnum ciuem donare Sibullæ.*
*Ianua Baiarum eſt, & gratum litus amœni*
*Seceſſus.*

Collabente tãdem Imperij Romani mole, cùm Italia propter tyrannorum impotentiam bellicis cladibus frequẽter vexaretur,atque etiã barbararum gentium incurſionibus pateret: inter alias vrbes & *Cumæ* in abrupto monte ſupra litus poſitæ ſitus ob commoditatem operibus facilè muniri poterant. Agathias Myrrinæus libro hiſtoriarum belli Gothici primo, teſtatur hoc opidum ſuperiore loco turribus, ac propugnaculis firmis, validiſque cinctum muris ſuo tempore fuiſſe. Ideoque Totilam, Teiamque Gothorum reges in eodem, perinde ac in arce tutiſſima atque inexpugnabili,theſauros & precioſiſſima quæque ſua recondidiſſe; nec illud à Narſete Iuſtiniani Imp.legato,niſi per longam obſi-

obſidionem, capi potuiſſe. Nunc autem inter ruinas ingentes adhuc murorum & turriū fundamenta, atque ex rupibus exciſæ foſſæ profundiſſimæ cernuntur. Cumis deinde cum *Gauro* monte relictis, *via Domitianæ* (quam admodum luculenter nobis Statius poëta in Siluis ſuis deſcribit) ſæpius interruptæ reliquias reperiunt: nec non ingentes lapidei pontis ruinas in Vulturno poſiti: quam viam ex Appia inter Minturnas ac Sueſſam Domitianus inchoatam per campum *Stellatem* atque *Literninas* paludes duxerat vſque Cumas; ſicut ex hendecaſyllabis dicti Statij Papinij poëtæ colligimus: qui etiam pontis in Vulturno meminit, nec non arcus triumphalis in viæ huius ingreſſu ad Appiam Domitiano poſiti ex marmore Liguſtico; cuius, neſcio, an extent adhuc reliquiæ.

## LITERNVM COLONIA; *cur nunc Turris Patriæ.*

VIdebis tamen ad viæ læuam in itinere *Literni* veteris Romanorum coloniæ ruinas, iuxta ſpeculam in litore poſitam, quam vulgo nunc *Turrem patriæ* vocant à maioribus tradita nuncupatione: ſic vt videatur inde defluxiſſe nomen hoc, quia *P. Scipio maior Africanus* voluntario ſeceſſu ſuo locum nobilitarit, patriam Romam fugiens, ac priuatim in villa ſua vitam ibi finiens, ciuium ſuorum criminationibus iniquis offenſus. Nam immortalem patriæ inurens ingratitudinis notam, voluntatis extremæ decretum ſepulchro ibidem ſuo inſculpi iuſſerat: quo cineres oſſaque ſua negabat ingratæ, quam in cineres collabi, Pœniſque ſeruire paſſus non fuerat. Animi, me hercle, pij, moderatique magitudine maior tum Scipio fuit, quàm tot antè partis victoriis; qui non armis, ac *Cn. Coriolani*

 violen-

violentia, ſed ſola ingratitudinis accuſatione ciuium ſuorum iniurias vlciſci ſatis habuit: patriam viuus, mortuuſque voluntaria abſentia ſua, tanquam exilio quodam, mulctare volens. Plus etenim *Roma* perdidit in fortiſſimo ciue principe ſenatus ſui, quàm *Scipio* in patria ſponte derelicta: quem nihilominus rerum præclarè geſtarum gloria, virtutumque maieſtas ſemper indiuiduæ ſequebantur. Auctores ſunt Liuius, Strabo, Val Maximus, aliique plures, *Literni* in villa ſepulchrum Africani maioris fuiſſe. Quibus aſtipulatur itē Anneius Seneca in XXCVII. ad Lucilium ſuum epiſtola, quam ex eadem Scipionis villa tum adhuc extante *Literni* ſcripſerat; vbi & eius frugalem ſtructuram, locique ſitum exactiùs depingit. Plinius item naturalis hiſtoriæ ſcriptor teſtatur libri XVI. capite vltimo, ſua ætate in *Liternino* duraſſe prioris Africani manu ſatas oliuas: item *myrtum eiuſdem in luco conſpicuæ magnitudinis*, & ſub ea ſpecum fuiſſe dicit; in quo manes eius cuſtodire draco ferebatur. Hinc item fabula fortaſſis ad poſteros dimanauit de monte *Draconis* non procul diſſito, vbi & nunc affirmant accolæ *Maſſici* promontorij illius in ſpecu vaſto ſub ara quadam in ædicula *D. Marci* vetuſta latitare draconem, qui intrantes primùm exanimet tetro veneno, & poſtea deuoret: atque caſtello montique nomen inde impoſitum eſſe, quemadmodū *I. Pontanus* in hiſtoria *belli Neapolitani* memoriæ prodidit.

## SYNOPE, VEL SINVESSA *colonia*.

SVB arce maioris Draconis, antiquiſſima quondam Græcorum colonia *Synope*, à Romanis *Sinueſſa* pòſt appellata, cuius peringentes

gentes circumquaque viſuntur ruinæ, præſertim in ora litoris, vt immenſi portus inter alia. Deduxere Romani hanc coloniam, cum vicinis Minturnis bello Samnitico, quo frequenter inuoluebantur & Campani; vrbis anno CDLVII. Appio Claudio II. & L. Volumnio II. coſſ. vt Liuius auctor eſt; vel anno ſequenti, quo Pyrrhus regnare cœpit, vt vult Velleius Paterculus. Aquarum calidarum vi medica, cęlique temperie mira fuit diu celebris colonia hæc: atque idcirco tepētem nominat *Sinueſſam* poëta Silius Italicus. Balnea Gaurana nunc fontes illos appellant. At Tacitus *Sinueſſanas aquas* annalium libro XII. ſcribens *Claudium Imp.* aduerſa correptum valetudine, refouendis viribus mollicie cæli, & ſalubritate aquarum *Sinueſſam* perrexiſſe, cùm boletos illi pararet venenatos vxor Agrippina. Rurſum hiſtoriarum ſui temporis libro primo pulchrè refert, vt apud aquas *Sinueſſanas* Ofonius Tigillinus pręcipuum Neronis ad omne facinus inſtrumentum, inter ſtupra concubinarum, & oſcula, ſectis nouacula faucibus, infamem vitam finierit.

Mox *Liri* flumine traiecto, *Minturnarũ* florētiſſimę quondam coloniæ reliquias perluſtra, non procul à ripa protēſas oſtiũ ac mare verſus. Cernes ingētes ædificiorum publicorũ moles, ſaxis & marmoribus partim ſpoliatas, partim integras: inter quas eſt aquæductus ſumptuoſus & altus: item *theatrum* cum ſcena, proſcenio, pulpito, membriſque ſuis aliis, operis antiqui, ſed admodum ſolidi. Sic & *amphitheatrum* cum ſedilibus, gradationibus, & cuneis, marmorum tamen atque ſaxorum quadris non minus ſpoliatum: ex quibus vicinum in colle caſtellum, quod *Traiectum* vocant, ſuſcitatum & munitum eſſe videtur. In eius autem *amphitheatri* deſerti ruinis tanquam in vallis rotundæ cliuis capræ pe-

cora-

coraque verſantur, ac arbuſta graminaq; nunc carpunt. Viſes inſuper murorum & turrium magna veſtigia, portarumq; præaltos fornices, aliaque ædificiorum fundamenta ſolidiſſima: ex quibus colligere eſt, vrbem opibus ſplendidam & potentem fuiſſe. Nunc ſolùm aratro proſciſſum, campi deſerti, ruinæ, ruderaque ſpectata: nec non vicinæ paludes C. Marij poſt plures conſulatus & triumphos proſcripti latebris celebres, inconſtantis fortunæ, & viciſſitudinis rerum inſignia cuiuis exempla ſuggerunt.

## MINTVRNAE PALVDES.

ILluſtres & multis ſæculis poſtea *Minturnæ prælio* maximo & cruento contra Saracenos, quo Chriſtiani victores Ioanne x. ſummo Pontifice, & Alberico Tuſco ducibus hoſtem pernicioſiſſimum Italia profligarunt: exceptis profugorum è prœlio reliquiis, quæ *Garganum* montem occuparunt. In quo ſe diu poſtea tenuere, prædationibus, & piratica vitam ſuſtentantes.

## FORMIÆ.

INde ſecus Appiam via Herculanthea multarum, Tullio teſte, deliciarum, perge *Formias. Molam* nunc appellant caſtellum in litoris rupe poſitum. Ex ſitu, locorumque veteri deſcriptione Volaterranus, & antiquitatum periti plures coniiciunt M. Tullij Ciceronis *Formianum* ibidem fuiſſe. Nec refragor admodum. Etenim ædificiorum antiquorum ruinæ, ſtatuarum tituli, & epitaphia, quæ in Appia & vicinis villis reperiuntur, liquidè demonſtrant *Formias* ibidem fuiſſe: atque inter alia hoc Elogium, quod in baſi ſtatuæ legitur, quam

IMP.

IMP. CAESARI. DIVI
HADRIANI. FILIO. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. NEP.
DIVI. NERVAE. PRONEPOTI
TITO. AELIO. HADRIANO
ANTONINO. AVG. PIO. PONT
MAX. TRIB. POT. XI. COS. IIII. P. P.
FORMIANI, PVBLICE

ibidem poſuerant. Alias marmorum inſcriptiones omnes hic adferre longum eſſet. At *Formias* primũ condidiſſe Lacones in antiqua Læſtrigonum antropophagorum ſede, Strabo, Plinius, Solinus, pluréſque veteres conſentiunt. Ideoque *domum Antiphatæ compreſſam freto* Silius poëta vocat, quód ibidem Antiphates Lami filius, Neptuni nepos *Læſtrigonibus* imperitarit: quos Siciliæ partem poſt *Cyclopes* propè Leontinos inhabitaſſe volunt, & ante Græcorum in Italiam aduentum oram occupaſſe Campaniæ; vbi poſt à Græcis *Caieta* condita: quam & à *Lamo* Neptuni filio Læſtrigonum rege regnatam Silius idem canit: item litus incoluiſſe, vbi Formias condidere Lacones: quas hi à commodis nauium ſtationibus primùm *Hormias* Græca voce vocarunt. Poſtea Campanis *Græci* ſuccubuere, Romaniſque deinde *Campani*: qui in præfecturæ formam, Annibale pulſo, ſimul cum *Capua* Formias quoque reduxerunt: cùm prius tamen municipium fuiſſet, atque ciuitatis ius cum ſuffragij latione obtinuiſſet, ſicut à Liuio libro XXXIIX. docemur. bello demum ciuili, vt Frontinus auctor eſt, à III. viris Cæſare, Antonio, & Lepido, inter colonias Italiæ militares Formiæ redactæ fuerunt: & Imperatorum temporibus propter cæli temperiem ſemper floruiſſe, ex Horatio, Martiale poëta, & auctorum multorum ſcriptis conſtat: quod ipſum & veterum ædificiorum, monumentorumque frequentia

palam

coraque verſantur, ac arbuſta graminaq; nunc carpunt. Viſes inſuper murorum & turrium magna veſtigia, portarumq; prææaltos fornices, aliaque ædificiorum fundamenta ſolidiſſima: ex quibus colligere eſt, vrbem opibus ſplendidam & potentem fuiſſe. Nunc ſolùm aratro proſciſſum, campi deſerti, ruinæ, ruderaque ſpectata: nec non vicinæ paludes C. Marij poſt plures conſulatus & triumphos proſcripti latebris celebres, inconſtantis fortunæ, & viciſſitudinis rerum inſignia cuiuis exempla ſuggerunt.

## MINTVRNAE PALVDES.

ILluſtres & multis ſæculis poſtea *Minturnæ prælio* maximo & cruento contra Saracenos, quo Chriſtiani victores Ioanne x. ſummo Pontifice, & Alberico Tuſco ducibus hoſtem pernicioſiſſimum Italia profligarunt: exceptis profugorum è prœlio reliquiis, quæ *Garganum* montem occuparunt. In quo ſe diu poſtea tenuere, prædationibus, & piratica vitam ſuſtentantes.

## FORMIÆ.

INde ſecus Appiam via Herculanthea multarum, Tullio teſte, deliciarum, perge *Formias*. *Molam* nunc appellant caſtellum in litoris rupe poſitum. Ex ſitu, locorumque veteri deſcriptione Volaterranus, & antiquitatum periti plures coniiciunt M. Tullij Ciceronis *Formianum* ibidem fuiſſe. Nec refragor admodum. Etenim ædificiorum antiquorum ruinæ, ſtatuarum tituli, & epitaphia, quæ in Appia & vicinis villis reperiuntur, liquidè demonſtrant *Formias* ibidem fuiſſe: atque inter alia hoc Elogium, quod in baſi ſtatuæ legitur, quam

IMP. CAESARI. DIVI
HADRIANI. FILIÓ. DIVI
TRAIANI. PARTHICI. NEP.
DIVI. NERVAE. PRONEPOTI
TITO. AELIO. HADRIANO
ANTONINÓ. AVG. PIO. PONT
MAX. TRIB. POT. XI. CÓS. IIII. P. P.
FORMIANI, PVBLICE

ibidem poſuerant. Alias marmorum inſcriptiones omnes hic adferre longum eſſet. At *Formias* primũ condidiſſe Lacones in antiqua Læſtrigonum antropophagorum ſede, Strabo, Plinius, Solinus, pluréſque veteres conſentiunt. Ideoque *domum Antiphatæ compreſſam freto* Silius poëta vocat, quód ibidem Antiphates Lami filius, Neptuni nepos *Læſtrigonibus* imperitarit: quos Siciliæ partem poſt *Cyclopes* propè Leontinos inhabitaſſe volunt, & ante Græcorum in Italiam aduentum oram occupaſſe Campaniæ; vbi poſt à Græcis *Caieta* condita: quam & à *Lamo* Neptuni filio Læſtrigonum rege regnatam Silius idem canit: item litus incoluiſſe, vbi Formias condidere Lacones: quas hi à commodis nauium ſtationibus primùm *Hormias* Græca voce vocarunt. Poſtea Campanis *Græci* ſuccubuere, Romaniſque deinde *Campani*: qui in præfecturæ formam, Annibale pulſo, ſimul cum *Capua* Formias quoque reduxerunt: cùm prius tamen municipium fuiſſet, atque ciuitatis ius cum ſuffragij latione obtinuiſſet, ſicut à Liuio libro XXXIIX. docemur. bello demum ciuili, vt Frontinus auctor eſt, à III. viris Cæſare, Antonio, & Lepido, inter colonias Italiæ militares Formiæ redactæ fuerunt: & Imperatorum temporibus propter cæli temperiem ſemper floruiſſe, ex Horatio, Martiale poëta, & auctorum multorum ſcriptis conſtat: quod ipſum & veterum ædificiorum, monumentorumque frequentia

palam:

palam oſtendit: quamuis denique barbari Saraceni hoc opidum, ſicut & Campaniæ plures vrbes funditus exciderint, ante annos ferè ducentos. Tunc etiam ex loco deſerto *Forrianum* epiſcopatum Gregorius IIII. PP. *Caietam* tranſtulit, vt & antè diximus. Deinde Appia proficiſcere *Fundos*:

## VELITRAE.

INde *Velitras*, Volſcorũ olim opidũ, antiquitate & potentia clarũ, cuius in Romana hiſtoria frequens eſt mentio. nam ab Anco Martio rege Rom. obſidione graui ad deditionem compulſas *Velitras*, Liuius & Dionyſius Halicarnaſſæus ſcribunt: ſeueriſſimeq́ue tandem punitos *Veliternos* fuiſſe propter frequentem rebellionem; prodit item Liuius. Nam muri eorum diſiecti, & optimates expulſi, atque vltra Tyberim habitare iuſſi ſunt: carceris etiam adiecta pœna, ſi quis eorum citra flumen per mille paſſus pedem protuliſſet. Fuit item ab antiquo ciuium Rom. facta colonia, quam variis temporibus exhauſtam, multiplici bello ſæpius adauxêre, nouiſq́ue colonis frequentarunt, ſicut ex eodem Liuio diſcimus. Sex. Iulius Frontinus in fragmento de Coloniis tradit *Velitras* opidum lege Sempronia fuiſſe deductum: poſtea Claudium Cæſarem eius agrum limitibus Auguſteis cenſitum militibus adſignari iuſſiſſe. Tum igitur militaris colonia facta eſt. Celebres quidem antiquitus Velitræ maioribus D. Auguſti, gente nimirum Octauia nobili & antiqua, quæ originem ex hac colonia duxerat. Atque nutrimentorum Auguſti locum extitiſſe ſuo tempore, Suetonius auctor eſt, inclytum religione in eius auito ſuburbano, caſa permodica, & inſtar cellæ penuariæ iuxta *Velitras*. Nunc antiquitatum

pauca

pauca viſuntur veſtigia, quamuis amplum & frequens ſit opidum, & ædificiis excultum ſatis. Ager eius fructuum omnis generis nunc etiam ferax eſt, vt olim propter vrbis Romæ vicinitatem villis & hortis nobilium expolitus haud dubiè fuit. Nominat quidem inter generoſa ſui temporis *vina Veliternina* Plinius libro XIV. quæ tamen nunc degenerarunt, ac auctoritatē amiſere ſuam: quia propter cruditatem, auſteritatémve coqui aheno debent. Quapropter haud falsò palam eſſe contendit idem, ſua quibuſque terris tempora eſſe, ſicut ſuus rerum prouentus & occaſus. Hinc per montes Tuſculanos *Tibur* perrexeris.

Videbis ex itinere ad ſiniſtram *Lanuuium*, templo Iunonis Soſpitæ religioſum antiquitus: *Ariciam* à Siculis conditam, vt Hemina Caſſius prodidit; *Albæ* quondam *Longæ* ſitum, montemque templo Iouis & feriis Latinis celebrem: atque ſubiectos montibus incluſos lacus, *Albanum* quondam Veientibus fatalem, atque Nemorenſem vetuſtis *Dianæ Tauricæ* ac *Hippolyti Virbij* barbaris ſacrificiis famoſum: cuius quidem tractus frequenti contemplatione, diligentique inueſtigatione antiquitatum ſtudioſi, propter veterum auctorum de his locis ſcripta, vehementer delectantur. Perluſtra deinde in agro *Tuſculano* villarum ſumptuoſiſſimarum crebras atque dolendas ruinas.

## PRAENESTE.

VIDE ad dexteram in ſupercilio montis antiquiſſimam Aborigenum ſedem *Præneſte*: & tantæ quidem antiquitatis, vt de eius exordio & conditore non conſentiant auctores, & diuerſi diuerſa tradant. Virgilius VII. Aeneid. fundatorem eius vrbis fuiſſe canit ex Præneſtinorum

norum libris *Cæculum Vulcani* filium, qui item *Cæciliæ* Romanæ gentis auctor fuit: de cuius natiuitate ſatis longam Seruius commentator fabulam refert, & nominis etymon ἀπὸ τῶν πρίνων, id eſt, ab ilicibus ibidem frequentibus deducit. Maluntalij, ἀπὸ τοῦ πρανέος dictam, quòd *pronus* & decliuis ſit locus, in quo ſita eſt. Pompeius Feſtus, quòd montibus *præſtet*, *Præneſtem* vocatam putat. Solinus ex Zenodoto prodit, à Præneſte Vlyſſis nepote & Latini filio conditam & nuncupatam: quem Stephanus Byzantius in *vrbium lexico*, *Præneſtum* Latinum Vlyſſis & Circes filium dicit. Plutarchus in Parellelis ex Ariſtoclis *rerum Italicarum* tertio *Telegonum* Vlyſſis & Circes filium, quem & *Tuſculum* condidiſſe volunt, deorum oraculo monitum etiam hoc opidum conſtruxiſſe tradit, vbi ſaltantes cum coronis colonos inuenerat; & tum appellatione coronæ ilignex *Priniſtum* nominaſſe, & hinc *Præneſten* Romanos poſtea vocitaſſe. Quapropter & *Stephane* Græcis quondam dicta fuit, teſte Plinio; vel vt Strabo vult, *Polyſtephanos*, quaſi *multarum coronarum*: qui affirmat originis eſſe Græcanicæ cum Tibure, & ab eo diſtare ſtadiis centum, & à Roma ducentis. A coronis igitur nomen hoc opidum accepiſſe conſtat, tam ex oraculo dicto, & occaſione ſui ortus, quàm propter votiuas multorum coronas, quibus inclytum ibi antiquiſſima ſortium religione *templum Fortunæ* frequentabatur: quod quidem florente Romano imperio fuit admodum celebre, ſumptuoſaque ſtructura permagnificum: ſicut ex reliquiis adhuc colligere poſſumus. Memini me ibidem vidiſſe *Fortunarum* ſigna, & imagines plurimas, tam ex ære, quàm ex marmore, ac etiam ex terra cocta fictiles pulcherrimas, diuerſiſque ſymbolis multiformes. Sic etiam coronas varij generis, ac num-

mos.

mos æreos grandes, characteribus ac notis ſortium multiplicibus efformatos: Item aras, tabulas, ac cippos marmoreos cum ſuis elogiis & inſcriptionibus, *ex voto* ibidem Fortunæ, Ioui puero, Spei, Cupidinibus, aliiſque diis conſecratos: quæ ſingula hîc enarrare longum eſſet, & aliam adhuc in occaſionem ſeruãtur. Vnum tamen epigramma lectu digniſſimum præterire nequeo, à nemine, quod ſciam, correctè publicatum hactenus. Inſculptum quidem eſt in magna marmorea baſi, quam cum effigie patris *T. Cæſij Primi* negociatoris frumentarij, qui ex voto centenas annuatim coronas *Fortunæ Praeneſtinæ* donabat, T. Cæſius Taurinus filius in eodem templo dedicarat: in cuius fronte viſuntur exſculpti duo modij ſpicis pleni, & in angulis item binis ſingulæ columellæ ſpicis tribus erectis coronatæ: ſubſcriptum his epigramma ex eadem baſi in area palatij pontificij Præneſte quondam excepimus ipſi. Quod quidem tale eſt:

TV QVAE TARPEIO COLERIS VICINA TONANTI
VOTORVM VINDEX SEMPER FORTVNA MEORVM
ACCIPE QVAE PIETAS PONIT TIBI DONA MERENTI
EFFIGIEM NOSTRI CONSERVATVRA PARENTIS
CVIVS NE TACEAT MEMORANDVM LITTERA NOMEN
CAESIVS HIC IDEMQ. TITVS PRIMVSQ. VOCATVR
QVI LARGAE CERERIS MESSES FRVCTVSQ. RENATOS
DIGERIT IN PRETIVM CVI CONSTAT FAMA FIDESQ.
ET QVI DIVITIAS VINCIT PVDOR IRE PER ILLOS
CONSVETVS PORTVS CVRA STVDIOQ. LABORIS
LITORA QVI PRAESTANT FESSIS TVTISSIMA NAVTIS
NOTVS IN VRBE SACRA NOTVS QVOQ. FINIBVS ILLIS
QVOS VMBER SVLCARE SOLET QVOS TVSCVS ARATOR
OMNIBVS HIC ANNIS VOTORVM MORE SVORVM
CENTENAS ADICIT NVMERO CRESCENTE CORONAS
FORTVNAE SIMVLACRA COLENS ET APOLLINIS ARAS
AEGERIVMQ. IOVEM QVORVM CONSENTIT IN ILLO

MAIESTAS

MAIESTAS LONGAE PROMITTENS TEMPORA VITAE
ACCIPE POSTERITAS QVOD POST TVA SECVLA NARRES
TAVRINVS CARI IVSSVS PIETATE PARENTIS
HOC POSVIT DONVM QVOD NEC SENTENTIA MORTIS
VINCERE NEC POTERIT FATORVM SVMMA POTESTAS
SED POPVLI SALVO SEMPER RVMORE MANEBIT

Quod initium autem habuerit antiquiſſima hæc ſortium ſuperſtitio, pulchrè nobis explicat ex *Præneſtinorum* ipſis monumentis Cicero de diuinatione libro ſecundo, N. Suffucium nobilem Præneſtinum ſomniis crebris ac minacibus iuſſum, certo loco ſilicem, ciuibus ridentibus, excidiſſe: vbi perfracto ſaxo ſortes eruperunt in robore ſculptæ priſcarum literarum notis, quarum occaſione *Fortuna* ibidem coli cœpit. Septum deinde locum fuiſſe religiosè, propter Iouis pueri ſimulachrum, qui lactens cum Iunone in gremio *Fortunæ* ſedens, mammam appetens ibi caſtiſſimè colebatur à matribus. Eodem tempore, vbi pòſt *Fortunæ* templum cõditum eſt, mel ex olea fluxiſſe; & haruſpicum iuſſu ex eadem arbore factam arcam, in eaque conditas ſortes illas, quæ *Fortunæ* monitu, pueri manu miſcebantur, educebanturque. Fani pulchritudo & vetuſtas nõ tantùm Ciceronis tempore, verùm etiam ad extrema ferè Romani Imperij tempora ſortium illarum oracula celebrarunt: atque originem habuiſſe antiquiſſimã, tam ex ipſo Cicerone, quàm ex aliis colligimus. Quare non ſuffragor eorum ſententiæ, qui L. Sullam dictatorem templi iſtius conditorẽ fuiſſe volunt; decepti, vt reor, Plinij verbis qui lib. XXXVI. de pauimentis nobilibus, arteque pauiendi ſcribens, lithoſtrota primùm in Italia ſub L. Sulla cœptaſſe dicit è paruulis marmorum fruſtis verſicoloribus commiſſa, & picturam imitantia; cùm antè diu pauimenta

picturæ

picturæ ratione elaborata apud Græcos expuliſſent. Et affirmat ſuo tempore *Praneſte lithoſtrotum* duraſſe, quod ibidem *in Fortunæ delubro fecit Sulla*: cuius magnam partem loco ſubterraneo me ibidem non ſemel vidiſſe memini cum figuris peregrinorum animalium, quorum nomina quoque Græcis litteris expreſſa in eodem pauimento leguntur. *Opus muſiuum* Latini poſtea *Lithoſtrotum* eius generis vocauerunt, vt apud Spartianum in vita Peſcennij Nigri legimus; & artifices ipſos muſiuarios, ſicut Theodoſius & Valentinianus Augg. Codicis lib. x. titulo XLIV. *de artificum excuſationibus*, vbi & *marmorarios & muſiuarios* nominant inter excuſatos, ſi modò correcta ſunt exemplaria. Nam in antiquis epitaphiis *muſeiarios* appellari reperimus. Vt igitur antè diximus, L. Sullam eius antiquiſſimi templi auctorem non putamus; ſed quòd poſt bella ciuilia victor religione tactus illud ſuis armis deſtructum atque profanatum reſtaurarit, veriſimilius videtur, & ex Plinio quaſi colligere eſt. Profanaſſe quidem conſtat, cùm maximè C. Marium iuniorem ceteroſque inimicos ibidem circumuallatos pertinaci obſidione ad mortem compelleret, opidumque tandem captum, *Praneſtinis* omnibus exarmatis & trucidatis, ſpoliaret, ſub haſtaque venum daret. Contigit ergo, quemadmodum & Strabo ſentit, vt quæ ceteris vrbibus commoditati tutelæque ſolent eſſe; loci videlicet ſitus munitiſſimus, murorumque firmitas, ea huic opido calamitati & exitio ſæpe fuerint propter ciuilia Romanorum bella: cùm eò ſe partes imbecilliores, tanquam in arcem tutam aliquando ſubtraxerint, opidumq; ſimul ſua clade inuoluerint. Viſuntur adhuc etiam cuniculi ſpecuſque ſubterranei ab opido per vicinos montes ad plana perfoſſi, tam auxilij intromittendi, quàm clande-

ſtinæ

ſtinæ fugæ cauſſa. In quorum vno C. Marius iunior obſeſſus, cùm fugæ nulla pateret via, ne caperetur viuus, cum amico Pontio Teleſino dimicans cecidit. Hinc vulgi etiamnum opinio manet, in cuniculis illis ſaxa cæſorum ibidem adhuc cruore rubere: cùm tamen in his viciniſque montibus tam Tuſculanis quàm Albanis mollior lapis omnis ſua natura rubeat obſcurè. Non ineleganter de his itaque poëta quidam Germanus, Fabricius, in Hodœporico ſuo cecinit:

*———— ———— Tua Cæcule regna*
*Nomen ab ilicibuſq; tenens Praneſte venimus.*
*Quo primùm Diuæ, quæ nullo tempore, nullo*
*Certa loco perſtat, miramur nobile templum,*
*Pluribus in templo lithoſtrotaq; picta figuris,*
*Deinde tot effoſſos tecta tellure meatus,*
*Qui finguntur adhuc Mariana cade rubere.*

Libera & fœderata primùm Romanis ciuitas *Praneſte* fuit, prætoremque ſuum habuit, vt ex Liuio cognoſcimus, quam Feſtus municipium ſui iuris vocat. Appianus Italico bello cum Tiburtinis in ciuitatem acceptos *Praneſtinos* diſertè ſcribit. Non tamen diu pòſt L. Sulla victor, quantum ex Tullij Agraria, & Catilinaria colligimus, opido cędibus atq; proſcriptionibus exhauſto colonos impoſuit, agrumque eorum omnem diuiſit. At apud A. Gellium lib. XVI. cap. XIII. legimus, *Praneſtinos* à Tiberio Aug. denique impetraſſe, vt ex colonia in priſtinum municipij ſtatū redigerentur. Sed hæc pro ſtudioſis antiquitatum, quibus pro occaſione lubenter ſubſeruio, de *Praneſte* ſatis hoc loco dicta ſint.

TI-

# TIBVR.

Tibur cùm appuleris, perluſtra ſumptuoſiſſimos illos hortos, quos *Hippolytus Ateſtinus* Ferrarienſis Cardinalis ampliſſimus ibidem in cliuo montis cum permagnifico prætorio ſtatuis antiquis, picturis, & regia prorſus ſupellectile pleno ante annos aliquot inſtruxerat priſci luxus & ſplendoris ad imitationem. Sed quis accuratè ſatis eius villæ, prætorij, atque hortorum elegantes delicias, politiſſimamque maximo ſumptu culturam explicabit? Quis labyrinthos, lucos, ſiluas, hemicyclos, ianos, arcus cum antiquis ſtatuis, antraque *Nympharum*, ac fontium infinitas ſcaturigines locorum vbique prorumpentes; item pergularum, & ædicularum topiaria pulcherrima diſertè narrabit? Mihi quidem haud facile foret. Deſcripſit hortos eleganter Vbertus Folietus Genuenſis: nam poſtea excitari & excoli *Tiburtinum* illud Ateſtini Cardinalis cœpit. At Corona Pighius prædicare ſatis nequit, qui picturam prætorij iſtius & hortorum Romæ typis æneis publicatam in tabula mihi oſtendit: quorum ſpectaculum meo iudicio tam multos *Tibur* nunc pellicere, quam ad ſeſe *Roma* tot miraculis viſenda pertrahere poteſt. Nos autem ex dictis tabulis obiter hortos deſcriptione quadam percurremus in eorum gratiam, quibus nec illos, nec picturam videre contigit. Prætorium in colle complanato regij palatij magnitudine & magnificentia conſpicuum exurgit arte ſymmetrica ad regulam è quadrato lapide conſtructum. A dextris habet hortos ſecluſos, quos ſecretos appellant: in quibus fontium marmorei crateres ſedecim eructant limpidas aquas: in quorum medio ſtat Ianus altior quadrifrons, quatuor item habens

fontes

fontes,ſpeculorum in modum perornatos. A ſiniſtris prætorij ſpæriſterium,aliaq; exercitij loca ſumptuoſa non deſiderantur. Frons autem eius inter feneſtras, item propylæum cum duplicibus ſcalis lapideis, quibus ab vtroque latere aſcenditur, varijs exornatur marmoreis ſtatuis, ac ſignis antiquis. Ante propylęum in area fons eſt cum Lædæ ſtatua pulcherrimus. Hinc leni deſcendens cliuo collis quatuor in locis in areas oblongas redactus & exæquatus quadruplices ante prætorium peramœnos & ſpatioſos hortos complectitur: in quos tergeminis vtrimque & à medio ſcalis lapideis nitidè compactis deſcenditur & aſcenditur: quarum latera per ſingulos gradus fontium digiti in ſuos decidentes lacuſculos irrigant vtrimque. Horti ſinguli in claſſes pulcherrimè diſtributi ſuis hemicyclis, exedris, & periſtylijs ornatiſſimis ſparſim diſtinguūtur: adeò vt ab vna parte in aliam inambulantibus per ambulacra frondibus concamerata, pergulaſque & vias, hedera ſemper virenti tectas, inter ſpirantium atque ridētium vndique florum & herbarum plagas ac puluinos mirificam præbeant speciem: varietateque ſua detineant atq; morentur omnium animos & oculos: dum interim nec ſatiare ſpectatorem infinita ſtatuarum ac fontium miracula poſſint. Nam cùm ab area prætoriana deflectis ad dextram, per arbuſta & lucos occurrunt ſtatuæ cum ſuis fontibus: primùm *Thetydu*, hinc *Æſculapij & Hygiæ*, dein *Arethuſæ, & Pandoræ*, mox *Pomonæ & Floræ*. Cùm deſcendis in hortum primum, inuenis ibidem in dextro latere *Pegaſi* coloſſum in Parnaſſo: ſub cuius vngula fons erumpit in altum eximius. Pòſt in ſilua & rupibus ſpelæum, vbi apud *Veneris & Bacchi* ſtatuas quatuor *Cupidines* cum cantharis fontes effundunt. Vicinus eſt magnus aquarum lacus, in quem per ſcopulos deuoluuntur

tur ſtrepentes riui interduos coloſſos, *Albuneæ* videlicet *Sibullæ* vel *Inus*, ac *Melicertæ* filij. Iacent ſubtus ad lacum *Anienis* & *Herculanei* fluuiorum ſtatuæ doliis incumbentes: è quibus item aquas profundunt in lacum, ſicut & circumſtantes decem Nymphæ ex vrnis quæque ſuis. Iuxta ſunt ſpeluncæ binæ, vna Sibullæ Tiburtinæ, & altera *Dianæ Nemorenſis* cum fontibus & ſtatuis pluribus ambæ, ac inſuper coralliis vnionumque conchis pulcherrimis, item pauimentis ex opere muſeio perelegāter expolitæ. Hinc ſi pergas in alterum horti latus, ibi à longè Roma conſpicua eſt ex hemicyclo magno, qui memorabilium eius vrbis ædificiorum formas ac monumenta vetera coram bellè repræſentat: Nam vides in eius hemicycli planicie media *Romam* deam bellatricem in ſeptem collibus ſedentem: Quæ ſtatua eſt ex Pario marmore humana ſtatura maior, forma viraginis in tunica breui, ſuccincta, nuda genu, cum caligulis militaribus; cui ſuſpenſus ab humero dextro baltheus cum parazonio. Caput eius eſt galea tectum, haſta manus armata, brachiumque ſiniſtrum clypeo. Sedet, vt dixi, media inter vrbis ſuæ miracula. Stant enim hinc inde circum celebriores ædes ſacræ *Pantheon*, *Capitolina* templa, circus, theatra, amphitheatra, columnæ, cochlides, obeliſci, & mauſolea; arcus item triumphales, pyramis, aquæductus, & thermæ. Nec deeſt *Tiberis* deus à dextris cum lupa & gemellis in vrbem ſuam ex vrna capaci fluuium profundens. In cuius alueo eſt inſula in nauis lapideę formam facta, in medio obeliſcum erectum gerens pro malo, templiſque quatuor onuſta: nimirum Æſculapij in puppe, Iouis, Berecynthię, & Fauni in prora.

Si poſtea deſcendis in hortum ſubiectum, habes à ſiniſtris ſub hemicyclo grandi dicto viride

ride inter rupes fontibus irriguas nemus: *Ornithodeium* nuncupare poteris, vbi viſuntur in arborum ramis auicularum canorarum imagunculæ plures,quæ velut automata quædam plaudunt alis, cantillantque concentu dulciſſimo, quaſi viuæ, per ramorum ſecretas fiſtulas arte hydraulica, ventis & aquarum motu concitatæ. Cùm autem,artifice procurante, prodit in conſpectum ex latibulis bubo, ſubitò conticeſcunt omnes: & eodem ſe poſtea ſubducente, concinunt denuo ſuauiter. Nec procul inde in horti illius medio ſtagnum rotundum ingẽs eſt, in quo labrum capax cum fonte *Draconum* gurgites aquarum vehementes è buccis euomentium. In eorum medio tubus exurgens aquas copioſas horriſonis cum bombis, tanquam tonitruis quibuſdam in altum eructat. Vlteriùs ſi ad dexteram procedis, ad *Naturæ* ſpeluncam ſtatuis multis ornatam venies. Ibidem miraberis hydraulũ, multis fiſtulis politiſſimis compactum organum; quod non follibus,ſed aquis agitatum reddit per multiplices ſonos muſicum concentum artificioſiſſimum.

Subſequentẽ hortum tertium exornant non ſolùm fontes,ſed& viuaria cygnorum,eximiorumque piſcium, ſitu, & formis eleganter diſtincta. In maioribus tribus metæ quædã, quas ſudantes appellant, terminique in marginibus diſpoſiti, tantam vim aquarum in ſummam altitudinem eiiciunt: vt aërem vicinum refrigerent non ſolùm, ſed etiam procellas ac imbres cæleſtes imitentur,pluuiæque vehementis ſtrepitum in aquis faciant,& ventis ſpirantibus procul etiam diſſita conſpergant & irrigent. Iuxta hæc viuaria, vaſti *Oceani* ſpecies apparet in hemicyclo, theatri in formam facto. In eius medio quadriga marmorea,conchæ *Veneris marinæ* in modũ facta, iunctis quatuor hippocam-

pis eſt conſpicua: in qua ſtat coloſſicus Neptunus tridentem intentans.

Si rurſum deſcendas in infimum hortum, ad rupes occurrent fontes hinc *Tritonis* ac inde *Veneris Cloacinæ*. Et in reliqua planicie ſub piſcinis quatuor inextricabiles labyrinthi inter hortulos nobilium plantarum exoticarum quatuor alternatim diſpoſiti ſunt: vbi & ingreſſus egreſſuſque in hortos datur per portam peramplam, ex quadrato lapide Tiburtino magnificentiſſimè conſtructam. Hæc quidem de Tiburtina villa Hippolyti Cardinalis Ateſtini iam dicta ſufficiant.

In templo inter alia viſu dignū occurrit admirabilis ſumptus & artificij ex vario marmore fabrefactum monumentum cum ſtatua ex Pario magna eiuſdem *Hippolyti* Cardinalis Ateſtini, cuius oſſa reliquiæque ſunt ibidem conditæ. Hinc perluſtra opidum, & quicquid in eo viſu dignum eſt. miraberiſq. in primis præcipitem *Anienis* fluuij ex altis rupibus lapſum, & vt

*——— ——— prepete curſu*

*Fument, ac multa ſudent adſpergine cautes.*

Vix vnquam igitur ibi nebulæ, ventique deſunt. Et quemadmodum aſcendentes à cataractis in altum nubes ſudo ſerenoque cælo; ſic & in ſolem obiectæ irides frequentiſſimè procul intuentibus apparent. Fama, veterumque ſcriptis fluuius hic celebris eſt: ex monte Trebanorum oriens, tres amœnitate nobiles lacus, qui & opido ipſis ſubiecto nomen *Sublaceum* dedere, perfluit. Eos Tacitus *Simbruina ſtagna* videtur appellare, ſcribens Annalium XIV. apud illa fuiſſe Neronis villam *Sublacenſem* in finibus *Tiburtium*, cuius etiam Frontinus *de aqueductibus* meminit. Inde per montes & ſiluas decurrens *Anio* iuxta Tibur ex editiſſimis rupibus præcipitatur in ſubiectos campos maximo cum fra-

gore molas aquarias plurimas variis locis exercens. Alicubi inter ſcopulos & ſaxa delapſus, ſui magnam partem recondit, quam alibi tamé in deſcenſu largiter reuomit. Quin ad montium radices per imam planiciem egelidis venis ſulphureis per ſubterranea metalla deriuatis ſparſim erumpit, quas *Albulas* vocant à colore ſeri lactis, cui ſimiles videntur. Medica virtute multa pollere dicuntur tam in potu, quàm balneis, vt etiam Strabo teſtatur. Plinius eas vulneribus mederi ſcribit. Neque ſolùm *Albulæ*, ſed & *Albuneus* ſupra Tibur, atque *Anien* ipſe vi quadam ſua naturali conſolidant, & adglutinant corpora quæuis, verùm & virgulta, ligna, folia, vel herbas, aliaque ſolidiora, quæ perfluere contingit, cortice lapideo ſenſim obducunt, ſicut & antè diſſeruimus. Hoc minùs videbitur mirum latumias ac montes in agro *Tiburti* circum Anienem diligenter contemplantibus. Apparebit his etenim, quòd etiam ſcopuli cauteſque ſæculorum ſucceſſu ex aquis ibidem cõcreuerint; & in planicie lacus atque paludes multis in locis in ſolidum lapideumque ſolum. A cataractis circum antiquas veterum ædificiorum reliquias atque veſtigia duceris: quæ *Tiburi* plurima, viſuque digniſſima reperiūtur: licet nunc ea ciuitas, nõ ſecus ac ipſa Roma totaque Italia, maieſtate Imperij collapſa, cladibus bellorum multiplicibus adflicta iaceat: cùm priùs, ea florente, ſuburbanis principum, ditiſſimorumque ciuium prædiis circumueſtita triumpharet voluptatum omnium genere, propter cæli temperiem ad æſtiuandum ſalubrem ac commodam, & ſoli fœcunditatem incredibilem. *Græcos* conditores opidum habuiſſe conſtat, ſed quínam fuerint, antiquitatum Italiæ ſcriptores diſſentiunt. At plures conueniunt in conditore *Catillo*, quem Arcadem nonnulli, &

præfectum claſſis Euandri fuiſſe volunt: Argiuum alij, filium ſcilicet *Amphiarai* vatis quem poſt patris ad Thebas prodigioſum interitum, tradunt oraculo iuſſum veniſſe in Italiam multo ante bellum Iliacum, cum gentilitate ſacriſque ſuis omnibus: atque auxilio vetuſtæ cognatæque gentis Oenotriorum Aboriginum expuliſſe ex iis locis Siculos, ac denique *Tiburti* maioris filij ſui à nomine *Tibur* opidum Siculis ereptum appellaſſe. Nec diſcrepat admodum ab hac opinione Plinius, qui libro naturalis hiſtoriæ XVI. de arborum ætate ſcribens, aſſerit ætate ſua tres ilices duraſſe apud Tiburtes, apud quas eius opidi conditor *Tiburtus* inauguratus fuerat. Sed Amphiarai filium hunc, non nepotem dicit fuiſſe, qui vna ætate ante bellum Iliacum, & cum duobus fratribus *Cora*, & *Catillo* in Italiam venerit, opidumque à ſuo nomine, vt maior natu, inaugurarit: qua in opinione videtur & Virgilius eſſe libro Aeneidos VII. Verùm Horatius *Catilli mœnia Tibur* appellauit, aliorum opinionem ſequutus. Quamdiu igitur ante Romam conditam hoc opidum ſteterit, ex iam dictis colligere eſt. Colebant inprimis *Herculem Tiburtes* ſingulari religione velut tutelarem ac Græcanici generis deū: cuius feſto quotannis die, magna ibidem populi multitudo confluere ad ſacra ſolet. Erat & ſortium oraculis celebre templū, non minus quàm Buræ in Achaia, cuius Pauſanias meminit. Hinc Statius poëta in Manlij ſui *Tiburtino* cecinit, eius ob elegantiam villæ Tibur etiā *Preneſtinas fortunas* cum ſortibus ſuis migrare potuiſſe, vt ibi reſponſa darent, niſi Hercules locum iam occupaſſet. Sed poëtam ipſum audiamus:

*Quòd ni templa darent alias Tirynthia ſortes,*
*Et Preneſtinæ poterant migrare ſorores.*

*Sorores* quidem appellat, quòd ſub duarum ſororum perſonis colerentur. videlicet *bonæ, maleq́; fortunæ.* *Herculis* quidem ibi templum autumant illud fuiſſe periti antiquitatum, quod ſub monte ad viam Tiburtinam videtur. Et altera fuit ibidem ædes *Herculis Saxani*, ſicut docet nos titulus antiquus marmori inſculptus, qui tranſlatus nunc extat in foro, parieti domus priuatæ inſertus huiuſmodi:

HERCVLI. SAXANO. SACRVM
SER. SVLPICIVS. TROPHIMVS
AEDEM. ZOTHECAM. CVLINAM
PECVNIA. SVA. SOLO. RESTITVIT
AEDEMQVE. DEDICAVIT. K. DECEMB
L. TVRPILIO. DEXTRO. M. MARCIO. RVFO. COS
EVTYCHVS. SER. PERAGENDVM. CVRAVIT.

*Ædes* autem hæc vbi fuerit, obſcurum nunc eſt. Colligũt tamen nonnulli differentiæ cauſſa *Saxanum Herculem* ideo nuncupaſſe Tiburtes, quòd eius ædes in ſaxo poſita fuerit, non ſecus ac apud inſubres Mediolani à ſitu templi *Hercules in petra* dictus fuit. Videndum itaque num quæ adhuc extat in rupe poſita non procul à cataractis ædes rotunda ſine tecto, ſumptuoſi operis, ex marmore, atque artis eximiæ, Saxani ſit Herculis, & culti ibidem: vt ſcilicet Anienis alueum compeſceret, & agros ab inundationibus tueretur. Huius enim dei in tutela terram firmam eſſe putabat vetuſtas, qui idcirco colebatur in terrarum finibus prope portus, naualia, fluminumq́ue præcipitia. Cauſſam innuit etiam pulchrè poëta Statius, Surrentinum prædium ſui Pollij deſcribens; quod ad portum in litore ibidem erat iuxta Neptuni, & Herculis ſacras ędes. Sic etenim cecinit Siluarum lib. II.

*Ante domum tumidæ moderator cæruleus vndæ*
*Excubat innocui cuſtos laris. Huius amico*
*Spumant templa ſalo, Felicia rura tuetur*

*Alcides*

*Alcides. Gaudet gemino ſub numine portus.*
*Hic ſeruat terras, hic ſæuis fluctibus obſtat.*
Quin & libro III. fingit Herculem ad templi ſui fundamenta præparanda ibidem poſitis armis operi inſudare, validaque ſolum deforme bipenni ipſum fodere, *aſperaque inuitæ perfringere viſcera terræ*: vt ipſius poëtæ verbis ferè dicam. In hunc modum fabulatur *Herculem* opera quæque laborioſa atque ardua in vſum humanum perpetraſſe, cùm orbem terrarum peragraret. Atque ipſum monſtra non ſolùm ſuſtuliſſe, hoc eſt, ſubuertiſſe tyrannides, potentatus prauos coërcuiſſe, atque nefaria malignorum puniiſſe ſcelera; verùm etiam deſertis in terris vrbes, oppida, & caſtra condidiſſe, portus, & naualia cõſtruxiſſe, vias difficiles atque imperuias muniuiſſe, damnoſa auertiſſe flumina, & fluctibus marinis oppoſuiſſe clauſtra; hoc eſt, terminis, legibuſque iuſtis inter diſcordes populos diremiſſe bellorum ſemina, pacem, atque amicitias vbique conciliaſſe, negociationibus atq; commerciis inter ignotas ac longè diſſitas gentes viam aperuiſſe. Et propter hæc ſimiliaque beneficia templis vbique locorum, & diuinis honoribus cultum, cognominaque vel à factis vel à locis, in quibus colebatur, diuerſa ſortitum eſſe ferunt. Hinc *Gaditanus* apud Iberos, *Marcuſanus* apud Batauos, *Monœcus* apud Ligures, *Baulius*, & *Surrentinus* apud Campanos appellatus à locis fuit. Itaque *Tiburs* atque *Saxanus* apud Tiburtes dictus eſt, atque viciſſim *Tibur* ipſum *Herculeum*, vt Strabo, Martialis, & alij teſtantur: quaſi totum hoc municipium eius dei ſacris initiatum eſſet. Quin & in prætorio Tiburti cum ceteris diis *Hercules*, non ſecus ac Romæ in Capitolio *Iupiter*, colebatur: nec non inter ordines concilij publici, atque ſacerdotiorum, *Auguſtales Herculanei* dicti ſunt ibidem, & magnæ digni-

tatis erant: quod ipſum per titulos, & epigraphas ex marmoribus antiquis ibi collectas abundè probatur. E quibus exemplum vnum vel alterum hîc adiicere lubet, ſtudioſorum antiquitatis in gratiam, quibus deeſſe non poſſum.

*Tiburi in S. Vincentij ſacra æde.*

HERCVLI
TIBVRT. VICT
ET. CETERIS. DIS
PRAET. TIBVRT
L. MINICIVS
NATALIS
COS. AVGVR
LEG AVG. PR. PR
PROVINCIAE
MOESIAE. INFER
VOTIS. SVSC

*Ibidem in deſcenſu montis in ipſa via fragmentum.*

C. SEXTILIVS
V. V. TIBVRTIVM.
LIB. EPHEBVS
HERCVLANIVS
AVGVSTALIS

*Item in ſummo templo.*

C. ALBIVS. L. IVILLAE L
THYMELVS. HERC
AVGVSTALIS.

Illuſtrauit item *Tibur* antiquiſſimis temporibus *Sibullarum* decima, quam *Albuneam* Latini, *Leucotheam* Græci nominarunt, diuinis eam colentes honoribus: ideoque lucum cum delubro fonteque propter aquarum albedinem eiuſdem cum ipſa nominis illi ſacrarunt ſupra Tibur in montibus, vbi natam, oraculaque dediſſe ferunt: cuius Maro poëta Æneidos VII. & eius commentator Seruius; item Horatius & eius interpretes mentionem faciunt. Ceterùm his edoctus, *Romam* inde contendes: atque ex via deflectens ad læuam, peragrabis *Aeliam Tiburtinam Hadriani Imp. villam* in cliuo montis poſitam, & vrbis peramplæ, ſed miſerandum in modum proſtratæ deſertæq; forma protenſam. Stupebis inter tot immanes ædificiorum ſuperborum ruinas ductus, nec credere poteris villam vnam fuiſſe, videns tot prætoria, porticus, ædes ſacras, aquæductus, balneas, atque Laconica,

Thea-

Theatrum inſuper & amphitheatrum, & quic-quid ambitioſæ ſtructuræ ibi reſiduum. Sed inprimis eſt conſpicuus in ſummam altitudinem euectus murus, atque ita in longum directus in meridiem, vt duorum ſtadiorum habeat ambulationis circuitionem, quam Græci διάυλον, teſte Vitruuio, vel etiam περιδρομίδα vocare conſueuerunt. qui murus ab altero ſemper latere ſole ſplendente commodam præbet vmbram, horis maximè quibus exercenda ſunt corpora: vti ſtadia ſudo cælo ſe exercentibus pateant duplicia, vel in vmbra, vel in ſole; ad decurſiones, aut palæſtras, deambulationéſve ſubdiales. Quàm immenſis autem ſumptibus hāc villam exædificarit *Hadrianus*, non ſolùm ruinæ demonſtrant: verùm etiam Spartianus in eius vita declarat, ſcribens ipſum celeberrima prouinciarum, atque vrbium loca ibidem effinxiſſe, & imitatum fuiſſe, nec non nominibus ſuis inſcripſiſſe, velut Lyceum, *Academiam*, *Pœcilen*, *&* *Prytaneum Athenarum*; *Tempe Theſſaliæ*, *Canopum Ægypti*, & ſimilia. Item ne quid prætermitteretur, etiam Inferos ibidem effinxiſſe dicit. Et hæc quidem loca propriis & aptis ſuis ornamentis, ex quibus cognoſci poſſent, inſtructa quin fuerint, non eſt quod dubitemus: nimirum ſignis, picturis, & emblematibus; atque etiam ſtatuis, & hermis illuſtrium hominum, qui vel præclaris geſtis, vel ſcriptis illa loca quondam celebrarunt: quæ cuncta bellorum clades, barbarorum ac temporum iniuriæ diſſiparunt atque perdiderunt. Equidem memini, cùm olim iuuenis agrum Tiburtinum hæcce indagandi ſtudio percitus ſæpe percurrerem, atque etiam diligenter perſcrutarer, me non pauca reperiſſe ſimilium ornamentorum ex eius villæ ruinis extractorum præclara monimenta. me quoque tum è latebris protuliſſe hermarum

truncos plures è villæ dictæ locis à Spartiano nominatis (vt certò colligimus) ſublatos, & in ædificia vicina tranſlatos: in quibus legebantur adhuc illuſtriũ Græcorũ nomina, quorũ vultus expreſſerant, characteribus Græcis inſculpta; ſcilicet, *Themiſtoclis*, *Miltiadis*, *Iſocratis*, *Heracliti*, *Carneadis*, *Ariſtogitonis*, & aliorum: quos truncos indicio meo nõ diu pòſt Iulius tertius Pontifex Max. colligi tranſuehique Romam curauit, ad exornandos hortos ſuos, quos ad Flaminiam viam citra pontem Muluium magnis impenſis tunc excolebat, à Mœcenate doctorum hominum Marcello Ceruino Cardinale S. Crucis certior de his factus.

Cùm ex Aeliæ villæ ruinis te tandem explicaueris, Tiburtina via Romam perges. In itinere tum perluſtrare obiter licet occurrentia veterum monumenta: atque inprimis in Anienis ripa *Plautiorum Silnanorum* ingens mauſoleum, ex ſaxo quadrato conſtructum iuxta pontem, qui viam antiquam ibi ab vtraque fluminis ripa coniungit: & *Lucanus* vulgò (cauſſam ignoro) nunc appellatur: *Plautium* verò pontem vocare quidam docti malunt, & arbitrantur à triumphalibus iſtis *Plautiis*, quorum elogia in ipſo *mauſoleo* leguntur, & viam munitam, pontemque factum fuiſſe: cùm maximè iam vſu receptum eſſet ex ordinatione D. Auguſti, teſte Suetonio: vti triumphales ex manubiali pecunia vias per Italiã munirent Accedit quòd in tertio *P. Plautij* elogio (cuius tabula quamuis iamdudum ex mauſoleo deciderit, exemplum apud antiquitatum ſtudioſos adhuc extat) legatur, inter honorum eius titulos ipſum ex auctoritate Ti. Claudij Cæſaris Aug. curatorem viarum ſternendarum à vicinis lectum fuiſſe.

M. ANT.

# M. ANT. MVRETI
## TIBVR.

*QVicumque Herculei ſpectabit Tiburis arces,*
*Quà pater Hippolytus, ſacri pars magna Senatus,*
*Cura Deûm, loca perpetuo priùs aſpera ſaxo*
*Molliit, & leni iuſſit miteſcere cliuo,*
*Omnia deprendet longè ſuperantia famam.*
*Nec tam regifico conſtructa palatia ſumptu,*
*Auroq́ illuſas ædes, radiataq́ tecta,*
*Quàm ſemper virides mecum admirabitur hortos,*
*Et gelidos fontes, & aquam in ſublime volantem,*
*Seq́ in multiplices vertentem, vt Protea, formas.*
*Præcipuè tamen illi animum nouitate mouebit,*
*Exciſus, res mira, ſilex, rupeſq́ cauata,*
*Et via facta manu longi per viſcera montis:*
*Quà ſe Anio pater inſueto peruolueret alueo.*
*Qui longum per iter tenebroſo tramite lapſus,*
*Exit, & arboribus gelida non inuidet vnda.*
*Stant habiles propter Nymphæ, lymphâſque paratis*
*Exceptas vrnis in vaſa capacia fundunt:*
*Parte alia ipſe ſuis altricibus adſtat Iacchus,*
*Materniq́ memor caſus, flammæq́ paternæ,*
*Gaudet aquis, illuq́ libens ſua munera miſcet.*
*Dum ſtupeo tã multa videns miracula rerum:*
*Ecce nouus procul alituum concentus ad aures*
*Fertur, & inſolita mentem dulcedine tangit.*
*Aſpicio: & greſſum propius fero. corpora cerno*
*Parua ex ære auium, æratis nitentia ramis,*
*Dædala queis variam tribuit ſollertia vocem.*
*Quamcumq́ adſpicias, deluſus imagine, veram*

*Eſſe putes volucrem, niſi quòd non euolat vſquam:*
*Sed ramis affixa ſuis cantu athera mulcet.*
*At vera mirantur aues: & , cedere dum ſe*
*Turpe putant, liquidis latè omnia queſtibus implent.*
*Hic Luca egregius labor eſt, quem Sequana partu*
*Ediderat, Siculi renouantem inuenta magiſtri.*
*Quid? quem non moueat cygnum mentitus adulter,*
*Illudens ſimili ſpirantem è marmore Ledam,*
*Delitijſq; ſuis & aquarum murmure latus?*
*Multaq; praterea veterum ſimulacra deorum,*
*Artis opus priſca. cunctos verùm arduus inter*
*Eminet Alcides: qui ſpectans omnia circum,*
*Heſperidum veteres hortos pra Tibure temnit.*
*Sed quid ego hac verſu nequidquam includere tento?*
*Iampridem exiguum praſcripti carminis orbem*
*Exceſſi: & dictis ſemper maiora ſuperſunt.*

IDEM.

*DElicia veterum Tibur voluentibus annis*
*Conciderat, priſcum perdiderat q; decus.*
*Et nuſquam riui, nuſquam pomaria, nuſquam*
*Vlla ſuper tanti ſigna decoris erant.*
*Illa loca antiquis toties celebrata poëtis*
*Horrebant turpi ſqualida facta ſitu.*
*Mœrebant erepta ſibi ſua gaudia Nympha,*
*Languentes Anio mœſtus agebat aquas.*
*Omnia tempus edax ita deformarat; vt hoſpes*
*Quareret in medio Tibure, Tibur vbi eſt?*
*Non tulit hanc ſpeciem diuini pectoris heros*
*Hippolytus, ſacri gloria magna chori.*
*Ille loco ſenium abſterſit, vultusq; priores,*
*Reddidit, & ſolito iuſſit honore frui.*

*Illius*

*Illius imperio iuſſa reuireſcere ſyluæ,*
*Cœperunt ſparſis luxuriare comis.*
*Ille nouos paſſim fontes emergere iuſſit,*
*Nec mora fit: fontes proſiluere noui.*
*Quos circum ſtatuit priſcis egeſta ruinis*
*Plurima Phidiaca ſigna polita manu.*
*Ipſe Anio frontem pallenti incinctus oliua*
*Affuit, & proprias conſociauit opes.*
*Iure igitur fonteſq́ ſacri, ſiluaq́ virentes,*
*Certatim Hippolyti nomen ad aſtra ferunt:*
*Et quoties molli increpuit leuis aura ſuſurro,*
*Hippolytum alternis vocibus ingeminant.*

## IVLII ROSCII HORTINI AD M. ANT. MVRETVM, dum Tiburi per æſtum ageret CIↃ. IↃ. LXX.

### TIBVRTINAE.

*MVrete eloquij decus, & lux maxima vatum,*
*Cui duplici exornat laurus honore comas.*
*Seu propter riui trepidantis leniter vndam,*
*Percutis arguta mollia fila lyra:*
*Seu Graia, aut noſtra captus dulcedine lingua,*
*Facunda aſtiuum conteris arte diem.*
*Accipe miſſa tibi deuoti munera Iuli.*
*Munera quæ abſenti mittere cogit amor;*
*Nec mirère rudes numeros quòd Epiſtola reddit,*
*Nec bene diſtinctus ludit in aure ſonus.*
*Flamma furit, ſæuo latrat canis improbus igne,*
*Et Nemea fundit terror ab ore faces.*
*Non licet vrbanis nobis captare quietem,*
*Tanto nox aſtu languida membra quatit.*
*An rurſus Phaeton terris incendia miſcet,*
*Et patrios frenat non bene ſanus equos?*

Nec

*Nec tu Phœbe tuos audis iactare querelas,*
*Aurea non vates linquere plectra vides?*
*Ter laudes ego Marce tuas dum dicere tento,*
*Quæque tibi æternam facta dedere diem,*
*Ter vox fracta meis raucis in faucibus hæſit,*
*Ter cecidere mea plectra ſonora manu.*
*At tu dum tellus ardet, dumque æſtuat aër,*
*Incolis Argæi Tiburis hoſpitia.*
*Iſtic auratas demulces carmine quercus,*
*Et flectis dociles ad tua plectra feras:*
*Inter Palladias oleas ſpirantibus auris,*
*Inter lympharum murmura membra leuas.*
*Hinc tibi concha nitet variis diſtincta lapillis,*
*Hinc redolent flores, hinc vaga cantat auis.*
*Illinc Phœbea præbent vmbracula lauri;*
*Oſtentant Nymphæ florea ſerta manu.*
*Vndique conciliant prædulces flumina ſomnos,*
*Et cum tercentum fontibus Albunea.*
*Adſunt Aonides, fidibuſq; decorus Apollo,*
*Et ſalit ante tuos Gratia amica pedes:*
*Nec non docta Pales feſtas agitare choreas*
*Audet cum Satyris conſeruiſſe manus.*
*Sæpe & de vitreis ſurgunt Nereides vndis,*
*Sæpe Anio placidum tollit ab amne caput.*
*Hic per te Cyrrã ſuperat, celebremq; Aganippem,*
*Se quibus irriguis Græcia iactat aquis.*
*Ergo mi placidum per dura ſilentia noctis*
*Lathoidem reddas, Lathoidaq; chorum.*
*Æſtiuo vt releuans membra irrequieta calore,*
*Attingam Aonij ſtagna beata iugi.*
*Illic non radiis cælum inflammatur acutis;*
*Sed Ver perpetuum eſt, grataq; temperies.*
*Te duce, ſublimem tollit quem gloria fandi,*
*Et Muſa doctos edocuere modos,*

*Perdiſcam eloquium, cantuſq́; adiungere neruis,*
*Quando Virgilio es, nec Cicerone minor.*

Ad eundem Tiburtina ſecunda.

*NVnc vaga conſpicuo voluuntur ſidera motu,*
*Claraq́; candenti Cynthia luce micat.*
*Nox ſilet, & ſiluis volucres, armentaq́; campis,*
*Et placidus piſces per mare ſomnus habet.*
*Solus ego grauibus confectus pectora curis,*
*Inſomnes oculos nocte cadente traho.*
*Ac poſtquam illuxit, maſtus peto ſumma Quirini,*
*Rura nimis Domino facta ſuperba tuo.*
*Impletur clamore nemus, reſonatq́; querelis;*
*Attamen hei miſero fert mihi nullus opem.*
*Huc illuc rapior nunc vocis imagine luſus*
*Siue tua Pinci, Romule ſiue tua.*
*Hinc etiam vmbroſos ſaltus, redimitaq́; ſiluis*
*Luſtra adeo, raucus teq́; ſubinde voco.*
*Te voco; ſed fruſtra. Nam vox reſpondet ab antris*
*Sola; ſed aſpectus effugit illa meos.*
*O quoties Zephyri deceptus murmure, & aura*
*Sum ratus optatos inſonuiſſe pedes?*
*Quid proſunt Muſæ, ſi te Murete receſſus*
*Argei retinent Martis ab Vrbe procul?*
*Heu ſine te non plectra iuuent, non Palladis artes*
*Laurea non noſtris grata ſit vlla comis.*
*Felix ô Tibur, nimium felicia rura*
*Sulphureis Anio quæ rigat vber aquis.*
*Vos iuuat eximium per amœna ſilentia Vatem*
*Cernere, Pieriosq́; ore ciere modos;*
*Dulciaq́; auratis ſociantem carmina neruis,*
*Siue tuis Sappho. ſiue Corynna tuis.*
*O vtinam tibi me comitem per rura dediſſem,*
*Et ſtudiis poſſem ſemper adeſſe tuis.*

*Nunc*

*Nunc quoniam ſublata tibi mea gaudia cerno,*
*Et quo nil nobis carius eſſe poteſt:*
*Fonte ſub vmbroſo lacrimas, gemituſq; profundo,*
*Corde trahã: in lacrimas lumina abite nouas.*
*Donec fauſta dies redeat, qua redditus Vrbi*
*Aſpectu exhilares Romula tecta tuo.*
*Fronde Pater viridi cinget tunc tempora Tybris,*
*Tunc & in Hortinos latior ibit agros:*
*Tunc ſeptem colles diſcretaque collibus arua*
*Pro ſpinis paſſim lilia cana ferant.*
*Interea aſſiduum charta lenire dolorem,*
*Me iuuat. Eſt gemitus charta medela mei.*

Ad eundem Tiburtina. III.

*HActenus aſſiduis lacrimis lenire dolorem,*
*Mæſtaq; cum lacrimis ora rigaſſe piis.*
*Iam ceſſere metus, viuit pars pectoris vna,*
*Pectoris atque tui. pectoris atque mei.*
*Irrita Tartareis fuerat quæ miſſa cauernis,*
*In latebras celeri Mors fugit ecce pede.*
*Scilicet admirata animum, teneramq; iuuentam*
*Riparij, & roſeo quod micat ore decus:*
*Secum ira infrendens dixit: felicia viues*
*Secula non vllo tempore digne mori.*
*Si fera Mureti poterat Mors ferre querelas,*
*Et longos gemitus quos Anio retulit;*
*Illa vel Hircanis poterat nutrita ſub antris,*
*Dicier, aut rigidas vincere corde feras.*
*Nos læti interea celebremus ruris honores*
*Dum feſtos ducit ruſtica turba choros.*
*Huc Lenæe veni, nigris cui nexa corymbis,*
*Cornua inexhauſto ſparſa liquore madent;*
*Sed iuuenis mollisq;, veni lanugine qualem*
*Te primum vidit miſtum Ariadna choris:*

Et

*Et palla illudat talus, nitéatque cothurnus,*
*Et crepet ad Phrygios tibia curua modos;*
*Dum licet Alphaſibæus oues oblitus, & agnos,*
*Finget ad vndenos dulcia verba pedes;*
*Nais, & immiſtis colludet amica Napæis,*
*Nectet & hyblæis florea ſerta roſis.*
*Et vos ſerte caput vitreis Sebethides vndis,*
*Naiades, & campis Nympha Aniena comis:*
*Nam veſtras miſerata preces, miſeráta que fletus,*
*Aurea de cælo proſpicit arua Ceres.*
*Tu quoque dum varios exculti ruris honores*
*Suſpicis Antoni fluminis hoſpitia;*
*Cuſtodes nemorum ſpectas de rupe propinqua,*
*Quíue graui ſemper ſulphure campus olet:*
*Et modò felici obſeruas vaga murmura cura,*
*Murmura quæ ſaliens lympha Aniena mouet.*
*Mecum cantando mordaces exime curas,*
*Tangeque de lacrimis plectra rigata tuis.*
*Te cumulare iuuet veteri chryſtalla lyæo,*
*Quæ circum ex apio lapſa corona tegat.*
*Sint placidis viſenda tuis conuiuia menſis,*
*Pocula ſint vario conſpicienda mero.*
*Poſt triſtes hyemes redeunt bona gaudia, dura*
*Tempora poſt, ſurgit facta ſerena dies.*

M. Antonij Mureti Tumulus.

*HIc Marci caros cineres Roma inclyta ſeruat,*
*Quos Patria optaſſet Gallia habere ſinu.*
*Stat colle Hortorũ tumulus: ſtat proximus aſtris,*
*Quæ propius puro contigit ille animo.*
*Tu ſacros latices lacrumans aſperge Viator,*
*Et dic: Heu linguæ hîc fulmina fracta iacent.*

Situs eſt M. ANT. MVRETVS de literis opt. merit. Romæ in colle Hortulorum ad S. Trinitatis altare ſummum fratrũ Minimorum.

# IN LVCVLLANVM

MARCI SYTICI AB ALTAEMPS
Sacri imperij Principis,& S. R. E.
Cardinalis ampliſſ.

*Iulius Roſcius Hortinus.*

*LVculli ſedes, felicia rura, receſſus*
*Muſarum, caſta Procerum, Sacriq; Senatus*
*Deliciæ, Mons æterno celebrande Dracone,*
*Pontificum hoſpitium, fortunatiſſima tellus*
*Alcinoi prælata iugis, quam Marcus honore*
*Extulit, & duro iuſſit miteſcere cliuo.*
*Hîc quocumque oculos vertam, frondoſus Iaccho;*
*Aſſurgit collis locuples, baccaq; vireſcit:*
*Hàc campos luſtrare iuuat, queis Thuſcula Nympha*
*Ludere ſæpe ſolet, Dryadum comitante chorea:*
*Hàc lucis errare ſacris, & rupibus altis;*
*Quas armata manus iaculis, haſtaq; ſonanti*
*Delia venatu aſſiduo, curſuq; fatigat.*
*Hîc non ſæuit hyems, acres non duplicat æſtus*
*Syrius; aſpirat Zephyris ſed lenibus æther.*
*Quis riguum, quis pingue ſolum canat? vbere vena*
*Exilit & viridi cingens iuga margine Lympha*
*Perſtrepit, in fontemq; coit, ſic flumine ſacro*
*Caſtalus excurrens ſeſe Permeſſide miſcet.*
*Aſpicis, vt ſociata hederis ſerpentibus vlmus*
*Mentito ornatu liquidas aſſurgit in auras?*
*Aurea præpandit ſuſpenſam porticus vuam,*

*Et Domino gaudet præbere vmbracula vitis,*
*Dum cantu exercentur aues, Philomela perempꝰ*
*tum*
*Plorat Itym, dulciq́ ſono nemus omne reſultat.*
*Hæc campo data cura prior. Maiora ſuperſunt*
*Quæ referant alij: ſplendent tecta aurea, quorum*
*Non noſtrum eſt breuibus laudes includere chartis.*
*Id decus eſt maius quàm quod vel Hymettia ſaxa,*
*Vel Lybica exæquent rupes vel molibus aſtra*
*Attingens Memphis, Regumq́ elata ſepulchris.*
*At tu magne* ALTEMPS, *Luculli nobilis heres*
*Vrbanos linquens ſtrepitus, curiſq́ ſolutus*
*Hîc requiem petis, atque agiles ad ſidera ſenſus*
*Extollis terræ oblitus, rerumq́ minorum,*
*Mente Deum pura meditans, ſedeſq́ beatas.*
*Hinc robur iuuenile redit, florentibus annis*
*Quod fuerat, cùm te latis Germania campis*
*Enſe coruſcantem, patrius cùm cerneret Iſter*
*Abluere hoſtili perfuſam ſanguine dextram.*
*Victor oua: è duplici Virtus clariſſima ſerto*
*Tempora præcingit; pace & te attollis & armis.*

DE

## DE ITALIAE CIVITATIBVS VERSVS ITALICI.

*Fama tra noi Roma pompoſa & ſanta,*
*Venetia riccha, ſaggia, & ſignorile,*
*Neapoli odorifera & gentile,*
*Fiorenza bella tutto al volgo canta,*
*Grande Milano in Italia ſi vanta,*
*Bologna graſſa è Ferrar ciuile,*
*Padoua forte è Bergamo ſottile,*
*Genoa di ſuperbia altiera pianta,*
*Verona degna è Perugia ſanguigna.*
*Breſſia L'armata è Mantoa glorioſa,*
*Remini Buona & Piſtoia Ferrigna,*
*Siena de bel podere Lucca induſtrioſa,*
*Furbi bizarro, & Rauenna benigna,*
*E ſingallia del ania noioſa,*
*E Capua amaroſo,*
*Piſa Frendente, & Peſaro giardino,*
*Ancona del bel porto pellegrino,*
*Fredeliſſimo Vrbino,*
*Aſcali tondo è longo Recanante.*
*Foligno dello ſtrade in Zuccarate.*
*Et per da cielo mandate,*
*Le belle donne da Fano ſe dice,*
*Ma Siena poi tra l'altre piu felice.*

ITA-

# ITALIAE VRBES CLARORVM IVRIS CONSVLTORVM ortu celebres.

## *Nico. Leorini Sileſij.*

*IVriſconſultos anteit dux Bartolus omnes,*
*Quo Saxoferratum ſonat.*
*Proximus huic Baldus, gemino cum fratre togato,*
*Peruſia decus ſua.*
*Tertia palma datur Paulo, cui patria Caſtrum,*
*Poſt hos Iaſon obtinet.*
*Primas luce aliis prior, & prior ordine cunctis,*
*Quo gaudet vrbs Inſubrium:*
*Alciato pariter magno, Decioq́; ſuperba.*
*Ceu Butrio Bononia,*
*Marſilioq́; ſuo, & Saliceto, Azoneq́; plaudit,*
*Accurſio Florentia.*
*Brixia Lanfranco, felix Verona Cepolla:*
*Et Alberico Bergamum.*
*Cumq́; ſuo Maria, Ferraria clara Felino,*
*Et Aluarato Patauium.*
*Et te Ferrari, celebris, Ripaq́; Papia,*
*Patre Curtioq́; & Filio.*
*Deniq; Socino ſeu Sena ſuperbit vtroque,*
*Et Angelo Aretium*
*Si legis hos, cum iudicio lege: deinde reſerua*
*Fori relictos vſibus.*

ITEM

# ITEM POETARVM ORTV CELEBRES.

## M. Val. Martialis.

VErona docti ſyllabas amat Vatis:
Marone felix Mantua eſt.
Cenſetur Apona Liuio ſuo tellus,
Stellaq; nec Flacco minus.
Apollodoro plaudit imbrifer Nilus:
Naſone Peligni ſonant.
Duoſq; Senecas, vnicumq; Lucanum
Facunda loquitur Corduba.
Gaudent iocoſa Canio ſuo Gades:
Emerita Deciano meo.
Te, Liciane, gloriabitur noſtra,
Nec me tacebit Bilbilis.

## Nicolai Leorini Sileſij.

VRbs Venetûm Bembos loquitur Balboſque Poëtas,
Naugerioſq; ſuos:
Mantua Virgilij Capilupos numine plenos,
Caſtilioſq; duces.
At Molſas Mutina, & Sadoletos iactat alumnos,
Corteſioſq; ſuos.
Brixia Taygetos celebrãt, Fauſtumq; Sabæum,
Cæſare cum Duchio.

Fel.

*Felſina cum Bochio commendat Achille Camillos,*
*Flaminioq́; pio.*
*Te, Dacti, ſimilemq́; tibi Florentia vena*
*Prædicat Angelium.*
*Te, Celi, Bigumq́; canit Ferraria culta,*
*Strozipenaſq́; duos.*
*Parma colit Vidam, lepidumq́; Cremona Faërnum,*
*Lampridiumq́; ſuum.*
*Cum Fracaſtorio Cottam Verona recenſet,*
*Scaligeroſq́; duos*
*Luca ſed Altilio, Maphæo Lauda triumphat,*
*Aonio Verulum.*
*Sirenum vrbs Iouiane tuo, Synceréq; plaudit*
*Carmine Parthenope.*

FINIS.

*Hi Itinerarij Italiæ, Rerumq; Romanarum libri tres à Franciſco Schotto I. C. editi, nihil cõtinentes fidei Catholicæ cõtrarium, aut bonorum morum offenſiuũ, in gratiam eorum qui Vrbem deuotionis gratia inuiſere volent, imprimi poterunt. Datum Antuerpiæ, pridie Kalend. Septembris, Anno 1599.*

Siluester Pardo S. Theol. Licentiatus, Cathedr. Eccl. Ant. Canonicus, librorumque Cenſor.

ANTVERPIÆ,
EX OFFICINA PLANTINIANA,
Apud Ioannem Moretum.
ANNO SÆCVLARI SACRO
CIↃ. IↃ. C.

BIBLIOTECA NAZIONALE V.E.
ROMA